גרשון גודא

בסערות הימים

גרשון גורא

בסערות הימים

חלק ראשון

עולם שנאלם

בני־ברק, תש״מ

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

מקורות:

עתונים:

,,אונזער וועג'' – שדליץ; ,,אַרטאדאקסישע יוגנט־בלעטער'' – ורשה; ,,ארץ ישראל'' – ורשה; ,,ביטוי'' – תל־אביב; ,,בית יעקב'' – לודז'; ,,בית יעקב'' – תל־אביב; ,,בית יעקב'' – ירושלים; ,,בתווך'' – תל־אביב; ,,דאס יודישע וואכנבלאט'' – בנדין; ,,דאס יודישער ווארט'' – קולומייא; ,,דאס יודישע טאגבלאט'' – ורשה; ,,דגלנו'' – ורשה; ,,דרכנו'' – ורשה; ,,דער יוד'' – ורשה; ,,דער יודישער ארבייטר'' – לודז'; ,,הדרך'' – תל־אביב; ,,המודיע'' – ירושלים; ,,המודיע הצעיר'' – ירושלים; ,,הפועל החרדי'' – תל־אביב; ,,הצופה'' – תל־אביב; ,,יבנה'' – למברג; ,,יוד ארבייטר שטומע'' – לודז'; ,,נוער־יוגנט־קרופטען'' – ורשה; ,,שערים'' (שבועון) – תל־אביב; ,,שערים'' (יומון) – תל־אביב; ,,שערים לנוער'' – תל־אביב.

ספרים:

,,לכבוד שבת'' – בני־ברק; ,,ספר היובל'' (לבית יעקב) – תל־אביב; ,,ספר היובל'' (לרבי מאיר שפירא) – ורשה; ,,שי לבר־מצוה'' – תל־אביב; ,,ספר צ'יזוב'' – תל־אביב.

כתובת המחבר:
גרשון גורא
רח' חזון איש 42
בני־ברק, ארץ־ישראל

סדר־צילום: דפוס ,,חדקל'' בע"מ, ת"א
הדפסה: דפוס ,,דרבי'', ר"ג

גרשון גורא / בסערות הימים

התוכן:

עם הספר 10

עיירת מולדתי

ציון ומצבה לעיירה שנחרבה 14
לזכר עיירת מולדתי 20
סיור אחרון ברחובות העיירה 25
עיירתי צ'יזב בשנת תשל"ח 45

במעגלי המשפחה

זקני 56
אבי זכרונו לברכה 61
האם היהודיה המלווה אותנו עד הלום 72
הסבא – חולית איתנים (שיר) 93
הנער והסבא (שיר) 101

דיוקנאות־חן

הרב דמתא 104
חזן העיירה 109
בעל־תפילה 113
בעל־תוקע 118
בעל־האתרוג 124
בעל ה„משניות" 130
אחד מהחמישיה 134
ליטאי שנקלע לעיירה 142
ר' חנניה סופר סת"ם 146
צאן קדשים 153

טיפוסים

המעורר 160
מגדנות לכבוד שבת 165
בסוכתו של ר' איצל 169
רעשנים 175
אייזקה הסנדלר 179
שמואל'ה ההלך 186
בעל השמורה 189
אהרן השמש 193
יונים 199

במעגלי־תורה

שנות ילדות ב„חדר" 204
עולם מוקסם – המשכן וכליו 208
שליחות קדושה – בית־יעקב 211
פרידה מהבן (שיר) 214
בבית מדרשי, על ספרי (שיר) 215

בתוככי הישיבה

בוקר בישיבת לומזה 218
הנקודה הראשונה 222
נצחון 225
שמעון הצדיק 229
ליל שבת בישיבה 235
יציאת השבת בהיכל הישיבה 239
בבית העסק 242
ה„אבא" וה„אמא" של התלמידים 247
שומר מה מליל? (שיר) 251
לומזה (שיר) 257

בקהל חסידים

בית החסידים של גור 260
נסיעתי הראשונה לגור 265

ה' בשבט בעיירה 272
יחודה של גור 277
הצדיק והנפח (שיר) 281

גצים מן התבערה

גווילין חרוכים 286
משמות הזוועה 289
המזכרת היחידה 292
שתי נקודות אור – לזכרה של וורשה 298
העולל (שיר) 304
חנוכה במחתרת (שיר) 305
מצבת־זכרון לביאליסטוק (שיר) 306

ספרות זכרון

ספר יזכור לסופרים חרדים שניספו 310
משורר העצב והשמחה 315
שירה בנדודים 322

רסיסי־הגות 330–372
שכחת את עצמך, אדם!; אהבה שלא על מנת לקבל פרס; התבודדות על פסגת האילן; היה לילה ללבבי ושקט לרוחי; אבן מזדקרת על שפת הנהר; אחי הוא? האמנם?; נתיב בין משברי ים; אנה מפניך אברח; הנעלם הגדול – הכרך; באשמורת... אהגה בך; מלים שבערו בעצמותי; את האמת לא אכחיש; עם דמדומי שחר; לילה – ליל יגונים; את שבעת המנעולים פתחתי; מלחמת האדם עם עצמו; ולבבי החל זב דם; שכחתי הכל, הייתי לאיש חדש; חותמת דואר ובה שתי אותיות; המסכן, כך חיו חמשה דורות; בן עשרים לרדוף; אל העננים; שחר של שירת הבריאה; נקצצו כנפי הפייטן; לב חדש ורוח מעודדת; על ההר; תפילה קצרה; חלום; הפנקסן; וה' יאספני; מכתבה של אלמנה; השכלה.

עולמם של חז"ל (פואמות)

שני־בצורת 374
נזיר לאלוקים 377
פור המן 382

שירים

ריטוטי שירה 388
בצבת לבטים 389
בגלי החיים 390
בעצבת הלילה 391
גם כי אצלול 392
לפתח חטאת רובץ 393
לב העם היהודי 394
שבת יוצאת 395
סוד ההוויה 396
הנני בשר ודם 397
הכמיהות בי הומות 398
עוד נעורים לי 399
שירי 401
אגרת 402
השמש זורחת 405

שירי ילדים

הבובה 408
בוקר קידמני 409
שושנים 410
אביב 411
מרחשוון 412
ט"ו בשבט 413
פסח 414
התאומות 415

עִם הספר

אני מרגיש חובה להביע מעין התנצלות, עם מסירת הספר לדפוס.

מה בעצם הניעני, לצאת כעת, לאחר כיובל שנים שפיזרתי את פרי עטי על פני במות שונות ועל פני תחומים שונים ומגוונים – מה דחפני להטריח את עצמי ללקט את הפזורים, לצרפם יחד זה לזה ולבנות מהם ספר זכרונות, מן העולם אשר נאלם מחד גיסא; וספר הגיגים ורישומים אישיים מתוך עימות עם עולם חדש ומתהווה מאידך גיסא; ובנוסף עליהם ילקוט התרשמויות ממגעים וממפגשים עם כמה מאישי הדור ורבים מאישי התנועה – –

האמת אגיד, שאף פעם לא חשבתי את עצמי כסופר אשר מלאכתו בכך בכוונה תחילה. אף פעם לא התישבתי ליד שולחנות־מערכת ובסוד חכמים וסופרים לא היה מקומי.

אף פעם לא „תיכננתי" לכתוב שיר או סיפור, רישום או חוויה, יתירה מזו, מאז שאני זוכר לא „הקדשתי" זמן מיוחד לשם כך. ונהפוך הוא, כי במרבית המקרים התקשיתי למצוא „פנאי", כדי לשפוך על דפי נייר משהו משרעפי הנדחקים למבע, לפורקן.

בערוב יומי, כאשר אני חוטף כרגע מבט על איסוף יבול כתיבתי הבלתי־מתוכננת, הספונטאנית הזאת, עולה ומרחפת לעיני רוחי דמות דיוקנו של עורכי הראשון, הקדוש רבי אלכסנדר זושא פרידמן, השם ינקום דמו, גדול בתורה וחסיד מפואר, מראשי דובריה של יהדות התורה בפולין שלפני השואה, מיוצקי יסודותיה של הספרות החרדית ועורך ראשי של במות נכבדות כגון „דגלנו", בטאון של „צעירי אגודת ישראל" וכן „דרכנו", שבועון עברי של תנועת אגודת ישראל העולמית.

בהיותי בן־ישיבה, רשמתי בעט רוטטת אי־אלה שירים והעברתים לעיונו של עורך „דגלנו", שנתחבב אז על כל בני תורה, שנשארו נאמנים על משמרתם על אף כל הסערות והסופות.

רבי אלכסנדר זושא פרידמן הוא שהמריצני, הוא שזירזני לכתוב עוד ועוד, הוא שתבע ממני להמשיך בכתיבה וביצירה ספרותית. בהשפעתו ובעידודו החילותי לפרסם מפרי עטי גם בלשון אידיש, בירחון „ארטאדאקסישע יוגענד־בלעטער", ב„בית־יעקב־זשורנאל" במהדורתו באידיש שהופיע בלודז', וכן בבטאונים היומיים של אגודת ישראל ופועלי אגודת ישראל, בפולין.

אודה, שעם ליקוט השבלים הבודדות מאז, יש ואני עצמי נמשכתי לקרוא ולעיין בהן. עולם שוקק חיים ומעש, עולם הנאבק בצפרניים ממש כנגד השתוללות נחשולי הכפירה וההתבוללות, עולם של נעורים הקם לבשר קבל עם ועדה „עוד אבינו חי!" — עולמה המלהיב והמסעיר של יהדות התורה המתארגנת להשיב מלחמה שערה, צף בבת־אחת מתהומות הנשירה וניצב חי לנוכחי.

כי אז גמרתי בלבי, שמן הראוי להחיות מחדש דפים נשכחים אלה, אשר צרורים בהם הדים (וכן עדים) נאמנים ואוטנטיים מן העולם הנאלם. ועליהם הוספתי כהנה וכהנה „דפי יזכור", אשר העליתי אותם מנבכי זכרוני מדי פעם בפעם, שנתקפתי כיסופים לאותם חיים של חן וחסד ורחמים שנכחדו מתחת שמי ה'.

ומעולם שנאלם לקראת עולם חדש המתייסר לקום מתוך חבלי לידה קשים, במובן הרוחני והגשמי כאחד.

זכיתי להיות בין המעטים שנמלטו מבעוד זמן מפחי־יוקשים.

לכן שתי הרגשות אלו מדרבנות אותי לעת זו. הרגשה אחת ביחס לעולם שמלפני המבול – עד־ראיה הייתי לחיי בית ישראל ולתפארת בית ישראל שנגנזה, ואולי גם אלי מכוון הצו „אם לא יגיד"... וההרגשה האחרת, ביחס לעולם שנולד ואני בין אלה שעמדו „על המשבר", ודור חדש צץ ופרח, נכון כי יש „צער גידול בנים", אבל עם זאת הרי יש בפועל ממש „גידול בנים", ואולי הפלא של הגידול הנמרץ והמעודד עולה אפילו על מועקת הצער, שנתלווה אליו.

כי אז אמרתי, אלקט את השבלים הפזורות ואקשור אותן לאי־אלו אלומות, אלומה אלומה ועניינה המיוחד, ואביא אותם הגורנה.

ובזאת הריני להביע רחשי תודה עמוקים לגיסי היקר והנכבד ר' יחזקאל רוטנברג נ"י, היוצר והלוחם, העומד מזה כיובל שנים בעוז ובגאון על משמר הספרות החרדית, מייסדה ומנהלה של הוצאת־ספרים „נצח", אשר ידו רב לו בפרסום מאות ספרים חשובים בכל ענפי הספרות החרדית – והוא אשר יזם גם את הוצאת הספר שלפנינו, הוא שלא הירפה ממני והשכיל לרתום אותי למבצע זה, לכנס את היבול הספרותי שלי, אם כי גם עכשיו אני בדעה, שיותר הולם את הליקוט הזה התואר הצנוע: „דפי יומן מבן־דורנו".

תודתי נתונה כמו־כן למשורר ברוך־הכשרון ר' מאיר צבי פרוש שיחי', אשר הואיל לתרגם לעברית כמה מן היצירות שלי שמלפני המבול, שנכתבו במקורם באידיש.

ואחרון אחרון – אני מודה ומוקיר את ידידי הסופר ר' משה פראגר נ"י, שאף הוא היה בין המדרבנים אותי ללקט את יצירותי וגם היה אתי בעצה בגיבוש צורת הספר ומבנהו.

בעזה"י, ניסן תש"מ

גרשון גורא

עיירת מולדתי צ'יזב

ציון ומצבה לעיירה שנחרבה

עדיין מפכים דמיהם של הקדושים. האדמה עודנה תחוחה מעל לקברי האחים, אשר נכרו במו ידיהם. גם הצומח והדומם מזדקרים מתוך האדמה החרבה, כאבלים על החורבן הנורא, שירד כחתף על יהדות אירופה, אחרי אלפי שנים של היאחזות והתערות.

פה ושם מזדקרים שלדי בנינים, שנאכלו באש. הדרכים, הרחובות והסימטאות הצרות, כולם מנופצים ומרוסקים, שוממים מאין יושב, ואין סימן וזכר לחיים שכל־כך שפעו ותססו שם שנים כה רבות.

כך את נראית, העיירה היהודית, בשלהי המלחמה הרת החורבן.

בלב עולים זכרונות על צביון החיים המיוחדים בקרבך, חיים צנועים ושאננים, ועם זאת תוססים ומלאים־תוכן.

נחבאה אל הכלים היית, עיירתי, מכונסת בין שדות מוריקים וגנים פורחים. ולפעמים נחת בשלווה על גדות נהר שקט, זרוע גלים חרישיים.

הבקתות והבתים אשר בנו תושביך, לקנן בהם עם משפחותיהם כציפורי־שמים, הצטיינו במראה המיוחד שלהם. כמעט כולם בני קומה אחת, בנויים עץ וקש.

מיתאר בתיך וסמטאותיך, לא תוכנן ולא שורטט בידי מהנדסים ואדריכלים מלומדים, ובכל־זאת מה נאים ומה חביבים היו רחובותיך הצנועים.

מבין כל הבתים הנמוכים התנשא ברמה בית־המדרש של העיירה, בית האלוקים ששימש מבוע רוחני לכל בניך. זה היה הבנין היחידי משכמו ומעלה גבוה ובנוי אבן ולבנים.

בית־המדרש הקרין אהבה, חמלה ורחמים, על כל תושביך, וממנו שאבו כולם עוז וכוח לעמוד כנגד כל מיני הרוחות הנושבות מסביב.

מאות המשפחות אשר התרפקו בחיקך החם, כבני משפחה אחת גדולה היו כולן. כל איש הכיר את רעהו ואשה את רעותה. לא היו שום מחיצות ביניהם. היהודי הדל והפשוט מקצווי העיירה ידע והכיר את העשיר מן הקצה השני. והיהודי המכובד, בעל הדרת הפנים מעוטרי הזקן, ידע היטב את חיי בעל־המלאכה הפשוט, המרוד בעוניו.

לא שררה בקרבך אותה התנכרות אופיינית של אנשי הכרך, ששם איש אינו מכיר אפילו את שכנו הקרוב. בלב כל אחד מבניך היו חרותים כל שאר בני משפחת העיירה, וכשנערכה שמחה כלשהי, לא היתה זו שמחה של יחיד, של משפחה מסויימת, אלא שמחת הכלל. הכל השתתפו בה, שמחו בה, כמחותנים לכל דבר.

ואם כי העיירה היתה כמשפחה אחת גדולה, בכל־זאת נמנו בה האנשים על חוגים וסוגים שונים, כל חוג וחבריו, אך כולם יחד היוו את החיים התוססים, העשירים והנפלאים, של משפחת העיירה.

האומנים ובעלי־המלאכה למיניהם היו חוג בפני עצמו. משכימים היו מדי יום באשמורת הבוקר, לפני עלות השחר, ורצים לבית־המדרש למנין הראשון. הם התפללו שחרית לאורם של נרות ועששיות־נפט, ובאותה שעה מה חביבים ומה נלבבים היו כולם.

חושך עדיין שרר בחוץ, טרם ניכר בין תכלת ללבן, וכבר היה בית־המדרש מלא מתפללים, סנדלרים, חייטים, פחחים, נפחים, סבלים, בעלי־עגלות, שואבי מים וחוטבי עצים, וסתם יהודים שאווירת המנין הראשון היתה קרובה ללבם.

לפני התיבה עמד יהודי פשוט מ„עמך", בעל פנים מקומטים, חרושים מהרבה שנות עמל ויגיעה, והוא קרא פרקי תהילים בציבור. ההתרגשות היתה רבה. פסוקי ומזמורי התהילים נאמרו בלבביות עמוקה. מדי פעם התפרצו פסוקים בהדגשה מיוחדת, בנעימת בקשה ותחנונים, כתינוק המתרפס לפני אמו.

משהתחיל אורו של יום בוקע והגיע זמן התפילה, התנופפו

הטליתות ונקשרו התפילין בזריזות על היד ועל הראש. המנין הראשון התפלל שחרית.

אחרי כן, ללא פת שחרית, פנו איש למלאכתו ולסדנתו, ועמלו כל שעות היום ללא ליאות. האכילה והשתיה נעשו תוך כדי עבודה. וכך עבדו בחייהם כארבע־עשרה עד שש־עשרה שעות במעת־לעת, טרחו ויגעו קשה לפרנסת ביתם.

ועם כל עומס העבודה שרבץ על שכמם והיותם שקועים כל־כך בחומריות, שמרו על גחלת הרוחניות ועל התכלית הנעלה של החיים, בעוד הבקרים היו מוקדשים לה׳ בתהילים ובתפילה, הרי הערביים, בין מנחה למעריב, היו מוקדשים ל־שיעורי משניות, ,,עין יעקב״, מדרש, ומי שהגיעה ידו – אף לדף גמרא.

ובבית – ברכת ילדים שרתה בו, בחינת ,,אשתך כגפן פוריה – בניך כשתילי זיתים סביב לשולחנך״. הבנים נשלחו ל,,חדר״, לישיבות. חסכו לחם מִן הפה כדי לשלם שכר לימוד ולגדל בני תורה. מי שהיו לו בנות, חלם ושאף להשיאן לתלמידי־חכמים.

כאלה היו בניך הפשוטים והחביבים, בעלי־המלאכה שלך.

על חוג אחר נמנו הסוחרים ובעלי־העסקים שבקרבך. רבים מהם היו נודדים כמה פעמים בחודש אל הכרך הגדול, לקנות סחורות ולספק לעיירה את כל צרכיה. מהם היו מרחיקים נדוד אל ירידים שונים.

החנות והעסק בעיירה התנהלו על־פי־רוב על־ידי עקרת־הבית, או הבנות הבוגרות. הסוחרים לא היו, איפוא, בין המשכימים למנין הראשון, שכן בזמן היותם בעיירה לא דחקה אותם השעה ולא מיהרו כלל ועיקר. בנחת ובשלווה היו פוסעים לבית־המדרש ושוהים שעה אחת לפני התפילה בלימוד שיעור, מי במשניות, מי בגמרא ומי בפרשת חומש עם רש״י. התקיימו מנינים אחרי מנינים ולא היה חשש לבטל חלילה תפילה בציבור.

ונשות־החיל ניהלו באותה שעה את החנות מתוך הנאה ושמחה, שבעליהן מבלים זמנם בבית־המדרש.

הסוחרים היוו את חיי החברה בעיירה. מתוכם ועל ידם נוסדו כל מיני מוסדות ומפעלי צדקה.

חוג מיוחד־במינו היו החסידים ואנשי־המעשה. הם, פארה של העיירה, סלתה ושמנה, התרכזו ב,,שטיבלך'', ששימשו לא רק לבית־תפילה ולימוד, אלא גם כעין דירת־מגורים, ,,א היים'' בלע''ז.

כאן החיים התנהלו למעלה מן הזמן. בוקר וצהרים, ערב ולילה, עד חצות – תמיד עסקו כאן יהודים בתפילה ובלימוד תורה, מי בגמרא, מי במדרש, מי בזוהר, מי בחסידות, ויש שעסקו בסיפור מעשיות מגדולי הצדיקים שרפי קודש מימי הבעש''ט ועד ימינו. או יש ובסתם יום־חול ניתן למצוא את כולם מסובים ליד השולחן ועוסקים בלגימת יי''ש בצוותא, עם מיני טעימה, לאחר תפילת שחרית.

גדולה לגימה שמקרבת ומאחדת לבבות. הזקנים שבחבורה היו מעלים בשעת לגימה זכרונות קדומים מגדולי צדיקי החסידות, והיו מספרים על מנהגיהם וארחות חייהם. הקשיבו להם רב קשב, בחורי ה,,שטיבל'', שתורתם אומנותם; ,,אברכי המשי'' (,,קעסט יונגעלייט'') הסמוכים עדיין על שולחן חותנם, ובני העמידה שעשו אזניהם כאפרכסות לשמוע כל מלה והגה היוצאים מפי הזקנים, שזכו להסתופף בצלם של אותם צדיקים שרפי מעלה.

אהבה, דביקות חברים, התמסרות לזולת – אלה היו המידות שציינו את בתי ה,,שטיבלך''. אורח בא לעיר, מקומו היה ב,,שטיבל'', שם כבר דאגו לכל צרכיו. אם היה האורח בן־טובים, לא היה צריך להגיד לשם מה ועל מה הוא בא. כבר נמצאו כאלה אשר תהו על קנקנו, בדרך של כבוד, ועמדו על סיבת בואו. כמה ימים היה יושב ומעיין בספר מתוך שתיקה, כשפניו מעידים עליו שהוא בן טובים וכי לבו דואב על הנסיבות שהביאוהו לידי כך. אך בינתיים נאסף סכום ניכר למענו, והכסף נמסר לו בדברי עידוד ונחמה. בעניינים כגון אלה טיפלו במיוחד ,,אברכי המשי'', שהקדישו לשם כך שעות על שעות.

מקום מיוחד תפס ב,,שטיבלך'' של העיירה ענין ,,מתן בסתר'', שבו התעסקו בעיקר בני העמידה עם הזקנים, בהשתתפות שאר חוגי העיירה. עשרות עניים מרודים, או ,,יורדים מנכסיהם'', היו מקבלים כל אחד לפי ערכו ומעמדו, למילוי מחסורו – אם מאכלי

שבת ויום־טוב, אם מלבושים לו ולבני ביתו, אם מצות ויין לפסח, או אם סתם נתינה הגונה כדי לשקם מעמדו.

והנתינות הללו נעשו בחכמה ובדרך של כבוד. כי כאמור היתה העיירה כולה כמשפחה אחת, בה היה כל אחד כואב את כאב חברו ושמח בשמחתו.

לעולם אזכור את מראך הנאוה, עיירתי, את החן והקסם המיוחדים שהיו תמיד נסוכים עליך, בוקר וצהרים וערב.

מדי בוקר בהשכמה עטו עליך להקות יונים צחורות, כרחוצות בחלב, ומלאו את רחובותיך, כשהן מקדמות פני כל עובר ושב בסבר פנים יפות, במבטי צניעות, וכאילו לחשו בהמייתם הלבבית: בוקר טוב!

וכשהופיעה השמש במלוא תוקפה, לא היתה זו שמש־כרכים השולחת את קרניה סתם לשם מילוי תפקידה וקיום הצו האלוקי להאיר לארץ ולדרים עליה, בעוד שהיא עצמה מסתתרת מאחורי הבנינים הגבוהים המכסים את עין השמים. שמש העיירה היתה כל יום כחדשה, שזה עתה נבראה. היא זרחה במלוא תפארתה ויפעתה ושפעה אור וחום באהבה רבה. היה זה אור שהביא חיים ורעננות לכל סמטאותיה הצרות של העיירה, והיה זה חום שחימם את הלבבות והרנין את הנפשות.

ובלילה יצאה לשוט על פני שמיך, שמי הוד, הלבנה הכסופה. לא היתה זו לבנה של כרכים, שכאילו לא באה אלא להפריע לגנבים ושאר נוכלים במלאכתם האפלה. היתה זו לבנה קסומה וחננית, אשר מדי לילה בלילה היתה מרדימה את כל תושבי העיירה, כאם רחימאית, המרדימה את תינוקה הרך, והתרפקה עליהם בקרניה הרכות, המוכספות.

והנוף הנהדר שהקיף אותך מכל עבריך! מה נאים היו השדות והגנים מסביבך, לשם נהרו בני העיירה בכל יומא־דפגרא לטיול של הנאה ופגישות חגיגיות.

אכן, רק לפני שנים אחדות פעמו ותססו בקרבך החיים היהודיים, על צביונם הרוחני המיוחד, והוצאת מקרבך מיטב בניך

ובנותיך, להדריך את העם בדרך מעצבי־דמותך ולהקים דורות של תלמידי־חכמים ובני תורה ודעת.

ועתה, עיירה יקרה, הלב מורתח והעינים צחיחות. ממעמקי הלב של האודים המוצלים מאש מתפרצת התפילה הנצחית, בה מלווים את האדם לבית עולמו:

„יתגדל ויתקדש...״

לזכר עיירת ילדותי

הדואר הביא לי מכתב קצר, שתוכנו נתון במסגרת שחורה, ועניינו: ,,כינוס אזכרה לקדושי עירנו''.

זה מספר שנים שאני מקבל מכתבים כאלה, ומדי שנה אני משתחרר מעבודתי היומיומית ומצטרף אל כמה עשרות מיוצאי עירי, מתאסף יחד אתם באולם, שומע דברי אזכרה ו,,א־ל מלא רחמים'', מנגב בחשאי את הדמעות הזולגות על לחיי, מפטיר כמה אנחות עמוקות, ובתום כמה שעות של אווירת אבל אני חוזר לביתי ולשיגרת חיי.

גם הפעם אני רואה לפני את סדר־היום השגור, ועוד לפני ההתכנסות כבר יכול אני לשער את דברי הנואמים ולשמוע באזני רוחי את תפילת האזכרה העומדת להיערך.

אך בכל־זאת היתה הפעם הזאת שונה משאר הפעמים. בראותי בתוך המסגרת השחורה את שם עיירתי, אשר זה כעשרים שנה לא ראיתיה ולא אראה אותה עוד לעולם, התחולל בי משהו בלתי צפוי. מעיין חדש נפתח לפני, מעיין מפכה, חי ותוסס, כעין זרמו של הנהר ,,ברוק'' שבעיירתי ציזב. שוב ראיתי בעיני רוחי את הנהר הזורם לו בשקט בערבי הקיץ הנעימים, כאשר תלמידי ה,,חדר'' טיילו יחפים על גדותיו ודגו בידיהם דגיגים קטנים.

בקראי את שם עיירתי ציזב, הזדקרו לפני שתי עשיריות של חיי, אשר התרקמו, התהוו ונספגו בתוך תוכי, מתוך רחובותיה וסמטאותיה, והן התגלו לפני בכל פרטיהן ופרטי־פרטיהן.

עיירה חביבה, אי שם במרחקי פולין, מעוטרת מסביב בעשרות כפרים של איכרים גויים. במערבה – הנהר ,,ברוק'' ו,,גן החצר'' של הפריץ, ובמזרחה – אותה דרך צנועה ומלבבת, מוקפת משני צדיה אלונים עתיקי־יומין, אשר זכות מיוחדת נתגלגלה לה מאת ההשגחה

העליונה, שרק חסידים ואנשי־מעשה, אברכים בעלי־מוחין, תלמידים ורבותיהם, יטיילו שם להנאתם. אף בחור או בחורה, אשר ריח ,,העולם החפשי'' היה נודף מהם, לא היו מעיזים לטייל שם.

מצד דרום נסלל כביש באורך שני קילומטר, עד לתחנת הרכבת אשר חיברה את העיירה עם וורשה הבירה ועם כל רחבי פולין.

על אותה רכבת שמעתי סיפור מופלא מפי אחרוני זקני העיירה, אשר עדיין זכיתי להכירם ולשמוע מהם סיפורי־מעשיות רבים על חסידים וצדיקים.

היה זה ביום ראש־השנה. הצאר הרוסי סלל אז בפעם הראשונה את מסילת־הברזל בקו פטרבורג־וורשה, שכלל גם את העיירה ציזב. בבית־החסידים, ליד התנור בעל אריחי־החרסינה, כבר שוחחו הרבה על התגלית המרעישה שעליה נכתב בעתונים, כי הומצאו מרכבות ללא סוסים, הנוסעות במהירות רבה על מסילת ברזל בכוח קיטור, ובקרוב יתחילו ,,מפלצות־ברזל'' אלה לדהור על־פני ערים ועיירות. הכל דיברו על כך, אבל איש לא נטה להאמין באמיתות הדבר. אמנם פסי הברזל כבר הונחו מול פני העיירה והשמועה אמרה, שלא יארכו הימים והרכבת תדהר על פני פסים אלה, אך הכל התייחסו לכך בספקנות גמורה.

והנה אירע, שדוקא בעיצומו של ראש־השנה, כאשר שליח־הציבור עמד באמצע ,,מלכיות, זכרונות, שופרות'', נחרדו פתאום כל המתפללים לקול שריקה עזה. הכל הסתכלו החוצה והנה הופיעה על הפסים הרכבת הראשונה, כשהיא מתנשמת ומתנשפת בכבדות וגלגליה דורכים בעוז ובדהרת־אבירים, בעוד ארובת הקטר שולחת תימרות עשן אל חלל הרקיע.

בצפונה של העיירה היה רחוב ,,המסגרים'' או ,,הפחמים'', ושם היתה גם באר המים, שסיפקה את מימיה למחצית העיירה. הלאה משם נמשכה דרך־לא־דרך של כארבעה־עשר קילומטר, אל העיירה היהודית השכנה ,,זרומב'', והיא עברה על־פני כפר של גויים, שבו התגורר נפח יהודי אחד, אשר פירזל את סוסיהם של עוברי־דרכים ואיכרים.

לשעבר גר באותו כפר בעל־האחוזה פרידמן, אבי משפחת

ה„פרידמנים״ הידועה, שהיה בא לעיירה בכרכרה רתומה לארבעה סוסים. הוא נמנה עם חסידי קוצק הותיקים, וגם בניו ונכדיו המשיכו אחריו את המסורת ונמנו עם חסידי „גור״, השושלת שהסתעפה מקוצק.

אלה היו גבולות עיירתי, שבה גודלתי, עוצבתי וחומנתי.

ועדיין עומדת היא, העיירה, לנגד עיני רוחי, חיה ותוססת, על כל מאות המשפחות שבקרבה. דומני שלא שכחתי אף אחת מהן, כולן כאילו ניצבות לפני, ראשי־המשפחות, הנשים והטף. כל אלה זכורים לי לפי סדר מגוריהם, בתיהם ודירותיהם, רחוב רחוב ויושביו, סימטה סימטה ודיריה.

בראש וראשונה ניצב לנגד עיני אב־בית־הדין, הרב דמתא, שהיה בעל הופעה חיצונית חסונה ובריאה, אף שבפנימיותו היה מלא מְחושים ומחלות. הוא הצטיין בקלסתר־פנים הדור ואצילי, מעוטר פיאות ארוכות וזקן מידות. יומם ולילה היה יושב בחדר בית־הדין הגדול, כשהוא רכון על גבי ספרים שונים.

הנני רואה אותו בלכתו לבית־הכנסת בלווית ר׳ אהרן השמש, וגם כעת עודני מרגיש את ההתעוררות ורחשי הכבוד וההערצה שהובעו על־ידי כל המתפללים בהיכנסו לבית־הכנסת.

נחבא היה אל הכלים. הוא בא בכתובים עם גדולי־ישראל והריץ שאלות ותשובות לגאוני פולין וליטא. וכל זה בצינעא, ללא כל פירסום.

וכשהיה צורך להפגין נגד פורצי־גדר ומקצצי־נטיעות, היה קם כגיבור ולחם בגבורת נפש, בעוררו גם את שאר בני העיירה ללחום מלחמתה של תורה.

בצד דמותו של הרב ניצבים לנגד עיני שני „בתי החסידים״, שהיו בית ועד לכל טובי העיר, פרנסיה, עסקניה ועשיריה – בית־החסידים דגור מצד אחד ובית־החסידים דאלכסנדר מצד שני. לכאורה שתי שיטות נפרדות, שכל אחת יש לה דרך־חיים משלה, בכל־זאת היו ביניהן שבילים מאחדים בעבודה הציבורית שבעיירה. למרות החיכוכים שהתעוררו מדי פעם בין שני חוגי החסידים, מצאו

ביניהם קו מאחד בעבודת החינוך של ה„תלמוד־תורה" ו„בית יעקב" ותקנות העיר לשמירת צביונה הדתי.

הנני רואה את האברכים היקרים, שהיו ממלאים את שני בתי־החסידים ועסקו בעבודתם הרוחנית והציבורית. זוכר אני את שמותיהם: „בנימין משה ישעיה", „ר' נחמן", „מיכאל חתן בעל הגזוז", „אברהם יוסף המלמד", „ר' נחמן טומבק" ועוד ועוד. אבל מה לי למנות שמותיהם, בזמן שכל אחד מהם היה עולם מיוחד בפני עצמו.

זכורני אותו יום שלפני נסיעתי לארץ־ישראל, כאשר הארי שבחבורה „בנימין משה ישעיה", לא זז ממני אף לרגע, נתלווה אלי בכל צעדי, וכל אותו היום הרצה לפני בעניני חסידות, קבלה, ארץ־ישראל. הוא באר לפני בעל־פה את כל הפרק על ארץ־ישראל שבספר „השל"ה הקדוש". ואף ברגעי הפרידה האחרונים, לפני צאת הרכבת לדרכה, הידהדו באזני דבריו האחרונים:

„זכור, ארץ־ישראל היא מקום הקדושה. בארץ־ישראל שולטת הקדושה הנעלה ביותר, ולכן גם ה,סיטרא אחרא' מתגברת בה, וצריכים איפוא להתגבר ולהתאמץ, כדי להימצא תמיד רק במחיצתה של הקדושה".

עדיין חיים ותוססים בקרבי הדברים האלה, כאילו זה קרה רק אתמול, לפני שעות אחדות.

ומה לא אזכור ממך, עיירתי החביבה? האוכל לשכוח שמץ מחמימותך, צניעותך, צדקתך ויושרך? הלא כולך חרותה בי, ממוזגת בעורקי דמי, כל הווי החיים שבקרבך וכל הדמויות הססגוניות שהיו משובצות כאבני־חן בתוך הווי מיוחד זה. כל אלה הם חלק מנשמת־אפי, מדופן־החיים שלי.

אכן, הדוור הביא לי מכתב קצר, הזמנה שיגרתית לכינוס אזכרה לקדושי עירנו. אבל הפעם, יותר מתמיד, נרעשו כל מעמקי לבי ונסערו מאד.

הנני מוזמן לאזכרה, לשמוע תפילת „א־ל מלא רחמים", ובלבי חותכת כלהב החרב המחשבה, כי לעולם לא אראך עוד, עיירתי; לעולם לא אפגוש עוד את מאות בניך, אשר גידלוני, עיצבוני

ושיגרוני כשליחם לארץ־ישראל, ארץ משאת נפשם – מאות נפשות יקרות אשר נספו על קידוש השם בשואה הנוראה.

לא אראה עוד לעולם את בתיך, רחובותיך, סמטאותיך, בתי־כנסיותיך, ולא אקלוט עוד את הריח המיוחד של דורות שהיה ממלא כל פינה בקרבך.

בדממה ובחרדת־קודש אאזין לתפילת „א־ל מלא רחמים" ולקדיש הנצחי אשר ייאמר לזכרך על־ידי שרידיך ופליטיך, שזכו להינצל ולחיות בארץ־הקודש. בדממה עמוקה אעלה זכרך, ציזב, עיירת ילדותי...

אב תשי"ד

סיור אחרון ברחובות העיירה

קשה לשתוק. אי אפשר לחשות. נשזר ונרקם ,,ספר יזכור'' לעיירתנו צ'יזב. השרידים היחידים, מתי מספר, ,,אחד מעיר ושנים ממשפחה'', מבקשים ליטול חלק במפעל הנצחה זה לזכר עיירתנו, וביניהם גם כאלה אשר קפצו מרכבת־המוות האחרונה, טיפסו ונחלצו מתוך קבר־האחים של יקירינו וקדושינו.

ונערמים בספר ה,,יזכור'' דפים על דפים, המספרים ומתארים פרטים מזעזעים. מוקם הבנין האוצר בתוכו את עיירתנו שטופת הדם.

ספר זה מהווה את המלה האחרונה, כעין ,,סתימת הגולל'', ההד האחרון הספוג בדמנו ועצור כאש בוערת בקרבנו.

וקשה לשתוק. אי אפשר להיאלם.

והרי גם שתי עשרות משנות חיי, שנות נעורי מגיל הינקות עד גיל הבגרות, חלפו עלי באותה עיירה מתוך ערגה וכיסופים לעולמות נאים יותר ונעלים יותר. האפשר להחשות על כל אלה? האפשר לשכוח?...

לכן חשקה נפשי – ככל אשר יוכל כוח־זכרוני – לסייר סיור אחרון על־פני העיירה. חמד לבי להעביר שוב לנגד עיני רוחי את כל צביון חייה ומראותיה, להתבונן ולראות איך נראה הכל אז בעבר, כאשר כולנו עדיין היינו צעירים לימים, כאשר חיינו שם במחיצת אבא ואמא, למדנו ב,,חדר'', השתובבנו, שיחקנו, השתעשענו, ונשמנו בני־חורין את האוויר הצח, הספוג כל־כך חלומות ושאיפות למכביר.

*

הריני מטייל לי כך את טיולי האחרון על־פני רחובותיך וסימטאותיך, שבילך ודרכיך, עיירת־נעורי צ'יזב.

הריני עומד על הגשר של „דרך סוטקה". עיני משוטטות על הנהר „ברוק" המתמשך לאורך העיירה עד ל„בומבליעס", עד לטחנת המים, מקום ששם רק שחיינים מעולים יכולים היו לרחוץ ולהיאבק באשד העז שהשתולל שם.

מצדו השני של הגשר זורם הנהר „ברוק". אני מהרהר בו בנהר חביב זה „ברוק". באיזו מידה של נאמנות ומסירות שירת את תושבי העיירה!

לשני צדי הגשר הצטמק הנהר והצטנם, רידד את מימיו וכאילו קרץ בשטפו השאנן אל בעלי־הבתים ועקרות־הבית של העיירה: „בואו, שאבו ממימי הזכים, השתקפו בצלילותי".

הנה עולים לפני במראה אותם ערבי קיץ, כאשר סיעות של ילדי „חדר" (אשר השרידים שנותרו מהם כבר סבים הם כיום לנכדים) חולצים את נעליהם ליד הנהר, מפשילים את מכנסיהם עד למעלה מברכיהם, ופושטים לתוך הנהר ל„ציד דגים". תופסים היו את הדגים במו ידיהם, ומי ששיחק לו המזל הביא הביתה צרור מלא דגיגים קטנים, מפרכסים. היה זה בילוי חביב ומלבב, אחרי יום של לימודים בתוך ה„חדר" הצר.

עיני חולפות עוברות אל צדו השני של הגשר.

הנהר זורם לאורך שדות „רוש" – מקום שם היו ילדים מלקטים מדי יום ששי אחרי הצהרים פרחי־בר שונים – ומגיע עד „אוקופ", מקום שם מי הנהר עמוקים במידה מספקת כדי לרחוץ שם. ואמנם בערבי־שבתות של חדשי הקיץ החמים היה המקום הומה מרוב אדם, מזקן ועד צעיר. כמעט כל גברי העיירה הלכו לרחוץ שם ולצאת ידי חובת „טבילה" לכבוד שבת. ביום זה לא העזו השקצים הכפריים לבוא לשם, כדרך שנהגו בשאר ימות השבוע, ולידות אבנים על היהודים המתרחצים.

חורף.

אני רואה את הנהר קופא תחתיו, חבוי תחת מעטה שלג. פה ושם חצובים על פניו חורים גדולים, שבעזדם שואבים מים בעלי־הבתים מהסביבה, וכן שני שואבי־המים של העיירה, „שייע" ומאיר.

ולא רק בימות החמה, אלא גם בימות החורף הקרים שימש הנהר מקום בילוי ושעשוע לילדי ה„חדר" אחרי הלימודים שנתמשכו עד שעות הלילה. סיעות של ילדי „חדר" עם פנסים דולקים בידיהם, פשטו על הנהר להחליק על משטח הקרח, מי בכלים מחליקים מיוחדים ומי בנעליו הפשוטות, ומשם היו הכל חוזרים לבתיהם סמוקי פנים ומיוזעים.

בפרוס חג הפסח.

הקרח נבקע. גושי קרח גדולים רודפים זה אחרי זה. ילדי „חדר" מטפסים ועולים על אחד הגושים ובעזרת מקלות ארוכים הם משיטים אותו על־פני הנהר, שמימיו גואים מאד ומגיעים לפעמים עד לתחתית הגשר ומציפים שטח ניכר של השדות. יש לפעמים שגוש־קרח כזה מתבקע, ואך בנסי נסים וברוב עמל ויגיעה מצליחים הקונדסים להיחלץ מן המים הקרים והם חוזרים לבתיהם רטובים עד לשד העצמות ורועדים מקור.

במשך חג הפסח היו כל אנשי העיירה נוטשים את בארות־המים, מפני החשש של חמץ, ושואבים את מימיהם רק מן הנהר.

גם כיום שוטפים להם בנהר המים השקטים והשלווים. גם כיום מתרחצים שם אנשים בקיץ ומחליקים על הקרח בחורף. הריני תר ומחפש ביניהם איזה פרצוף מוּפר, איזה ילד קרוב, איזו אשה מוכרה החובטת את כבסיה על אבני הנהר. אין! רק פרצופים נכריים אני רואה. אין איש. כל אלה אשר תבקש נפשי ולא אמצאם, עצמותיהם טמונות בקבר־האחים הגדול של העיירה.

אני נמלט מן הגשר ומתקרב לעבר העיירה.

סמוך לגשר, ליד נקודת־הגבול הראשונה של דרך זמברובה, אני רואה בית קטן בעל קומה אחת, בית הורי, שבו בילֵיתי את שנות ילדותי בהזיות נעימות וחוויתי את האכזבות הראשונות בחיי. זה ביתם הקטן של סבי וסבתי וזקני זקניהם. זהו הבית של שלוש משפחות משולבות זו בזו: בלייוייס, רוטנברג וגורא.

הנה עולה בזכרוני דמות דיוקנו של סבי זקני הרשל.

סבי זקני הרשל בלייוייס היה הראשון אשר הממשלה הרוסית החכירה לו את ה„רוגטקה", והזכיון הזה עבר בירושה לסבי ר' אבא

רוטנברג, וממנו לאבי ר' לייבל, שהיה ידוע בשם ,,ר' לייבל אבעס''. פירוש מלים עליו, ועל המשפחה, בתיאור מיוחד בספר.

הורי ע''ה ניהלו את ה,,רוגטקע'' על פי אותה מתכונת של סבא ע''ה. אמא ניהלה את העסק ואבא ישב על התורה ועל העבודה. עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה בשנת תרע''ד, הֵקִיץ הקץ על מקור־פרנסה זה.

*

אני מתקדם כמה צעדים ומציץ לתוך החדר הצר, ששיעורו למטה מארבע אמות על ארבע אמות. שם מתגורר שלמה הסנדלר. החדר משמש לו סדנת־עבודה, מטבח, חדר־אוכל וחדר־שינה. העוני והדלות משוועים, והם גוברים שבעתיים בשנת תרע''ד, כאשר שלמה מגוייס לצבא המילואים של רוסיה, ואשתו גישא נשארת אלמנה חיה. חרש, דומם, החניקה בתוך־תוכה את הכאב והצער, בהתפרנסה על התמיכה הדלה שניתנה לה מטעם הקהילה.

במרחק מה משם אני רואה בית דו־קומתי עשוי קורות עץ. כאן מתגורר יאנקל המלמד. בית זה מעורר גל זכרונות משנות ה,,חדר''. ימים ולילות עברו עלי ב,,חדר'' צר זה, ששימש בעת ובעונה אחת גם כמטבח וחדר־שינה. אך מתוך הקדרות הזאת בוקע גם ניצנוץ של נחמה. כל המשפחה הזאת היגרה לאמריקה לפני השואה ויד המרצחים לא השיגה אותם.

ושוב בית דו־קומתי, של ר' ברל־דוד תופר הערדליים. הוא היה בעל קומה נמוכה ומוצקה עם זקן־שיבה הדור, ששיווה לו דמות של רבי העומד כל היום ליד סדנת עבודתו.

ערב שבת אחר הצהרים אצל ר' ברל־דוד. בשובו מן המרחץ כבר שורה עליו ה,,נשמה יתירה''. כל־כולו כבר היה מופשט מן הגשמיות של ימות החול ומלובש ברוחניות השבתית, בחינת ,,כולו אומר כבוד''. הוא אירגן מנין מיוחד בביתו, שם היו מתפללים מדי שבת. לפני התפילה היה לומד שיעור במדרש.

בקומת הקרקע של אותו בית התגוררו שרה־מלכה וארבעת בניה. הגדול שבהם, אברהמל, מחסידי גור, היה ,,עטרת ראשה'' של

אמא. שלום ויאנקל ניהלו את מסחר התבואה של המשפחה. הצעיר שבהם, איצ'ה, מת בנעוריו בוורשה. משפחה זו, קיטאי, היו סוחרי־התבואה הגדולים ביותר בצ'יזב, ורוב האיכרים בסביבה לא מכרו את תבואותיהם אלא ל„קיטאים" הללו.

בחדר צר ומאורך באותו בית גרו וגדלו בני משפחותינו, דורות על דורות. גם משפחתנו זכתה להתחמק מידי המרצחים. שני האחים הגדולים, יצחק הרש וכותב השורות, עלו לארץ־ישראל עוד בשנות השלושים. כשהגיעו הידיעות על נחשולי הפוגרומים בפולין, עוד לפני ששטן־הדמים פרש את כנפי המוות על מיליוני יהודי פולין, העלינו ארצה את אמנו יחד עם עוד שני אחים. אבינו כבר לא היה אז בחיים.

בקומה השניה של אותו בית התגורר ר' איצל יבלונקה, יהודי בעל קומה בינונית, ממושקף תדיר, שזקנו מתפצל לשלושה חודים. סוחר פיקח היה, שמסחרו היה במיני פירות. איכרים היו מחכירים לו גני־פרי, והוא עצמו היה מטפח את עצי־הפרי עד שהניבו יבול מבורך. הוא נמנה עם הנכבדים שבחסידי גור והיה יועץ רב תושיה בעניני קהל. ב„שטיבל" היה מספר מעשיות ומרתק את שומעיו בכשרון הסיפור שלו.

הוא גידל שמונה בנים, שמצאו אחר־כך את מקומם במסגרת חוגים שונים. שלושה מהם ניצלו מגיא ההריגה.

בסמוך לדירת ברל־דוד נמצאת דירתו של ברל „קוקעלקע", יהודי פשוט בעל זקן מאורך, גזוז כלשהו, שהיה מקפיד מאד בלבושו. הוא לא הבין הרבה ב„אותיות הקטנות", עם זאת הקפיד ללכת לבית־המדרש שלוש פעמים ביום. בשבת היה מקדיש את שעותיו הפנויות לאמירת פרקי תהילים.

פעם אחת פנה אל יהודי חסיד ושאלהו:

„אמור נא לי, במטותא, מדוע נשתנה השנה יום היארצייט של אביז זכורני, שאבי נפטר בעת החגא ,טשי־קרוליע'. והנה זה מזמן כבר חלף זמן החגא והיארצייט שלי טרם הגיע (השמש היה נוהג להזכיר לו את מועד היארצייט)?"

פעם אחרת התבטא ואמר:

„פליאה היא בעיני, הלא הרוקח של העיירה, הפריץ והכומר, למדו וגמרו כיתות של בית־ספר, אם־כן הלא אינם שוטים ונבערים־מדעת, איך איפוא הם מסוגלים להאמין ב,ייזל' (ישו) שלהם?...״

הוא היה חייט, אבל עסק רק בתפירת בגדי איכרים. אשתו הניה־רבקה היתה לה קופה משלה, ובלי ידיעתו היתה מחלקת הרבה צדקה בסתר.

באותו בית התגורר בתוך חדר קטן מנדל של־ישראל־שלמה. לאחר מלחמת העולם הראשונה חזר מרוסיה, גבה־קומה כארז, בעל זקן־שיבה מכסיף, היה מהלך בצעד בטוח ונמרץ. כולו ספוג היה חוויות מרוסיה והרבה הליכות וגינונים רוסיים. ב„שטיבל״ נמנה בין הולכי הבטל. רחוק היה מלהיות תלמיד־חכם, אבל הצטיין בפקחות והבנה. תמיד ישוב היה ליד התנור ומספר מעשיות מחיי היהודים ברוסיה, על המהפכה הבולשביקית, על ירידתו ושקיעתו של הצאר ניקולאי. אנחנו, בחורי ה„שטיבל״, אהבנו אחרי הלימוד לישב לידו ולשמוע את סיפוריו, אשר פתחו לפנינו אפקים חדשים.

הוא נקרא גם בשם „ר' מנדל שנים טובות״. תמיד היה בר־פלוגתא של ר' יידל וואפניאק. הוא, יידל, היה טוען, כי לשעבר, בשנים קודמות, היו החיים קלים ונוחים יותר מהיום, אז לא היו האנשים נזקקים ולהוטים אחרי כל דברי המותרות של היום. אמצעי המחיה היו הרבה יותר זולים, המלבושים היו צנועים ופשוטים בהרבה, והכל היו שבעי רצון. החיים החדשים עם האופנות החדשות הביאו עמהם דאגה ורדיפה אחרי בצע־כסף. לחם עם מליחים, או עם מלפפונים כבושים, שוב אינם בחזקת מאכל לבני אדם. חלה יבשה שרויה במים עם בצלצל צלוי היא כבר בחזקת מאכל קבצנים.

ואילו מנדל היה חולק עליו ומנסה להוכיח לו במאה ראיות, כי הזמנים כיום טובים פי כמה וכמה מן הזמנים שעברו. הנה, למשל, המצאה כמו החשמל. לשעבר היו יושבים בלילות ליד עששית־נפט קטנה, שהפיצה עשן ופיח וריח מחניק, והדלקתה היתה כרוכה בכל מיני טְרָדות ומאמצים; ואילו כיום די בלחיצה על מתג – ויהי אור. ועוד כיוצא באלו המצאות נפלאות, שהקלו את החיים ועשו אותם

נוחים ונעימים. ,,השנים שבהן אנו חיים'', היה טוען בהתלהבות, ,,הן הן השנים הטובות''... ומכאן נדבק בו הכינוי ,,מנדל שנים טובות''.

קהל השומעים לא ידע להחליט, מי מן השנים צודק, שכן שניהם נימקו יפה את טענותיהם.

היכן אתה כיום, ,,מנדל שנים טובות'' החביב והתמיר כארז? הפורענות היגלתה אתכם לרוסיה, שם נפחתם את נשמותיכם הקדושות ברעב ובקור, ושם בערבות סיביריה הרחוקות נחצבו קברותיכם ואיש אינו יודע מקום קבורתכם. ת.נ.צ.ב.ה.

*

בבית הסמוך – שוב חייט, אבל מסוג אחר. שם מתגורר שמואליה של גוטמן־לייב. גבה־קומה עם זקן ארוך ומהודר. הוא היה החייט ,,החסידי'' של העיירה. לא היה קץ לאושרו של נער, אשר אביו הזמין בשבילו קפוטה אצל שמואליה החייט. חזקה היתה עליו, על שמואליה, שיוציא מתחת ידו מלאכה נאה ומושלמת. בכל חלק וחלק של המלבוש היה משקיע את כל נשמתו. וכשהיה מודד את הבגד המוגמר וכל חלקיו התאימו כמיקשה אחת, היה עומד ומתבונן על ,,יציר כפיו'' בנחת עם קורטוב של גאווה.

בעצם לא רווה הרבה נחת מה,,עולם הזה'' שלו. בתו היחידה הלכה לעולמה בתקופת אירוסיה. בנו היחיד, חיים־ברוך, בחור חשוב מאד ב,,שטיבל'' דחסידי גור, עזב את העיירה מיד לאחר חתונתו והיגר לאמריקה, ושוב לא זכה לרוות ממנו מעט נחת.

בחדר קטן צדדי שבדירת שמואליה החייט התגורר אברך בשם שלמה צאלקעס, חתנו של יצחק־הרש המלמד. פניו החייכניים תמיד היו עטורים זקן שחור עבות. הוא היה עורק־החיים של תנועת אגודת־ישראל בעיירה, מנהיגם של צעירי האגודה ועסקן פעיל בכל שאר מוסדות התנועה. לאחר זמן החמן לישב על כסא הרבנות בעיירה אחרת.

במרחק מה אני מגיע לבית מגוריו של אלעזר ,,סטריכר'' (עד היום אינני יודע את משמעותו של כינוי זה. שם משפחתו היה ,,קריסטל'', משמע בדולח, ואכן כשמו כן היה). רחב־גרם היה

והבנאי המעולה ביותר בעיירה. הוא נמנה עם חסידי גור והצטיין בלמדנותו הרבה. אחרי יום־עבודה קשה היה בא אל ה„שטיבל״ ללמוד דף גמרא. בנו יחידו אייזיק, מטובי הבחורים ב„שטיבל״ דחסידי גור, היה מן הראשונים שפעלו והשפיעו להחדרת הרעיון האגודאי ל„שטיבל״.

בעת הפלישה הרוסית נאלץ אייזיק לנטוש את פולין. הוא עבר לקובנה שבליטא, בהשאירו את אביו עם אמו החולה, אשר דאגו מאד לגורלו. זמן קצר לאחר מכן עלה אייזיק מליטא לארץ־ישראל, והביא אחר־כך גם את הוריו, אשר השתקעו בירושלים. גם כאן המשיך ר׳ אלעזר בעבודת הבנאות. במשך שנים ארוכות, לא החסיר אפילו יום אחד מלהשכים קום לפני עלות השחר, כדי ללכת להתפלל ליד הכותל המערבי. גם בימים שבהם הגישה אל הכותל היתה כרוכה בסכנת נפשות, מצא תמיד דרך להגיע לשם לתפילה.

עוד בהיותו בצ׳יזב היה ר׳ אלעזר אומר:

„כל בעל־מלאכה צריך לעלות לארץ־ישראל ולהיות שם נהנה מיגיע כפיו״.

והנה ביתו של מנדל עושה־החבלים. בכל הסביבה לא היה לו מתחרה במקצועו. משעות הבוקר המוקדמות עד שעה מאוחרת אחרי הצהרים, היה שוזר מאניצי פישתן חבלים במידות־עובי שונות. גלגל השזירה שעמד בחצר, הונע בידי נערי שכירים או מתנדבים. בסמוך ניצב גלגל־השזירה של שותפו אברהמטשה. שניהם עסקו גם במלאכת הזגגות. ברבות השנים אברהמטשה נטש את מלאכת שזירת־החבלים והתחיל לסחור בסוסים. מנדל נותר אז שוזר־החבלים היחידי בעיירה. הוא היה בעל מזג טוב, בעל מידות וגומל־חסד, חובב־ציון ומראשי „חברת משניות״.

עתה נופל מבטי על ביתו הקטן של לייזר־יוסלס, או לייזר מונטראוש, שנקרא גם בשם משפחתו לייזר ביטנר. תחילתו סוחר־קמח וסופו בעל־מאפייה. תדיר היה מקומח, ורק פקעת שיער שחור, הציצה תמיד מפניו המקומחים.

כשהיה אדם משוחח עמו, אם על עניני מסחר ואם על עניני העולם, היה משמיע תמיד הימהום חרישי של צלילים לבביים. הכל

הרגישו וידעו, כי לא על הקמח לבדו הוא חי, אלא על משהו יותר נעלה ויותר נאצל, שהיה תוסס בקרבו. וכשהגיע יום שבת, או יום חג, ובמיוחד בימים הנוראים, היתה נשמתו מתגלית בכל שלמותה. באותם ימים הוא היה „לייזר בעל התפילה", וכל כולו היה אומר אז ניגונים ונעימות. הילוכו, עמידתו, ישיבתו והרהורו, הכל היה מלווה בצלילים נלבבים.

דממת־קודש היתה משתררת בבית־המדרש הגדול, כל אימת שלייזר בעל המוסף היה משתפך בצליליו הנעימים בפיוטי היום, בשפכו תחינתו לפני בורא העולם.

ואפשר שגם ברגעיו האחרונים בגיא ההריגה, השתאג לייזר כארי בתפילות ופיוטי „עשרת הרוגי מלכות" ב„אלה אזכרה", לפני שקפץ לתוך קבר האחים הענק, והרעיד בפעם האחרונה את לבותיהם של מתפללי ציזבה?...

*

באותה סימטה אני מוצא את „בעל התפילה" השני, שאול־הרש המלמד – יהודי כחוש בעל זקנקן דליל. קיננה בו נשמה „קוצקאית". הליכותיו, עבודתו, דיבורו – הכל היה שקול כל־כך. ראש חריף ולוהט היה לו. בדיבור היה תמיד מקצר, מצמצם ומרמז, בחינת „די לחכימא ברמיזא". זוגתו בלומה ניהלה מאפייה, ואילו הוא לימד גמרא ותוספות לדרדקים. דרך לימודו היה בטעם מיוחד. הוא השכיל למשוך את לב הילדים ולהוביל את נשמותיהם הרכות לתוך מעמקי סוגיות הגמרא.

ב„שטיבל" דחסידי גור נמנה בין הנכבדים, והיה בעל־התפילה הקבוע בימים הנוראים. מתפלל היה בלבביות ובמתיקות רבה. הוא לא היה בגדר חזן, אלא בעל־תפילה חסידי מובהק. באמרו את פרקי „מלכיות זכרונות שופרות", היה כאילו מכניס את הקהל לאותם עולמות עילאיים, ובשאגו מקרב לב: „וכל באי עולם יעברון לפניך כבני מרון" – ראו הכל בעיני רוחם, כיצד כל אחד מן המתפללים חולף־עובר לפני רבונו־של־עולם כבן־צאן לפני רועהו.

הוא היה אחד העסקנים הפעילים בבית־הספר „בית יעקב"

ובתנועת „אגודת ישראל". בתו היתה בוגרת המחזור הראשון של הסמינר בקראקא. בנו ר' נפתלי הרץ בלייוויס נתמנה לרבה של יבלונקה.

*

מדרגות מעוקלות וצרות מובילות אותי אל חדר קטן, נקי ומרוהט, של ר' יהושע קוטליארק וזוגתו ראשע. הוא היה טיפוס יחיד במינו. ככל שהזקין, כך נעשו חלומותיו ושאיפותיו צעירים יותר. עליית־הגג שלו היתה בית־ועד לפרחי הסופרים החרדים בסביבה. רבות עברו עליו בשנות בחרותו, בהיותו בן יחיד להוריו, יוסל ושיינה־גיטל, מייצרני־הציצית העשירים שבעיירה. ביום בהיר אחד עזב את בית הוריו ועבר לגרודנא, וילנא, ובמשך זמן קצר שוה גם באמדור, שם השתלם בלשון העברית. רק אז, לאחר שכבר שכח מה הניעו לעזוב את בית הוריו, חזר פתאום לעיירה, ובכל להט נשמתו התמסר לפעילות תוססת בקרב חוגי החרדים. כעבור זמן קצר הופיע שירו הראשון „תשובה" בירחון „דגלנו". בשיר זה באו לידי ביטוי לבטיו הפנימיים. פרנסתו היתה מצויה לו מחנות לדברי סידקית, שאשתו התעסקה בה רוב הזמן, כך שנותר לו הרבה פנאי לשקוד ולהגות בספרים.

מפרק לפרק היה מפרסם בעתונות החרדית שירים ומאמרים, שעשו רושם רב על הקוראים. הוא גילה ענין מיוחד בכוחות צעירים, שגילו כשרון ספרותי, וכאמור היו תמיד מתאספים אצלו סופרים צעירים והוא הדריכם ועודדם.

ברדתי מן המדרגות הריני משתהה רגע. קשה לבקר אצל כולם. גם אינני מכיר את כולם. אבל חשקה נפשי לראות כל אחד ואחד מהם.

באותו רחוב גר אייזיקל הסנדלר. אני מעדיף לקרוא לו אייזיקל בעל־התהילים, שכן תדיר היה יושב בבית־המדרש לפני תהילים פתוח. ובסמוך גר ראובן סוחר־התבואה, יהודי חסידי, תלמיד־חכם מובהק, שלא היה מתפלל בבית־החסידים אלא בבית־המדרש הגדול.

*

אחרי שובי על עקבותי לאורך הרחוב הריני שוב במבוא השוק. אני עוקף מהר את הבית הפינתי של האופה הגוי גרוכובסקי. לא מעניין. ומי יודע כמה דם יהודים נשפך על ידי הללו? והנה אני מגיע לשני בתי־הלבנים, הראשון של ישעיה קלינוביץ, סוחר־סידקית, בעל קומה נמוכה ושחוחה. עשיר מופלג היה, אך לא זכה ליהנות מעושרו. בתו היחידה מתה בדמי ימיה, והניחה תינוק רך בידיו. בנו יחידו דוד'ל היה בן סורר, שהשׂביע את אביו מרורים, גם לאחר שעזב את העיירה ונדד למרחקים. ר' ישעיה היה יושב בשטיבל ולומד דף גמרא בחשק רב, וניכר היה שאלו הן השעות המאושרות ביותר בחייו. אז היה מתפשט לחלוטין מכל יסוריו ומצוקת נפשו ומתמסר כולו להנאה הרוחנית של לימוד התורה. הוא נמנה בין בעלי־הבתים המכובדים בעיירה.

בסמוך, קיר אל קיר, ניצב בנינו של ר' זאוול עדלשטיין. סוחר עשיר בעל זקן־שיבה ארוך ששיווה לו הדרת־פנים מיוחדת. פניו הענוגים האירו באצילות. כל ימיו היה איסטניס ואנין־דעת. תמיד הקפיד על מאמר חז"ל: „תלמיד חכם שנמצא רבב על בגדו חייב מיתה" ודיקדק בלבושו. מרוב איסטניסותו לא היה יכול לטבול במקוה הציבורי של העיירה; אולם מדי יום שישי, ולפעמים גם באמצע השבוע, היה הולך בשעות הבוקר המוקדמות לטבול בנהר ברוק, הן בקיץ והן בחורף, כל זמן שהנהר לא נתכסה בשכבת קרח עבה.

בשטיבל דחסידי גור היה לו מקום קבוע, שם ישב מדי ערב במשך שעות אחדות לפני גמרא וילנאית גדולה ולמד בשקידה. ניגון לימודו היה ספוג הרבה חן וחמימות.

מלבד היותו בעל־צדקה גדול, הצטיין גם במידת הכנסת־אורחים. תמיד היו שולחים אליו אורחים, מבלי להודיע מראש. מעולם לא השיב פני אורח ריקם, ויהיה מספר האורחים באותה שעה ככל שיהיה. ואת המידה הזאת נטע גם בלב אשתו וילדיו, שקיבלו כל אורח בסבר פנים יפות. הוא נחשב כאחד מנכבדי העדה וזקניה בעיירה.

עתה אני מגיע לביתו של ר' פישל ליובלטשיק, בעל־בית מכובד

ממשפחת ליובלטשיק הענפה. הוא לא היה חסיד, וגם לא היו לו יומרות של תלמיד־חכם מופלג, אולם מתוך ארון־הספרים שלו האיר זיוו של ש"ס־וילנא גדול ומהודר.

מאחורי ביתו של ר' פישל עומד בית קטן, מקום מושבו של „משה'ל יפנטשיק". לא היה זה שם משפחתו, אלא אחד הכינויים המעטים שהכל יודעים מה מקורם. בימי מלחמת רוסיה נגד יפן, היה תמיד מנבא נצחונות ליפן, והיה מתמלא חימה כנגד כל מי שניסה לדבר לטובת רוסיה. ומכאן נצמד לו הכינוי „יפנטשיק". הוא היה בעל קומה ממוצעת עם ראש נטוי, מצחיית כובעו המהוה נטתה תמיד לצדדים, ומעולם לא זזה מקטרתו מבין שפתי פיו. בימי השוק היה משוטט בין האיכרים, קונה מעט תבואה, ומזה התפרנס בדוחק. בשאר ימות השבוע היה יושב בשטיבל דחסידי גור ומגלגל בשיחה עם יצחק־בונים בלייווייס על ענינים העומדים ברומו של עולם הפוליטיקה. יצחק־בונים זה היה תמיד בר־הפלוגתא שלו בהשקפות פוליטיות. אשתו של משה'ל בדומה לבעלה לא הקפידה אף היא בלבושה ויצאה תמיד בבגדים מרופטים, אך מתחת ללבוש המחנח פעם לב יהודי חם וטוב.

*

בעודי מהלך לאטי וחושב על אותם יהודי צ'יזב פשוטים ונלבבים, הריני מגיע אל חנות הנעליים של „הניך טשיוויקי", היינו בפולנית: הניך נעלים. בשטיבל היה נקרא בשם הניך שלמה'לס. הוא היה יהודי שקט ונוח־מזג, בעל מצח חרוש קמטים עמוקים של דאגה וצער על היותו חשוך־בנים. ירא־שמים היה, מרבה באמירת פרקי תהילים ועוסק בחשאי בגמילות־חסדים ובביקור חולים.

שכנו לדירה היה ר' זונדל לב, אחד מנכבדי השטיבל דחסידי אלכסנדר. למדן מובהק, בעל זקן הדור. צעדיו היו תמיד מדודים וכל מעשה שעשה היה שקול ומחושב. הוא היה הראשון אשר „הפר" את המנהג המקובל מדורי דורות שלא ללמד בנים מלאכה. לאחר שבנו שמחה סיים את לימודיו ב„חדר" ונתעוררה השאלה לאיזו ישיבה לשלחו, החליט לנקוט בדברי חז"ל: „טוב תורה עם

דרך־ארץ", ושלח אותו תחילה להתלמד כשוליה אצל ברל־דוד התופר. אחרי תקופה קצרה פתח בית־מלאכה לתפירה בביתו, בהנהלת בנו שמחה, שהיה גם הוא ירא־שמים ומדקדק במצוות.

בסמוך לשם עמד ביתו של לייבל, שעסק בעיבוד צמר־גפן. בין היתר היה לו גם מרתף־קירור, בו היה מייצר גלידה. היה מן המתפללים הקבועים בשטיבל דחסידי גור.

הלאה משם הגעתי לביתו של „פיניע שעווקעס". היה לו „בית מזיגה", שהתנהל על ידי אשתו, שהיתה ידועה בשם „פיניכע". מלבד ארוחת־צהרים דשנה ניתן היה להשיג שם לגימת יי"ש מובחר מן המובחר, אפילו בזמן שנאסר המסחר במשקאות חריפים. פיניע עצמו עסק במסחר תבואה, אולם כל אימת שאיזה גוי שיכור ניסה להשתולל בית־המזיגה, היה מיד שולף את ידיו מחיקו, תופס את הגוי בצווארונו ומטילו החוצה. כל גוי שבא לבית־המזיגה של פיניע ידע היטב, ששם עליו להתנהג בנימוס ובדרך־ארץ. אף הוא היה בין המתפללים הקבועים של השטיבל דחסידי גור.

במרחק מה אני מגיע לביתו בן שתי הקומות של פסח מוראביטש. בקומת הקרקע היו מאפייה ואטליז, ואילו בקומה העליונה התגוררו שני הגיסים: בן־ציון קיטייויטש ויודל־חיים מונדרי, שני אברכי־משי חסידיים. בן־ציון שלמד בישיבות ליטאיות, היה נקרא בפי הבריות „הליטאי", אך למעשה היה מן החריפים שבחסידי גור, תוסס ושופע־מרץ. לעומתו היה גיסו יודל־חיים יהודי צנוע ושקט, שהתפרנס ממאפייה. בשעות הערב היו שניהם יושבים ולומדים שיעור בחשק ובשקידה.

יודל־חיים היה למעשה חסיד ראדזיני, אך בכל־זאת ישב תמיד בשטיבל של חסידי גור ולמד. שניהם היו שרויים בצער עמוק, כי לא זכו לפרי בטן. אך בכל־זאת היו פניהם מפיקים תמיד בת־צחוק חביבה.

עם ביתו של זבולון גרוסבארד, הסמוך לבית פסח מוראוויטש, מסתיימים בתי השוק החדש, ומתחילים בתי „רחוב קאליע".

זבולון גרוסבארד היה יהודי צנוע ומכונס בתוך עצמו. לכאורה נדמה היה, שאיננו מסוגל להוציא מלה מפיו. אולם, למעשה

היה ,,מלא וגדוש'', ספרא רבא, בקי בלשון העברית וכן בפולנית. נהירים היו לו חוקי המדינה והודות לכך היה מיוצג בכמה וכמה מוסדות עירוניים.

זבולון צנוע זה היה לו בית־מזיגה, ודוקא אצלו היו מתאספים תמיד בעלי־העגלות והסבלים, ואנוס היה לשמוע כל הקללות, הגידופים וניבולי־הפה, שהחליפו ביניהם לקוחותיו. את עסקו ניהל משעות הבוקר המוקדמות עד לאחר חצות הלילה. גסות־רוחם של לקוחותיו לא השפיעה עליו כמלוא הנימה. לשונו היתה תמיד חרישית ושקולה.

הוא היה אחד מפרנסי הקהל, שעסק בצרכי ציבור באמונה, שלא על מנת לקבל פרס. בעת הכיבוש הנאצי אולץ לקבל על עצמו את התפקיד של יושב ראש ה,,יודנראט''. אולם, אחרי זמן קצר התנער מן התפקיד הזה מתוך בוז ושאט־נפש.

*

עתה אני מטייל לאורך שתי שורות החנויות, שבמרכז ככר־השוק. והנה לנגד עיני חנותו של אליהו דימנטמאן, המלאה וגדושה סחורות, אותן הוא רוכש במשך כל ימות השבוע בוורשה. במשך כל אותם ימים שהוא נמצא בוורשה מטפלת אשתו בעסקים, מוציאה את הסחורות המוזמנות ומקבלת הזמנות חדשות.

אלי היה יהודי בריא, גבה־קומה, עם בת־צחוק תמידית על פניו. בשטיבל דחסידי גור נמנה בין בעלי־הבתים הפקחים והמכובדים, שדעתו היתה בעלת משקל והשפעה. כל תחזיותיו בעניני ציבור היו מתקיימות במלואן. הוא היה מן העסקנים הפעילים של ,,בית יעקב'' ומסור לעניני אגודת ישראל. אמנם הוא לא מילא תפקיד רשמי, אבל הוא פעל במידה לא פחותה מזו של העסקנים הנבחרים.

הריני עובר על פני חנויות־האריגים של זאוול אדלשטיין וישעיה קאלינוביץ, שתמיד הן מלאות קונים גויים, אני מציץ לתוך חנותו של חיים יהושע טנטשע. חנות קטנה זו אינה נבדלת במאומה משאר החנויות מהסוג הזה, אך לעומת־זאת חיים יהושע עצמו הוא יחיד במיוחד. זקנקנו הבהיר תמיד מסורק, ומשקפיים נאים לעיניו. לכאורה

עשה רושם של ,,נחבא אל הכלים", אבל בתוך תוכו היה מלא וגדוש. מחסידי אלכסנדר היה והמורה של העיירה במשך שנים רבות. אמנם חריפי החסידים לא ראו בעין יפה את שיטת לימודו, אבל איש לא העז לומר דבר. והרי הוא היה יהודי חסידי המדקדק בכל תרי"ג מצוות ונזהר בקוצו של יוד. מלבד אידיש, פולנית וחשבון, לימד גם לשון־קודש בשיטה החדשה. הוא היה היחידי בעיירה שלימד ,,עברית", אם כי בהברה האשכנזית.

אגב אורחא הבה נעיף מבט ונראה מה נעשה בחנויותיהן הקטנות של שתי האלמנות, חיה־שרה מונטשר ופייגה־ברכה שרשין – שתי אלמנות שהעמיסו על עצמן את עול הפרנסה והמשיכו לנהל את עסקי בעליהן, שתיהן נשות־חיל חרוצות שעסקו בכל מיני תבואות ודגנים.

אהרן טופול הוא בעל ,,חנות כפתורים". הוא, האברך גבה־הקומה והצנום, עושה רושם של בחור־ישיבה. רחוק הוא מלהיות סוחר ולדעת להתאים כפתורים לבגדי האיכריות הכפריות. ואכן, כגוף זר היה בתוך החנות, שנוהלה על ידי אשתו וחותנו. לעומת זאת בבית־המדרש היה אהרן בבחינת ,,שם דבר". מתפלל היה בהתלהבות רבה ותמיד היה מקפיד להתפלל תפילה בציבור עד כדי הקרבה ממש. מימיו לא התפלל ביחידות, ואפילו בשעות הבלתי־נוחות ביותר היה מאסף לו מנין לתפילה.

*

עתה רצוני לפלס לי מעבר דרך הסימטה הצרה המובילה אל חזיתו של השוק הגדול. שם אני מגיע אל ביתו של דוד פרטר. עמוק בזכרוני חרותה דמות דיוקנו של דוד פרטר הזקן. צנום וכחוש היה ומעודו לא זזה מקטרתו הארוכה מפיו. לימים, כאשר שמעתי סיפורי מעשיות על רביים שהיו מעשנים טבק במקטרות של כסף, הצטיירה לנגד עיני דמותו של דוד הזקן, כשהוא עומד אפוף עשן בתוך קהל של יהודים השומעים בענין רב את סיפורי המעשיות שהוא מספר בהומור רב. הללו היו צוחקים מטוב לב לשמע ,,שיחות החולין" שלו.

אני מבקר עתה בחנות־הסידקית של ר' שלמה יואל שיימאן. למדן מופלג היה, מחסידי גור. בשטיבל היה תמיד שקוע בהויות דאביי ורבא. לומד היה גמרא עם על המפרשים והתפלפל בהלכה עם גדולי הלומדים. מרוב שקדנותו בתורה לא התערב מעולם בעניני הציבור של העיירה. מותו־ללא־עת של בנו אייזשע, דיכאהו מאד. אף הוא עצמו נפטר במיטב שנותיו, בהניחו אחריו אלמנה עם שלושה יתומים. האלמנה, שהיתה ידועה בעיירה בכינוי „אשה קטנה", המשיכה לנהל את העסק הקטן והתפרנסה בצימצום. שלושת ילדיה גדלו והיו אחר־כך לעסקנים ציבוריים.

בסמוך נמצאת חנות־הסידקית הקטנה של ר' שמואל יעקובביץ, אשר נוהלה על ידי אשתו, בעוד שהוא עצמו שימש כלבלר במחסן העצים של „סאנע" סטוטשינסקי. בימים ההם לא היו מעסיקים מנהלי־פנקסים בצ'יזב. די היה בלבלר, שרשם את חובות הקונים וסיכם את החשבון. ור' שמואל אכן היה לבלר מעולה, בעל כתב־יד נאה ומסודר. הוא נמנה בין החשובים שבחסידי גור, למדן ומתמיד. אחרי עבודתו במחסן העצים, עוד היה עליו לערוך את החשבונות של חנות־הסידקית ולטפל בהזמנות הסידקית לחנות. אך עם זאת לא החסיר מעודו ללמוד כל יום דף גמרא. בשעות הבוקר המוקדמות, או בשעות הלילה המאוחרות, היו רואים אותו יושב רכון על גבי גמרא ומהמהם לו את ניגון הגמרא הידוע. באותה שעה היה מנותק לחלוטין מן העולם הסואן סביבו וכל־כולו היה שקוד על לימודו.

והנה אני מגיע אל בית־העסק הגדול של מאטל פייגע־פאיעס, אשר ירשה את העסק מבעלה המנוח ר' ישראל־יצחק גוזלטשאני. מאטל, אשה מכובדת, בעלת מראה־פנים מעודן ומלומד, עמדה תמיד בחנות כשהיא חובשת לראשה פיאה נאה. היא הקפידה להשיא את בנותיה לאברכים תלמידי־חכמים ויראי־שמים.

*

ברטט של יראת־כבוד אני דורך על ספו של חדר קטן, ארבע על ארבע אמות, שבו היה ה„חדר" של מלמדי ר' ברוך הרשמן. נראה

כאילו להכעיס נדחק החדר הזה בתוך מבוך של חנויות, על פי שיר־הערש של אמי: ,,תורה היא הטובה בסחורות".

ב,,חדר" זה ביליתי כמה תקופות קיציות וחורפיות. מסביב לשולחן המאורך ניצבו ספסלים ארוכים, עליהם ישבו כעשרים ילד, גילאי שמונה עד עשר שנים, ושם בראש השולחן הרבי ר' ברוך, על ראש השיבה שלו כיפת קטיפה, פניו הבהירים עטורים זקן מכסיף מפוצל לשנים, ועיניו מפיקות מבט מחמיר של קפדן.

לא תמיד היה ר' ברוך המלמד מחמיר עם תלמידיו. היו זמנים שבהם הסביר לנו פנים והיה כמעט לאחד מאתנו, ילד מגודל בין ילדים קטנים. על כנפי דמיונו היה מפליג בעולמות הילדות שלנו, ואז היה בעינינו טוב ומיטיב כמלאך. על פי רוב בלילות החורף, בהיות מצב־רוחו מרומם, היה מספר לנו מעשיות נלבבות על יהודים טובים וגדולים.

הוא שימש כגבאי ה,,חברה קדישא". בארונו היה מונח ,,פנקס" החברה, מכורך בכריכת עור, שהכיל מאות רשימות היסטוריות על מאורעות שונים שאירעו בעיירה, ועל כל חברי ה,,חברה קדישא" זה מאות בשנים. מדי שנה בשנה, ערב ראש חודש שבט, היו אנשי ה,,חברה קדישא" מקיימים תענית, ובערב אחרי הצום ערכו סעודה גדולה, בה היו מזכירים את כל החברים שהלכו לעולמם.

פעם אחת, בליל חורף בהיר, מוצף אור לבנה, יצאנו ארבעה ילדים, להשתעשע במשחק משונה. באותו זמן שוטט בעיירה תיש בכור, שבעליו שכחו למכרו קודם לידתו, כך שהוא נשאר בבחינת הפקר לכל העיירה. ואכן, העיירה כולה היתה מלאה באותו תיש הפקר. במיוחד היו ילדי ה,,חדר" משתעשעים בו ועושים בו כל מיני מעשי קונדס. הם היו חולקים לו מן האוכל שנתנה להם אמם ל,,חדר", ובשעת מעשה איחלו לו שיהיה לו לתיאבון ולבריאות. לא פעם נתנו לו את כל מנת אכלם. מלבד זה היה חוטף גם מן הדוכנים ומן העגלות שבשוק, והיה מתפטם והולך, השמין כהר, והיה זה תענוג של ממש לטפס על גבו ולרכב עליו. לשוא ציפה בעליו למצוא בו איזה מום. נערי ה,,חדר" שמרו עליו כעל בבת עין, לבל יאונה לו

כל רע חלילה. והוא, התיש, כבר ידע את כל המקומות שבהם נמצא ,,חדר״, והיה מחכה בקרבת מקום לקבל את מנתו.

באותו ליל־חורף, כאמור, חשקה נפשנו לצאת ולרכב על התיש. כפור צורב שרר בחוץ. הכל מסביב היה מכוסה שלג, שהבהיק כנגד הירח כבדולח. אחד אחד חמקנו מן ה,,חדר״ באמתלאות שונות. עד מהרה מצאנו את התיש. אחד מאתנו טיפס ורכב על גבו המרופד, אחד נהג אותו מלפנים, והשנים הנותרים הריצוהו מאחור. לשמחתנו וצהלתנו לא היה גבול. ה,,חדר״ והרבי נשכחו לגמרי מלבנו. רק כעבור שעתיים של השתוללות עם התיש נזכרנו פתאום באיזה עולם אנו חיים ומה מצפה לנו...

*

הבה נעיף מבט ונראה מה נשמע אצל ר׳ שלמה־ישי, או כפי שקראוהו בעיירה: שלומקה פראוודה – יהודי תמים וירא־שמים, מנכבדי חסידי אלכסנדר. היתה לו חנות אריגים, אבל רק בימי שוק היה עוזר לאשתו ובניו, אשר ניהלו את העסק. בכל שאר ימות השבוע ישב ר׳ שלומקה בשטיבל. אחד מבניו נטש בגיל צעיר את השטיבל והצטרף ל,,אותם ארגונים״, כלשונו של ר׳ שלומקה. אך עם זאת המשיך להתפלל מדי בוקר. הרי מדובר בהנחת תפילין. ואילו מנחה־ומעריב כבר היה ,,שוכח״ לפעמים להתפלל. אביו לא היה מסוגל לתאר לעצמו אפשרות כזאת, ,,לשכוח מנחה ומעריב״... היה זה בראש־חודש אחד לעת ערב, כאשר ראה ר׳ שלומקה את בנו מהלך ברחוב, הזכיר לו בתמימות:

,,שמחה׳לה, אל תשכח חלילה לומר ,יעלה ויבוא׳ בתפילת מנחה״.

מיד השיב לו הבן:

,,אבא, מוטב שתשאלני קודם אם בכלל אתפלל מנחה״.

ר׳ שלומקה קיבל את הדברים כבדיחה, כי אחרת לא נתקבלו בשום פנים על דעתו. והרי דבר המובן מאליו הוא, שיהודי לא יחסיר מנחה או מעריב.

כמעט סיימתי את סיורי בין החנויות, הנה אני מגיע אל שתי חנויות של אביזרי ברזל וצרכי בניה. הראשונה של ר' יוסל ברוך לעפאק, מפרנסי הקהילה, נציגו של המחנה הציוני. החנות השניה היא של ר' ישראל טיקטין, מוצק הגוף, שפניו עטורים זקן שחור נאה. למעשה מנוהל העסק על ידי אשתו. הוא עצמו הקדיש את רוב זמנו לחוגים שונים של לימוד גמרא, משניות, מדרש וכדומה. הוא נתן שיעורים ב„חברת משניות", שלמעשה יסד אותה, וכן נתן שיעורי גמרא ומדרש בבית־המדרש הגדול. בין השאר היה לו „חוג" גם בשטיבל דחסידי אלכסנדר.

אשתו שרה־מישה היתה אשת־חיל חרוצה, שניהלה את עסק בעלה בפעלתנות רבה ובמרץ שופע. היא נקראה בפי הבריות: „הכספית" על שום זריזותה וערנותה.

חתנו ר' איצה זילברמן, בנו של הרב מפראגה, נישא לבתו בתנאי, שתמיד יתפלל וילמד בשטיבל דחסידי אלכסנדר. הוא קיים את התנאי הזה במלואו, אולם בהשקפתו נטה תמיד לחסידי גור.

אני מדלג דילוג אחרון במסדרון שבין החנויות ומגיע אל שתי חנויות המכולת, שהיו פעם מבתי־העסק הזוהרים והעשירים ביותר בעיירה.

ר' משה יוסל, חסיד גור, לא התערב מימיו בעניני קהל. מדי בוקר נראה כשהוא חוזר מתפילת שחרית עם תיק הטלית תחת זרועו. אחר כך הלך עם אשתו לפתוח את החנות, שהיו לה שלושה פתחי כניסה והיתה תמיד מלאה וגדושה כל מיני סחורות.

ר' יוסקה גרינברג, בעל־בית עשיר ונשוא־פנים, אחד מחסידי גור החריפים. חנותו גם היא היו לה שלושה פתחים עם קומת גג, ששימשה כמחסן לסחורות. אחרי פטירתו של ר' יוסקה נתחלקה החנות לשני הגיסים ר' ברוך שפירא ור' בריש זק. אולם, שני הגיסים זנחו את העסק והם נתרוששו. מאידך היו שניהם תלמידי־חכמים מובהקים. ר' ברוך היה נינו של הגאון הידוע ר' ברוך, הרבי מצ'יזב. ר' בריש זק, בנו של הרב מביאלה הידוע, היה בעל היתר־הוראה ומסוגל היה לכהן כרב בעיר גדולה. אולם, הוא נשא באהבה את עוניו ודחקותו בעיירה, כשהוא משתדל להעלים מעיני הבריות את מצבו

העגום. בשטיבל הוא היה מעין בלתי אכזב של סיפורי־מעשיות חסידיים ודברי אגדה על גדולי הצדיקים.

*

אכן, הלב חומד להמשיך לטייל, לצעוד את צעדי האחרונים בכל אותם מקומות, שלעולם כבר לא אשוב לשם. בלי ספק דילגתי על־פני בתים רבים והרבה אנשים לא הזכרתי. עוד יש סימטאות ובתים רבים, שבהם גרו יהודים טובים ויקרים. הלא כל בית בעיירה דומה היה ל„מקדש מעט", כל שולחן – למזבח. כל אלה היו יהודים, אשר אורח־חייהם התנהל לפי ה„שולחן ערוך" ואשר על כל שולחנותיהם נאמרו דברי תורה.

הלב חומד להעיף מבט אחרון על כל הדמויות המאירות והטהורות, אשר בשנות נעורי הרוו יום־יום את צמאון נפשי. נכסף הלב כל־כך לראות עוד פעם אחת לפנות־בוקר חורפי בבית־המדרש הגדול בעת המנין הראשון, שבו התפללו בעלי־המלאכה למיניהם, בעלי־העגלות והסבלים, לראות שוב את שני שואבי־המים, מאיר ודוד'ל, עומדים ליד התנור מעוטפים בטלית ותפילין, נותנים עינים בוהות בסידור שלפניהם, שכן לא ידעו קרוא עברי, ומתפללים לפני רבונו־של עולם רק ברמיזות ובמבטי־עינים לטושים...

יש רצון למנות את כל שאר אנשי העיירה, לומדים, בעלי־מלאכה, סוחרים מכובדים, חסידים, ובעלי־עגלה וסבלים פשוטים, ששמותיהם כבר פרחו מזכרוני. עוד נותרו פינות וסימטאות, שבהן חיו יהודים מכל המינים, חסידים, למדנים, ליטאים, נשים צדקניות, נערים ונערות – כולם בעלי פנים מאירים, אשר הקדישו את ימותיהם ולילותיהם, שבתותיהם ומועדיהם, כדי לנהל אורח־חיים שקט, ישר והגון, בדרך ישראל סבא.

כל הנשמות הטהורות האלה, המרחפות עתה במרומי מרומים, ימחלו נא לי על אשר נשכחו ממני, כי כוונתי טהורה, בלי שום נגיעות כלשהן.

זהו סיורי האחרון בצי'זב, עיירת מולדתי בה גדלו וחיו אבי ואמי, סבי וסבתותי ואבות אבותי במשך דורות על דורות.

עיירתי צ'יזב בשנת תשל"ח

יום אחד הביא לי הדוור איגרת־אוויר. העפתי מבט על חותמת הדואר ולא האמנתי למראה עיני. הייתי נרעש ונדהם: איך? האם אני רואה זאת בהקיץ או בחלום? לנגד עיני הזדקרה מלה בפולנית: „ורשבה", והכוונה לוורשה העיר, שהיתה פעם עיר ואם בישראל במדינת פולין.

ברגע זה קפצה ונתגלתה לפני וורשה במלוא תפארתה. הנה היא העיר המעטירה, אשר בה השקעתי שלוש שנים ממבחר שנות נעורי, ואשר מאז כבר חלפו עשרות בשנים. העברתי מבטי אל כתובת המוען, ושוב הפתעה: שם מוּפּר של שכן מימי הילדות, שהתגורר יחד עמי באותה עיירה קטנה בפולין.

אמנם שכני זה צעיר ממני בכמה שנים, אבל אני זוכרהו היטב משחר ילדותו. דירת הוריו היתה סמוכה לדירתנו. בעיירה ההיא נולדנו, שם חיינו את שנות חיינו הראשונות, מינקות עד בגרות. שם, בין הבתים והביקתות של העיירה, התפתחו חיי נעורינו, נרקמו חלומותינו, והיו משולבים יחד בתוך ההווי ובצביון־החיים של כל העיירה.

הייתי כולי תמיהה ופליאה: איך הוא הגיע לוורשה? הלא הוא חי באמריקה זה שנים רבות, וכל הזמן מגיעות אלי ידיעות שהוא הסתדר שם יפה, בנה לו בית, הקים משפחה וחייו מתנהלים על מי מנוחות.

מהו, איפוא, ענייני של איש זה לוורשה? סקרנותי גברה מרגע לרגע. כמעט שקרעתי את המעטפה מרוב התרגשות. כבר קצרה רוחי לדעת הכל, לפתור את התעלומה המוזרה הזאת. בלב נפעם ובנשימה עצורה התחלתי לקרוא את המכתב, שורה בשורה.

האותיות היו ברורות, כתב היד נאה ומלוטש, והלשון – שפת האם יידיש, כפי שהיתה מדוברת באותה עיירת העבר.

והרי המכתב ככתבו וכלשונו:

– אל תופתע, שכני היקר מימים עברו, בקבלך מכתב זה. דחף נפשי תקף עלי וטבלתי את עטי בים גואה של רגשות, כדי לכתוב לך כל זאת. אני נמצא כעת בוורשה, ביום תמוז ארוך של שנת תשל״ח. לא יהיה זה מכתב מסודר, אלא קטעי משפטים, דילוגים מענין לענין, מרעיון אחד למשנהו. שכן אני כותב בחפזון במלוני, בזמן הפסקת צהרים.

אמרתי לעצמי, טוב להזדרז ולכתוב בלי שהיות, כל זמן שהלב עדיין מלא והחוויות שעברו עלי בימים אלה עדיין רעננות. ואתה פתח נא לבך וקבל ממני את דרישת־השלום האחרונה, החיה, מאותה העיירה, ששנינו נולדנו בה, חיינו בה את שנות נעורינו והיא היתה התשתית והיסוד להמשך חיינו עד היום הזה.

על גילגולי וקורותי מאז ימי השואה, אין מה לכתוב, שכן תודה לא־ל ניצלתי מן הגיהינום הנורא הזה בעוד מועד, ופרשת חיי ידועה לך היטב. מאידך, פרשת חייהם של אבי ז״ל, אחי ואחיותי שזכו להשאר בחיים – היא שהביאה אותי לבקר כעת, אחרי עשרות בשנים, בעיירתנו.

ידועה לך בוודאי פרשת חיי אבי ז״ל ורגעיו האחרונים. באישון לילה הגיח ממחבואו בכפר שליד עיירתנו, לקחת קצת מים עבורו ועבור אמי ואחותי, שנחבאו יחד עמו, והוא נורה למוות על־ידי קלגס גרמני שבמקרה נקלע למקום. קברו נכרה למחרת ליד אחד העצים בסביבה.

כמו כן ידועה לך בודאי פרשת חייהם של אחי ואחותי, שיחיו, אשר ניצלו מאותה תופת ונשארו לפליטה. זמן רב נעו ונדדו כחיות־יער, עברו שדות, נהרות, יערות ומדבריות. בימים התחבאו במערות ובנקיקים, ובלילות חמקו מגורן לגורן, מבלי להירתע מפני כפור וקרח, גשם וזוועות. כבהמות חיו, כשהם מלחכים תפוחי אדמה וסלק לא מבושלים. הם צמאו, רעבו ימים ולילות, עד אשר עברו

ב״ה בשלום את כל נחשולי המוות האלה ונשארו בחיים. כל זה ידוע לך בודאי, כי הכל מתואר היטב בספר יזכור לעיירתנו צ׳יזב.

לא אייחד את הדיבור גם על חיי באמריקה, כי גם זה ידוע לך היטב. ב״ה הסתדרתי על הצד הטוב ביותר, בניתי בית, חתנתי ילדים ויש לי ב״ה מהם הרבה נחת.

מכתבי זה מוקדש רק לרחשי לבי, לרגעי השיא של חיי, אשר במשך כל שנות חיי באמריקה חלמתי עליהם. לא יכולתי למצוא מרגוע לרוחי, כל עוד לא אראה שוב, ולו לשעה קלה בלבד, את העץ אשר לידו נכרה קבר אבי ז״ל והמקום שבו מצאו כל אנשי העיירה וקרובי את מותם.

המחשבה על כך טרדה אותי יומם ולילה. בעת עבודתי, בלכתי בדרך, בשכבי על יצועי בלילות – לא חדלתי לחלום על הרגע שבו אזכה לבקר ולראות במו עיני את קבר אבי ז״ל וקבר־האחים הגדול של כל אנשי עיירתנו הקדושים הי״ד.

ובעזרת השם־יתברך נתגשם חלומי. והריני מוסר לך בזה תיאור חטוף, באופן כרונולוגי, על כל מה שעבר עלי וכל החוויות של הביקור הזה, כדי שתהיה לפניך תמונה ברורה של גורל עיירתנו, ערש ילדותינו, אשר במשך דורות על דורות יצרו בה אבותינו שלשלת ארוכה של חיים יהודיים עשירים ותוססים.

ביום שישי עם השכמה יצאתי מוורשה ברכבת מהירה, מהתחנה הוילנאית אשר בפרבר פראגה, התחנה היחידה שלא ניזוקה בעת מלחמת השואה. היה זה יום תמוז חם. בקרון הרכבת היו נוסעים מעטים מאד. רוח נכאים ירדה עלי, כאשר נזכרתי בימי ילדותי, כאשר אבי ז״ל לקחני פעם לורשה והקרונות היו מלאים נוסעים יהודים מכל הסוגים, סוחרים, תלמידי־חכמים, בני נוער, נשים וטף – כולם תוססים ומלאי־חיים. וורשה היתה אז כעין עורק ראשי, שאליה נהרו יהודים יום יום מכל קצווי פולין. עתה ישבתי לבדי על ספסל אחד ופה ושם היו פזורים כמה פולנים ופולניות, שישבו דוממים, מכונסים בתוך עצמם. הכל היה ריק מסביב.

כל הזמן שתקתי. לא יכולתי למצוא שפה משותפת עם אותם פולנים. רק ביקשתי מהם, שיודיעו לי בהגיע הרכבת אל מחוז חפצי,

אל העיירה צ׳יזב. יתכן שהכירו בי, כי אני יהודי, אף שהייתי לבוש כתייר אמריקאי, ויתכן שלא הכירו; על כל פנים, לא קשרתי עמהם שום שיחה.

כמה רגעים לפני הגיענו לצ׳יזב, הודיע לי אחד הנוסעים, שעלי להתכונן לרדת. עודנו מדבר ושריקה עזה החרידה את שלוות השקט. בין רגע עמדו רגלי על אדמת עיירתי החרבה.

עברתי את רציף התחנה וכמו אפוף־חלום התחלתי לחפש כרכרה רתומה לסוס, מאותן כרכרות שהיו תמיד מחכות ליד הרציף עם בעלי־העגלה היהודיים, שהעבירו את הנוסעים אל העיירה, הרחוקה מן התחנה כשני קילומטר.

עלו בזכרוני כמה שמות וכינויים של בעלי־עגלה, כמו ,,וואטעווקע״ (צמר־גפן), ,,טרעליכא״ ועוד. הבטתי כה וכה, כאילו אני מחפש אותם עגלונים חביבים, שהיו שופעים עסיסיות יהודית מיוחדת, אך לא ראיתי איש. הכל היה ריק מסביב. כל השטח היה זר ומוזר לי, לא הכרתי דבר. שממון מדכא אפף את התחנה כולה. בעבר, כשהיתה מגיעה רכבת לתחנה, היה מקבל את פניה גדוד שלם של עמילי־מכס, סוחרים, פקידי ממשלה. במיוחד הכירו כל בני העיירה את מר דוד לובלציק, הממונה הראשי על שחרור כל מטעני הרכבת, שתמיד היה מקדם פני כל רכבת, ואפילו אם הגיעה בשעה שתים אחר חצות לילה. וכעת, קדרות אילמת מסביב.

מבטי המהורהר הרחיק הלאה, מעבר לכביש הראשי, וחיפש את בית־הקפה של ר׳ יעקב לייב קירשנבוים הי״ד, שהיה פתוח כל שעות היממה, כשבני משפחתו מתחלפים ביניהם במשמרות. הוא היה חסיד נעים־הליכות, בעל זקן שחור היורד על פי מדותיו. רק להסתכל על פניו החייכניים ולשמוע אמרותיו ושיחותיו הנעימות והנלבבות – היה יותר כדאי מכל תפריטי האוכל שהיה מגיש לעוברי־האורח הרבים, אשר חיכו לבוא הרכבת.

באין כל תחבורה אחרת נאלצתי להכנס לאוטובוס, שהיה נוסע לזמברוב דרך העיירה צ׳יזב. כנראה שאינו משתלם לקיים הסעה מיוחדת לעיירה, עקב מיעוט הנוסעים לעיירה וממנה.

ירדתי מהאוטובוס באותו מקום שהיה שם בעבר בית־הקפה של

ר' זבולון גרוסברד הי"ד, בקרן רחוב השוק המרכזי. אבל בקושי הכרתי את המקום. לא ראיתי שום בית־קפה, כי אם כמה ביקתות שכנראה נבנו לאחר חורבן העיירה. אך בין כה וכה לא הייתי משיג שם דבר, כי הרי הכל טריפה. דאגתי מראש להצטייד בשימורי מאכלים כשרים, ושם קניתי רק לחם שחור ובקבוק מי סודה.

אותו היום, כאמור, יום שישי היה ולא רציתי להשאר כל השבת בין גויים, לכן שכרתי לי מונית לכל היום, כדי שאוכל להספיק לבקר בכל המקומות שאני מעוניין בהם.

ראשית נסעתי לאותו מקום שבו היו מרוכזים בעבר בית־המדרש וארבעת בתי־החסידים. ירדתי מהמונית לשעה קלה. לבי התכווץ בקרבי. עמדתי דום, כולי נפעם ומדוכדך עד לעומק נשמתי. ראיתי לפני חורבה גדולה, בנויה לבנים, אשר פתחיה סגורים בנסרי עץ. עשבי־פרא ופרחי־בר הקיפוה מכל צד, עד שנראתה כחורבה מלפני מאות שנים.

דמעות עלו בעיני והן זלגו על לחיי. בזכרוני עלו דברי הפיוט: „בראותי כל עיר על תלה בנויה, ועיר האלוקים מושפלת עד שאול תחתיה". מזועזע הסתכלתי במקום אשר מילדותי עד גיל הבר־מצווה הייתי מתפלל שם יום יום, שלוש פעמים ביום.

משם פניתי אל בית־העלמין הקטן, שהיה קיים ליד בית־הכנסת על־פני שטח ניכר למדי. תמיד היה מוקף גדר־עץ ובתוכו הזדקרו מצבות־אבן ישנות, אשר בקושי ניתן היה לקרוא את הכתובות שעליהן. אך למרבה הכאב לא ראיתי שום סימן והיכר של בית־העלמין. אין גדר, אין קברים, אין עצים, הכל חרב, ריק ושומם, וכנראה כך ישאר עד שנזכה לתקופה של „מתים יחיה א־ל".

משם המשכתי אל „בית החיים" החדש, ששימש את העיירה זמן קצר לפני חורבנה. ושוב אותה תמונה של זוועה ועלבון צורב. אפשר היה לראות רק כעשר מצבות מושלכות על הארץ, שאותיותיהן מטושטשות ומחוקות. עשב בר מילא את כל השטח. מן הגדר הארוכה נותרו לפליטה רק כמה מטרים. באמצע השטח חצה שביל להולכי־רגל. גם כאן מחכים כולם ל„קץ הימין", לעת תחיית המתים.

המשכתי דרכי, עד שהגעתי ל„רחוב השוק", מקום שהיה מרכז העיירה. עתה לא ראיתי לא מרכז ולא שוק, כי אם כפר נידח. כל ביקתות־העץ והחנויות שהיו מקיפות את ככר השוק מכל ארבע רוחותיה, היו הרוסות ושרופות, הככר עצמה הפכה לכעין „גן עירוני", ובקרן־זווית נשאר על תלו בית־יראתם, או כפי שהיה קרוי בפי תושבי העיירה: ה„תיפלה".

משם פניתי אל הנהר „ברוק", המסתעף מן הנהר הגדול „בוג". עמדתי על הגשר הנטוי מעליו, הבטתי מסביב והייתי מזועזע למראה עיני. חורבן, שממון ויגון, אפפו את הכל. הנהר עצמו כאילו יבש והפך לשלולית צרה, אשר עשבי־בר עוטרים אותה משני צדיה. לא היה זה כלל וכלל אותו נהר מאז, כשהעיירה היתה קיימת וחיים יהודים תוססים היו מפכים בה. הוא היה אז רחב, מימיו זרמו בעוז ומראיהם היה צלול כעין הבדלוח.

בילדותנו אהבנו לבלות ליד הנהר בערבים, או בשעות ההשכמה של ימות הקיץ. בערבי שבתות וחגים, בחדשי הקיץ, היו אנשי העיירה מרחיקים למקום ששם המים עמוקים יותר, כדי לטבול לכבוד שבת וחג. הנהר היה כמין פאר וגאווה לעיירה, וכשהיו אנשים באים אליה היה הוא הראשון שהקדים את פניהם בפיכפוך־גליו מלא־החן ובגשר שעל גבו. עתה ראיתי את הנהר באפסותו, בעליבותו המדכאת. וגם הגשר שעליו לא היה אותו גשר, שהיה מקשר בעבר בין שני צדי הכביש. לא היה זכר לאותו מחסום, שבני משפחתך החזיקו אותו בחכירה שנים על שנים. כעת הוא עשוי כולו מברזל. הטכניקה המודרנית הסירה ממנו את קסמו וצביונו הנאה.

סיכומו של דבר: ניטל החן מאותה פינת־חמד של העיירה, שהיתה חביבה כל־כך על כל אנשי העיירה וכל המבקרים בה.

בתי הדירות שלנו, של משפחתי ושל משפחתך, אשר זכתה לעלות לארץ־ישראל לפני בוא מבול־הדמים – אינם קיימים עוד. הם נשרפו והפכו לתלי חרבות, ובתים חדשים טרם נבנו במקומם.

כפי שכבר כתבתי לעיל, גם כל בתי השוק והרחוב הראשי עלו בלהבות, ונשארו למזכרת כמו מצבות־אבן בבית־קברות, רק בניני הלבינים, כגון בית הנגיד החסיד ר' זאוול אדלשטיין,

ר׳ פישל ליבלציק, מנכבדי העיירה, הי״ד, ועוד כמה ביקתות אבן עתיקות־יומין.

למעשה נשארה העיירה באותו מקום ובאותם גבולות כמקודם, אבל דמותה וצביונה נשתנו לחלוטין, לבלי הכר. הכל נראה כה מוזנח ועזוב, ואותות אש התופת ששטפה אותה כה ניכרים וכה בולטים. ריח השריפה עדיין ממלא את הנחיריים. אי פה אי שם ניתן לראות בנינים קטנים בודדים וכמה ביקתות עזובות, אשר מטאטא ההשמדה והשואה לא נגע בהם לרעה. אין לראות שום סימן ואות ליזמה של בניה ושיקום. לא קשרתי שיחה עם איש מתושבי העיירה, כי לבי היה עלי דווי. החורבן הנורא של כל היקר לנו, שנתגלה לפני בכל אכזריותו, היכה אותי באלם.

בתום ביקורי החטוף והמדכא בעיירה, המשכתי דרכי אל קבר־האחים הגדול של בני העיירה. אל הכפר שולבורש, הרחוק כשבעה קילומטר מצ׳יזב. על עצם הטרגדיה של אותו קבר־אחים, אין לי הרבה להאריך. זוועות אותו היום המר והנמהר ידועות לכולנו. שבועיים לאחר כיבוש העיירה על־ידי המרצחים הגרמנים ימ״ש, הקהילו כאלפיים איש ברחוב השוק, אנשים נשים וטף, וגייסו גם כמה עגלות של איכרים, שעליהן העמיסו זקנים וחולים, בראשותו של הרב דמתא המשותק – והובילו את כולם אל אותו הכפר המחריד, כשהם מוקפים מסביב קלגסים חמושים במכונות־יריה. הם הכניסו את כולם חיים לתוך קבר־האחים הענקי, שהיה מוכן להם, ואחר כך כיוונו את מכונות־היריה אל הקבר וירו על כולם, וללא שהיות כיסו את הקבר בעפר.

זוועות שטניוות אלה מתוארות בספר ,,יזכור״ לעיירתנו, שם צויין גם הפרט המזוויע, שזמן רב אחרי השחיטה עדיין היתה האדמה רועדת ונעה מחמת אלה שנקברו חיים.

לפני כשש או שבע שנים באה משלחת מיוחדת מיוצאי העיירה החיים באמריקה, והעמידו מצבת־זכרון גדולה באותו מקום. עתה היו פני מועדות לשם.

יקירי! אין מלים לתאר לך את אשר התרחש בלבי באותה שעה. די אם אציין, כי אלמלי היה רופא מודד אז את פעימות לבי ואת

לחץ דמי, היה שולח אותי מיד לבית־חולים. אבל כנראה כוח אבנים כוחי. לבי חש והרגיש, כי הוא מוכרח להתאושש ולקבל באהבה את מכאובו ויגונו.

כשנעצרה המכונית ירדתי ועמדתי דום כמה רגעים. התאמצתי בכל כוחי להבליג על הסערה שבקרבי. אותיות מטושטשות, מכוסות חול ומכורסמות משמש ורוחות, החרותות על־פני לוח שיש, ריצדו לנגד עיני. דומה היה עלי כאילו הן מדובבות ומספרות לי את כל פרטי הטרגדיה הנוראה של אותו קבר אחים. גדר ברזל הקיפה את כל שטח הקבר והמצבה. למרות שכבר חלף מאז כמעט יובל שנים, עדיין ניתן לראות פה ושם עצמות אדם ונעלי ילדים מתגוללות מסביב. הן נשארו שם, כאילו מיאנו להפרד מבעליהן שוכני־העפר. כל עשרות עונות החורף והקיץ, על הסופות העזות או ימי־השרב הלוהטים, לא הצליחו להזיזן ממקומן. וכאילו הן פונות באלמותן לכל עובר ושב, לכל מבקר ותייר, ואומרות: ראו, מה עוללו לנו! התבוננו בנו, כי אנו נשארנו הסימנים האחרונים, היחידים, מכל אותה עיירה תוססת ושוקקת, והננו מחכים ליד קבר יקירינו עד ,,קץ הימין", עד בוא גאולת כל הבריאה...

הרבה זמן לא יכולתי להתעכב שם. הזמן היה קצר. ערב־שבת בנכר, ועדיין יש לפני תכנית מלאה של ביקורים. עזבתי את המקום כשאני קודח כולי באש ועיני מלאות דמעות רותחות. שפתותי מילמלו חרש:

,,כך אַת נראית כעת, עיירתי החביבה, זהו הסימן האחרון והיחיד לקיומך בעבר: קבר־אחים גדול זה המשתרע לנגד עיני".

שאלתי את הנהג, אם אפשר למצוא איזו משפחה יהודית באחד הכפרים או העיירות בסביבה, והוא ענה לי ששום יהודי לא נשאר בכל האיזור.

משם נסעתי אל הכפר פיינקי, בו נורה למוות, באשמורת־לילה האמצעית, אבי זכרונו־לברכה, בזמן שהסתתר יחד עם אחי ואחותי בעליית־גג של איכר ידיד שלנו. באמצע הלילה ירד לשאוב מים מהבאר של הכפר, כדי להצטייד במים למשך היום, ואז הבחין בו קלגס גרמני, שנקלע לשם במקרה, וירה בו מיד. אחי ואחותי

ניצלו ב״ה. הם עברו את כל גילגולי השואה הנוראים, וכעת הם נמצאים בארץ־ישראל. פרשת תלאותיהם בעמק הבכא מתוארת בפרוטרוט בספר יזכור לעיירת צ׳יזב.

נכנסתי לביתו של האיכר, אשר הכרתיו מימי ילדותי. בקושי הכיר אותי, הוא הצטלב כמנהגו וקיבלני בהתרגשות רבה. ביקשתיו להראות לי מקום קבורתו של אבי ז״ל, ומיד יצא עמי החוצה הצביע על עץ ואמר:

,,הנה כאן שוכן כבוד, פאַן (אדון) שלום׳ אביך. כאן כסינו אותו בעפר למחרת הירצחו״.

שוב נעמדתי דום ליד עץ גבוה וחסון, שהשנים חיספסו את גזעו והרחיבו את צמרתו. בעינים דומעות ובלב מורתח הסתכלתי על כברת־האדמה שמסביבי. את הרגעים האלה לא אשכח כל ימי חיי. איה הסופר, איה המשורר, אשר יוכל להביע את אשר אז התרחש בלבי.

הרגעים האלה הם הם, למעשה, הסיבה העיקרית שטילטלה אותי מעבר לאוקיינוס עד למקום הזה. לא יכולתי למצוא מנוחה לנפשי, מבלי לראות בעיני את מקום מנוחת אבי ז״ל, שנהרג על קידוש־השם בלכתו להביא מים עבור שני ילדיו הצמאים.

משם נסעתי אל הכפר ביינדיק, שם התגורר איכר אחד בשם גולושבסקי, גם הוא מידידי משפחתנו. בביתו הסתתרו דודי ודודתי, אך סופם היה כשל אבי ז״ל. האיכר הראה לנו את מקום קבורתם. אף הם נקברו ליד עץ גדול וכוסו בעפר על־ידי אנשי הכפר.

תוך שעות ספורות – דרכו רגלי ליד קברותיהם של הנפשות היקרות והאהובות עלי ביותר. התאמצתי בכל שארית כוחותי להבליג על הכאב והצער, כשאני כובשם בתוך לבי פנימה למזכרת־נצח.

ולבסוף, הנני להוסיף עוד חוליה לשרשרת הטרגדיה של עיירתנו. בנסעי מתחנת הרכבת העירה, עברתי על־פני בית שצופקביץ, מפרנסי הקהילה. הבית עודנו עומד בחורבנו. כנראה שהחורבה הזאת מפחידה את תושבי העיירה ומעוררת בהם רוח־נכאים. גם הרוצחים בעצמם עזבוה לאנחות. כי היא אוצרת בקרבה פרשה טרגית איומה,

המתוארת בספר „יזכור", ואשר אחזור עליה כאן בקצרה: ימים אחדים לאחר שיחרור פולין מן הכיבוש הנאצי, התחילו להגיח ממחבואם הניצולים המעטים, כעין נפשות ערטילאיות ושלדי בני אדם, מיהודי העיירות שעברו את כל מדורי הגיהינום. ארבעה צעירים הסתתרו באותו הבית של שצופקביץ, שהיה ריק כל הזמן. אך באישון לילה התנפלו על החורבה רוצחים מאנשי הכפר וללא שום סיבה מובנת רצחו את הארבעה בדם קר, מבלי להשאיר אפילו שריד אחד מיהודי העיירה.

זה היה גורלם המר, לאחר שנות סבל ותלאות, של נדודים ברעב ובצמא, בקור ובחום, על־פני יערות ונהרות.

סיימתי את הסיור הקשה ביותר בכל ימי חיי. מיהרתי אל תחנת הרכבת ובשעה חמש לפנות־ערב, לפני כניסת השבת, כבר הייתי חזרה בוורשה.

זהו, איפוא, ידידי היקר, מראה עיירתנו כעת בשנת חמשת אלפים שבע מאות שלושים ושמונה.

ידידך משכבר הימים

אברהם שמעון

*

המכתב הזה מדבר בעד עצמו, ואין מה להוסיף עליו. הוא חושף בצורה כה אכזרית מראה עיירה יהודית בפולין, כעת, ארבעים שנה לאחר ימי השואה.

תשל"ח

במעגלי המשפחה

זְקֵנִי

לזכר זקני ר' אברהם אבא רוטנברג ז"ל

עוד מימי ילדותי הרכים נמשכתי אליו בעבותות אהבה יוקדת; נקשרתי אליו בקשר נפשי עמוק, מתוך חוש טבעי של ילד; התמסרתי לו בהכנעה תמימה, הכנעת ילד בידי מלטפיו מחבקיו.

הוא היה מוקד חלומותי ומחשבותי. סביבו נסבו כל דמיונותי והזיותי הילדותיים.

הוא היה הרקע של ימי־ילדותי הבהירים, הצחים והטהורים מכל רבב ופגם.

הוא, עם הדרת פניו והאש היוקדת בעיניו, נתן לי את הנעורים האמיתיים, הקדושים והנעלים, המלאים חזיונות והגיגים שמימיים.

זכורני, ילד פעוט הייתי אז, קטן בדעת ובשנים, ונפשי כבר צמאה לסיפורי־מעשיות המושכים את נשמת הילד הרך, מרווים את חייו ונותנים לו תוכן רוחני נעלה. והנה זכיתי לקבל זאת ממנו מלוא חופניים. תמיד היה נוטלני על ברכיו, מחבקני בזרועותיו, ובליטופי חיבה ריתק אליו את לבי, לב ילד תם, בספרו לי מעשיות על ,,רביים", ,,צדיקים", ,,גדולים". בצמאון עז הייתי בולע כל מלה והגה שדובבו שפתיו ואשר יצאו מתוך לבו.

אותה שעה הרגשתי כאילו פתח במפתח סמוי את כל חדרי לבבי, שהיו סגורים ונעולים על ידי תום הילדות.

הוא הצית אש בנשמתי הצעירה. כל כולי, כל רמ"ח אברי ושס"ה גידי, התפעמו בהשראת סיפוריו מעשיותיו, שהיו ספוגים טוהר קדושה ועדנת רוך.

על ידי המעשיות האלה מחיי הצדיקים השריש בקרבי את היהדות המקורית. מוחי הרך קלט שפע של מושגים רוחניים, אשר בעסיסיותם וסגוניותם היוו ניגוד חריף לחיי החומר האפורים. בחום לבבו פתח לפני את שערי הדמיון, שעל כנפיו רחפתי אל עולמות רחוקים, נעלים מעל ומעבר לאופק חיינו.

ערגה, כיסופים וכליון־נפש – אלה הם אולי הביטויים המתאימים ביותר להגדרת אופיו ותכונות־נפשו בכל הנוגע לארץ־ישראל.

כל ימי חייו נכסף בכל לבו ונפשו לארץ־ישראל. היתה זו לכאורה כמיהה שקטה ושלווה, שתססה במסתרי נפשו, אבל בה נתקפלו כל מאורעות ופרשיות חייו.

ארץ־ישראל – מושג יחיד זה מילא את כל ישותו. מלה זו היתה לו כעין מלת־קסם, שהפיחה בקרבו טל של תקוה ונוחם, של תחיה וגאולה.

כל שאיפותיו, רגשותיו ומעייניו, עמדו בסימן כיסופיו וכליון־נפשו, לראות בעיניו, לו אך פעם אחת, ולנשום באפו את אווירה של ארץ־ישראל.

תקווה גדולה זו לקחה את נפשו משחר ילדותו עד עת זקנותו, בשבתו בביתו ובלכתו בדרך, בשכבו ובקומו, בהיותו בקו הבריאות ובשכבו על ערש דוי, תמיד יומם ולילה – רק התקווה הזאת עודדה את רוחו כיין הטוב.

לפעמים, בהיותו שקוע בלימודו, היה מפסיק לרגע קט, ניגש אצלי ואומר לי:

,,כן, כן... במהרה ניסע, בעזרת השם יתברך...''

,,לאן?'' שאלתיו.

,,לארץ ישראל''.

,,אבל מתי?''

,,במהרה, במהרה. עוד נזכה כולנו, אם ירצה השם, לראות את משיח צדקנו, כי הנה כבר הוא ממשמש ובא''.

ובאמרו זאת היה כולו אחוז התרגשות. היתה זו התרגשות כה עזה, שלא היה יכול להתאפק מלהביע את המתחולל בלבו פנימה לפני נכדו האהוב.

מדי הזכירו את המלה ,,ארץ־ישראל'' התמלאו עיניו דמעות חמות, אבל היו אלה דמעות אושר, תקווה ונוחם, שהרוו את צמאונו הרוחני...

*

והוא איש תם יושב אהלים.

הוא חי כאילו מחוץ לתחומו של העולם החומרי. קול שאונם והמונם של החיים כמעט לא הגיע לאזניו.

איש תם היה.

כל ימיו היה שקוד על לימוד תורה, בלי ליאות ובלי הפוגה. תמיד ראינוהו כשראשו רכון על גבי ספר, אם גמרא, אם מדרש, אם חומש ונ''ך או ,,זוהר''. מדי שנה בשנה היה מסיים את הש''ס כולו, וכדי להשלים סדר זה בלי שום חסרון, היה שם לילות כימים ולומד בהתמדה עצומה, כשהוא מתנזר ממנוחה ושינה.

גם בימיו האחרונים, כאשר רפתה בריאותו ותש כוחו, התאזר בכל מאמצי כוחותיו האחרונים כדי להמשיך בסדרי לימודו, מבלי לגרוע מהם כמלוא נימה. ואפילו בשכבו על ערש דוי, אנוש וחלוש, החזיק תמיד בידיו הצנומות את גמרתו ולמד בנעימה. כל מלה שהוציא מפיו עלתה בשארית דמו ולשדו, אך הוא לא שם לבו לכך, כי בלעדי לימוד התורה חייו לא היו חיים.

,,אדרבה'', היה אומר לעתים קרובות, ,,בשעה שאני לומד תורה הנני חש ומרגיש, כאילו מזדרמים בקרבי זרמי חיות ורעננות, המחזקים את גופי החלש ומשככים את כאבי. בלעדי לימוד התורה אני חש כאילו נכלאתי בתוך צינוק מחניק ואינני יכול לנשום''.

כי אכן, הלימוד היה לו כאוויר לנשימה.
והוא יושב אהלים...

*

את מימיו הזכים שאב ממעיינות החסידות. בדברו על אודות הרבי מקוצק, היה נאנח אנחה עמוקה וממלמל חרש: ,,אמנם לא זכיתי, לא זכיתי...''

בקול רווי צער וגעגועים סיפר לי את המאורע הזה שבימי בחרותו עמד להצטרף לחבורה של חסידים ללכת לקוצק (אותן שנים היו הולכים ברגל), וכבר עשה את כל ההכנות הדרושות לכך, אך למרבה הצער איחר את מועד צאת השיירה, ובאותה השנה נפטר הרבי מקוצק זצ''ל.

,,לא זכיתי לראותו בחיים'', היה אומר לי תמיד בכאב לב.

את המעוות הזה תיקן אצל בעל ,,חידושי הרי''ם'' וה,,שפת אמת'' זצ''ל. כל ימי חייהם, מיום שהתחילו חסידים לנסוע אל הרבי הרי''ם ועד פטירתו של ה,,שפת אמת'' זצ''ל, נסע אליהם מדי שנה שלוש פעמים בשנה, מבלי להחסיד אפילו פעם אחת. שום סיבות ומעצורים לא יכלו לעכבו מלנסוע אל הרבי.

על גודל התמסרותו לרבי תעיד העובדה המעניינת דלהלן:

פעם אחת, לפני הרגל, כרעה זקנתי ללדת והכל הפצירו בו שלא יסע הפעם אל הרבי. וכדי להבטיח שאמנם לא יסע, עמדו בני הבית והטמינו את מגפיו במקום שלא יוכל למצאם. אולם, בקומו בבוקר ובראותו שמגפיו אינם, לא חשב הרבה אלא נעל בחשאי את נעלי זקנתי ובהן עשה את נסיעתו.

וממעין זה של חסידות השקה גם את בניו ונכדיו, גדולים כקטנים. תמיד השתדל לנטוע בלב נכדיו הקטנים את רעיון החסידות ועבודתה במלוא היקפה. וידע לעשות זאת בלשון מיוחדת, הולמת, שיש בה מן הלחלוחית של הילדות, כדי שהדברים יחדרו בלבם לכל ימי חייהם.

ביום שבת־קודש ראש חודש תמוז תרפ''ו, השכים כמנהגו לפנות בוקר, למד את שיעורו בגמרא כמה שעות לפני התפילה. אחרי כן

הלך לבית־הכנסת לתפילת שחרית, ובהיותו מן המקדימים עוד הספיק ללמוד קצת מדרש לפרשת השבוע. הוא לא ידע אז שרגעיו ספורים ועוד מעט תעלה נשמתו לשמי רום. וכי מה לו לדעת זאת? די לו שידע, שבכל רגע של חיים אפשר לצבור אוצרות רוחניים לעולם הבא, העולם הנצחי, אשר בו כל הנשמות הטהורות מתענגות מזיו השכינה. ואמנם הקפיד תמיד הקפדה נמרצת, שלא להוציא לבטלה אפילו רגע אחד מחייו.

כאשר פתח החזן ב„הודו״ סגר את ה„מדרש״, התעטף בטליתו והתחיל גם הוא בתפילה. אך ברגע זה פרצה מקרבו גניחה חרישית, גניחתה של הנשמה הנפרדת מן הגוף. וכך יצאה נשמתו בטהרה ובקדושה, ביום שבת קודש, כשהוא מעוטף בטלית ועומד בתפילה לפני רבון העולמים.

תרפ״ו

אבי זכרונו לברכה

בדחילו ורחימו הריני ניגש למלאכת הכתיבה. רגשות מוזרים מתעוררים בקרבי בבואי לכתוב על אבי זכרונו־לברכה, וברור לי שהם נובעים ממידת החרדה והזהירות היתירה, שלא אכשל חלילה במלה אחת, או בביטוי כלשהו, שיש בהם כדי לפגוע ח״ו בכבודו, ולו גם בשמץ קל שבקלים. שהרי מדובר באחת המצוות הנשגבות החרותות בין עשרת הדברות, על שני לוחות־הברית, אשר הוריד לנו משה רבינו מן השמים, דהיינו: מצוות כיבוד אב ואם.

גלוי וידוע לפני, כי הנני עני בדעת ומוגבל בכושרי להרחיב היריעה על נושא זה. אם כי מיומי הראשון, מהיום בו התחלתי לינוק חלב אמי, כאשר חוש־הראיה שלי התחיל להבחין, בגבול מצומצם, בשירטוטי דמות וצורה – כבר נחרת בתוך תוכי קלסתר פניו; ומדי יום ביומו, עם קצב גידולי, בהצמיחי על גופי ועל חיי עלים ירוקים מגן הזמן – ספגתי כל הזמן את קרינת דמותו, הליכותיו, פעולותיו וכל מסכת חייו. בכל זאת ברור לי, כי כל מה שאכתוב לא יהא אלא נגיעה באפס קצהו של אותו מעיין־חיים מפכה. באותו אוצר רוחני אשר מילא את כל ישותי.

עדיין חרותים בי זכרונות הימים ההם. אמנם עוד הייתי יניק בן שלוש, אך כנראה שכמו הגירסא־דינקותא כך גם תמונות וחוויות ההווי של ימי הינקות נחקקות במוחו של הילד לתמיד ומלוות אותו כל ימי חייו.

זוכרני אותו יום, שבו עטפני אבי ז״ל בטלית, נשאני בזרועותיו והביאני אל ה,,חדר״ המיוחד והמעולה שבעיירה. אמנם כמעט כל ילדי העיירה עברו את ,,כור ההיתוך״ של ,,חדר קלמן׳קה הננס״, אשר למרות קומתו הנמוכה, המצחיקה בעיני תלמידיו, הצליח

ללמד כמעט את כל ילדי העיירה „אלף בית״ והתחלת קריאה ותפילה, בהשליטו סדר בין דרדקיו כפדגוג מומחה ובהטילו עליהם את מוראו; אולם אבי ז״ל לא שלחני לשם, כי אם ל„חדר״ האחר בעיירה, הנחשב למעולה יותר ואשר שכר־הלימוד בו היה כפול ומכופל, הלא הוא החדר של ה„שליסרל״ (מסגר המפתחות). פשר השם הזה הוא חידה בעיני עד היום הזה.

לימים שאלתי את אבי ז״ל, מדוע לא שלח אותי לחדר של „קלמן׳קה״, ששם היה גובה שכר־הלימוד הולם יותר את מצבנו הכספי הדחוק, והעדיף לשלם שכר־לימוד גבוה אשר רק עשירי העיירה הירשו לעצמם. על כך השיב לי בחיוך על שפתיו:

„בני יקירי, דע לך כי שכר־לימוד אינו נכלל בתקציב השנתי שמקציבים לו לאדם ביום הדין, בראש־השנה. כסף זה חורג ממסגרת ההוצאות השוטפות״.

מאותו יום שבו הוכנסתי ל„חדר״, לא עבר יום מבלי שאבי ז״ל יתהה על קנקני, לראות כיצד אני קולט כל דבר שלמדתי ומה מידת הבנתי וזכרוני.

באותה תקופת ילדות לא ידעתי פינוק מהו. בבית לא היו שום צעצועים לשחק בהם. מרגע שהילד נכנס ל„חדר״, נכנס כל כולו בעול של לימוד התורה, וכשחזר הביתה לא שאלוהו הוריו כל מיני שאלות גשמיות, כגון אם גמר את מנת האוכל שלו, אם לא היה רעב. בננות ושאר מיני פירות לא היו אז בנמצא בעיירות הקטנות שבפולין. די היה לילד בשתי פרוסות לחם שחור מרוחות בחמאה. חלב ותבשיל חם קיבל בבית, חלב – קודם הליכתו לחדר, ותבשיל חם – בחזירתו משם.

תשומת־הלב היחידה מצד ההורים, ובעיקר מצד האבא, הוקדשה לענין הרוחני, דהיינו: איך הילד קולט את דברי התורה, איך הוא שוקד על לימודו ומהי מידת התפתחותו הרוחנית.

מאותם ימי „חדר״ ראשונים ואילך הטביע בי אבי ז״ל את חותם דמותו המיוחדת, וזה העמיק בי יותר ויותר עם התפתחות שכלי והכרתי.

ימי ה„חדר״ הללו, עד הגיעי לכיתה הגבוהה ביותר, שבה למדו דף גמרא עם תוספות – היו הימים העיקריים והיסו ים שנספגו בקרבי ונרקמו בדמי ובנפשי, יחד עם הוד דמותו של אבי ז״ל.

בימות החול הרגשתי תמיד, כאילו הנני טובל כל כולי בשפע האהבה והחיבה אשר השפיע עלי תמיד. בערבים, אחרי ארוחת־הצהרים (בעיירה היתה ארוחת־הצהריים נאכלת אחרי תפילת מעריב), היה משגיח עלי ומקפיד ביותר כי אברך מלה במלה, ואקרא קריאת־שמע מתוך סידור דוקא, אף כי ידעתי הכל בעל־פה.

בימי שבתות וחגים הפך הבית לכעין פלטין של מלך. נרות השבת הפיצו זהרם בכל פינות הבית. אור החשמל טרם היה, אך נרות השבת ועששית הנפט האירו באור־יקרות מופלא. חן מיוחד הוסיף בלילי שבת החול הצהבהב שפיזרה אמי המנוחה על קרקע הבית, שלא היתה מרוצפת לא באבן ולא בנסרי עץ כמו בבתי העשירים. היה בו במישטח חול זה איזה בוהק מקסים, שהישרה חגיגיות מיוחדת על־פני כל הבית.

אנחנו, ארבעת הילדים בבית, היינו תמיד מצפים ומייחלים לימי השבת והחגים, שכן בימים אלה היינו חוסים כולנו תחת כנפי אבא ז״ל. מערב שבת עם הדלקת הנרות, עד למחרת אחרי הסעודה השלישית, עם התוספת הממושכת בבית־החסידים של שעת „רעוא דרעווין״, לא הסיר מעלינו את עיניו האוהבות, וכולנו טבלנו במעיין מפכה של תורה וקדושה.

שולחנות־השבת בערב ובשחרית, ובסעודה השלישית בבית־החסידים, היו לנו מקור השראה של התעלות והתלהבות. אבא ז״ל הירבה לנו חידושים על חידושים בפרשת השבוע, תהה על קנקנו של כל אחד מאתנו, לפי גילו ולפי סדר לימודו, לראות אם למדנו היטב ב„חדר״ במשך השבוע. אהב מאד להוסיף פה ושם נופך משלו. ובין דבר־תורה אחד למשנהו היה משלב דברי חסידות וסיפורי מעשיות על גדולים וצדיקים.

הוא הקפיד ודאג מאד, שגם בבית־החסידים לא נוציא זמן לבטלה וכי נמעט ככל האפשר בהשתובבות עם שאר בני גילנו.

ולמותר להוסיף, כי הוא עצמו שקד כל היום על ספרי־קודש ולא נח פיו מלימוד.

צנוע מאד היה ומימיו לא תפס מקום במזרח. אמנם בבית־החסידים, בדרך כלל, לא נקבעו מקומות למתפללים וכל מקום שהתיישב בו מתפלל זה היה המזרח שלו; בכל זאת, גם המקום שתפס ליד השולחן היה שולי, בקרן־זווית. הוא לא התבלט, לא התערב בעניני ציבור ועסקנות, כי מטבעו היה מתון ומאופק, ענוותן ושפל־רוח.

איך הגיע לעיירה? מה יחוסו, ומה הן תולדות חייו?

מעט מאד שוחחתי עמו על נושא זה. שכן עוד לפני הגיעי לבר־מצווה עזבתי את הבית ונסעתי ללמוד בישיבות, ובגיל הרך לא התעניינתי במיוחד בתולדות חייו.

על כל פנים, מכמה וכמה פרטים שנזרקו מפיו בהזדמנויות שונות, מצטיירת איזו־שהיא תמונה מדרך חייו.

הוא נולד בעיירה קטנה בשם „זרומב", שנקראה בפולנית „זרמבה קושצ'לנה". אביו „ר' מושה'קה ישראל נעכעס", כפי שנקרא בפי אנשי העיירה, היה מנכבדי העיירה, מראשי חסידי אלכסנדר, ונמנה בין ה„פני" שבמקום. היה סוחר בצמר ובעורות שהתקינו מהם פרוות־חורף.

משפחתו כללה ארבעה בנים ושתי בנות. כמו בכל משפחה יהודית בשנים ההן, היו הבנים לומדים ב„חדר" והבנות נשארו בבית לעזור לאמא בניהול משק הבית. בתום הלימודים ב„חדר" עברו הבנים לבית־החסידים – ה„שטיבל" – להמשיך שם בלימוד התורה.

והנה ניחת אסון כבד על משפחת סבי ז"ל, כאשר אשתו נפטרה בדמי ימיה, בגיל שלושים ושלוש, והניחה בבית ששה יתומים מסכנים. מאז חי סבי חיי אלמנות עד סוף ימיו, כאשר נפטר בשיבה טובה בהיותו בן תשעים שנה ומעלה. מסירות־נפשו למען היתומים, כדי להמשיך סדרי הבית ללא תמורות וזעזועים בנפשותיהם הרכות, היא היא שהביאה אותו לידי החלטה נחושה, שלא להכניס אם

חורגת הביתה. בדרך חיים זו עמדה לו תמיד לעזרה בתו הבכירה, נעכע, אשר בזמן האסון היתה כבר בת שלוש־עשרה שנה.

בת זו היתה כעין רפואה שהקדימו מן השמים למכה. בתבונה ובחריצות קבלה על עצמה את כל העול לניהול משק הבית ולהיות כמו אמא לחמשת היתומים, שנותרו בבית ללא יד אם מלטפת.

האסון המר והמדכא השפיע גם על המשך חיי המשפחה. סבא ז״ל נאלץ להשיא את בתו הבכורה נעכע לאברך סוחר, שתורתו לא היתה אומנותו, מאחר שהוא הסכים שאשתו תמשיך לטפל ביתומיו עד חתונתם. בימים כתיקונם לא היה משיא בתו אלא לבן־תורה שיהא עוסק כל ימיו בלימוד תורה, אך בתנאים אלה לא היה יכול לדקדק בכך. ואכן בהתמסרות שאין כמוה המשיכה נעכע לנהל את בית אביה כמקודם וטיפלה באחיה ואחיותיה, אם כי בינתיים נולדו לה גם ילדים משלה.

מכל בניו בחר סבא באבי ז״ל, לשקוד ולטפח את חינוכו התורני, בשל כשרונותיו וסגולותיו המופלאים. אחרי שגמר את כל ה„חדרים״ צירף אותו לחברותא אל הרב דמתא, שילמד אתו יום־יום שיעור בגמרא ותוספות. בבית־החסידים הצטרף לחברותא אל הבחורים העילויים והלומדים. בעיקר נתן עיניו בו, שישאר כל ימיו, לרבות אחרי חתונתו, בן תורה אשר תורתו אומנותו. לכן חיפש בשבילו שידוך שבו יובטחו לו „קעסט״ (להיות סמוך על שולחן חותנו) לכל ימי חייו. ואכן מן השמיים סייעוהו וימנו לו שידוך, אשר מילא את מבוקשו.

ההשגחה העליונה זיווגה את אבי ז״ל – אשר גדל ונתחנך בסביבה של חסידי אלכסנדר – עם בת־הזקונים של סבי השני, ר׳ אבא רוטנברג, מהעיירה צ׳יזב הרחוקה מזרומב כארבעה־עשר קילומטר, אשר ביתו היה חדור כולו ברוח החסידות של קוצק וגור, ששרשיה הגיעו עד לימי פרשיסחה. אלה הם סדרי ההשגחה, ושום חכמה ותבונה לא יוכלו לשנותם.

האברך הצעיר נכנס למשפחה חדשה. אשר בכל פינות ביתה שפעו תורה וחסידות, תום וצדקה. תוך זמן קצר הסתגל לאווירה מלבבת זו של בית חותנו ונקלט בה בכל נימי לבו ונפשו.

הוא השתלב חיש־מהר גם ב„שטיבל״, בהצטרפו אל ה„חבריא״ של שאר אברכי ה„קעסט״, מתוך קשרי ידידות עמוקים.

הוא סיגל לעצמו גם את רוב תכונותיו של חותנו והיה כמוהו ענוותן, שתקן, שקדן ומתמיד נלהב. בשנותיו הראשונות קבע מקומו בכל שעות היום ב„שטיבל״ וגם באותן שעות ספורות שבהן בילה בבית היה תמיד מעיין בספרי קודש.

כבר בתחילת דרכו התבלט בין הזקנים והאברכים כ„אברך משי״. הוא לא קיבל על עצמו כל מיני תפקידים אשר ניסו להטיל עליו. אהב להיות צנוע ונחבא אל הכלים, אף שבתוך תוכו היה תוסס לב חם, מלא התמסרות ואהבה לזולת. אך עם כל צניעותו פעל רבות בכל דבר שבקדושה ובעניני חסד וצדקה.

יחסו לבני ביתו, לאמא ולנו הילדים, היה יחס אבהי ורחימאי במלוא מובן של „כרחם אב על בנים״, כאשר הכל טבוע בחותם של חסד ותורה. דיבורו, מהלכו, משאו־ומתנו – הכל היה בבחינת „והצנע לכת״. מתינותו ומזגו הטוב היו ניכרים בו על כל צעד ושעל. אינני זוכר אפילו פעם אחת, שתישמע מפיו איזו פליטת־פה של כעס ורוגזה. תמיד היה דיבורו בנועם ובלבביות. גם כשהיה מתעניין יום־יום בשובנו מן ה„חדר״ אל סדר לימודנו ועל החידושים בדברי תורה שהבאנו עמנו – היה משרה עלינו רוח נעימה של חיבה אבהית כובשת לבבות.

הנאה רוחנית מיוחדת היינו נהנים כל אימת שראינו את אבא יושב יחד עם הסבא ליד גמרא ושניהם לומדים ומתפלפלים במילי דאורייתא.

זכורים לי במיוחד הימים הנוראים, ימי ראש־השנה ויום־כיפור, שבהם ישבתי תמיד לידו לפני מחזור גדול, בצורת גמרא, והוא ביאר לי מדי שנה בשנה, באהבה מאין כמוה, כל פיוט ופיוט וכל מלה בלתי מובנת, בציינו מיד את שורשה ומקורה. כמו כן היה מראה לי כל רמז וכוונה של הפייטן, המסתמכים על כתובים או מאמרי חז״ל מסויימים, בצטטו לפני את הלשון המקורית בדברי חז״ל.

כל אלה עוררו בקרבי אהבה עזה ללשון־הקודש. עוד מינקותי

קלטתי בצמאון כל מלה וכל ביטוי חדש בלשון־הקודש, והם היו בשבילי כנכס ואוצר יקר.

וכשם שהיה בקי בכל מכמני לשון־הקודש, עד שלא היה פיוט אשר לא ידע לבארו על בוריו, כך רכש לו בכוחות עצמו בקיאות רבה בשפת המדינה, השפה הרוסית. ואכן תמיד הפליא את אברכי ה„שטיבל", כאשר ידע לנסח בקשות שונות למשרדי הממשלה. הוא סח לי פעם, כי את הידיעה הזאת רכש לו בכוחות עצמו בזמנים של „לא יום ולא לילה", כדי שלא להיבטל חלילה מלימוד תורה.

על בקיאותו וידענותו של אבא ז"ל בתורה, סיפר לי אחי הבכור: פעם נסע אבא לחתונת בת גיסו, שנישאה לבנו של אחד מנכבדי וורשה. בחתונה נכחו כמאה נכבדים מוורשה, חסידים ותלמידי־חכמים מופלגים. ואז, בזמן קבלת־הפנים, הירבו להתפלפל בדברי תורה ושקלו וטרו בסוגיות שונות בש"ס. והנה הועלתה על השולחן קושיה חמורה, שהדהימה את כל הנוכחים ואיש לא ידע ליישב אותה. נשתררה לרגע דממה, ואז נשמע מקצה השולחן קול צנוע ומתון, קולו של אבא ז"ל, שהעלה תשובה קולעת לקושיה החמורה. כל הנוכחים נשאו עינים משתוממות ושאלו בפליאה: מי הוא זה שידע לענות תשובה עילויית כזאת.

תקופת זוהר זו לא נמשכה זמן רב. עלה ה„כורת" – מלחמת־העולם הראשונה, שהכניסה אנדרלמוסיה ותוהו־ובוהו בכל דרכי החיים של יהדות פולין. נתערערו מקורות הפרנסה של אנשים רבים. כמו כן נפרצו פרצות חמורות בתחומי החיים הרוחניים והחינוך. בעיקר נפגעו האוכלוסיות היהודיות של העיירות הקטנות בכל רחבי פולין.

גם בעיירתנו פגע הדבר ברוב הסוחרים הקטנים. משפחתנו החזיקה בחכירה במשך דורות, את זכיון הגביה של דמי המעבר על הגשר בכניסה לעיירה, ומזה התפרנסה. עתה בוטל התשלום והמעבר נעשה חפשי. כך נשבר מטה לחמה של המשפחה, שנותרה ללא מקור פרנסה.

אמי זכרונה לברכה (עליה כתבתי ארוכות בפרק מיוחד בספר), שהצטיינה בהרבה מרץ וכושר מסחרי, נטלה מיד על עצמה את

האחריות לפרנסת הבית, בנצלה את ההיכרות עם איכרי הסביבה מתקופת גביית דמי המעבר על הגשר. היא התחילה לקשור עמהם קשרי מסחר זעיר, בקנותה מהם סחורות שונות אשר הביאו לשוק למכירה, כגון תבואה, דברי מאכל, תוצרת חלב, ביצים וכיוצא באלה; או דברי הלבשה כמו סדינים וירִיעות בד, פרי מלאכתם של האיכרים שעבדו במכונות הפרימיטיביות שלהם.

בתקופה הזאת נתגלה לפני אבי ז״ל בדמות אחרת לגמרי, כאילו אישיות חדשה קמה ונוצרה לנגד עיני.

בחפץ־לב ובמסירות רבה נרתם גם הוא בעול הפרנסה. על כרחו היה מפסיק שעות רבות מלימודו, כדי להיות לעזר ולסעד לאמנו. לפעמים היה מצטרף אליה לביקור בכפרי הסביבה, ויחד היו מכתתים רגליהם קילומטרים רבים, עד שעות הערב, כשהיו שבים הביתה טעונים על שכמיהם סלים מלאים סחורות שונות.

אנו, הילדים, נמצאנו ב,,חדר״ מהשכמת הבוקר עד הלילה, והם היו נועלים את הבית ויוצאים לנדוד בשבילים עקלקלים, דרך שדות־בור, ולפעמים דרך שדות שבלים, אשר האיכרים הניחו בהם שבילים מיוחדים להולכי־רגל, כדי לעסוק במסחרם ולהביא טרף לביתם.

היו אלה ימים של עוני ומצוקה, ובכל־זאת היו האושר והשמחה שרויים תמיד בבית.

בערב, כששבו ההורים הביתה, הכינה אמא בזריזות ,,ארוחת צהרים״. ובתום הארוחה הלך לו אבא לבית־החסידים, להמשיך שם את יומו הרוחני, כאילו להתנער מן החומריות של כל היום ולחזור אל חיי־הרוח, אל לימוד התורה.

פעמיים בשבוע התקיימו בעיירה ימי־שוק, ואז היתה אמא מתרוצצת כל היום בין עגלות האיכרים, קנתה מהם סחורות והביאה אותן הביתה. אבא הפך אז ל,,מנהל פנקסים״, מיין את הסחורות השונות, רשם כל אחת מהן, ציין את מחירי הקניה ואת הרווח הצפוי ממכירתן. כמו כן ניהל את חשבונות ,,גמילות־החסדים״ שאמא קיבלה לניהול עסקיה מאת עשירי העיירה, אשר שמחו לעזור לה

בחפץ־לב, בציינו ליד כל חוב את המועד שבו הבטיחה אמא לפרעו. ותמיד שמר בדייקנות רבה שה,,הן'' של אמא יתקיים במלואו והקפיד לפרוע כל חוב במועדו, ללא כל איחור.

יכולני לציין בפה מלא, כי על השאלה הראשונה ששואלים כל יהודי בהתייצבו לפני בית־דין של מעלה: ,,האם נשאת ונתת באמונה?'' – ענה אבי ז''ל תשובה פסקנית ללא נדנוד של היסוס: ,,כן!''

כי זו היתה דרך־חייו, מסכת של אמונה, יושר, תמימות, ענווה, טוב־לב, וכל אלה מלווים במידת החסד והרחמים.

כדאי להצביע על פרח־חן מיוחד מתוך אותו זר של פרחי יושר וחסד, אשר עיטר אותו כל ימי חייו, דבר המשקף היטב את צדקותו גם בדברים שהיה בהם משום ,,חסרון כיס'', כדברי חז''ל: ,,ובעיקר יש לזרז בדבר שיש בו משום חסרון כיס''.

אביו, זקננו ר' משה'קה, בהתקרבו לגיל תשעים, קרא אליו את בניו והודיע להם את צוואתו, שיחלקו את רכושו – בית ומגרש – חלק כחלק: חמישים אחוז לבתו הבכורה, אשר טיפלה בו במסירות במשך כל שנות אלמנותו, וחמישים האחוז הנותרים לארבעת בניו.

באותו מעמד קם אבי ז''ל והצהיר, שהוא מוותר על חלקו לטובת האחות הבכירה, לאות הערכה על נאמנותה ומסירותה כל השנים לאביה ולאחיה.

החיים המשיכו במסלולם הקבוע. עברו שנים, שבהן התחוללו תמורות מדיניות. אחרי שהגרמנים נסוגו מכיבושיהם, קמה מדינה פולנית עצמאית. הארץ שקטה מן המלחמות. אך אצלנו בבית נמשכו חיי העוני והמצוקה, והורינו המשיכו בעסקי הרוכלות אצל איכרי הסביבה. והנה קרה דבר שהיתה לו השפעה רצינית על חיינו. אבא לקה פתאום במחלת ה,,אסטמה'' (קוצר נשימה), אשר הציקה לו מאד. בעיקר סבל קשות בלילות, שאז הירבה להשתעל ושנתו נדדה ממנו. אנחנו, ארבעת האחים הקטנים, השתתפנו בסבלו והוסרו מאתנו השמחה וחדוות הנעורים. אבל לא היה בידינו לעזור במאומה.

באותו פרק־זמן הפסקתי ארעית את לימודי בישיבה והתחלתי לעבוד כמנהל־פנקסים (מקצוע שלמדתי תוך זמן קצר על־ידי התכתבות) בבית־מסחר סיטונאי גדול למוצרי מזון, כדי לאזן מעט את תקציב הבית.

אבא ז״ל הלך ונחלש מיום ליום. מחלת הקצרת החלה להציק לו גם בימים. מדי פעם בפעם היה מביט בנו בעינים עששות ומביע לפנינו כעין תפילה חרישית ובקשה מאת ה׳, שיעזור לו לזכות להביא לפחות אחד מבניו אל החופה. והוא התכוון אלי, שכן אחי הבכור כבר היה בארץ־ישראל.

ואכן, תפילתו נתקבלה לרצון לפני הבורא יתברך. היתה זו כעין רוח נבואה שהתפעמה בקרבו. הוא זכה להוביל אותי לחופה ימים אחדים לפני עלייתי לארץ־ישראל, בחודש אדר תרצ״ד, חודש ימים לפני פטירתו.

הוא זכה עוד לקבל ממני מכתבים אחדים, מלאי שבח והודיה להשם־יתברך, שזכיתי לחונן את עפר ארץ קדשנו, ובהם חוויות ותיאורים על ארץ־ישראל ועל העולים החרדים, שמקיימים בשמחה ובהתלהבות את מצוות ישוב ארץ־ישראל.

אחי שנשארו עמו סיפרו לי אחר כך, כי כל מכתב שלי היה בשבילו חג ושמחה, וקראהו בדמעות־גיל, בבחינת ,,ופחד ורחב לבבך״.

כאמור, פעמה בו כעין רוח נבואה. שבועיים לאחר חתונתי, ואחרי עלותי לארץ־ישראל, לקה בדלקת־ריאות רח״ל. שבועיים ימים שכב על ערש־דווי, כשהוא נאבק עם מר המוות. אחר כך שמעתי מפי אחי, כי באותם ימים היה ביתנו כמרקחה. כמעט כל אנשי העיירה באו לבקרו. והוא היה כל הזמן בהכרה מלאה, בידעו כי ימיו ספורים. ואז קרא לשני בניו, שנשארו עמו בבית, ומסר להם כמה דברים בתור צוואה.

אבא ז״ל נפטר בליל שבת־קודש, א׳ בניסן תרצ״ד. למעלה ממנין יהודים, מן ה,,פני״ של ה,,שטיבל״, היו נוכחים בשעת יציאת הנשמה. הוא ביקשם לומר עמו את הוידוי שנוהגים לאמרו בשעת גסיסה, כפי שמובא בספרים. הם הספיקו לומר עמו את כל נוסח

הוידוי, ומיד אחרי זה כמו בנשיקה יצאה נשמתו ועלתה השמים, והוא בן חמישים וכמה שנים במותו.

נגעתי בפרשת־חייו רק בקצה המזלג, כי קצרה היריעה מכדי לפרט ולתאר את כל מכמניה וצפונותיה של נשמה טהורה זו.

העליתי לפחות שירטוטים מעטים אלה של דמות־דיוקנו, כדי שישמשו לנו לזכרון לסמל, לדעת ולזכור את דרך־החיים של אחד מאנשי העבר הקרוב לי ביותר, אחד מבני הדור הקודם אשר נעלם ואיננו.

האם היהודיה המלווה אותנו עד הלום

הריהי ניצבת לפני בכל ססגוניותה. הדמות הזאת בכל זיוה ותפארתה, ממלאה אותי עד היום זכרונות נעימים על צביון־חיים שנעקר אמנם מקרקע גידולו – ובכל זאת שורשיו קיימים והם שפעו חיות ואט אט הם החלו לנבוט באדמת־הקודש מחדש.

כששים משנות חיי לוויתיה עלי אדמות. היו אלה ששים שנה של מאורעות ותהפוכות, של עולמות נבנים ונחרבים, שנים שבהן נהפך עולמו של הקדוש ברוך הוא במחי־יד ונתחוללו בו שינויים יותר מאשר בכל חמשת אלפי שנות קיומו. החל מאותה תקופה של ,,במה מדליקין ובמה אין מדליקין'' ועד לתקופת האור החשמלי וגלי האתר, המעבירים קולות ותמונות מקצה העולם ועד קצהו, והטיסות המאויישות לירח. תקופה שבה נתאמתו דברי חז״ל: ,,מגיד לאדם מה שיחו'' – שאפילו שיחה קלה בין איש לאשתו, מראים לו לאדם ביום הדין, והנה נוכחנו לראות בעליל, שכל חלל היקום מלא וגדוש ריבואי רבבות שיחות בני היקום מאז בריאת האדם, יציר כפיו של הבורא יתברך, עד סוף כל הדורות.

ששים שנה, שבהן התפרצה החיה שבאדם בכל מוראה, בני אנוש הפכו לחיות־יער, ונהרי נחלי דם נשפכו אל האוקינוסים הגדולים מימי בראשית.

שנים שבהן השתרר תוהו־ובוהו במחשבת האדם ואנדרלמוסיה התחוללה בהלך־רוחו. כאשר מידת החסד, שלמענה נבראו הארץ והיקום כולו – ,,כי אמרתי עולם חסד יבנה'' – נמוגה ונעלמה, ואת מקומה תפסה האנוכיות והאהבה העצמית.

במשך כל ששים השנים הללו לוויתיה יום אחר יום, צעד אחר צעד.

והריהי ניצבת לפני מוארת ומוקרנת באותו האור שראיתיה תמיד, בלי שום ליקוי ופגם.

עקבתי אחריה, התבוננתי בהליכותיה ואורח־חייה, ספרתי את צעדיה, מיום עמדי על דעתי, מאז ספגתי בקרבי חלבה ודמה. ואת הווי הימים ההם ואותם הזכרונות אני מעלה בזה על הנייר, כדי להנציח את התקופה ההיא שהיתה ואיננה עוד, אך זיו תפארתה יזין אותנו הלאה הלאה עד אין קץ, עד בוא הקץ המיוחל.

הסבא והסבתא – מפגש פולין וליטא

היא היתה הצעירה שבבית, בת־הזקונים, האחרונה לששת הילדים – שני אחים וארבע אחיות. ההורים באו משני קצוות, התחברו ממרחקים, כפי שהוכרז עליהם מלמעלה ארבעים יום קודם יצירת הולד. האב בא מבית ליטאי מובהק, מעיר סובלק הגובלת עם גרמניה ואילו האם באה מעיירה פולנית טיפוסית, מאוכלסת בחסידים, ובעיקר חסידי קוצק וגור, במרכז פולין, הלא היא העיירה צ'יזב.

כמה וכמה סיבובים סבבה ההשגחה העליונה, עד שהביאה את האב, ראש המשפחה, לאותה עיירה.

הסבא ר' אליהו, מתנגד מובהק וליטאי במלוא המובן, שלח כדרכו את ילד־שעשועיו אברהם־אבא, לישיבת וולוז'ין המהוללת, ששמה הלך לפניה בזכות ראשי־הישיבה וגדוליה. הבן נקלט חיש־מהר בישיבה ללא כל קשיים. הוא התמסר מיד ללימוד הגמרא בשקידה רבה ונחשב לאחד המתמידים שבישיבה. יומם ולילה ישב ליד עמודו ועסק בהויות דאביי ורבא. הוא לא התעניין בשום ענין אחר מלבד סוגיות הגמרא. באותם ימים נשבו רוחות ההשכלה בעולם היהודי, וחדרו אף מבעד לחרכי חלונות ישיבת וולוז'ין, אולם כל אלה לא נגעו כלל אל הבחור הסובלקי. תמימותו הגדולה גוננה עליו, ואפשר שהיא גם אשר בודדה אותו משאר תלמידי הישיבה. כל ימיו ולילותיו היו קודש ללימוד התורה, ורק באותן שעות מעטות המוקדשות מטבע הבריאה לאכילה, שתיה ומעט שינה, היה בא במגע כלשהו עם שאר התלמידים. בשאר הזמן היה שרוי רק עם עצמו ועם העמוד והגמרא.

לימים התרחש דבר מיוחד, כעין „מיפנה היסטורי". לוולוז'ין

הגיעו כמה אברכים חסידיים חסידי־קוצק נלהבים, במגמה „לפרוש רשת" בישיבה הליטאית הידועה ו„לצוד" כמה בחורים למען רעיון החסידות, על־מנת לקחתם מיד למסע לקוצק.

איך ובאיזה אופן עלה הדבר בידם? מה היו הכוחות המיוחדים שבהם הצליחו להפשיר את ה„קרח" הליטאי ולהחדיר חמימות קוצקאית בקרב כמה מן הבחורים? קשה לנחש.

ובכן, האברכים החסידים הטעינו את ה„שלל" שהעלו בידם – ואשר הכיל בין היתר גם את המתמיד הידוע אברהם־אבא – על־גבי עגלה, שהחלה מיד להיטלטל בדרכים לא־דרכים כשמגמת פניה אל הצדיק הקדוש רבי מנדלי מקוצק, זצ"ל.

שיירה שנקלעה לעיירה

באותם ימים, בטרם היות רכבות ומכוניות דוהרות, נמשכה נסיעה מולוז'ין לקוצק במשך שבועות אחדים. הימים היו מוקדשים לנסיעה, ואילו בלילות חנו בפונדקים ואכסניות שונות.

אחרי כמה וכמה תחנות הגיעה העגלה אל העיירה צ'יזבה, העיירה הראשונה מבין כל הישובים שעברו בהם עד כה, שבה התקיים בית־חסידים (שטיבל) של חסידי קוצק. כאן נפתח לפניהם לראשונה הגבול אל עולם החסידות.

האורחים נתקבלו בשמחה והתלהבות. ראשית כל אורגנו כולם באכסניות שונות ללינה, ואחר עכבו אותם כמה ימים, כדי לשמוע מפי האברכים הקוצקאיים סיפורים, אמרות ורעיונות, מן המעין הקוצקאי הבלתי אכזב. הם בילו, איפוא, ימים שלמים, וחלק מהלילות, ב„שטיבל", בחברתם של זקני החסידים מאותה העיירה, ושוחחו בחסידות ובדברי תורה.

רק אחד „יוצא דופן" היה ביניהם, שאף באותם ימים התבודד בפינה מיוחדת ושקד בלי הפסק על־גבי גמרא פתוחה, כשהוא מפזם לו כל הזמן את נעימת הלימוד: „תנו רבנן"...

בחור מתמיד ושתקן זה משך את תשומת לבם של כל רואיו, ואחד מותיקי חסידי קוצק שבאותו „שטיבל" גמר אומר בלבו, כי הבחור הצנוע והשקדן הזה ראוי להיות לחתן עבור בתו המוכשרת.

רעיון זה הלהיב אותו. אמנם קשה זיווגו של אדם כקריעת ים־סוף אבל מאידך גיסא הלא אומרים בתפילה: ,,הגחר ים סוף לגזרים''...

חיש־מהר קרם הרעיון עור ובשר. בלי כל שהיות נשלח שדכן אל הבחור והציע לו, להשאר בעיירה ולהשתדך עם בתו של אחד מוותיקי קוצק.

תשובתו של הבחור לא איחרה לבוא. ברשותם והסכמתם של הוריו מוכן הוא להשאר בעיירה ולבוא בברית השידוך שהוצע לו.

כעבור כמה ימים הגיעו הוריו לצ'יזבה. האירוסין נערכו בלי עיכובים, והמחותנים משני הצדדים חתמו בחתימת ידיהם על טופס־התנאים שהיה כתוב באותיות מעוטרות מלאות תגים ותגי־תגים – ,,בסימן טוב ובמזל טוב''.

שיירת הבחורים המשיכה לבסוף במסעה לקוצק, ואילו הוא, המתמיד שבהם, נשאר בעיירה. באותה שנה נסתלק הקוצקאי ז''ל, וכל ימיו הצטער אברהם־אבא צער רב, שלא זכה לראות את ה,,שרף'' פנים אל פנים.

הסבתא והסבא – שותפות של קדושה

כך התאחדו שני עולמות: הוא, הליטאי הרחוק מעולמה של החסידות, עם בתו של הקוצקאי הנלהב והחריף, שהתחנכה כל ימיה בבית של חסד והכנסת־אורחים, שהיה תמיד בית־ועד לאורחים עניים ופשוטים, כמו לאנשים חשובים ונכבדים.

וברית היתה כרותה בין בני הזוג החדש, כעין הסכם אישי סודי בינם לבין עצמם, אשר קיימו אותו בקפידה במשך כל ימי חייהם, הסכם שאפשר לסכם את תוכנו בקצרה:

– אתה בחזקת יששכר ואני בחזקת זבולון. אני אנהל את עניני הבית הגשמיים, ואתה תמשיך בלימוד התורה. ושותפות זו תמשיך להתקיים גם לאחר מאה ועשרים...

עד מהרה היה האברך החדש לפאר העיירה, גאוות ה,,שטיבל'' הקוצקאי. אותו זקן מחסידי קוצק ר' צבי היטיב לבחור חתן לבתו. הכל היו רומזים בעיניהם ומורים באצבע: הנה זהו ה,,תכשיט'' זהו המתמיד הנפלא שאין פיו פוסק מגירסא.

וכך נמשכו החיים על מי מנוחות. סבא וסבתא קיימו את ההסכם הנצחי ביניהם. כל ימיו ורוב לילותיו של סבא היו קודש ללימוד תורה, וסבתא, אשת החיל, קבלה עליה באהבה את עול הבית והמשפחה.

כאן כדאי להוסיף עוד פרט חשוב לדרך חייה של אותה משפחה.

באותם ימים נהגה ממשלת ה„צאר" לחסום כל גשר הנטוי על־פני נהר ולגבות דמי מעבר מכל עגלה העוברת עליו, לפי תעריף קבוע: עגלה רתומה לסוס אחד – קופיקה אחת; עגלה רתומה לשני סוסים – שתי קופיקות.

היהודים היו חוכרים מהממשלה את הזכיון לגביית אותו מס מעבר ומזה התפרנסו משפחות רבות בכל רחבי רוסיה.

בין בעלי־הזכיון הללו נמנה גם אותו זקן קוצקאי מצ'יזבה, שירש מאבותיו את חכירת המחסום שעל גשר הנהר ברוק, בצ'יזבה, מיובליו של הנהר הגדול „בוג".

משמר לילה – מבפנים ובחוץ

לשוא ניסו רבים מאנשי העיירה להתחרות במשפחה זו ו„להפוך בחררה" שלה, בעת המיכרז הפומבי. תמיד נשאר אותו זכיון בידי המשפחה ועבר מדור לדור.

כשבא ר' אברהם־אבא הוולוז'יני ונשא את בת זקוניו של הקוצקאי הישיש, נמסרה הנהלת החכירה לידי הזוג הצעיר. וכיון שהעבודה ליד המחסום נמשכה עשרים וארבע שעות ביממה, הסדירו בני הזוג ביניהם, שהוא, ר' אברהם אבא, ימלא את המשמרת הלילית, משעה 11 בלילה עד 5 לפנות בוקר. היה ר' אברהם־אבא יושב באותן שעות ליד המחסום ולומד תורה בלי הפסק, וכל אימת ששמע רחש תנועה מבחוץ, יצא וגבה מהר את המס וחזר ללימודו.

למעשה היו אותם לילות מוקדשים ללימוד תורה, שכן רק נוסעים בודדים עברו על הגשר באותן שעות. ואילו משעה 5 בבוקר נטלה אשתו לידיה את ניהול העסק, הכל לפי ההסכם בין בני הזוג.

חייהם המשותפים של ר' אברהם־אבא מוולוז'ין־סובלק, ושיינא־חמקה, בת זקוניו של זקן חסידי־קוצק בצ'יזב – היו מסכת מופלאה

של שלימות והתעלות, וידרש ספר עבה כדי לתארה לכל פרטיה. לא נגעתי אלא בקצה המזלג, כדי להגיע אל הנושא העיקרי של רשימתי, דהיינו להעלות כמה קוי אופי ותיאורים קלים וקצרים על דמותה ודרך־חייה של אמי זכרונה לברכה, הבת הצעירה של אותה משפחה, בה גדלה וחונכה ובה עוצב אורח־חייה.

דמותה של אמי זכרונה לברכה עוררה בי תמיד ענין מיוחד, ומנצל הייתי כל שעת־כושר כדי לתהות על קנקיה ולשמוע מפיה סיפורים ותיאורים על שנות נעוריה על חינוכה ועל מקומה בחוג־המשפחה המצומצם. והיא היתה מספרת לי בהרחבת־הדיבור ובצורה מרתקת, ומדי פעם בפעם גילתה לפני נקודות־אור חדשות מאורח חייה.

חינוך הילדים – בחיוך ובמורא

– יחסו של אבא אלינו, הבנות, – היתה מספרת – היה ממש מופלא, יחס לבבי ומלא רגש. כמעט יום יום היה מוצא לו שעה מיוחדת להקדישה עבורנו, ובשעה זו היה מכניס אותנו לעולמות עילאיים רחוקים, נעלים מן השיגרה היומיומית.

באותן שעות נעימות היה מרתק אותנו בסיפורי מעשיותיו על חסידים וצדיקים, על שרפי עליון ואנשי מעשה. ותמיד ידע לתבל את סיפוריו במליצות ומשלים המושכים את הלב.

לא יפלא, איפוא, שהיינו מייחלות ומצפות יום־יום לשעות אלו, אשר נתנו טעם מיוחד לחיינו.

בו־בזמן דאגה אמא לגדלנו, לחנכנו לצניעות, ולהכניסנו בעול ניהול הבית, לשמור על סדריו ומנהגיו.

מפרק לפרק באה לביתנו אשה – ,,המורה של העיירה'' – ולימדה אותנו קרוא־וכתוב, תפילה ותחינות. האשה ההיא מילאה אז את התפקיד החינוכי שממלאים כעת מוסדות ובתי־הספר ,,בית יעקב'' והסמינריונים למיניהם.

ועוד המשיכה האמה לספר לנו:

האבא – אמרה – היה בעל מזג טוב. אם כי היה יושב יומם ולילה ולמד תורה, הרי בשעות פנאי, כשהיה מדבר עם הילדים, חייך

תמיד ודיבר אליהם בשמחה. בעודם פעוטים היה אוהב לשעשעם ולהצחיקם בכל מיני דרכים.

בעצם זכרתי בעצמי את כל אלה, כמעט שאין זכורים לי רגעים של כעס ורוגז בחייו. תמיד אותו חיוך ואותה עליצות.

ויש שסיפרה אמא על מקרה מסויים יוצא־דופן שאירע בבית. היא עצמה לא היתה נוכחת בעת המקרה, באשר היתה עדיין תינוקת. אולם היא ידעה לספרו לכל פרטיו ודקדוקיו. ומספרת היתה את המעשה הזה כל אימת שרצתה לעודד אותי ולעוררני לשמוע בקולה, לשמור על כל קוץ ותג של מידת הצניעות, להידבק בדרכיה ולא להיגרר כמלוא נימה אחרי פיתויי הרחוב.

הצמה הארוכה, אשר נגזזה

וכך סיפרה לי:

– אבא, כידוע, היה מטבעו נוח לבריות וטוב לילדים, עושה רושם של תמים ושאנן. אולם, בלבו פנימה קננה חרדה עמוקה מפני הרוחות הזרות הנושבות בחוץ, לבל יחדרו חס וחלילה לתוך הבית.

באותם ימים היה נהוג בכל בתי ישראל, שהבנות קולעות את שערותיהן בשתי צמות, מגיל רך עד לכניסתן לחופה. את הצמות היו מקשטות בשנצים צבעוניים, כל אחת לפי טעמה וראות־עיניה. צמות אלה היו מוסיפות נופך חן לחנן של בנות ישראל. מנהג זה, שנמשך מדורי־דורות, מתקיים גם כיום ברוב בתי ישראל החרדים, ובעיקר בירושלים.

והנה פרצה רוח זרה גם לתוך העיירה החסידית שלנו. אמנם באותם ימים עדיין לא התקיימו אמצעי־התקשורת המשוכללים, כמו הרדיו והטלויזיה, שאין כמותם נושאי רוחות זרות, אך נראה שהשטן מצא לו גם אז דרכים ונקודות־תורפה להחדיר אצלנו השפעות מזיקות מן החוץ.

למעשה היתה כמעט כל האוכלוסיה של העיירה שומרת דת ומצוות. מסורת האבות היתה הקו המנחה והקובע בכל עניני החיים, הן של הפרט והן של הציבור. בכל־זאת היתה העיירה מחולקת לשכבות שונות: עשירים, נכבדים, ראשי־קהל, חסידים, סוחרים,

בעלי־מלאכה שונים ו„עמך״. כיוצא בזה גם בני הנעורים, הבנים והבנות. אמנם מחיצת ברזל איתנה חצצה בין הבנים לבנות, ועל כך שמרו ההורים בהקפדה מלאה. אבל הבנות בינן לבין עצמן היו גם הן מחולקות לשכבות וחוגים שונים, בהתאם להורים. והנה חדרה אז אופנה חדשה מהחוץ ופשטה קודם כל בבתי העשירים והנכבדים – שצמה קלועה אחת במקום שתים נאה יותר ומוסיפה חן לבת. מנהג זה נתקבל בהרבה בתים, מבלי שההורים ישימו לב לכך.

אחותי הבכירה נתפתתה גם היא על־ידי חברותיה – אף הן מבתים חסידיים – וביום בהיר אחד סתרה את שתי צמותיה וקלעה את שערה בצמה אחת מקושטת בשנץ צבעוני חדש.

אבא, כשהיה חוזר בערב מה„שטיבל״, אהב קודם־כל לראות את בני־ביתו, שני הבנים וארבע הבנות, ולחייך אליהם במבטיו האבהיים והרחימאיים.

והנה, באותו הערב, כשחזר וראה את בתו הבכורה בצמתה האחת, כאילו נחרב עליו עולמו וחשך בעדו. פניו נתכרכמו, הוא החריש. לא הרים קולו ולא הוציא הגה מפיו. הוא רק ניגש אל בתו הבכירה, סטר לה בחזקה על לחיה, ואחר כך חזר אל סדר יומו.

שתי אחיותי – המשיכה וסיפרה אמא – שנכחו בשעת מעשה, נבהלו מאד ונשתתקו אף הן. מיד עמדו על סיבת הדבר ובעינים נכלמות הביטו כולן אל אותה צמה קלועה, אחר כך הרכינו ראשיהן כלפי מטה בלי אומר.

רוח הבריות נוחה הימנה

היתה זאת סטירת־הלחי הראשונה והאחרונה שנתן אבא – הוסיפה אמי. – מובן שבאותו ערב נסתרה הצמה האחת והפכה שוב לשתי צמות, כנהוג. וכחודש ימים אחרי זה היו עיני אחותי טרוטות מרוב בכי.

הנה כי כן, כך באה לידי ביטוי „תמימותו״ של אבא. הוא היה, כאמור, נוח ובעל מזג טוב, חביב ואוהב. מעודו לא פסק פיו מגירסא. הקפיד בהתמדה לנסוע לכל החגים אל הרבי, החל מימי נשיאותו של בעל חידושי־הרי״ם עד לאדמו״ר הזקן זצ״ל. וכל־כולו מרוחק

היה מהוויות העולם הזה וחידושיו. אבל כשהגיעו הדברים לידי שינוי קל במנהג אבותינו, דבר שיש בו משום הכנסת נטע זר בתוך כתלי ביתו, ואפילו אם היה הדבר קל ובלתי משמעותי במיוחד – ראה בזה בבחינת „ערקתא דמסאנא" והגיב בצורה הקשה והחריפה ביותר.

זה היה הצד האחד של חיי הבית: הסבא, שממנו קיבלה אמי את חינוכה וממנו ספגה רוח ואווירה לכל ימי חייה. הצד השני של חיי הבית היתה סבתא זכרונה לברכה, אם אמי, אשה אשר כל אנשי העיירה, מקטן ועד גדול, הכירוה וידעוה היטב. היא היתה התשתית של כל חיי אמי עד נשימתה האחרונה.

בעצמי לא זכיתי להכירה, כי נפטרה בהיותי בן שנתיים, אבל שמעה ומעשיה, צדקתה וגמילות־חסדיה, טוב לבה ומסירותה לכל נצרך וסובל – הגיעו לאזני מיום עמדי על דעתי, ועד היום ממלאים את ישותי, ועל אף מרחקי הזמן עדיין כל אלה חיים בקרבי, כאילו היו הדברים זה אך תמול־שלשום.

בעיירה היו הכל מדברים אודותיה. שמה הוזכר תמיד בכל החוגים, הן בין היהודים והן בין הפולנים, הכל היו מספרים על מעשיה ופעולותיה, על חסדה ועזרתה לכל נצרך.

השם שיינא־חמקא היה מעין סמל של טוב־לב ורחמים.

ליד התנור המוסק ב„שטיבל"

מה היו תפקידיה בעיירה, ובמה הצטיינה במיוחד? על שאלה זו אפשר להשיב בשאלה: מה לא היו תפקידיה ובמה לא הצטיינה במיוחד?

היא היתה, ראשית כל, המיילדת של נשי העיירה. מעולם לא למדה את המקצוע, כשם שלא רכשה כל השכלה אחרת בגימנסיות למיניהן, בכל־זאת היתה היא המיילדת המומחית ביותר בעיירה ב„הא הידיעה".

וזכורני כד הוינא טליא, אוהב הייתי לשבת בערבים, בלילות חורף קרים, ליד תנור־ההסקה של בית־החסידים, ולהאזין לסיפורי הצדיקים והאדמו"רים שהיו זקני החסידים מספרים בינם לבין

עצמם. בין היתר היו מספרים גם על אישים ודמויות ואירועים מחיי העיירה.

ערב אחד פתח הזקן שבחבורה, ר׳ מנדל ישראל־שלמה׳ס, ותיאר בהרחבה את מעשיה הטובים של סבתא. הוא היה מחונן בכשרון תיאור, בחינת פה מפיק מרגליות. הכל הקשיבו לדבריו מרותקים ומלאי־ענין ובלעו בצמא כל מלה מפיו, שנאמרה בלבביות רבה.

הוא תיאר את סבתא כשהיא נכנסת לבית יולדת כדי לשמש לה מיילדת. קטן הייתי אז ולא הבנתי כל פרטי התיאור, אולם זכורים לי היטב הדברים שנקלטו אז במוחי ונחרתו בזכרוני:

– כאשר שיינא־חמקא נכנסת לבית יולדת – פתח בתיאורו – הרי הילוכה הוא בישוב־הדעת ובפסיעות מדודות. היא פותחת לאט את הדלת, מניחה ידה על המזוזה ונושקת אותה. ואף שקולות היולדת כבר מנסרים אותה שעה בחלל הבית, הריהי שוהה רגעים אחדים בעמידה בפתח הכניסה. כל בני הבית מביטים אליה ואפילו שומעים רחש המלים שהיא ממלמלת חרש, כעין תפילה ותחינה.

כמה וכמה פעמים ביקרה אצלי בבית, כי כל ילדי נולדו על־ידה, ותמיד ראיתיה באותו המעמד, כשהיא שוהה ליד הפתח וממלמלת בחשאי.

וזוכרני בפעם האחרונה – אולי היתה זו קצת חוצפה מצדי – התקרבתי אליה והצלחתי לשמוע את המלים היוצאות מבין שפתיה, ועדיין המלים האלו מצלצלות באזני ומביאות אותי לידי התרגשות עצומה. במלים פשוטות פנתה אל רבונו־של־עולם ואמרה אגב הגבהת ידים:

„רבון העולמים! הלוא אתה אב הרחמן, רחם־נא על אשה המתקשה ללדת והתר־נא את הולד!״

דברים פשוטים וברורים. ומיד לאחר מכן ניגשה אל מיטת היולדת.

הזקן המשיך ותיאר את התמסרותה ושקדנותה בכל הענינים של גמילות חסדים ומעשי צדקה ואני כנער קטן שתיתי את דבריו בצמא.

חיים, שכולם מעשי חסד

היא היתה העסקנית הראשית בחברת ביקור־חולים לנשים בעיירה. כל אשה, נערה או ילדה, שחלתה ונפלה למשכב, זכתה בראש וראשונה לביקורה של סבתא, אשר גם יעצה והדריכה לחולה כיצד לנהוג. מתוך נסיונה הרב היתה בקיאה בכל מיני המחלות. לפי תיאורה של החולה יכלה תמיד לאבחן את המחלה ולהגדירה. היא דאגה תמיד שהחולה תשכב במיטה נקיה, ובמו ידיה היתה מחליפה את הסדינים והמצעים לפי הצורך.

במקרים דחופים נקראה גם לחולים אנשים, כדי לשמוע חוות־דעתה ועצתה.

ביתה היה מעין אכסניה הפתוחה לכל עובר־אורח. והיות שהבית היה פתוח במשך עשרים וארבע שעות ביממה, עקב השמירה על המחסום, ותמיד היו אנשים ממתינים שם לתחבורה אל הישובים והכפרים, היתה הדלת תמיד פתוחה להכנסת־אורחים. במשך כל שעות היממה עמד מיחם גדול על־גבי כירה בוערת וכל הנכנס קיבל כוס תה בחינם.

על אף היותה מרותקת כל היום לביתה, בשל השמירה על המחסום, מצאה לה תמיד אפשרות לטפל בעניני הצדקה והחסד שלה. היא היתה לאגדה מופלאה עוד בחייה, וגם לאחר פטירתה הוסיפו אנשי העיירה לספר רבות ונפלאות על אודותיה, משנת תרס״ו עד בוא השואה האיומה. אולם, כאן באתי לספר בעיקר על אמי זכרונה לברכה, בת זקוניה, אשר יחד עם עוד אחות ואח הצליחו בעזרת השם, לעקור מן העיירה ולעלות לארץ־ישראל, ולחיות בה כחצי יובל שנים בבני־ברק.

בהיותה הצעירה בבנות, והיא שנשארה האחרונה צמודה לבית ההורים, נפל על כתפיה עול הפרנסה אחרי פטירתה של סבתא. היא ואבי ז״ל ירשו את העסק אחרי נישואיהם. ויחד עם עול הפרנסה, קיבלה על עצמה באהבה גם את תפקידי הצדקה של הסבתא.

לעת זקנתו היה זה רצונו של סבא, להשאר עד סוף ימיו עם אמי, בת זקוניו, אשר ניחנה בכל הסגולות שאיפיינו את סבתא.

ילד בן שלוש מובל „אל החדר"

ועדיין ניצבת לפני דמותה של אמא, הקורנת זיו וזוהר רוך וחום חסד וחמלה. תמיד היתה מלאת חיים ושמחה והצטיינה במזגה הטוב. מעולם לא הגביהה קולה על בניה, ארבעה במספרם, ולא גערה בהם.

יחד עם אבי ז"ל שקדה תמיד על חינוכנו לתורה וליראת־שמים. מזכור לי היטב אותו היום, כאילו קרו הדברים זה עתה. באותם ימים, כידוע, היה כל ילד נשלח ל„חדר" בגיל שלוש, לקיים מאמר חז"ל: „תינוק היודע לדבר – אביו מלמדו תורה". אמנם יומי הראשון ב„חדר" היה יום של נועם ואושר. הורי הביאוני לשם כשאני מעוטף בטלית. הרבי הראה לי את ה„אלף־בית" הגדול והיפה על־גבי לוח גדול, הצביע על אותיות התורה, ומטר של סוכריות נפל על הלוח – דברי המתיקה אשר כרובי מעלה שלחו אלי, אל הילד המתחיל ללמוד תורה. אבל הימים הבאים לא היו מאושרים כל־כך. כי הרי ידוע שעד גיל שלוש־עשרה עדיין רחוק יצר הטוב מלב הילד. כעבור ימים אחדים סירבתי ללכת ל„חדר". ילד בן שלוש הייתי וחשקה נפשי להישאר בבית ולשחק להנאתי. לא הועילו כל השידולים ודברי המתיקה שניתנו לי. אני בשלי – אינני רוצה ללמוד ב„חדר".

היה זה יום חורף קר וסוער. שלגי זעף ירדו בחוץ. כאשר קמתי בבוקר וראיתי מבעד לחלונות הבית את פתיתי השלג הלבנים נופלים ללא הפסק מן השמים, אמרתי בלבי: הנה תירוץ טוב להשתמט מללכת ל„חדר". אמנם המרחק מביתנו אל ה„חדר" לא היה גדול אך בכל־זאת הכרזתי בפסקנות, שאינני רוצה לצאת מן הבית.

משלא הועילו כל השידולים, לקחני אבי ז"ל בזרועותיו וניסה לקחתני בחזקה. אך אני טילטלתי עצמי בכל מאמצי כוחי תוך כדי צעקות וצריחות, ובשום אופן לא הצליח להשתלט עלי. ואז באה אמי ז"ל לעזרתו. אבא תפסני בידי ואמא ברגלי, וכך הביאוני אל ה„חדר".

בדרך נתגלגלתי כמה פעמים מידיהם ונפלתי על משטח השלג. וכאשר הכניסוני סוף־סוף ל„חדר" הייתי כולי מכוסה שלג, כמין

„שד לבן". כיון שמצאתי את עצמי בתוך ה„חדר" נרגעתי מיד. כבר היתה עלי אימת הרבי. ישבתי במקומי ושתקתי. ולא ארכו הרגעים עד שחזרה אמי והביאה לי כל מיני „דברים טובים", עוגיות, סוכריות ובקבוקון זעיר של יין, כדי להשקיט את רוחי.

כך היתה דרכה בחינוך. למרות טוב־לבה ורגש החסד המפעם בקרבה, הרי כשמדובר בחינוך לתורה, כבשה את רחמנותה ולא שמה לבה ל„אכזריות רגעית" זו של גרירת ילד על־כרחו ל„חדר" ביום סגריר מושלג, כדי ללמוד תורה.

המהפכה של „ותרעד הארץ"

רק במשך שנים אחדות זכתה אמא לחיים שקטים. ואז היא גם המשיכה במקצוע הסבתא כמיילדת, לצד המיילדת הנוצרית שהובאה לעיירה אחרי מות סבתא. עצם נוכחותה של אמא בבית היולדת הקל על חבלי הלידה.

נהירין היו לה שבילי הרפואה והמחלות למיניהן. חוש מיוחד היה זה לאבחן ולהגדיר כל מחלה על פי תיאור כאביו של החולה וברוב המקרים עלו האבחנות שלה בקנה אחד עם אלה של הרופא הגוי, שהובא אחר־כך אל החולה.

רק שנים אחדות התקיים „הסכם השותפות" בין אבי ואמי ז"ל, כעין ההסכם של ישכר וזבולון, בדומה לזה שהיה בין סבא וסבתא. חיים שסיפקו לה מקור לאושר רוחני נעלה וסיפוק נפשי, אשר עורר בה כוחות מיוחדים להמשיך בעבודת קודש זו ללא ליאות.

והנה הקיץ הקץ על חיים שלווים ונעימים אלה. נסתיים פרק זה בחייה התוססים. יד ההשגחה הפכה סדרי עולם וזרעה תוהו ובוהו. בשנת תרע"ד (ותרעד הארץ) התחוללה מלחמת גרמניה עם רוסיה. בשנת תרע"ח – 1918 – פרצה מלחמת פולין עם הבולשביקים. מאורעות אותם זמנים חוללו תמורות והפיכות בכל מהלך החיים שבעיירה, כפי שהם כתובים ומתוארים היטב בדפי ההיסטוריה של אותה תקופה. מיד עם פרוץ המלחמה הראשונה, בעת הכיבוש הראשון של עיירתנו בידי הגרמנים, בוטלו כל הזכיונות על מסי מעבר. המחסומים הוסרו ומעברי הגשרים נעשו חופשיים. משפחתנו

נשארה, איפוא, בלי מקור פרנסה ובלי פרוטה בכיס. ולא זו בלבד, אלא גם דירתנו נלקחה מאתנו, שכן היתה זו דירת־שרד ממשלתית.

ואז נתגלתה שוב אמי ז״ל בכל חריצותה וחכמתה. בזכות בטחונה הרב בהשם־יתברך וסגולותיה המיוחדות מצאה לה חיש־מהר את דרכה למקורות פרנסה חדשים, מבלי לברור בהם הרבה. היא קיבלה על עצמה עבודות, שאולי אנשים מכובדים לא היו רואים זאת לפי כבודם. ואולם, היא התייחסה לכל זה בגישה אחרת. לא אחת שמעה מפי אביה את הכלל הידוע של חז״ל: ,,פשוט נבילתא בשוק ואל תצטרך לבריות״, והכלל הזה היה נר לרגליה.

הסיבוב על בקתות האכרים

היא שכרה דירה קטנה ומצומצמת, לא הרחק מן הדירה הקודמת, ואחר־כך החלה לעסוק ברוכלות. פעמיים בשבוע התקיימו ימי־שוק בעיירה, ואז יצאה לשוק, שם ניצלה את קשריה הקודמים עם האיכרים שהיו עוברים את מחסום הגשר, והצליחה לקנות מהם כל מיני סחורות במחיר מוזל, בעיקר מיצרכים כמו חמאה, ביצים, דגים וכדומה, או דברי הלבשה ולבנים.

וכך היה סדר־יומה: כל לילה שלפני יום־השוק היתה מבקרת בכמה בתים של עשירים וביקשה מהם גמילות־חסד ליום או יומיים. איש מהם לא השיב פניה ריקם. כולם היו מאושרים על כך, שהיא מזכה אותם במצוות גמילות־חסדים.

בערב, אחרי יום־השוק, היו באים אליה סוחרי העיירה וקנו ממנה את כל הסחורה שרכשה באותו יום. למחרת פרעה את כל חובותיה למלווים, ובידה נשאר רווח שהספיק לפרנסת המשפחה.

בנוסף לשני ימי־השוק של העיירה, היו הורי ז״ל מכתתים רגליהם כמה פעמים בשבוע אל כפרי הסביבה, ביקרו בבתי האיכרים וקנו כל מיני מיצרכים של מרכולת, ולעת ערב חזרו הביתה עם צרור כבד. לא קל היה להביא מדי פעם משא זה, אך הם קיבלו הכל בשמחה ובטוב־לב. ובפרט שזימנו להם מן השמים מדי פעם בפעם קניות טובות ומוצלחות.

אמי סבלה ממחלת לב עוד משנות השלושים שלה. יש שהיתה חוזרת פתאום מהרחוב, בעיצומו של יום שוק, כשהיא נאנחת וצווחת מרוב כאב, ומיד נשכבה על מיטתה. אנחנו, בני הבית, כבר ידענו מה התרופה לכאבים אלה. חיש־מהר הגשנו לה בקבוק מלא מים קרים, אותו אימצה אל לבה וכך היתה נרדמת לזמן־מה. כעבור שעה קמה לאיתנה, כאילו דבר לא קרה, וחזרה מהר אל עבודתה בשוק.

בעוד שהימים היו מוקדשים לעבודה, להתרוצצויות ולסחר־מכר לצורך פרנסה, הרי הלילות היו מוקדשים לפעילות כמעט בלתי פוסקת למעשי צדקה וחסד, לעזרה לכל כואב ונצרך. אי העט שיוכל לתאר את הלילות המופלאים הללו על כל המעשים הנאצלים שנעשו בהם?

דפיקות בדלת באישון לילה

כמעט מדי לילה היינו אנחנו, הילדים, מתעוררים משנתנו לקול נקישות קלות בדלת. לפעמים היה זה באחת או שתים אחר חצות, ולפעמים סמוך לעלות השחר. היו אלה בעליהן של נשים המתקשות ללדת, שבאו להזעיק את אמא.

התעוררה אמא לקול הנקישה הראשונה והשמיעה קולה:

,,מי שם?''

,,מנדל ישראל־שלמה'ס'', באה התשובה.

השם הספיק לה בהחלט. במוחה היו חקוקים שמות כל הנשים בעיירה, שקרבה שעתן ללדת.

,,אבוא מיד'', השיבה בקצרה.

כדי שלא להעיר את בני הבית נמנעה מלהדליק אור. וכך בחושך התלבשה חיש־מהר, תוך רגעים ספורים. לא נזקקה לסדר בקפידה את ה,,פיאה'' על הראש וצורת השמלה או החולצה שהיא לובשת לא הדאיגה אותה כלל.

היא קיימה את הסעיף הראשון של שולחן־ערוך ,,התגבר כארי'', ביתר שאת וביתר זריזות מאחרים, לא יצאו שתים או שלוש דקות והיא כבר חמקה מהבית חרש־חרש, מבלי להשמיע שום רעש.

סבורה היתה שכולנו ישנים שנת־ישרים, מבלי לשמוע דבר. אולם למעשה היינו כולנו שותפים ליקיצתה באותם לילות. לא ידענו בדיוק במה מדובר, אולם ברור היה לנו שהיא ממהרת לעשות מעשים טובים ולגמול חסדים.

יציאות תכופות אלו באמצע הלילה היו לה כעין ,,נופך'' לסדר־יומה העמוס. אחרי יום קשה ומפרך, עם הפסקות של מיחושי־לב, תרמה משעותיה המוקצבות לשינה עבור יולדות ושאר מקרים של חולים הנזקקים לעזרה.

על פי רוב היתה חוזרת מאותם ביקורי לילה כששמש הבוקר כבר זורחת. שכן עד סוף הלילה בילתה ליד מיטת היולדת או החולה. ובהכנסה הביתה היו פניה צוהלים ושמחים.

,,מזל טוב! מזל טוב!'' – היה קולה מצטהל – ,,למנדל ישראל־שלמה'ס נולד בן זכר''.

כך המשיכה בעסקנותה ועבודת־הקודש שלה שנים על שנים, חרף מחלת הלב שפקדה אותה לעתים תכופות מאד. אפשר שכוח הלב הרוחני וגלי הרחמים אשר פיכו בה בלי הרף הם הם אשר חזקו את חולשתה הגופנית, אימצוה ועודדוה להחזיק מעמד ואף להגיע לאריכות ימים מופלגת.

אמא נשארה לבדה – העליה ארצה

אחרי פרק־זמן שוב כיוונה יד ההשגחה את דרכה מחדש. היה זה מיפנה אשר חולל שינויים כבירים בחיי כל המשפחה. בשנת תרצ''ד קבלתי אשרת עליה לארץ־ישראל, מן הסרטיפיקטים הראשונים שקבלה אגודת־ישראל על־ידי הסוכנות היהודית. דבר זה חולל מהפכה בחיי הפרטיים. מאחר שאשרת־העליה היתה זוגית, היה עלי לשאת אשה לפני עלייתי ארצה. אמנם רבים נהגו אז לשאת אשה בנישואין פיקטיביים לצורך זה, אולם חלק ניכר מהעולים מטעם אגודת־ישראל לא נקטו במנהג זה.

כל הענין הזה התרחש במשך חודש ימים אחד. בדרך נערכה חתונה, או יותר נכון רק חופה. החתונה התקיימה בראש חודש אדר,

שלושה ימים לפני הנסיעה, בעיר זמברוב, שבין צ׳יזב ללומזה. בעת החופה ,,כובדו״ הזוג הצעיר וכל הנלווים אליהם בכדורי שלג רבים, שכן היה אז ליל חורף סגרירי ומושלג.

אף על פי כן היתה זאת חתונה נאה מאד, שנערכה בחוג המשפחה ובהשתתפות כמה רבנים. סעודת המצוה נמשכה עד שתים אחרי חצות הלילה. צלילי הזמר ,,עוד ישמע בערי יהודה ובחוצות ירושלים״ הדהדו עד למרחוק. לגבינו היו לצלילים אלה משמעות מיוחדת. המלים ,,ערי יהודה וחוצות ירושלים״ עוררו בתוך־תוכנו רגשי כיסופים וערגה מצד אחד. ורגשי שמחה וצהלה מצד שני. שכן בעוד ימים ספורים נזכה אי״ה לחונן את ערי יהודה וחוצות ירושלים.

החתונה התקיימה בליל רביעי, ובשבת כבר היינו בוורשה. בליל שבת, בשחרית ובשלוש־סעודות, ערכו הדוד והדודה שלנו מוורשה־פרגה סעודות ,,שבע ברכות״ ברוב פאר והדר.

הגענו ארצה שבוע ימים לפני פורים. הייתי אחד מקבוצת העולים השניה של אגודת־ישראל. עד מהרה מצאתי מקומי בארץ והשתלבתי בחיי היהדות החרדית.

והנה תוך חודש ימים הגיעה אלי ידיעה מכאיבה ומדכאת על פטירת אבי ז״ל בראש חודש ניסן. הייתי נדהם לחלוטין. המחשבה על גורל אמי עם עוד שני אחים שנשארו בפולין, לא חדלה לנקר במוחי. עד מהרה החלטתי החלטה נחושה, שאין טעם שהמשפחה תישאר בפולין, ובפרט כאשר אחי הבכור, אז רווק עדיין, כבר היה בארץ־ישראל.

במשותף עם אחי הגשתי בקשה לממשלת המנדט לתת אשרת עליה לאמא, וכעבור זמן קצר קיבלנו את מבוקשנו. עוד בתוך שנת האבלות היא הגיעה ארצה.

גורל שני האחים שנשארו בחו״ל הוסיף להטריד אותנו ולא נתן לנו מנוח. עד אשר בע״ה קיבלו גם הם אשרות עליה ועד מהרה התאחדה שוב המשפחה בארץ־ישראל.

הצריף הקטן – והמלא חפצים

וכאן הגעתי לפרק האחרון בחיי אמי ז״ל. אחרי שנים אחדות שבהן גרה יחד עם אחי הבכור בתל־אביב, עברה לגור עם אחי הצעיר, בבני־ברק. היא שכרה אז במרכז בני־ברק צריף דל ורעוע, רכשה לה שתי פרות, ויחד עם אחי ניהלה רפת המספקת חלב.

מרגע שעברה להיות ,,עצמאית״, חזרו והתחדשו אצלה כל סדרי חייה מהעבר, והתחילה שוב לעסוק במעשי צדקה וחסד ועזרה לזולת. ותוך פרק־זמן קצר הפך צריפה למקור בלתי פוסק של חסד ורחמים.

מדי יום ביומו פקדו את הצריף עוברי־אורח פושטי־יד, מסכנים וסתם עלובי־חיים, שאיש לא נתן דעתו עליהם, פרט למתן כמה פרוטות דלות בידם הפשוטה. כל אלה מצאו להן קן אצל אמא, בצריפה הדל, ושם הרגישו את עצמם כבתוך ביתם שלהם.

מפעם לפעם באתי לבקר את אמא בצריפה בשעות הבוקר, וכל פעם מצאתי שם חבורות של נצרכים, כשאמא מגישה להם כוסות חלב, או תה חם. בשעות הצהרים היתה מגישה להם תבשיל חם או כל דבר מאכל.

סיפר לי מר גולדבלט, מתושבי בני־ברק הוותיקים, ששמע פעם מפי אמו:

פעם נפל למשכב בן ישיבה אחד, והרופאים ציוו עליו לשתות יום־יום חלב טרי, תיכף אחרי החליבה.

אמו פנתה לאמי ע״ה בענין זה. בלי אומר ודברים הודתה אמי לה על המצוה הגדולה שזימן לה ה׳ על ידה.

ויום־יום, במשך תקופה ארוכה, היה בא אותו בן־ישיבה אליה וקיבל חלב חם מהחליבה בלי שום תשלום וגמול.

לאט־לאט נקשרה ידידות בין אמא ובין נשי בני־ברק, אשר החלו להכיר בטיבה ובסגולותיה הנפלאות. ושוב התחילה לבקר חולים ולייעץ להם כיד הנסיון הטובה עליה, כדרכה בחוץ־לארץ.

זכורני, באחד מימי מלחמת־העולם השניה, בימי השואה הנוראה, הופיעו יום אחד בצריף של אמא שני חיילים פולניים יהודים, שערקו מהצבא הפולני ורצו להשאר בארץ־ישראל. שניהם היו בני עיירתנו. הם היו חסרי כל, ובאו איפוא אל אמא להתייעץ מה לעשות.

מבלי להרבות במחשבות ענתה להם אמא מיד:

„ילדים, (באידיש: קינדערלאך), אל תחשבו הרבה. ה' עזר לכם והנכם כבר נמצאים בארץ־ישראל. הישארו כאן. הנה סוכת הצריף שלי לפניכם. אכניס עוד שתי מיטות. אכלו אצלי ללא תשלום, עד שתסתדרו כאן ותוכלו להתפרנס בכוחות עצמכם".

ואכן, הם גרו בצריף של אמא במשך שנים אחדות, והיא התייחסה אליהם כאם אל בניה, עד אשר נשאו להם נשים והקימו בית בישראל.

לשם מצות ביקור חולים

חכור לי עוד מקרה אופייני, שיש בו ללמד על גודל מידת החסד שפעמה בקרב אמא. היו אלה ימי מלחמת השחרור, כאשר הבריטים עזבו את הארץ. יריות והתפוצצויות בסביבת תל־אביב היו מעשים בכל יום. הכבישים מתל־אביב לסביבותיה היו עמוסים כלי רכב צבאיים. אנשים אזרחים השתדלו עד כמה שאפשר להשאר בתוך בתיהם, כי כל הדרכים היו בחזקת סכנה.

והנה הגיעה לאמא ידיעה, כי בחור מבני־ברק, בן עיירתנו, נפצע באחת מפעולות אותם הימים, והוא שוכב בבית־החולים במחנה צריפין. אותו בחור לא היתה לו כל קירבת משפחה אתנו. אמא רק הכירה היטב את הוריו בחוץ־לארץ.

והנה בו ביום, מבלי לשאול את אחי הצעיר שהתגורר עמה, ומבלי לומר דבר לאיש, עזבה באמצע היום את בני־ברק ופנתה לכיוון מחנה צריפין.

חיפשנו אותה שעות על שעות, כשאנו מודאגים ומלאי חרדה. הדי הירויות וההתפוצצויות לא חדלו כל הזמן, ולא עלה כלל על דעתנו שהיא תסתכן כך במצב כזה.

עד שעה מאוחרת בלילה היינו מתוחים וחרדים לגורל אמא. ואז היא הופיעה פתאום בריאה ושלמה. לשאלותינו הנסערות ענתה בפשטות גמורה:

„נסעתי לסרפנד, לראות מה שלום יוסף, בן עיירתנו. קבלתי ידיעה שהוא שוכב פצוע בבית־החולים שם. וברוך השם, פצעיו

קלים. ישבתי לידו כמה שעות ועודדתי אותו. אי״ה בקרוב יעזוב את בית־החולים״.

דבריח פשוטים ותמימים, כאילו כך צריך להיות, שלשם ביקור חולים צריך להסתכן אפילו בנסיבות קשות כאלה.

אין לתאר את הרושם העז שעשו עלינו הדברים האלה. לא ידענו נפשנו מרוב התפעלות והשתוממות. במשך כל יום הדאגות והחרדות לא העלינו כלל על דעתנו אפשרות מפליאה זו.

חצי יובל שנים המשיכה את חייה בארץ הקודש בבני־ברק. ואף כי היו אלה חיי אלמנות, בכל־זאת היתה כולה שופעת פעילות ומרץ, כפי שהיתה רגילה יחד עם סבא בחוץ־לארץ. כל נצרך ונזקק מצא בה משענת ויד תומכת. הלב החם והיוקד לא הפסיק מעבודת החסד אפילו לרגע. כי בזה מצאה את יעוד חייה ואת אושרה הגדול עד יומה האחרון.

אמא ,,מייצרת״ חמאה עבור ה,,חזון איש״

ועוד זכות אחת גדולה עמדה לה לאמא בשנות חייה בבני־ברק – ועל זכות זו התגאתה בלבה, אם כי לא העלתה על דל שפתיה להתפאר, חס וחלילה, בזאת.

אמא ידעה להיות ,,פאכטערקע״. משמעותו של הביטוי בשפת־האם – לעשות כל מלאכה שחוכרי קרקעות אצל הפריצים צריכים לדעת. זאת אומרת, מעל לכל, לנהל כהוגן רפת עם פרות – לחלוב אותן, ולייצר מן החלב חמאה וגבינה וכל יתר ,,המצרכים״, שמנת, חלב חמוץ (זויער־מילך) וכל מיני תוצרת חלב.

בשנות שבתה בבני־ברק ניצלה היטב את ,,הידע״ הזה. ברפת שלה היו בסך־הכל שתי פרות (וכל פרשת הרפתות בשנות ,,בראשית״ של בני־ברק – זוהי פרשה מרתקת, אשר צריך פעם לתאר אותה) ולא היה כדאי לסדר עבודה מיוחדת, לייצר חמאה מן החלב, אשר בין כך ובין כך היו עליו קופצים. אולם משנודע לאמא, שבשכונתנו בבני־ברק מתגורר הצדיק הגדול בעל ,,חזון איש״, והוא מדקדק מאוד בעניני מאכלים, אך הוא חלש בגופו, ומאד חשוב היה להכין עבורו חמאה כשרה, ללא כל פקפוק...

בקיצור, אמא נרתמה בחשק רב למצוה זו, היא עשתה חמאה, לא במנות גדולות, אבל בהחלט הספיקו לצרכי הצדיק, ועוד למספר קטן של קונים מיוחסים.

והנה אף זכות זו תעמוד לה, לאמא, עליה השלום.

חצי יובל שנים המשיכה את חייה בארץ הקודש בבני־ברק. ואף כי היו אלה חיי אלמנות, בכל־זאת היתה כולה שופעת פעילות ומרץ, כפי שהיתה רגילה יחד עם סבא בחוץ־לארץ. כל נצרך ונזקק מצא בה משענת ויד תומכת. הלב החם והיוקד לא הפסיק מעבודת החסד אפילו לרגע. כי בזה מצאה את יעוד חייה ואת אושרה הגדול עד יומה האחרון.

יהי זכרה ברוך.

טבת תשל״ז

הסבא – חולית־איתנים

ברצף־ההוד של הדורות – הסבא

אַתָּה הָיִיתָ קְצֵהוּ שֶׁל חוּט הַשָּׁנִי
אוֹתוֹ שָׁזְרוּ בְּרֶצֶף דּוֹרוֹת עַל דּוֹרוֹת;
הַחֻלְיָה הָאַחֲרוֹנָה בַּשַּׁרְשֶׁרֶת,
שֶׁנִּשְׁתַּרְשְׁרָה שָׁנִים עַל שָׁנִים;
הָעֹגֶן הָאַחֲרוֹן שֶׁל הַסְּפִינָה,
אֲשֶׁר עָמְדָה אֵיתָנָה בְּזַעְפּוֹ שֶׁל יָם.

אַתָּה הָיִיתָ צוּר הַסֶּלַע הָאַחֲרוֹן,
הֶעָנָף הָאַחֲרוֹן בָּאִילָן,
הַדַּף הָאַחֲרוֹן בַּסֵּפֶר,
אַתָּה הָיִיתָ חוֹתָם הַתְּקוּפָה.

אַתָּה הַמְעַצֵּב אֶת רוּחִי,
הַשּׁוֹזֵר אֶת נִימֵי נִשְׁמָתִי
הַמַּבּוּעַ לְלִבִּי,
מְקוֹר דָּמַי, הַמּוֹקֵד לְכָל רִגְשׁוֹתַי
וְאוֹצַר רַעְיוֹנוֹתַי.

אַתָּה, אֲשֶׁר כָּל שְׁנוֹת חַיֶּיךָ
כָּל כֶּלְךָ לִי הִקְדַּשְׁתָּ,
לִי, נִכְדְּךָ,
אַתָּה, סָבִי זְקֵנִי, אוֹצַר שְׁנוֹת חַיַּי!

בְּשַׁחַר יַלְדוּתִי,
עִם צַעֲדֵי הָרִאשׁוֹן בְּדֶרֶךְ חַיַּי,
כַּאֲשֶׁר שָׁזְפָה עֵינִי לָרִאשׁוֹנָה
אֶת בֹּהַק הַזְּרִיחָה,
אֶת קַו הָאוֹר הָרִאשׁוֹן שֶׁל הַבֹּקֶר –
כְּבָר הֶאֱצַלְתְּ עָלַי מֵרוּחֵךְ,
מָזַגְתְּ בִּי מִדָּמֵךְ,
הִצַּתְּ בִּי אִשֵּׁךְ
וְזָרַעְתְּ בִּי מֵיטַב וּמֵרַב זְרָעֵיךְ.

הוֹפַעְתְּ עָלַי עִם בֹּקֶר רִאשׁוֹן
צְרוּף שֶׁמֶשׁ, צַח וְצָלוּל כַּשָּׁמַיִם לָטֹהַר,
וּזְקַן שִׁיבָתֵךְ הָדוּר נָאֶה.
בְּמוֹ רַגְלַיִךְ נִעְנַעְתְּ אֶת עֲרִיסַת יַנְקוּתִי,
וּמִדֵּי פַּעַם בְּפַעַם, לְאֵין הֶרֶף,
לִבַּבְתַּנִי בְּדִבּוּר הַיּוֹצֵא מִן הַלֵּב,
אוֹ רָוִיתִי מִמִּדַּת אֹשֶׁר,
זִמְרַת תְּהִלִּים בְּגִיל וּבְהִתְלַהֲבוּת:
„הוֹרֵנִי ה׳ דַּרְכֶּיךָ״
זָע לִבְּךָ בִּרְגוּשׁוֹ:
„וְטַהֵר לִבֵּנוּ לְעָבְדְךָ בֶּאֱמֶת״.

אוֹ נָשָׂאתְ עַל כַּנְפֵי הַשִּׁירָה:
„פְּלִיאָה דַּעַת מִמֶּנִּי, נִשְׂגְּבָה לֹא אוּכַל לָהּ.
אָנָה אֵלֵךְ מֵרוּחֶךָ וְאָנָה מִפָּנֶיךָ אֶבְרָח.
אִם אֶסַּק שָׁמַיִם שָׁם אָתָּה וַאַצִּיעָה שְׁאוֹל הִנֶּךָּ״.

אָכֵן, סַבָּא, זֶה הָיָה שִׁיר הָעֵרֶשׁ
שַׁרְתָּ לִי בְּרֹב חִבָּה וְהִתְלַהֲבוּת,
וּבְנִגּוּן חוֹדֵר כְּלָיוֹת וָלֵב.
כָּל זֶה נָסַכְתָּ בִּי בְּבֹקֶר חַיַּי,
זָרַעְתָּ, שָׁתַלְתָּ בִּי לָנֶצַח,
אַתָּה, סָבִי קְדוֹשִׁי, אוֹצַר שְׁנוֹת חַיַּי...

וּבְהַגִּיעִי לְגִיל דַּרְדַּק־בֵּית־רַבּוֹ,
מִי בְּטַלִּית וְשָׁאֲנִי אֶל ה„חֶדֶר"?
מִי סִלְסֵל, תִּלְתֵּל קְוֻצּוֹת פְּאוֹתַי הַשְּׁחוֹרוֹת?
מִי רָקַם בְּלִבִּי חֲלוֹם־נְעוּרִים חֲרִישִׁי?
מִי הֶעֱלָה סֹמֶק וְרַדְרַד עַל לְחָיַי הַחִוְרוֹת,
וּמִי פָּרַט עַל נִימֵי לִבִּי הָרַךְ בְּנִגּוּן נַעְגּוּעִים?
הֲלֹא אַתָּה, סָבִי, פָּתַחְתָּ לְפָנַי אֶת שַׁעֲרֵי נְעוּרַי!

אֶזְכֹּר עַתָּה לַיְלָה מִן הַלֵּילוֹת,
הַשָּׁעָה מְאֻחֶרֶת וַאֲנִי עַל יְצוּעִי מְהֻרְהָר,
חַשְׁתִּי לְטִיפַת יָדְךָ הַצְּנוּמָה: „בֶּן יָקָר" –
חֶרֶשׁ חֶרֶשׁ לָחַשְׁתָּ לִי בְּחִבָּה מְלַבֶּבֶת –
„מָחָר, בֶּן יָקָר, עִם בֹּקֶר,
מַלְאָכִים מֵרָחוֹק אֵלֶיךָ יָעוּפוּ, יָבוֹאוּ,
מַלְאָכִים צְחוֹרֵי־כְּנָפַיִם מִגְּבָהֵי שְׁחָקִים
עָלֶיךָ, בְּנִי, יַרְעִיפוּ שְׁקֵדִים וְצִמּוּקִים,
לְמַעַן תִּלְמַד תּוֹרָה
הַטּוֹבָה מִכָּל סְחוֹרָה.

וּבַבֹּקֶר עִם הַשְּׁכָמָה
בְּטַלִּית חֲדָשָׁה אֶעֱטָפְךָ,
אֶשָּׂאֲךָ עַל כַּפַּיִם אֶל הַ„חֶדֶר"
שָׁם תִּלְמַד לִהְיוֹת יְהוּדִי"...
כָּל אוֹתוֹ לַיְלָה בַּחֲלוֹמִי רָאִיתִי
מַלְאָכִים חֲבִיבִים, צְחִים כַּשֶּׁלֶג,
וּכְנָפֵיהֶם אֵשׁ לֶהָבָה.

כַּמָּה נָעַמְתָּ לִי אָז, סָבִי,
כַּמָּה יָקַרְתָּ לִי תָּמִיד.
אַתָּה הָיִיתָ הַתַּשְׁתִּית
לְמַסֶּכֶת שְׁנוֹת ה„חֶדֶר" שֶׁלִּי.
בְּאַהֲבָה טִפַּחְתָּ אֶת פִּרְחֵי גַּן יַלְדוּתִי,
בְּטַל שָׁמַיִם הִרְוֵיתָ שָׂרָשַׁי,
אַתָּה, סָבִי נִלְבָּבִי
אוֹצַר שְׁנוֹת חַיַּי.

בְּחוֹתָם שֶׁל אֵשׁ יוֹקֶדֶת
עֲדַיִן טְבוּעִים בִּי אָרְחוֹת חַיֶּיךָ וְצַבְיוֹנָם,
שַׁבְּתוֹתֶיךָ, חַגֶּיךָ, יְמֵי הַחֻלִּין שֶׁלְּךָ;
גַּם צַעֲרְךָ, סִבְלְךָ וְיָגוֹנְךָ הַחֲוֵ יִשְׁי,
לְמוּדְךָ, זִמְרָתְךָ, לִמְדָנוּתְךָ הַמַּפְלֶגֶת,
טוּב לִבְּךָ, מִדַּת רַחֲמָנוּתְךָ,
עֵינֶיךָ הַמְּאִירוֹת, אֵשׁ תָּמִיד תּוּקַד בָּהֶן,
שְׁתִיקָתְךָ וְהַצְנֵעַ לֶכְתְּךָ...

אֶזְכֹּר שַׁבַּתְּךָ, סַבָּא, שַׁבָּת שֶׁל הוֹד,
שֶׁהֶאֱצִילָה עָלֶיךָ מִקְדָּשָׁתָהּ
וְאַתָּה הֶאֱצַלְתָּ עָלֶיהָ מְרוּחֲךָ.
כְּמֶלֶךְ בַּהֲדָרוֹ אֶל שֻׁלְחַן הַשַּׁבָּת יָשַׁבְתָּ,
זָךְ וְטָהוֹר, כֵּלְךָ אוֹמֵר זִיו.
פְּסוּקֵי פָּרָשָׁה, פִּרְקֵי מִדְרָשׁ וְאַגָּדָה,
בְּחֵן רַב הִשְׁתַּזְּרוּ בִּזְקַן־שֵׂיבָתְךָ
הַיּוֹרֵד עַל פִּי מִדּוֹתֶיךָ,
וְהִזְדַּמְּרוּ בַּחֲלַל הַבַּיִת כֹּה וְעִימִים,
כֹּה וְלִבָּבִים, כִּצְלִילֵי הָעוּגָב.

וּמִדֵּי פַּעַם רָגַשׁ לִבְּךָ וָזָעוּ נִימָיו
עַל דְּבַר תּוֹרָה, עַל רַעְיוֹן נָבוּאִי,
אוֹ הִתְלַהֲבְתָּ בְּזֶמֶר שֶׁל שַׁבָּת,
וַאֲנִי, בְּעֵינַיִם עֲלוּפוֹת־עֹנֶג,
סָפַגְתִּי, רָוִיתִי אֶת הַנִּגּוּן עַד תֹּם,
לְהַפְרוֹת תַּלְמֵי רוּחִי וְנִשְׁמָתִי.

וּמִשַּׁבַּתְּךָ וּמוֹעֲדֶיךָ אָצַלְתָּ בְּרָכָה
עַל יְמוֹת וְלֵילוֹת הַחֹל.
שׁוּב זֶמֶר שֶׁל הִתְלַהֲבוּת, שׁוּב צְלִילֵי חֵן.
עוֹלִים וְגוֹבְרִים, מִתְעַצְּמִים בְּיָפְיָם,
וְשׁוּב שִׂמְחָה אֱמִתִּית, שִׂמְחַת גּוּף וָנֶפֶשׁ,
שֶׁמַּטְבִּיעָה חוֹתָמָהּ גַּם עַל בִּכְיְךָ,
עַל צַעַר סִבְלְךָ וְיִגּוֹנְךָ.

וְכַמָּה יוֹדֵעַ סַפֵּר הָיִיתָ, סַבָּא!
כַּיַּיִן הַטּוֹב שִׁכְרוּנִי סִפּוּרֶיךָ
שֶׁסִּפַּרְתָּ בַּחֲמִימוּת, בְּהַטְעָמָה מַסְבִּירַת־אֹזֶן,
עַל צַדִּיקֵי עוֹלָם וְגִבּוֹרֵי שֵׁם.
כְּאַסְפַּקְלַרְיָה מְאִירָה הֵם שִׁקְפוּ לִי
אֶת הוֹד דְּמוּתְךָ שֶׁלְּךָ, סַבָּא.

כָּךְ כָּל חַיֶּיךָ,
כִּירִיעָה אַחַת שֶׁל מֶשִׁי,
נְקִיָּה מִכָּל רֵבֶב דְּאָגָה וְכַעַס,
עַל פָּנֶיהָ נִרְקְמוּ כָּל רְגָעֶיךָ הַקְּדוֹשִׁים,
כָּל נִיעַ גּוּף וּפָנִים,
כָּל מַחֲשָׁבָה נֶאֱצֶלֶת,
כָּל צְלִיל אֶלְקִי,
כָּל הֶמְיָה חֲרִישִׁית
כָּל פִּרְפּוּר נְשָׁמָה –
וְגַם נְשִׁימַת־אַפְּךָ הָאַחֲרוֹנָה,
רַהַט הַדָּם הָאַחֲרוֹן בְּעוֹרְקֶיךָ,
פְּעִימַת הַלֵּב הָאַחֲרוֹנָה,
נִיעַ־שְׂפָתַיִם אַחֲרוֹן –
כָּל אֵלֶּה שָׁרְדוּ לִי
כְּמַעְיָן לֹא אַכְזָב,
מִמְּךָ, סָבִי קְדוֹשִׁי,
אוֹצַר שְׁנוֹת חַיַּי.

הִסְתַּלַּקְתְּ, סַבָּא, הָלַכְתְּ לְעוֹלָמְךָ.
שָׁקְעָה שִׁמְשְׁךָ, בָּהָה זִיוְךָ.
שַׁבְתָּ אֶל עָפָר, נִסְתַּם עָלֶיךָ גּוֹלֶל
וַאֲנִי לְבַדִּי נוֹתַרְתִּי.
שׁוּב לֹא אֶרְאֶה, שׁוּב לֹא אֶשְׁמָעֲךָ.
שׁוּב לֹא יָאִירוּ עָלַי שְׁתֵּי עֵינֶיךָ
כְּלַפִּידֵי נֹגַהּ טָמִיר.
שׁוּב לֹא יִרְעֲדוּ נִימֵי לִבִּי
לִצְלִילֵי נִגּוּן־הַנְּשָׁמָה שֶׁלְּךָ.

אֲנִי מִתְלַבֶּטֶת בְּצִפּוֹר גַּלְמוּדָה
בֶּחָלָל הָרֵיק שֶׁהוֹתַרְתְּ אַחֲרֶיךָ.
הִסְתַּלַּקְתְּ, סַבָּא, הָלַכְתְּ לְעוֹלָמְךָ.
חָתַמְתְּ אֶת הַדּוֹר,
הָיִיתְ אַחֲרוֹן בַּשַּׁלְשֶׁלֶת...

אֲבָל, לֹא! אֵינְךָ מֵת, סַבָּא.
אַתָּה חַי! אַתָּה חַי!
עוֹדְךָ שׁוֹזֵר אֶת חוּט הַשָּׁנִי
שֶׁל הַדּוֹר.
עוֹדְךָ מַמְשִׁיךְ אֶת שַׁלְשֶׁלֶת הַזָּהָב.
בִּנְיָנְךָ הַקָּדוֹשׁ מוֹסִיף לְהִבָּנוֹת.
בָּנִים וּבְנֵי־בָנִים, נְכָדִים וְנִינִים,
הוֹלְכִים בְּתַלְמְךָ, לְאוֹרְךָ הַנּוֹגֵהַּ.
אַתָּה חַי, סָבִי, בְּכָל אֵיבָר מֵאֵיבָרַי,
אַתָּה פּוֹעֵם בְּכָל רַהֲטֵי דָמַי.

לֹא, אֵינֶנִּי גַּלְמוּד!
אִשְׁתְּךָ, הַשַּׁלְהֶבֶת הַיְהוּדִית שֶׁבְּךָ,
נְגוּנְךָ, זִמְרַת־הַתְּהִלִּים שֶׁלְּךָ,
עוֹדָם יוֹקְדִים בְּקִרְבִּי.
רוּחֲךָ הָאֲצִילָה, הַמִּרְקָמִים שֶׁל לִבְּךָ,
אִילָנְךָ הֶעָנֹף רַב הַפְּרִי,
שָׂרָשֶׁיךָ הַמִּסְתָּעָפִים עַזֵּי הַיְנִיקָה,
לַהַט נִשְׁמָתְךָ, מִדּוֹתֶיךָ הַתְּרוּמִיּוֹת,
חִיּוּכְךָ הַשָּׁלֵו, אֶרֶשֶׁת פָּנֶיךָ
אֲשֶׁר כֻּלָּהּ הַשְׁרָאַת אֱמוּנָה וּבִטָּחוֹן –
כָּל אֵלֶּה עֲדַיִן חַיִּים וְתוֹסְסִים.
עוֹדְךָ שׁוֹזֵר אֶת חוּט הַשָּׁנִי
שֶׁל הַדּוֹר,
אַתָּה, סָבִי זְקֵנִי,
אוֹצַר שְׁנוֹת חַיַּי.

הַנַּעַר וְהַסָּבָא

פְּנֵי הַנַּעַר – חֵן יֶלֶד תְּמִים, זֶהּ,
לְחָיָיו חַכְלִילִיּוֹת, אֲפוּפוֹת הוֹד טָהוֹר,
שִׂפְתֵי פִּיו – אַרְגָּמָן נֶהְדָּר, מֶשִׁי צַח,
שַׂעֲרוֹתָיו שְׁחוֹרוֹת, בּוֹהֲקוֹת בָּאוֹר.
עֵינָיו – לַפִּידֵי־אֵשׁ יוֹקְדִים
וּשְׁתֵּי קְוָצוֹת לוֹ תַּלְתַּלִּים מְסֻלְסָלִים,
לִשְׁנֵי צִדָּעָיו גּוֹלְשִׁים יוֹרְדִים.

וּתְמִיד הַנַּעַר יַחֲלֹם חֲלוֹמוֹת נַעֲלִים,
עַל כְּרוּבֵי אֵ־ל הַמְּשׁוֹטְטִים בַּמָּרוֹם,
עַל פְּלָאֵי גַּן־הָעֵדֶן הַמָּלֵא כָּל טוּב,
עַל מוֹרָאוֹת הַגֵּיהִנּוֹם הָאָיֹם,
וְעַל גַּבְרִיאֵל הַמַּלְאָךְ, מַכָּרוֹ הָאָהוּב.

וּלְעֵת עֶרֶב בְּשׁוּבוֹ מִבֵּית תַּלְמוּדוֹ,
יַפְלִיג בַּחֲלוֹמוֹ אֶל סְפִירוֹת גְּבוֹהוֹת,
אֶל כִּסֵּא הַכָּבוֹד בְּמִלּוֹא הוֹדוֹ
שָׁם מֶלֶךְ צְבָאוֹת יוֹשֵׁב בְּתוֹךְ נְגֹהוֹת.

כָּךְ יִרְקֹם הַנַּעַר חֲזִיוֹנוֹת טְהֹר
שֶׁל יַלְדוּת תַּמָּה, זַכָּה וְנֶאֱצֶלֶת,
וְנִשְׁמָתוֹ טוֹבֶלֶת בְּעוֹלְמוֹת הַזֹּהַר,
מִתְעַדֶּנֶת, מִזְדַּכֶּכֶת וּמִצְטַלֶּלֶת.

וּבְשָׁכְבוֹ עַל יְצוּעוֹ, טֶרֶם יִתֵּן שְׁנָת לְעֵינוֹ,
טֶרֶם תַּגְבִּיהַּ נַפְשׁוֹ אֶל עוֹלַם הַנְּשָׁמוֹת –
יַקְשִׁיב דּוּמָם לְסִפּוּרֵי סָבוֹ וְקַנּוֹ,
בְּלָטְפוֹ בְּחִבָּה לְחָיָיו וְעֵינָיו הַנְּמוֹת,
יַאֲזִין לְנִפְלָאוֹת צַדִּיקִים קְדוֹשֵׁי עֶלְיוֹן,
רָזֵי רָזֵיהֶם וְסִתְרֵי הֲלִיכוֹת חַיֵּיהֶם,
שִׂיחָם עִם נְשָׁמוֹת מְרַחֲפוֹת בְּשָׁמֵי חֶבְיוֹן,
וְרוּחַ־קָדְשָׁם אֲשֶׁר בְּתוֹךְ מַעֲמַקֵּיהֶם.

וּבְתֹם־יַלְדוּת יִשְׁאַל אֶת סָבוֹ הֶחָכָם:
הֲגַם הַיּוֹם בַּתֵּבֵל כָּאֵלֶּה נִמְצָאִים?
כִּי מְאֹד אֶשְׁתּוֹקֵק, סָבִי, לִרְאוֹתָם, לְהַכִּירָם,
לָדַעַת שְׁלוֹמָם וּמִנְהָגֵיהֶם הַנָּאִים.

וּבְרִאוֹת הַשֵּׂב גֹּדֶל הַכְּמִיהָה
שֶׁל נֶכְדּוֹ לְעוֹלְמוֹת הַחֲסִידוּת הַטְּמִירִים,
וְכִלְיוֹן נַפְשׁוֹ מְלֵאַת הַפְּלִיאָה
אֶל סְפִירוֹת הָאֲצִילוּת וְהָאֲפָקִים הַבְּהִירִים –
יִתְמַזֵּג לְבָבוֹ הַזָּקֵן עִם לֵב נֶכְדּוֹ הָרַךְ,
וְהָיוּ כְּלֵב אֶחָד מִתְפָּעֵם בְּאַהֲבָה,
אָז יִישַׁן הַנַּעַר, שָׁלוֹ כְּמִלְאָךְ,
אֶת שְׁנָתוֹ הַמְּתוּקָה, הָעֲרֵבָה.

וְגַם בִּשְׁנָתוֹ, בְּהַרְקִיעַ נִשְׁמָתוֹ לַמָּרוֹם,
עוֹדֶנּוּ רוֹאֶה אֶת סָבוֹ, שׁוֹמֵעַ קוֹלוֹ הַנָּעִים,
מַפְלִיג יַחַד עִמּוֹ בְּמֶרְחֲבֵי הַחֲלוֹם
וּמִתְנַבְּהִים שְׁנֵיהֶם יַחַד אֶל גְּבָהֵי גְבָהִים.

דיוקנאות חן

הרב דמתא

הכרתיו כל ימות השנה. ראיתיו מדי שבת בשבת כשהוא צועד מדודות לתפילה בבית־המדרש, בלוויית משמשו. ראיתיו בהזדמנויות שונות בעיירה, בשמחות וסעודות מצוה, בהלויות־המת ובאבל, בסידור קידושין ובברית מילה. תמיד הופיע לפני באותה דמות נאצלה, זקוף ותמיר, עם החיוך הלבבי על פניו ועם המבטים האבהיים לכל אחד ואחד.

הוא היה רבה של העיירה. כארבעים שנה ישב על מִדין והורה הוראה לבני עדתו. והיו אלה ארבעה עשורים מלאי פעולה ומעש, מגוונים ורבי תמורות ושינויים.

הוא נתקבל לרב בעיירה, כאשר כל תושביה היו כעין מיקשה אחת. אמנם הם היו מחולקים לחסידים ומתנגדים, כשהללו מתפללים ב„שטיבלך״ והללו בבתי־מדרשות; אבל הצד השווה שבכולם היה, שה„שטיבל״ ובית־המדרש, התפילה ולימוד התורה, ה„חדר״ ואברכי ה„שטיבל״ – הם ששלטו בעיירה וקבעו את צביונה. הוראה שניתנה על ידי הרב דמתא, נתקבלה ללא עירעור ופיקפוק כלשהו. הוא היה תמיד הקובע והפוסק האחרון בכל עניני הציבור.

בהיותו רבם של כל בני העיירה, התפלל בבית־המדרש הגדול, בו התפללו בין השאר הסנדלרים והחייטים, בעלי־העגלות והסבלים, וכל ה„עמך״ של העיירה, ופתח יחד עם כולם ב„מזמור שיר חנוכת״ לפני „הודו״. אבל בקרבו פנימה יקדה אש החסידות האמשינובית, אותה האש שלא דעכה בו מעולם. ובעמדו ליד כותל המזרח ליד ארון־הקודש, ופניו כלפי הקיר, ניתן היה להכיר בו שהוא לא רק מתפלל, אלא כל רמ״ח ושס״ה שלו רוטטים וזעים, בחינת „כל עצמותי תאמרנה ה׳״.

שנים רבות הכרתיו, מיום עמדי על דעתי עד עזבי את העיירה. אבל רוב שנותי ידעתיו רק ידיעה שטחית „בעל־ביתית". וכי מי לא הכיר את הרב דמתא? מי לא ראהו ברחוב או בבית־המדרש, בשעות הבוקר או הערב? אולם, לחדור לתוך מסתרי נפשו, להכירו יותר מקרוב ולקבל תמונה ברורה של אישיותו הרוחנית העמוקה – דבר זה היה בגדר משימה קשה מאד. ניתן לומר בפה מלא, כי רוב בני העיירה, חסידים כמתנגדים, לא הכירוהו ולא הבינו לרוחו.

אולם, נתגלגלה זכות לידי להכירו יותר מקרוב. היה זה בפרוס חג הפסח, כאשר הזמינני הרב זצ"ל ל„חדר־בית־הדין" שלו, לעזור לו במשך עשרה ימים לפני הפסח ברישום „מכירת חמץ". הוא הטיל עלי להקפיד במילוי כל ההוראות שלו, להבהיר לכל אחד ואחד, שעליו לפרט במדויק את כל מיני החמץ שברשותו, לרבות תערובות וחשש חמץ. ואחרי הכל היה הרב עצמו עובר על הרשימה ולפני „קבלת הקנין" היה פונה לכל בעל־בית ומזכירו, אולי במקרה שכח מין זה או מין אחר שיש עליו חשש חמץ. יש שהיה מוצא ספק חמץ גם בצבעים מסויימים. ותמיד היתה רשימתו של כל אחד גדלה כמעט בכפליים אחרי בדיקת הרב.

ומדי ערב פסח, עד היום הזה, הריני נזכר באותם ימים רחוקים, ולנגד עיני רוחי מופיעה דמותו הנעלה של הרב, שונה מזו שהכרתיה קודם לכן, לפני המצאי קרוב יותר במחיצתה. לא היה זה אותו רב פוסק שאלות ודן בדיני־תורה. היתה זו אישיות חדשה, עילאית, מקרינה זוהר מיוחד, העושה דרכה מדי יום במימי התורה וההלכה האדירים.

קמעה־קמעה נפתחו לפני חרכים קטנים אל צפונותיו, אל מסכת חייו הצנועים, החבויים בתוך ארבע אמות אותו „חדר בית דין" קטן.

בהכנסו אחרי פת שחרית לחדר בית־הדין, כבר היה סדר־יומו מתוכנן היטב לכל היום, והיה זה סדר־יום עשיר ומגוון. קודם כל התחיל להוציא ספרים בזה אחר זה מן המדפים הגבוהים, העמוסים ומלאים ספרים, אשר כיסו את כל ארבעת קירות החדר. את הספרים שהוציא ערם על שולחנו, ואז ישב על כורסתו והתחיל

לעיין בהם בהתעמקות יוצאת מהכלל. ברובם היו אלה ספרי פוסקים שונים ושאלות־ותשובות חדשים גם ישנים, מגדולי ההוראה של אותו הדור ומהדורות הקודמים.

כל חייו היו מסורים ומוקדשים ,,לאסוקי שמעתתא לפי ההלכה״, וכשעמדה לפניו בעיה הלכתית מסובכת, מסוגל היה לשבת על המדוכה ימים ולילות במשך שבועות וחדשים, עד שהסיק את ההלכה האמיתית הצרופה.

לימודו בתורה היה בצורה שיטתית ועניינית. פתח בגמרא עם כל המפרשים ועבר לספרי הוראה ו,,שאלות ותשובות״ של זמננו. ומעולם לא ידע ליאות בעיונו בספרים, שנמשך לפעמים עד שעה מאוחרת בלילה.

הוא היה עקיב מאד בדרכו וקיים את הפסוק ,,לא תגורו מפני איש״ במלוא מובנו. תגובותיו היו לפעמים חריפות ונועזות ביותר. פעם אחת בא אצלו אחד מבעלי־הבתים, מחוגי החסידים, והתלונן לפניו על המצב בעיירה, בהעירו כי במקרה כזה צריך הרב דמתא למלא את תפקידו כיאות ולא לישב בחיבוק ידים. אותו מתלונן היה אחד מנכבדי החסידים שבעיירה, אך הרב אשר ראה בדבריו משום פגיעה בכבוד התורה וכבוד הרב דמתא (על כבודו האישי מחל במחילה גמורה), לא היסס הרבה וקיים את הדין של ,,קנאים פוגעים בו״ וחלק לו למתלונן הנכבד סטירת־לחי מצלצלת.

,,סטירות־לחי״ מעין אלו היו נדירות במשך ארבעים שנות כהונתו, אבל תמיד היתה הסיבה לכך: פגיעה בכבוד התורה או כבוד הרבנות.

עקביותו האיתנה באה לידי ביטוי מיוחד בענין מסויים, שבעדו לחם שנים רבות, כמעט עד יומו האחרון. היתה זו שאלה הלכתית בענין ,,ציצית״ שבה נחלקו דעותיהם של רבים מרבני וגדולי פולין. השאלה הועלתה לפניו בעיירתו ציזב, שהיתה כמעט העיירה היחידה בעולם כולו שבה פעלו כמה עשרות בתי־חרושת קטנים לייצור ,,ציצית״, אשר נשלחו לכל תפוצות ישראל.

בתחילה היו כל העבודות של הציצית נעשות בידי אדם לפי

הדין, ולשם מצוות ציצית, החל מסריקת הצמר הגולמי, הפיכתו לחוטים גולמיים ושזירתם כיאות. תהליך זה היה אטי מאד והכביד על החרשתנים. עד שפעם אחת פנו כמה מגדולי יצרני הציצית אל רבה של זמברוב, אחת העיירות הסמוכות לציזב, שהיה רב ותיק מגדולי ההוראה, וביקשו ממנו היתר להתקין את חוטי־הצמר הגולמיים לפני השזירה באמצעות מכונה חשמלית. הם טענו, כי עיקר עשיית הציצית הוא מתחילת השזירה ואילך, ולכן הדין של עשיה בכוח גברא אינו חל על השלבים שלפני השזירה. ואמנם, אחרי עיון רב התיר להם רבה של זמברוב לעשות כן.

כיון שהגיעה השמועה לאזני רבינו, כי התחילו לייצר חוטי־צמר גולמיים (לפני השזירה) על־ידי מכונה חשמלית – התעורר כארי, הזמין אליו את היצרנים והזהיר אותם לחדול ממעשה זה, שאם לא כן יפרסם מודעה בעתונים, כי הציציות שלהם פסולות.

אולם, כל מאמציו לבטל את הדבר, לא הצליחו, במלואם, שכן לא היה יכול לפסול בפומבי את ציציותיהם, בשל ההיתר המפורש שבידם. אך מדי פעם הופיעו פרסומים בעתונים לכל קוני ציצית מציזב, שיקפידו כי ההכשר יהיה מהרב דמתא ולא משום רב אחר. המכתבים, שפורסמו ב„דרכנו" של אגודת־ישראל בוורשה. היתה להם השפעה ניכרת.

שאלה זו תפסה אצלו מקום גדול, וכמעט לא עבר עליו יום מבלי לעסוק בה. זכורני, פעם אחת קראני אליו וביקשני להכין מספר רב של עותקים ממכתב אחד שמסר לי. היה זה מכתב ערוך לגדולי הדור שבפולין, הונגריה וכו', בבקשו מהם לחוות דעתם בשאלה הנזכרת. הוא העלה לפניהם במכתבו את כל המקורות והראיות, הן להיתר והן לאיסור, והביע את דעתו לאיסור.

בין התשובות הרבות שקיבל מעניינת מאד תשובתו של הגאון מדווינסק, שנכתבה על גבי גלויה וכללה רק מראי־מקומות: עיין שם, עיין שם, ועיין שם. ימים אחדים עסק הרב בבירור גלוייתו של הגאון מדווינסק, בעיינו בעשרות ספרים. דעתו היתה זהה עם הרב, לאסור גם את הכנת החוטים הגולמיים על ידי מכונה. היו גדולים

שתשובתם לא היתה ברורה והיו לו פנים לכאן לכאן, והיו גם כאלה שהכשירו, בהתאם לדעתו של הרב מזמברוב.

*

עגמת־נפש מרובה נגרמה לרבינו, כאשר החלו רוחות חדשות נושבות בעיירה וחוללו שינויים בחיים הציבוריים. לתוך ועד הקהילה ופרנסי הקהל חדרו כמה מחוגי החפשיים, וההסתדרות הציונית. לצד ה„חדר" המסורתי של „יסודי התורה" ובית־הספר „בית יעקב", נתוסף דבר חדש: „חדר מתוקן" מטעם חוגי החפשיים והציונים. נוסדו ארגוני נוער שונים, אשר מגמתם היתה לסטות מן הדרך המסורתית המקובלת מדורי דורות.

כל אלה השפיעו מאד על הרב ונפשו בכתה במסתרים. מעולם לא העלה על דעתו, כי עמודי היהדות, שהיו כה איתנים וכה מחושלים בעיירה זו, יתחילו חס־ושלום להתמוטט.

מטבעו היה אוהב שלום, ובמשך כל שנות כהונתו כמעט שלא היתה מחלוקת בעיירה. תמיד היה מפשר ומשכין שלום, וגם בדיוני ועד הקהילה היה משפיע במתק דבריו ומכריע את הכף לטובת הענינים הדתיים.

כאמור, לא הכל זכו להכירו הכרה של ממש, כי היה תמיד נחבא אל הכלים וסגור בתוך ארבע אמות של הלכה, בחדר בית־הדין שלו. אולם, נודע היה בין כל רבני פולין, אשר פנו אליו לעתים קרובות לבקש את חוות־דעתו בשאלות הלכתיות שונות.

בשנותיו האחרונות, לפני השואה, היה מרותק למיטתו בגלל מחלת שיתוק. אך גם אז לא פסק פומיה מגירסא והיה שקוד כולו בתורה ובהלכה.

ובאותו יום מר ונמהר, כאשר למעלה מאלף וחמש מאות אנשי העיירה, הובלו על־ידי הקלגסים הגרמניים לכפר שולבורז, בו כבר הוכנו קברים ענקיים ליהודי ציזב – העלו את הרב החולה והמשותק על עגלה, אשר נעה יחד עם אנשי העיירה, ויחד עם כל בני עדתו נרצח על־ידי הרשעים הגרמנים ונקבר באותו קבר אחים גדול שבכפר שולבורז.

יהי זכרו ברוך, וה' ינקום דמו.

ניסן תש"ך

חזן העיירה

בעיית החזנות לא הטרידה מעולם את עיירתנו.

מעולם לא היה צורך להכריז בפרוס הימים הנוראים, כי דרוש לנו חזן מוכשר ומעולה למוספים – כדרך שהיה נהוג בעיירות אחרות, שבהן נודעה חשיבות מיוחדת לענין החזנות. אצלנו היה חזן קבוע, ,,החזן'' בהא הידיעה, הלא הוא ר' אליעזר, ששימש שליח־ציבור בבית־המדרש הגדול והיה חזנם של כל ה,,עמך'' בעיירה, של כל בעלי־המלאכה, הסוחרים ובעלי הסדנאות, שלא היו מגזע חסידים ואשר מדורי דורות התפללו רק בבית־המדרש הגדול בנוסח אשכנז. במיוחד היה החזן של מאות הנשים הצדקניות, אשר בימים הנוראים דמו כולן במלבושיהן הלבנים לכרובים צחים וזכים. היו אלה נשים תמימות וטהורות לב, אשר מעולם לא נתנו דעתן על הבדלי השיטות וניגודי הרעיונות שבין חסידים למתנגדים, בין נוסחאות אשכנז, ספרד, חב''ד והאריז''ל, אלא כל ימיהן ערגו לתפילה יהודית היוצאת מן הלב.

בעזרת הנשים, שהיתה כמין יציע גדול על עמודים הממלא חללו של בית־המדרש. היו כל נשי העיירה מתלכדות לחטיבה אחת, או יותר נכון: ללב אחד. כאן התפללו במחיצה אחת נשיהם של חסידים ומתנגדים, של ציונים ואגודאים, של בעלי נוסח אלכסנדר ונוסח גור. וכאשר הועלתה לפעמים הצעה מטעם חוגים מודרניים, להביא חזן מודרני לימים הנוראים, חזן היודע את תורת הנגינה ומופיע עם מקהלה, החובש מצנפת־קטיפה לראשו ומחזיק ,,קמרטון'' בידו – היו גבאי בית־המדרש דוחים את ההצעה לאלתר, מבלי להביאה כלל לדיון. שכן די היה לגבאים לשמוע את חוות־דעתן הנלהבת של הנשים על תפילותיו של ר' אליעזר, אשר משנה לשנה מצאו בהן יותר טעם ויותר מתיקות – כדי לדחות כל הצעה מעין זו.

במשך כל ימי ראש־השנה ויום־הכיפורים היו נעימותיו וצליליו של ר׳ אליעזר החזן לשיחת־היום בין כל באי בית־הכנסת הגדול.

ר׳ אליעזר לא היה ,,בעל תפילה״ בדומה לאותם בעלי־תפילה שבבתי־החסידים של אלכסנדר, גור, סוקולוב וכיוצא בהם. הוא היה קרוי בפי הבריות ,,ר׳ אליעזר החזן״, וכך היה יאה לו. אופן עמידתו לפני העמוד, העויותיו וסילסוליו הלבביים, וכן קולו הצלול והיפה – כל אלה שיוו לו אופי של חזן מובהק שמקצועו בכך. זכורים לי קלסתר־פניו ודמותו המיוחדים, כאילו היה עומד חי לנגד עיני: קומה ממוצעת; זקן שחרחר ומתפצל לשני חלקים בעלי חוד מכסיף, שכאילו נחרך באש הזיקנה; לחיים צנומות ושקועות, המבליטות ביתר שאת את מצחו הגבוה והרחב; עינים נשואות תדיר למרום, כך שמעולם לא נפגש מבטך במבטו. יכול היה לשוחח אתך שעות, מבלי להישיר אליך אף לרגע את אישוני עיניו. תמיד היה עושה רושם, כאילו יש בינו ובין השמים איזו קירבה מיוחדת, איזו הידבקות יותר נפשית.

כל ימות השנה היה עוסק במקצועו – או ליתר דיוק: אשתו ובנותיו עסקו במקצוען, דהיינו: אפיית לחם שיפון. רק שמו של ר׳ אליעזר נקרא על המאפיה, בעוד שהוא עצמו לא ידע ללוש עיסה בגיגית.

עיסוקו העיקרי בימות החול היה, להשיג מדי פעם בפעם איזו גמילות־חסד, כדי להקל את המצוקה בה היה שרוי תמיד. את יתר זמנו היה מבלה בבית־החסידים, או בבית־המדרש, ליד ספר פתוח, כשהוא מהמהם לו חרש נעימה לבבית. תדיר היה תפוס־מחשבות. בלכתו בדרך, בעמדו ובישבו ליד ספר, היו הירהוריו אופפים את כולו. תמיד היה נראה כאחד שנקלע למקום לא לו, כמין צל נע במקום זר. כי מה טעם יש בכל אותם ימים ולילות של השנה, כאשר לא ניתן לו להשתפך ליד העמוד בתפילות ותחנונים לפני רבון העולמים ולהביע את רגשי הלב והנפש בפיוטים כה נלבבים וכה מרטיטים?

ואכן, כך היה טיבו של ר׳ אליעזר, כאילו נברא משׁשת ימי בראשית רק לתפילות הימים הנוראים, וכל תכלית חייו היתה

באותם מוספים נעימים שהעניק בקולו לעיירה. אין תימה, איפוא, שבכל ימות השנה היו חייו אפורים, חסרי גוון, ורק בהתקרב הימים הנוראים, כאשר הכריז אהרן השמש על התחלת אמירת הסליחות במוצאי שבת, היתה אש של חיים נדלקת בעיני ר' אליעזר והן נראו אז כעין גחלים לוחשות. הוא דמה אז לדג, ששהה זמן רב מחוץ למים כשהוא מפרפר ונאבק מרה, ובבת־אחת הוחזר אל המים ונהפך מיד לבריה חדשה, תוססת ושופעת חיים.

אותם ימים, ימי הסליחות ועשרת ימי התשובה, היו בשבילו כמין מקור מים חיים, זכים וצלולים, בהם טבלה נשמתו וחזרה למלוא תחייתה. אז היו נובעים ועולים מקרבו כל אותם צלילים ונעימות, האצורים וחבויים כל השנה במסתרי לבו.

בשבתו בביתו, באכלו את ארוחתו, בסובבו ברחובות לחפש לו גמילות־חסד, ובהכנסו לבית־המדרש – נשמעים היו מפיו כל אותם ימים נעימות ענוגות של פיוטי ותפילות הימים הנוראים. היתה זו כעין חזרה והכנה לקראת ימי הדין והרחמים, שאז היתה הנגינה פורצת במלוא עוזה ומתיקותה.

ר' אליעזר לא גרס כשיטת אותם חזנים, שבמשך שבועות רבים לפני הימים הנוראים התכוננו עם מקהלה ועשו חזרות רבות, כדי שתהא התפילה נשמעת „חד וחלק". הוא היה אומר: „חזן איננו עושה להטוטים. עליו רק להכין את לבו וממילא הניגונים והזמרה יעלו יפה".

עדיין חרותים בעומק לבי רישומי אותם ימים־נוראים, כאשר בית־המדרש הגדול נתמלא עד אפס מקום, ובמיוחד ביום הכיפורים, שאז לא נעדר אפילו הגלב – מחלל־השבת היחידי בעיירה. כל המתפללים היו לבושים בגדי חג. ליד השולחן שבמערב ישבו מאיר ובניומ'צה, שני שואבי־המים הידועים, שתמונותיהם הטיפוסיות עם האסל על הגב פורסמו ב„גאזעטן" האמריקאיים. ולידיהם הסבלים, בעלי־העגלות, שבכל ימות השנה היו מתפללים במנין הראשון לפני נץ החמה. מבעד לחלונות היציע של עזרת־הנשים השקיפו נשי העיירה על הקהל העצום ועל החזן הניצב כמנצח ליד העמוד. והחזן – פניו כפני מלאך, כולו מעוטף ב„קיטל" לבן

ובטלית מעוטרת עיטורי כסף רבים, ובקולו החביב, המחונן – כשהוא נעזר על ידי שני בניו – הנעים את זמירותיו ושפך את תחנוניו לפני רבון העולמים.

מדי שנה בשנה היה ר' אליעזר יוצר לחנים חדשים מקוריים ל„כבקרת", ל„היה עם פיפיות" וכדומה. לשיא ההתרגשות הגיע קהל המתפללים באמרו את הפיוט „אלה אזכרה ונפשי עלי אשפכה" על עשרה הרוגי מלכות. קולו היה מתמוגג אז בבכי, בהשתפך לבו על כל זוועה וזוועה המתבטאת במלים המזעזעות – ויחד עמו בכו כל האנשים והנשים.

ר' אליעזר היה חלוש וחולני מטבעו. גופו הצנום סבל תמיד ממיחושים שונים. ואף על פי כן, למרות המאמץ הגדול בתפילת המוספים שבהם השקיע את כל חלבו ודמו – היו לו הימים הנוראים למקור בריאות וחיזוק. דומה היה כאילו לא חי כל ימות השנה אלא בזכות ימים אלה.

חזקתו של ר' אליעזר נמשכה בלי הפסק עשרות בשנים, שבהן העניק לבני עיירתו ממיטב נעימותיו ולחניו המלבבים, עד לאותו יום מר ונמהר, בו הובלו לטבח ונקברו בקרב־אחים יחד. אז עלה הכורת גם על ר' אליעזר חזן העיירה הי"ד וקולו נדם לנצח.

אלול תש"ו

בעל־תפילה

לכאורה היה אותו בוקר ככל בוקר אחר. אותם לימודים, אותה גמרא, אותה סוגיא ואותם שמות של תנאים ואמוראים. אך בכל־זאת הרגשנו שינוי בכל. נעימת הלימוד נשתנתה. הנעימה היתה אחרת מבכל יום.

גם האווירה בחדר היתה שונה מתמיד. צלילי הלימוד החדשים נגעו ללב כל אחד מאתנו. הרגשנו כי הנה נפתח פרק־זמן חדש, תקופה של כובד־ראש וחשבון־הנפש.

עדיין היינו רכים ותמימים. טרם הכרנו את העולם וחטאיו ומדוחיו השונים. אותו רטט נפשי מיוחד, המתעורר בלב האדם המבוגר, שעה שהוא מתייחד עם עצמו ברגעי חשבון־הנפש – עדיין היה זר ללבנו. וכי מה לנו ולחשבונות של חטאים והרהורי תשובה?

אך מלאו לנו שלוש שנים וכבר נרתמנו בעולה של תורה, ככל ילדי העיירות בימים ההם. כל לימודינו היו, תפילה חומש וגמרא. לא ידענו לימודים אחרים. מבוקר עד ערב נצמדנו אל הרבי, אל ה„חדר", אל החומש והגמרא. כלום היה, איפוא, מקום לחשבון־הנפש ולהרהורי־תשובה בלב דרדקים כמונו, תלמידי חדרו של ר' שאול־צבי?

ובכל־זאת, באותו בוקר חשנו כאילו נתחולל דבר־מה בקרבנו.

כל יום לפני השיעור בגמרא נהג רבנו ר' שאול־צבי להקדים איזו מילתא־דבדיחותא, מימרה נאה או איזה סיפור קצר. אך הפעם לבשו פני הרבי ארשת רצינית והוא אמר לנו בהתרגשות:

„ילדים! היום מתחיל חודש אלול. החל מהיום ועד לאחרי יום־הכיפורים, אפילו דגים שבמים רועדים מאימת יום־הדין. אם־כן חובה על כל אחד ואחד מכם, לשקוד ביתר שאת על לימוד התורה, להתפלל ביתר כוונה, להגיד הרבה תהילים ולהשכים כל בוקר

יחד עם ההורים לסליחות. זכרו, איפוא, ואל תשכחו. ראש חודש אלול היום!״

ומאותו בוקר ואילך היה ר׳ שאול־צבי לומד אתנו בנעימה מרגשת, מרטיטת לב, שלא כבכל יום. ה,,אמר אביי״ וה,,תנו רבנן״ היה להם צליל מיוחד במינו, המעורר התרגשות טמירה בלב.

הרגשנו כעין שינוי מעשה בראשית.

,,שקלא וטריא״ של ,,המחליף פרה בחמור״ התמזגה יחד עם צלילי ,,הנשמה לך והגוף פעלך״, וסוגיא של ,,יאוש שלא מדעת״ – עם צלילי ,,מלכויות זכרונות שופרות״.

אפילו שיחות־החולין שלנו נעשו יותר לבביות, יותר נפשיות.

לגבי ר׳ שאול־צבי היה כל חודש אלול מעין ראש־השנה אריכתא. בהיותו בעל־התפילה הקבוע של ה,,שטיבל״, שליח־הציבור של כל אותם החסידים ואנשי־המעשה, אשר ברוב ענוותו לא ראה עצמו מגיע אפילו לקרסוליו של אחד מהם – היה מתחיל כבר מבוקרו של ראש חודש אלול בעבודת הקדוש שלו.

הוא לא היה חזן. לא היה מסלסל בגרונו ולא ,,מכפיל ומשלש״ כל מלה. הוא גם לא נמנה על אותם בעלי־תפילה המכוונים ומתאימים את הניגונים אל התפילות.

,,רחמנא לבא בעי״, היה אומר. ,,העיקר הוא הלב, הרגש. יש להדגיש ולהטעים את המלה הנכונה, בה אנו מתחננים ומתפייסים לפני הקדוש ברוך הוא״.

ובזה היה עיקר כוחו כבעל־תפילה.

בעת למדו אתנו גמרא ותוספות, היה משלב בלימודים את צלילי הסליחות והתפילות, כדי לעורר את לבותינו הרכים ולהחדיר בהם את הרצינות של חודש אלול והימים הנוראים. בזמן ההפסקות, או בשעה שהיינו חוזרים ומשננים את השיעור, היה הוא פותח מחזור גדול מעוטר פירושים שונים, ומעיין היטב בכל הפיוטים והתפילות, כדי להבין היטב את פירושם ולירד לעומק כוונתם.

אכן, יפה לשיר ולזמר לפני הקדוש־ברוך הוא, אבל בתנאי שהשירה והזמרה באות בד בבד עם תחינת הלב ותפילה הפורצת מתוך חביוני הנשמה.

לכן היה ר' שאול־צבי שם את הדגש לא על הנגינה גופא, אלא על הבנת התפילות והפיוטים. הוא היה מקסים את שומעיו לא בזכות ניגוניו – אף כי היו גם הם נעימים וערבים מאד לאוזן – אלא בעיקר בזכות נעימתו הלבבית ומלאת הרגש, שכאילו היתה „מבארת" את תוכן המלים היוצאות מפיו.

אף אנו, תלמידיו הקטנים, הושפענו מאד מצליליו בלמדו אתנו, ובלא יודעים נתמלא לבנו הקט תחושה של אלול, החודש אשר בו „אפילו דגים שבמים רועדים מאימת הדין".

זכורני עד כמה השפיע עלי רישומו של אותו יום, כאשר חשתי בפעם הראשונה בחיי את האווירה המיוחדת של אלול. למחרת אותו יום השכמתי קום והלכתי לבדי אל הנהר אשר בקצה העיירה, יובל קטן של ה„בוג", וניצבתי על שפתו כמחצית השעה. התבוננתי במימיו הזכים שזרמו בשלווה, ואשר הגבירו את מרוצם בשעות הבוקר ובין הערביים, שאז היו מעבירים להקות דגיגים מן ה„קסלגרוב" (מקום עמוק בנהר מחוץ לעיירה) אל הכפר „רוש", ששם הלך הנהר והעמיק והרחיב.

בתשומת־לב מיוחדת עקבתי אחרי להקות הדגים הקטנים, ששטו באמצע הנהר, וראיתי בחוש כל רטט ורעד העובר בגופם. לנגד עיני הילדותיות הומחשו דברי הרבי, כי בחודש אלול גם הדגים שבמים רועדים מאימת הדין.

מדי יום ביומו היה הרבי מקדיש לנו שעה מיוחדת, לביאור הסליחות והפיוטים שבתפילות הימים הנוראים.

ומשנכנס חודש אלול הטביע את חותמו גם על העיירה כולה, אשר קדמה את פניו מתוך פישפוש במעשים והרהורי תשובה.

בתי־הכנסת נתמלאו יותר מתמיד. רבים היו מבין הסוחרים ובעלי־המלאכה, מרוב טירדות הפרנסה נעדרו תכופות מבית־הכנסת, ואולם בחודש אלול באו מדי יום ביומו לבית־הכנסת לשלוש התפילות. שיחות הבטלה שבין איש לרעהו נתמעטו. היחסים בין אדם לחברו נעשו יותר לבביים, חדורים יותר רחשי קירבה ואימון הדדי.

ומעל לכל הורגש רישומו של „אלול" בין כתלי ה„שטיבל" של

החסידים. קול התורה בקע משם יומם ולילה. מספר המעיינים בספרי חסידות הלך וגדל. האברכים החלו לפשפש במעשיהם ולעשות חשבון נפשם. ותוך כדי הכנה נפשית לקראת הימים הנוראים, נתמלא לבם ערגה וציפיה לתפילתו של ר' שאול־צבי בעל־התפילה. בכליון־עינים חיכו הכל לסליחות הראשונות לאותה שעת חצות־לילה, כאשר ישמיע ר' שאול צבי את קולו החודר כליות ולב.

והנה הגיעה השעה המיוחלת.

מוצאי שבת בחצות. בית־החסידים מלא וגדוש מתפללים, ישישים ואברכים, נערים וילדים, כולם לבושים עדיין בגדי השבת. אבנטים ופיאות מתנופפים לכל עבר, אגב נענועים של דבקות והתרגשות. והנה נדחק ויוצא מתוך הקהל יהודי בגיל העמידה, כשהוא מפלס לו מעבר אל העמוד. גופו צנום, פניו חוורים וחרושי־קמטים, עיניו בוערות כגחלים וזקנקנו הדליל מרטט. בהגיעו אל העמוד הוא מתייצב בעמידה רפויה, המעידה על הכנעה ושברון־לב. זהו בעל־התפילה ר' שאול צבי.

„יתגדל ויתקדש..." מתנשא הקול בחלל ה„שטיבל", והמלים מתנגנות בנעימה מיוחדת, בלי סלסולים ובלי צרחנות. הן נובעות כאילו מאליהן מעומק הלב וחודרות מיד ללב הכל.

„לך ה' הצדקה..."

ההתלהבות הולכת וגוברת. מפעם לפעם מתעלה קולו של בעל־התפילה וחרדת־קודש ממלאה את כל המתפללים. כל אחד מדמה בנפשו, כאילו אליו בלבד מתכוון החזן בקולו המלהיב והמרטיט.

„לך יום אף לך לילה, אתה הכינות מאור ושמש... לך שמים אף לך ארץ. תבל ומלואה אתה יסדתם".

כאן היה קולו מתגבר ומתנשא למעלה מכל שאר הקולות, והטעמתו הנפלאה כאילו המחישה את הרגעים הנעלים המובעים בפסוקים הללו. „לך שמים אף לך ארץ" – כה ברורים הדברים וכה מובנים.

וכאילו במטה־קסמים העביר לעיני ציבור המתפללים את כל

נפלאות הבריאה, את להט חומו של הקיץ ואת עצמת הקור של החורף; את הלויתן האדיר, את הים וגליו, את נהרות האיתן, את התנינים הגדולים ואת כל מסתרי היקום. הוא מראה בעליל איך גלים אדירים מתפוררים אל החוף, נהרות וימים מתייבשים וראשי לויתן נרצצים על־ידי השגחתו הנפלאה, על־ידי ה,,אתה״ הנשגב והנעלה, אשר לפניו שופך כל אחד את שיח לבו ואשר ממנו יבקש סליחתו לקראת יום הדין הממשמש ובא.

כזו היתה תפילתו של ר׳ שאול צבי, אשר לא כדרכם של שאר חזנים ידע להדגיש ולהטעים יפה דוקא במקומות ששום חזן לא שם לבו אליהם ובזה היה סוד גודל השפעתו.

זו היתה אמירת ,,עברי״ יותר מאשר חזנות וכמו בפרקי הסליחות כן גם בתפילות ופיוטי הימים הנוראים היה משמיע כל מלה במתיקות ומפיח נשמה ורוח־חיים בכל פסוק ופסוק.

רבות היו המשימות המוטלות עליו: מלמד תינוקות, בעל תפילה, יועץ ומדריך בכל עניני האגודה, עסקן פעיל בעניני ,,בית יעקב״, מנהל ,,גמילות־חסדים״ אשר לה הקדיש את מיטב מרצו ועבודתו. אך עיקר תהילתו בא לו בזכות תפילותיו, ומוניטין יצאו לו בכל הסביבה בתור ,,בעל תפילה״ בחסד עליון.

אלול תש״ה

בעל־תוקע

בעליית־גג קטנה, מעל למאפיית חתנו, שם בילה את שנותיו האחרונות. לא הכרתיו בגיל העמידה, שכן בעודי ילד קטן כבר היו שערותיו כסופות. כל ימיו היה שרוי בעוני ודחקות. לעת זיקנה היה נתמך אגב הילוכו במקל מסוקס שבידיו.

ל„שטיבל״ היה בא רק בבוקר ובערב, ואילו כל היום היה יושב ליד שולחנו ועוסק במלאכתו, מלאכת סופר סת״ם.

חתנו בעל המאפייה היה תומך בו מכספו, שאילולא כן לא היה מוציא מיגיע כפיו אפילו כדי לחם צר ומים לחץ. וכי אפשר להתקיים רק מכתיבת פרשיות תפילין, מזוזות וספרי־תורה? כל זה לאו מילתא זוטרתא היא. לא הרי זה כהרי כתיבת חידושים, או להבדיל כתיבת דברי חול וחשבונות. כל התורה ואותיותיה שמות קודש הם, ואיך איפוא אפשר לכתוב שם ה׳ בלי שום הכנה וכוונה?

תדיר היתה מונחת, איפוא, על שולחן עבודתו פיסת קלף, או יריעת גויל, ולצדה נוצת אוז טובלת בדיו של סופרים; והוא, ר׳ אלתר שמואל׳קס, לפני כל שורה ושורה, או לפני כל מלה, ולפעמים גם לפני אות ותג, היה מהלך על־פני החדר הנה והנה כשהוא מלטש את רעיונותיו, מטהר את מחשבתו ומאמץ את שכלו, גופו ונשמתו גם יחד, שיהיו מסורים אך ורק למלאכת הכתיבה, לכוונת המלים והאותיות.

לא פעם התאונן בחשאי לפני ידידיו על אותם סופרי סת״ם, שמלאכתם נעשית „קרדום לחפור בה״, ובמשך יום אחד הם כותבים עשרות מזוזות או פרשיות. לגביהם זוהי מלאכה ככל שאר המלאכות.

אילו התמסר ר׳ אלתר למלאכת הכתיבה ביתר שאת וביתר זריזות, בלי להתעכב הרבה על כל אות ותג, יכול היה להתפרנס

ברווח ולהיחלץ מן המצוקה והדלות שבהן היה שרוי. אך הוא לא רצה לוותר אפילו על קוצו של יוד מסדר עבודתו, וכל ימיו היה מקפיד על מנהגו המקובל בכתיבה ועל טבילותיו בארבעים סאה כדרכו תמיד.

ואכן, לפרשיות התפילין שלו יצאו מוניטין למרחקים, והרבה הזמנות הגיעו אליו ממקומות רחוקים, אבות ובנים היו ששים ושמחים, כאשר זכו לקנות לבר־מצוה פרשיות תפילין שנכתבו בעצם כתב ידו של ר' אלתר, באשר ידעו כי כל אות וכל תג נכתב בקדושה וטהרה.

לפעמים, באמצע הכתיבה היה מניח את נוצת האוז מידו ופותח ספר הזוהר, או ספר קבלה אחר, שהיו מונחים תדיר על שולחנו, ומתחיל לעיין בהם. הוא היה אומר: ,,כתיבת סת"ם וקבלה – הא בהא תליא. וכי איך אפשר לכתוב פרשה של מזוזה ותפילין או יריעה שלמה של ספר־תורה, מבלי לדעת את ערכי השמות הקדושים, הנכתבים שם, לפי פירושי ספרי הקבלה?"

בשעות הבוקר, או בערבים, ישב לו ב,,שטיבל" בקרן־זוית והתעמק בתורת הנסתר. שתקן היה, נחבא אל הכלים. כמעט שלא החליף מלה עם איש, אלא התבודד תמיד בפינתו הקבועה ועיין בספרים מתוך מילמול חרישי, בחינת ,,רק שפתיה נעות וקולה לא ישמע".

אמנם למעשה נחשב בין אנשי המעשה וזקני החסידים שב,,שטיבל", וכשהיו הגבאים צריכים לבצע ענין שבאחריות, היו שואלים את חוות דעתו – בכל־זאת לא היה דבר זה ניכר בו כלל, כי מעולם לא התערב בענינים הפנימיים של ה,,שטיבל". וכשהיה מחווה דעתו בענין כלשהו שנשאל עליו, מסתפק היה במלה אחת בלבד: ,,כן", או ,,לא", ודי היה בתשובה קצרה זו כדי להכריע. שכן הכל ידעו, כי ה,,כן", או ה,,לא", של ר' אלתר, היא מסקנה מחושבת ושקולה היטב בפלס שכלו החד והבהיר.

הדיבור, כידוע, הוא אחד הלבושים של האדם, צריך איפוא לשמור עליו היטב, להקפיד שלא יפגם חלילה בדברים של מה־בכך.

לכן היה ממעט מאד בדיבור ונמנע מלהיגרר לשיחה בעלמא, שאין בה תוכן רוחני. לעומת זאת היה כמעין פתוח לפני אותם אברכים או חסידים שעסקו מעט ב„זוהר" ונזקקו לביאורים והסברים במקומות מסויימים. הוא היה, איפוא, המבאר והפוסק בכל ענין, והבהיר כל דבר מוקשה בהמחשה חיה ושכלית.

כך נמשך סדר־יומו הנפלא במשך קרוב לשבעים שנות חייו בעיירה: לימוד קבלה וזוהר, כתיבת מזוזות ופרשיות תפילין, טבילות בארבעים סאה לאין ערוך, כוונות עצומות לפני כל שם ושם של הקדוש ברוך הוא. ובשעות הבוקר והערב בין כתלי ה„שטיבל" היה מרחף בספירות העליונות ובארבעים ותשעה שערי החכמות, שכל אדם צריך לערוג ולכסוף אליהם, ולעמוד על סולם הפסגה, לפני אותו שער החמישים, ששום ילוד־אשה לא יגיע אליו לעולם. כך השתזרה שרשרת חייו, חיים מקוריים, עצמאיים, בלי שום מגע־ומתן עם עסקנות ציבורית.

רק בדבר אחד יצא מגדרו, ועל אף עקרונותיו להתרחק מכל התמנות ציבורית, נענה להפצרותיהם של אנשי שלומנו ב„שטיבל" וקיבל על עצמו להיות תוקע תמידי בימים הנוראים ב„שטיבל". ואת ההתמנות הזאת קיבל עליו בלי שום סרובים.

תקיעת־שופר חכמה היא ואינה מלאכה, וזאת לגבי התקיעות לכשעצמן, דהיינו השמעת הקול מבעד לשופר; אבל התקיעות לפי המובא בספרים הקדושים הינן יותר מחכמה, יותר ממלאכה. תקיעת השופר היא מלאכה שבלב ותלי תלים של כוונות דמוחין. ומי עשוי להתאים יותר לעבודת־קודש זו בראש־השנה, ביום הדין הקדוש שבו כל בני האדם עוברים לפני אדון כל כבני מרון – אם לא ר' אלתר שמואל'קס, זה היהודי החסיד והעניו, אשר גם בעבודתו יום יום הריהו המשך אחד של עבודה שבלב, של מחשבות שבמוחין עילאין?

ולכן, אותו היום שר' אלתר נאות לקבל עליו את התפקיד של בעל־תוקע, היה יום של שמחה וחדוה בין חשובי ה„שטיבל". סוף סוף – אמרו – מצאנו את האיש הנכון, אשר מקול תקיעותיו בודאי יקרע השטן ותגורש הסטרא אחרא רחמנא ליצלן".

בנאמנות עמוקה ובחיבה נפשית שקד ר' אלתר מדי שנה על תפקידו זה.

„היתקע שופר בעיר והעם לא יחרדו?" – לשופר שתי משמעויות: האחד, לעורר את הלבבות ולהלהיבם לתשובה, כדברי הכתוב; והשני, לבלבל את השטן, את הקטיגור העומד ביום הדין לעכב ח"ו את תפילותיהם של ישראל שלא יגיעו חלילה לפני כסא הכבוד.

והיה בעל־התוקע שלנו מתמסר כולו לענינים שבשופר, מדי שנה בשנה, החל מראש חודש אלול, עם התקיעה הראשונה אחרי תפילת שחרית. על שולחן עבודתו שבעליית־הגג, בין פיסות הקלף והגוילים, נוצות האווז והגידין, היה מונח שופר ליד ערימה של ספרים שונים, שהוכנו לכבוד ראש־השנה, לעיין בהם בכל מה שנוגע לכוונות וליחודים על־פי תורת הנסתר לגבי תקיעת שופר. והיה מתכונן יום יום בתקיעת מאה קולות, וכן בלימוד מקיף של כל הענינים הנוגעים לאותם קולות קדושים, אשר בצאתם לאויר העולם ביום הדין, הם מעוררים רעש כה גדול בכל הפמליה של מעלה, עד שמבלבלים את השטן בעצם קיטרוגו.

באותם ימים, כשהיה ר' אלתר בא ל„שטיבל", היו הכל מסתכלים עליו בעינים אחרות, במבטים חדשים. שוב לא היה זה הסופר־סת"ם מכל ימות השנה, הצנוע והשתקן המתבודד בפינתו הקבועה. הכל החלו להרגיש, כי בעוד ימים אחדים הוא יהיה „עמוד התוך", „דמות נפלאה" במכלול הדמויות של ראש־השנה. הכל החלו להתבונן יותר ויותר בפניו החוורים, כעין פיסות הקלף הממלאות את ביתו, ובזקנו המוכסף ששערותיו כעין חוטי הגידין שבהם הוא תופר את הגוילין של ספרי התורה. והכל ידעו באותם ימים שאין להפריעו בשום ענינים אחרים ולא לשאול אותו שום שאלות, אפילו בדברי תורה. שכן כל רגע יקר לאין ערוך מרוב קדושתו, ובזמן עיונו בספרים הוא נתון ומסור בכל ישותו וחיותו אך ורק לדבר אחד – לתקיעת שופר.

כשהגיע ראש־השנה היה ר' אלתר לובש את ה„קיטל" שלו, מתעטף בטליתו מעל לפניו, ובמשך כל תפילת השחרית היה עומד

על רגליו (ואף לעת זקנתו המופלגת לא היה יושב בשעת התפילה) ומתנועע אנה ואנה בהתלהבות עצומה, עד כי מן הנמנע היה לעקוב אחרי תנועותיו. אך ניתן היה לראות בחוש, כאילו הוא אחוז כולו שלהבת קודש האופפת אותו מסביב. מדי פעם נשמעה אנחה לבבית עזה, שפרצה מעומק לבו.

שעת ההפסקה שבין שחרית למוסף, כאשר כל המתפללים נחו, מי אגב לימוד משנה של ראש־השנה ומי אגב אמירת פרקי תהילים – הרי לגבי ר' אלתר היו אלה הרגעים הקדשים והרציניים ביותר בכל השנה. הוא הרגיש אז בכל לבו ונפשו, שעליו למלא שליחותו באמונה ולפתוח בתקיעותיו את שערי השמים לתפילות ותחנוני הציבור שלו.

ראשית כל הסיר את ה„קיטל" ובפסיעות זריזות מיהר אל המקוה, לטבול שם את ארבעים ותשע הטבילות שהיה רגיל בהן תמיד. משם הלך לעליית־הגג שלו, התייחד שעה ארוכה עם עצמו ואמר בהתרגשות את מאמר הזוהר. עיין שוב בספרים בהם למד כל הזמן, המראים והמעוררים לכל הכוונות והיחודים שכל בעל־תוקע ירא־שמים צריך להתכוון בזמן התקיעות. ואחרי שבחן בחינה אחרונה את השופר, רץ בזריזות – למרות זקנותו המופלגת – אל ה„שטיבל". כמעט מדי שנה היה מאחר לבוא אחרי המועד שנקבע לתקיעות. אבל איש לא התרעם עליו. הכל ידעו כי אצל ר' אלתר התקיעות אינן סתם תקיעות היוצאות מן השופר, אלא משהו נעלה ונשגב הדורש הכנות על הכנות.

חיש־מהר לבש את ה„קיטל", התעטף בטליתו וברתת וזיע ניגש אל השולחן ונשא את קולו האדיר: „למנצח..."

אחרי „למנצח" אמר בנוסח מקורי משלו את הפסוקים המתחילים באותיות „קרע שטן", והכל כאילו הרגישו וראו בעליל, איך כל פסוק ופסוק היוצא מפי ר' אלתר קורע את השטן לקרעי קרעים...

דומית־קודש משתררת ב„שטיבל" כאשר ר' אלתר זוקף ראשו, מוציא את השופר מתחת למפת השולחן בידו הרועדת מרוב

התרגשות ומגישה אל פיו. המקריא משמיע ,,תקיעה״, ושוב חולפים רגעים מספר – כנראה הכנה נוספת לכוונות המרובות שעליו לכוון על כל תקיעה שברים ותרועה... וכאשר בקעו התקיעות בדומיית ה,,שטיבל״ לא היו אלה תקיעות של שופר, אלא של נשמה עילאית המתנשאת כלהבה לעולמות העליונים...

ער״ה תש״ו

בעל האתרוג

ידוע הסיפור על צדיק אלוקי אחד, שהיה מקיים מצוות נטילת לולוב בהתלהבות עילאית יתירה. בלילה הראשון של חג הסוכות לא היה ישן כלל, אלא התכונן וזימן עצמו למצוות ארבעה־מינים, מצווה שמדקדקים בה במיוחד שתהא נאה ויאה ודורשת הרבה הכנה ותשומת־לב. כל אותו לילה לא היה מוצא מנוח לנפשו. מדי פעם ניגש לחלון והתבונן בשמים הזרועים כוכבים עם סהר, לראות אם כבר אפשר להבחין „בין תכלת לכרתי" וכבר הגיע הזמן לקיים את המצווה בדחילו ורחימו, בכל הלב והנשמה.

יש והיה ניגש אל הארון, שם נמצאו הלולב, האתרוג, ההדס והערבות, אשר חיכו לאותן ידים קדושות וטהורות שיטלו אותם ויברכו עליהם בקדושה ובטהרה.

היה זה לילה של התלהבות, של ערגה וכמיהה עד כלות הנפש. הנה הכל ערוך ומוכן לפניו: האתרוג ושאר המינים בתכלית ההידור, והלב נכסף כל־כך ליטלם בידיו ולקיים את המצווה, אך הזמן עומד ומעכב. הירח והכוכבים – אלה הפנינים הנהדרות בבריאה האלוקית, צבא השמים המהווים מקור של השראה פיוטית עילאית – רק הם הפריעו לו לצדיק הקדוש למלא את תשוקתו הרוחנית, שהלכה וגדלה מרגע לרגע עד לכליון־נפש.

והרגעים חולפים עוברים במתכונתם המדוייקת. מחוגי השעון נעו בקצבם הקבוע. ידוע היטב הרגע בו מקדם ניצן־השמש הראשון את היום, בו כוכב השחר מפלס לו דרכו מבין כל כוכבי הליל. עיני הצדיק תרות ביתר שאת, פעם לעבר החלון ופעם לעבר הארון, והאש הפנימית מתלקחת ומתלהבת. עוד חמשה רגעים, עוד ארבעה... עוד שלושה... עוד שני רגעים, ועיני הצדיק כלפידים

בוערים. ידיו רוטטות מהתרגשות. גופו נסער כולו כים גועש. הרגע המיוחל הגיע, הרגע היחידי מבין מאות רגעי הלילה – ויהי יום.

וברגע זה פורצת הסערה בכל עוזה. ההתרגשות עוברת על גדותיה. והצדיק מתנפל על הארון בהיחפזו להוציא את ארבעת המינים, ומרוב סערת־רוח נופל האתרוג ארצה והוא מונח בלי פיטם ועוקץ, פסול מכל הבחינות...

סיפור זה על התלהבותו הכבירה של אותו צדיק זצ״ל, עולה בזכרוני כל אימת שאני נזכר באותם ימים שלפני חג הסוכות בעיירה החרבה, באותן הדמויות המיוחדות, אשר ענין ארבעת המינים עם כל סממני ההידור שבהם, תפס בחייהם מקום נכבד מאד והיו מתמסרים למצווה קדושה זו בכל חום אהבתם כבר ממחרת ראש־השנה.

אחד מבין אלה, אשר ניחן בכשרון מיוחד בידיעת הפרטים ופרטי־הפרטים של הלכות ,,הדר״ באתרוג, היה יצחק מאיר יהודה׳לס – אחד מאברכי ה,,שטיבל״, שזה לו כעשרים שנה שהוא שוקד תמיד על הגמרא, בהיותו סמוך לצמיתות על שולחן חותנו.

בעיני אברכי ה,,שטיבל״ היה יצחק־מאיר קצת תמהוני ומוזר, ודעתם לא היתה כל־כך נוחה הימנו. מוחזק היה ,,טיפוס משונה״. לא היה משתתף עמהם בסעודות ,,מלוה מלכה״ וראש־חודש ושאר אירועים של ,,גדולה לגימה״. כמו כן לא לקח חלק במפעלים שונים של איסוף כספים והתרמה לצרכי צדקה. ובזמן שהם בילו שעות רבות בעניני חסידות ושיחות על צדיקים וכיוצא בזה, היה הוא יושב ליד גמרא פתוחה ולומד בה מתוך התעמקות רבה.

אמנם יצחק־מאיר נחשב לחבר בפמליית האברכים של ה,,שטיבל״ ומקומו לא נפקד במסיבות חגיגיות פומביות, בכל־זאת ידע הוא בעצמו כי רחוק הוא מסדר חייהם, ואף חבריו היו רוטנים עליו בחשאי וכינוהו ,,העיקש״.

כינוי זה ניתן לו על שום שתמיד היה מטריד אותם בקושיות שונות על איזו סוגיא בגמרא, או על ,,תוספות״ מוקשה ו,,מהרשא״ בלתי מובן. הוא לא נתן להם מנוח, ירד לחייהם, הפריע להם בהכנות לעריכת איזו ,,סעודה״, כל זמן שלא פתרו לו את קושיותיו.

כבר יודעים היו, אם יצחק מאיר הביא לפניהם איזו סוגיא קשה, לא יפטרוהו בשה״י־ופה״י, שכן בודאי זהו ענין הדורש עיון והתעמקות, וללא כל דיחוי. עומד היה על גביהם כל הזמן ולא הניחם להתעסק בדבר כלשהו, עד אשר יתחוור הענין על בוריו.

בעצם כבר היה הענין ברור ומחוור לו עוד לפני שהעלה לפניהם את הקושיה. כל כוונתו היתה להראות ולהוכיח להם, שעל־ידי חסידות בלבד אי אפשר לפרק ,,תוספות״ מוקשה ולהבין סוגיא חריפה בגמרא.

,,קל מאד״, היה טוען, ,,להתעסק בחסידות, לקרוא בספרי חסידות, לערוך מסיבות מלוה־מלכה וראש־חודש, אבל כל זה אינו מגיע לחלק האלף של ישיבת שעה אחת ליד הגמרא תוך עיון בסוגיא מסובכת של הויות דאביי ורבא וצלילה לעומק נבכי ים התלמוד העמוק מאד״.

כך היה מהלך לבדו בדרכו, ובמשך כל השנה לא סטה כמלוא נימה מסדר־יומו. יום יום, מבוקר עד שעת לילה מאוחרת, היה יושב לפני גמרא ,,וילנאית״ גדולה, כשמצחו נתמך בכף ידו, ולמד בהתמדה ובשקידה עצומה.

גם בדרך הליכתו מן ה,,שטיבל״ הביתה ובחזרה, היה ממשיך לשנן את פרקו בגמרא, כשהוא מלווה את מהלך מחשבותיו בתנועות ידים תואמות. לא פעם קרה שבאמצע הדרך היה מנצנץ במוחו תירוץ נאה לקושיה שהטרידה אותו, ואז היה נכנס ל,,שטיבל״ כולו מתרונן וצוהל, כאילו מצא הון רב.

הוא הרגיש וידע היטב, כי חבריו בדלים ממנו במקצת וכי סדר לימודו אינו נהיר להם. לפי דעתם היה צריך ללמוד גמרא בפשטות: ,,אמר אביי... אמר רבא... תנו רבנן...״ כמו שכתוב, עם רש״י, ותו לא. ואילו יתר הזמן שבו התפלפל והתעמק במהרש״א, בחידושי רבי עקיבא איגר או בחידושי הרי״ם – היה צריך להקדיש רק לעניינים שלהם, לעסוק יחד עמהם בעניני חסידות וכיוצא בזה. אך הוא לא שם לבו לכל זה. יצחקו לו ויכנוהו ,,עיקש״ כאוות נפשם, הוא את דרכו בחיים כבר קבע, והיא: ארבע אמות של הלכה.

אולם, יצחק־מאיר זה היה נהפך לאיש אחר, מיד לאחר שנשמעה

התקיעה הראשונה בתחילת חודש אלול בבית־החסידים, התקיעה שבישרה את בואם של הימים הנוראים ושל ימי חג הסוכות, שבהם מקיימים את מצוות נטילת ארבעת המינים.

בין־רגע יצא מתוך מסגרת בדידותו. זקנו הערמוני היפה כאילו התאים עצמו היטב לקלסתר פניו החדשים, הצוהלים והשמחים. תלמי מצחו הרחב, שכל ימות השנה הלכו והעמיקו יותר ויותר, כאילו נתיישרו פתאום. כל מאות הדינים וההלכות הזרועים על־פני הש״ס בקשר לאתרוג וענין ה,,הדר״ – ככתוב בתורה: ,,פרי עץ הדר״ – התחילו צצים ועולים במוחו בזה אחר זה. לנגד עיני רוחו החלו עוברים כבני מרון כל מאות האתרוגים המהודרים, אשר עברו תחת עינו המנוסה עם כל דיקדוקי הדרם, בעת שעסק בבחירתם עבור העיירה.

כמו כן היה נזכר בכל הפגמים העדינים והדקים מאד שהיה מוצא מדי שנה אפילו באתרוג המהודר ביותר בעיירה, אם בליטה שטוחה במקצת חבויה באיזו פינת סתר, או אם נקודה שחורה שהתמקמה אי־שם ליד העוקץ כאילו במתכוון, מעשה שטן, כדי לפגום בשלימות תפארתו של האתרוג.

באותם ימים החלו גם אברכי ה,,שטיבל״ להסתכל על יצחק־מאיר בעינים אחרות. שכן ידעו כולם, כי הסיכוי לברך על אתרוג מהודר ביותר תלוי ביצחק־מאיר, וכי רק הוא יוכל לזכותם לקיים את המצוה מתוך הידור שבהידור.

כל הימים שמראש־חודש אלול ואילך היו לגביו כעין הכנה אחת גדולה לקראת אותו יום, בו יסע מטעם הרב דמתא, מטעם כל בתי־החסידים, ומטעם ,,בית המדרש הגדול״ וכל שאר החוגים בעיירה, לוורשה הבירה, לבחור אתרוגים מהודרים לחג הסוכות.

בקוצר־רוח התכונן לקראת יום זה, ספר את השבועות והימים, ובלבו התפלל לה׳ שיזמן בידי סוחרי וורשה אתרוגים מובחרים ומהודרים, שיהיה ממה לבחור ושיוכל לזכות לברך על אתרוג כשר בתכלית ההידור, לקיים מה שנאמר: ,,זה א־לי ואנווהו״.

מדי שנה בשנה שימש יצחק־מאיר שליח־ציבור לקניית אתרוגים המצטיינים בהידורים, וזאת שלא על מנת לקבל פרס. ואם נמצא

סוחר שהביא אתרוגים למסחר, פנה אף הוא אל יצחק־מאיר שישמש לו ,,מבין'' ויבחר לו את האתרוגים היפים ביותר.

סוחרי וורשה הכירוהו היטב וכל אימת ששמעו על בואו, הזדרזו להסתיר מפניו את האתרוגים ,,המיוחסים'' ביותר, לבל יתן בהם את עיניו החדות והמבינות. אך הוא ידע תמיד להשפיע עליהם בכל מיני דיבורים ודרכים, שיחשפו לפניו את כל מטמוניהם.

וכך, בהתלהבות יתירה, באהבה עילאית ובתמימות קדושה, ככהן בעבודה, היה הולך מסוחר לסוחר ובוחר לו מבין מאות האתרוגים את הנאים והמהודרים ביותר. וכעטור זר נצחון היה חוזר עם ,,שללו'' הקדוש לעיירה.

מיד עם הגיעו אל העיירה היה שם פעמיו ראשונה אל הרב דמתא, שם שטח על השולחן את האתרוגים שהביא עמו, ומיד התחילה שקלא־וטריא בינו ובין הרב, איזהו האתרוג המהודר מכולם. תלי־תלים של דינים הועלו לפניהם, והיתה זו חוויה נעימה מאד לכל מי שזכה באותה שעה לעמוד במחיצתם ולשמוע את ה,,פילפולא דאוריתא'' בין הרב דמתא לבין יצחק־מאיר יהודה'לס. לא פעם קרה, שהרב קיבל את דעתו של יצחק מאיר בבחירת האתרוג.

,,בעניני אתרוגים'', היה הרב אומר בחיוך, ,,יש להסתמך על דעת יצחר מאיר, שהוא מומחה ובקי ולמדן בענין זה''.

כיון שהגיע יום ערב סוכות, היתה תנועה רבה בביתו של יצחק מאיר. אנשים היו נכנסים ויוצאים, כמו אצל אדמו''ר גדול, ובקשה בפיהם, שיואיל יצחק מאיר לשתפם ביום החג הראשון בברכה על האתרוג המהודר שבחר בשבילו ובשביל הרב. והוא שקל כל בקשה בענין ובכובד־ראש, שכן לא קלה היתה זו לספק את רצון כל הפונים הרבים אליו.

בליל התקדש החג היו פניו של יצחק מאיר מאירים כפני כרוב־מרום. ה,,שטריימל'' שעל ראשו, גלימת־המשי המבהיקה ופניו המרנינים מתוך שמחת חג ושמחה לבבית פנימית על ענין האתרוגים שהושלם בכי טוב – כל אלה עשו אותו לבריה חדשה, שזה עתה נבראה מאוצר הנשמות העליונות.

שוב לא היה זה ה,,עיקש'', ה,,מתפלפל'', שכל מעייניו בקושיות

בגמרא ובמפרשים. כולו רגוע וחגיגי היה מהלך לארכו ולרחבו של בית־החסידים, כשצעדיו מדודים וקצובים, כשם שגם דיבורו היה מדוד ושקול בנחת. התקרב בתכלית הקירבה אל חוג האברכים, רקד עמהם את ריקודי ליל ראשון של חג, שר יחד עמהם את ניגוני החג, ולבו נתמלא אושר ושמחה לאין גבול. התרגשות נעימה פקדה את כולו, בידעו כי שם בביתו מונח בתוך קופסה נאה ומעוטרת האתרוג בהא־הידיעה, שזה קרוב לחדשיים שקד על בחירתו מתוך התמסרות בכל לב ונפש.

ליל החג הראשון היה בשבילו כדוגמת ליל החג של אותו צדיק קדוש זצ״ל – כמעט בלי שינה, בלי עצימת עינים. לפני עלות השחר כבר רץ ברחוב עם אתרוגו אל סוכת הרב דמתא, ומיד עם הנץ החמה היו שניהם מברכים בדחילו ורחימו, מתוך התפעמות הלב והנפש:

,,על נטילת לולב״.

סוכות תשט״ז

בעל ה„משניות״

ר׳ שליימה – כך היה קרוי בפי אנשי העיירה, במבטא הליטאי האופייני. כך קראוהו גם במקום הולדתו סובלק. ואילו ב„שטיבל״, מקום מושבו הקבוע, קראוהו בשמו המלא: „שלמה ישראל גדליה׳ס״, על שם חותנו ישראל גדליהו.

איך הוא נתגלגל ממרחקי ליטא אל עיירה פולנית מובהקת, לתוך חוג של חסידים, שבו ה„יש״ איננו „יש״ וה„אני״ איננו „אני״? התשובה לשאלה זו ניתנת במאמרם של חז״ל: „ארבעים יום קודם יצירת הולד מכריזין מלמעלה: בת פלוני לפלוני״. כך רצתה ההשגחה, שר׳ שלמה זה, אשר גדל והתחנך בין ליטאים טיפוסיים, לומדים מופלגים וחריפים, יקים את ביתו דוקא בעיירה חסידית ויהא שרוי כל היום ב„שטיבל״, בחברת „אברכי משי״ חבושי „שטריימל״ ולבושי קפוטות של משי ואטלס.

על ימיו הראשונים בעיירה, הסתגלותו והתמזגותו בתוך החוג החדש – איני יודע דבר. שכן מיום עמדי על דעתי כבר הכרתי את ר׳ שלמה כאיש מבוגר, אשר הרבה שערות מוכספות שזורות בתוך זקנו הערמוני הארוך היורד על פי מדותיו. הוא התגלה לפני בהיותו כבר בשל ושלם, ולאו דוקא בין כתלי ה„שטיבל״, אלא גם כבעל־בעמיו בעיירה.

כי מי לא ידע ולא הכיר את המאפיה של „ר׳ שלמה ישראל גדליה׳ס״, ומי לא עשה דרך ארוכה, בפסחו על כמה מאפיות אחרות, כדי להגיע אל רחוב הנפחים, מקום מגוריו של ר׳ שלמה, ולקנות אצלו ככר לחם שחור. וזאת כדי להנאותו ולקיים מצווה של תמיכה בתלמיד־חכם מובהק.

פרק שלם מחייו היה כספר החתום בעינינו, הצעירים, כי לא זכינו לראותו באותן שלוש עשרות שנים, שבהן יסד, בנה ושיכלל

את ביתו בעירה. מאידך שאבנו ממנו מלוא חפניים השראה, עונג רוחני וחדוות־היצירה, באותן שנים שזכינו להמצא במחיצתו, לשוחח עמו ולשמוע אמרותיו.

חשוך־בנים היה ר' שלמה, ר"ל, ולא זכה להמשיך את השלשלת. אבל באותן שלושים שנה השתדל וזכה לגדל יתום בביתו, להשיאו אשה ולהפקיד בידו את ניהול המאפייה, בעוד שהוא עצמו הקדיש את כל ימותיו ולילותיו ללימוד תורה וחסידות.

מרגע שהכרנו אותו, בעודנו ילדים, עקבנו בענין רב אחרי כל ניד וניע שלו. נמוך־קומה היה, גבות עיניו עבותות, עיניו אפורות ותמיד הזוות. דומה היה שהוא מסתכל בך, מתבונן ומודד אותך במבטיו החודרים לכל ארכך ורחבך. ולמעשה, באותה שעה היו עיניו צוללות בנבכי הים של משניות „קדשים" ו„טהרות", שבהן הגה יומם ולילה, בשכבו ובקומו.

בעוד שאנשי ה„שטיבל" קראוהו בשם „ר' שלמה ישראל גדליה'ס", ואנשי העירה בשם „ר' שליימה" – הרי אנחנו הילדים קראנו לו בשם „ר' שלמה בעל המשניות".

מקומו ב„שטיבל" היה קבוע בפינת שולחן אחד. תמיד היה פתוח לפניו ספר משניות והוא היה מעיין בו בלי הפסק בנהימה חרישית.

מדי פעם היה מעלעל רגע בספר המשניות, עיין ברש"י ובתוספות־יום־טוב, אחר תלה עיניו על הקיר שממולו, כשהוא ממשיך לנהום חרש לעצמו, ולבסוף התפרץ בקול מתרונן ושר.

ששת סדרי המשנה היו שגורים ונהירים לו בעל פה. בכל שעות היממה לא פסק פיו מלמלמל משניות בעל־פה. תמיד היו שפתותיו דובבות דבריהם של התנאים הקדושים, ועיניו האפורות היו תמיד מפליגות אל מרחקי עולם הנשמות, עולם המלאכים הנבראים מאמירת המשניות.

איש לא ידע מנין הנטיה הזאת להתמסר אך ורק ללימוד המשניות. דבר זה היה כעין חידה וסוד כמוס. אבל מתוך פליטות פה וקטעי שיחות עמו אפשר היה לשער את פשר הדבר.

„נר ה' נשמת אדם". כאשר הנשמה נפרדת מהגוף והנפטר מותיר

אחריו בן, אומר הבן קדיש ולומד משניות לעילוי נשמת אביו. שכן אותיות ,,משנה'' הן אותיות ,,נשמה''. ר' שלמה דאג, איפוא, בחייו לעילוי נשמתו אחרי מאה ועשרים. הוא הירבה באמירת משניות, שכן לא היה לו בן אשר ילמד משניות אחרי מותו. ומהרגע שבו קיבל את החלטתו הנפשית העמוקה ללמוד משניות בעל־פה, לא נלאה ולא פסק מללמוד יומם ולילה, עד אשר כל ששת סדרי המשנה נשתגרו על פיו ונחרתו במוחו על כל תג ותג שבהם.

בסקרנות תמימה וביראת־הכבוד עקבנו, אנו הצעירים, אחרי ,,בעל המשניות'' בכל תנועותיו ובכל שיחו־וסיגו.

הנה יושב הוא בפינתו ב,,שטיבל'' ומהמהם לו חרש. הנה הולך הוא לביתו, עובר דרך השוק בין עגלות של איכרים ואיכרות, ופרקי משניות פורחים מפיו אל עולמות הנצח. והנה יוצא הוא בשבת בין הערביים, בימות הקיץ הלוהטים, לטייל בשדרת העצים של העיירה, מקום שם נראו רק יהודי ה,,שטיבלך'', ,,בית הכנסת'' ו,,בית המדרש'' ואברכי־משי ששוחחו על ענינים העומדים ברומה של החסידות ועבודת־הבורא. והיה הוא מטייל ביחידות, כשהוא פוסע מתונות ועיניו נישאות אל צמרות העצים הגבוהות, וכאילו שיגר אליהן את המשניות השופעות מבין שפתותיו בזו אחר זו. הוא מהלך לו ביחידות, ורק סדרי־המשנה הם בני־לווייתו בכל אשר יפנה.

המשניות היו מובלעות בקרבו, בדמו וחלבו. כל משנה ומשנה היתה שגורה על פיו וידע את מקומה המדוייק ומניינה בכל מסכת ובכל סדר.

הוא היה מקרב אותנו, הצעירים, ואהב לשוחח עמנו ולהשפיע עלינו שנלמד משניות בעל־פה. פעם ניגשתי אליו ושאלתיו: איך הוא מסוגל לזכור בדיוק כי משנה פלונית היא המשנה האלף וחמש מאות בששת הסדרים יחד, והחמש מאות בסדר שלה, המשנה המאה במסכת שלה והעשירית בפרקה?

,,זה הכל ענין של סימנים, יקירי'', ענה לי. ,,גם אמוראי התלמוד עשו להם סימנים, אשר הרבה מהם עודם מודפסים בגמרות שלנו. בכל משנה ומשנה עשיתי לי סימנים לזכרון, ועל־ידי אותם סימנים אני זוכר גם מקומה של כל משנה ומניינה''.

אך אף כי הקדיש כל ימיו ולילותיו למשניות, בכל־זאת אפשר היה לראותו ב„שטיבל״ יושב מפעם לפעם ליד גמרא ולומד בהתלהבות סוגיא עמוקה, או מעיין בספר של חסידות בדחילו ורחימו.

„ר׳ שלמה ישראל גדליה׳ס״ לא שינה את מבטאו הליטאי, ואף כי הוא נשמע קצת מגוחך בתוך החברה החסידית מסביב, בכל־זאת לא נגרע ממנו מאומה כהוא זה. הכל רחשו לו כבוד והערצה וראו בו את האישיות הצנועה המפארת את ה„שטיבל״ יחד עם יתר המופלגים ואנשי־המעשה שבתוכו.

ער״ה תשי״ח

אחד מהחמישיה

המכתב שהגיע לידי היה כתוב באותיות על־גבי נייר לבן, כעין אש שחורה על גבי אש לבנה. היה זה מכתבו של בן עירי, אשר במו רגליו דרך על הקברים־לא־קברים, במו עיניו ראה את עיי החרבות ואת הנשמות הקדושות המרחפות מעל לתוהו־ובוהו של העיירה.

וכך הוא כותב במכתבו:

,,העיירה בה נולדנו, בה התחלנו את ה,אלף בית' עד לשיעורי השחר של בית־הכנסת, ,חברת משניות', ה,שטיבלך', כל הבתים על ארבע מאות המשפחות שהתגוררו בהם, מלמדי ה,חדרים', אברכי המשי, פרנסי העיר, הרב דמתא, השמש וכל החברים הצעירים – הכל חרב. בעצמי דרכתי על קבר של אלף וארבע מאות איש שנקברו בכפר ליד העיירה. כל אלה, יקירי, כל שנחרת בלבבנו, כל היקר והחביב לנו – אין. לא נותר לך אלא להשלים עם הגורל, יקירי''.

בעל המכתב ממשיך עוד ועוד, אבל לי קשה להמשיך לקרוא. ,,להשלים עם הגורל''.

אין זה אפשר? האם כל אלה אשר עיצבו את ילדותי, אשר הרנינו את נעורי, אשר חינכוני וגידלוני, סללו לפני את המסילה לחיים, ואשר לאחרונה ליוו אותי באותו בוקר לפני עלות השחר ורקדו – זו הפעם הראשונה מאז קיומה של העיירה – בבית־הנתיבות של הגויים, ריקוד נלהב לצלילי השיר: ,,זאל שוין זיין די גאולה, משיח זאל שוין קומען'' – אוכל להשכיחם מלבי ולהשלים עם הגורל המר? האוכל להסיר מנגד עיני את פניהם הנרגשים בהיפרדם ממני בניפנופי ידים ובעינים שטופות דמעות־געגועים?

ואותם יקירי נפשי, הדמויות הנעלות והיקרות, המורים

והמחנכים, הטיפוסים הרוחניים של העיירה, שתרמו תרומה כה יפה ועשירה לחיי – כלום אוכל לשכוח אותם?

יודע אני ששוב לא אזכה לראות אותם, וכי נכונים דבריו של בעל המכתב. העיירה נחרבה וכל אנשיה אינם עוד. אך יורשה נא לי לפחות להקים להם מצבות, ציונים. ואם לא לכל אותם אלף וארבע מאות נפש, שהובאו לקבר אחים, לפחות אציב ציון ליחידי הסגולה שבהם, אשר לא ימושו מזכרוני כל עוד נשמתי באפי, ואשר כל הווי חייהם, הליכותיהם ומנהגיהם, ספוגים ותוססים בדמי.

אנסה נא להציב כמה מצבות בודדות לזכר עיירתי החרבה, צ'יזב הקטנה אשר במחוז ביאליסטוק שבמדינת פולין.

ברשימות שרשמו בני עיירתי בפנקסי, לפני נסיעתי לארץ ישראל, הנני קורא את הרשימה הראשונה:

„בנימין משה ישעי' בן רבקה רחל וכו', להשאיר את הפיתקה בכותל המערבי, בקבר רחל, ותשלח לי חוט שהקיף את קבר רחל. תזכור להזכיר את שמי בכל המקומות הקדושים. נא לזכור: בנימין משה ישעי' בן רבקה רחל".

הרשימה כתובה בעצם ידו. עודני זוכר היטב אותם רגעים שכתב את השורות הללו. אני זוכר את ה„דחילו ורחימו", את שתי הדמעות הנוצצות שנספגו במלה „בנימין" ובמלה „רחל". הוא נשא עיניו, לחץ את ידי בשתיקה, כאילו נעתקה לשונו מפיו, בדומה לאחד השותקים שבחצרות האדמו"רים, או לאחד מבעלי־המוסר העוסקים בשמירת הלשון.

רגע ממושך הסתכלתי בו ונאלמתי כמוהו. חכיתי שיפתח לפני את מעיין לבו הנובע, כפי שהיה רגיל תמיד עד היום האחרון שלפני נסיעתי. ציפיתי לכמה דברי פרידה ועידוד. אך לשוא. הוא עמד דומם, הסתכל בי בעינים לחות מדמעה ובגרון חנוק.

לבסוף גבר על התרגשותו ופלט את מלותיו הספורות:

„דע לך, גרשון, ארץ־ישראל דורשת התחזקות. ככל שהקדושה גדולה יותר, כך גם הקליפה מתגברת יותר חלילה. ובכן, סע והצלח, ובעיקר – חזק והתחזק".

ושוב דומיה. לבבות נפרדו זה מזה. הפנקס עבר מיד ליד. כל אחד

רשם בו את מבוקשו ומשאלת־לבו. ואני עדיין עמדתי ליד בנימין משה ולחצתי את ידיו, והמלים ,,ארץ ישראל צריכה התחזקות״ צרבו בלבי כאש יוקדת.

כשהוציא את ידו מתוך ידי הרעיד שוב את לבבי באותן המלים: ,,זכור: התחזקות, התחזקות״. ומני אז לא ראיתיו עוד. הוא עלה בסערה השמימה יחד עם כל העיירה. רק זכרונו נותר בקרבי, נגוזה המחשבה ששיעשעה אותי תמיד, כי עוד אזכה לראותו בהקיפו במו ידיו חוט מסביב למצבת אמנו רחל לשם סגולה, וכי שנינו עוד נמשיך לרקום את מסכת הידידות שלנו פה בארץ הקודש, ארץ משאת נפשו.

כי על כן כך נאמר במכתב:

,,הכל נחרב״.

*

כבר בימים הראשונים לבואו אל העיירה, התלחשו זקני החסידים ואנשי המעשה, כי משה צבי שו״ב הכניס מרגלית יקרה לביתו. אברך כזה לא ראו מימיהם.

עוד לא תמו שבעת ימי המשתה, ובית מגוריו כבר הפך ל,,שטיבל״.

כמעט בכל שעות היממה, בהשכמת הבוקר לפני עלות השחר, בצהרים, באשמורת השניה של הלילה – ניתן היה לראות את בנימין משה ישעיה כשהוא יושב במלבושי חתן רכון על־גבי ספר, אם על גמרא, אם על ,,זוהר״, או על ספרי חסידים.

בימים הראשונים היה שתקן, צנוע. הוא סקר בעינים בוחנות את אברכי ה,,שטיבל״ וזקניו, כמי שסוקר את עולמו החדש, שאליו נקלע בתוקף ,,ברית נשואין״, אם מתאים הוא לעבודתו הרוחנית, ואם יוכל להמשיך פה בהשגת המטרה הקדושה אשר שם לעצמו משחר נעוריו.

חסידות, אמונת צדיקים והתדבקות בדרכיהם – אלה היו הקווים העיקריים אשר התווה לעצמו. אבל לא רק לעצמו, אלא כל ישראל ערבים זה לזה וצריך להראות את הדרך הנכונה לכל אחד ואחד, לכל מי שנאבק ומתלבט בחייו הרוחניים. לכן בחן בעיניו

החודרות כל אברך ובחור, וגם כל ילד שהיה בא ל„שטיבל״. עד שלבסוף החליט כי אכן כאן מקומו וכי יש לפניו כר נרחב וגדול לפעולה.

הוא התחיל מיד לקשור היכרות עם כל באי ה„שטיבל״, למד לדעת את אופיו של כל אחד ואחד. עמד על מזגו ותכונותיו של כל אברך ובחור. לבסוף בחר בחמשה אברכים, מהפאר שב„שטיבל״, ויסד לו חוג משלו, חוג „החמישיה״.

תוך זמן קצר היו חברי החמישיה, בראשותו של בנימין משה ישעיה, בבחינת הבריח התיכון, עורק החיים של ה„שטיבל״. כל עניני הצדקה, גמילות־חסדים, תמיכה בעני בן טובים, נדבה לאורח הגון, אש״ל לאורח נכבד – כל אלה סודרו ואורגנו על הצד הטוב ביותר על־ידי חברי החמישיה, על פי יזמת בנימין משה ישעיה.

משהגיעה שמועה, כי בביתו של אחד מאנשי ה„שטיבל״ יש זילזול מסויים בענין „סידור הרהיטים״, או כי אשתו של פלוני מאנשי ה„שטיבל״ איננה מדקדקת בענין „פריעת שער״, או כי בביתו של אלמוני חדרה רוח ה„מודה״ רחמנא־ליצלן – מיד התעורר בנימין משה ישעיה לפעול בנדון. הוא נטפל מיד לפלוני והתחיל למשוך אותו לשיחה. תחילה לא הזכיר כלל את הענינים שאליהם התכוון, אלא הלך סחור־סחור, בעקיפין. הוא פיתח שיחות על עניני חסידות ויהדות, גולל מעשיות מאדמו״רים ואנשי שם. הרחיב את הדיבור על חשיבותו של כל מנהג קל וכל „ענין קטן״ שנתקבל בעולם החסידות. וכל זה בשפה כה רכה ועדינה ובזהירות נפלאה כל־כך, כדי שלא ירגיש איש שיחו שהדברים מכוונים כלפיו. מעולם לא הזכיר להוא את הקול והשמועה ששמע אודותיו. הוא גרס, שאין לדבר כלל על החושך, אלא צריך רק להכניס ניצוצות של אור בלב ובנשמה, כי אז ממילא יגורש החושך וייעלם, ובמקומו יבוא האור.

וכך היה מטפטף טיפין של חסידות לתוך אותם לבבות פגומים, שנתעכרו קימעה ב„רוח הזמן״, ולאט לאט טוהרו הלבבות ונזדככו הנשמות.

*

„גדולה לגימה שמקרבת את הרחוקים". השולחן, כידוע, הוא בבחינת מזבח, והאכילה כעין הקרבת קרבנות. ומיום שבנימין משה ישעיה הגיע לעיירה, כאילו נשתנו סדרי בראשית. אם לפני בואו היו נהוגות סעודות או לגימות בצוותא בימי חגים, בשבתות, או באיזה יומא־דהילולא של צדיק גדול – הרי מאז בואו נתברר, כי סעודת־מרעים היא תמיד בגדר מצוה.

כי כאשר יושבים בצוותא, משוחחים בדברי תורה וחסידות, עוסקים בתיקון המידות, בקירוב הלבבות, באחווה ורעות – הרי ברור, כי שולחן כזה הוא הוא המזבח המובא בספרים. ולכן היתה החמישיה שוקדת לערוך כמעט מדי ערב בערב סעודות־מרעים בחוג המצומצם שלהם, ומדי פעם השתדלו לארגן סעודה גדולה יותר לכל באי ה„שטיבל".

בסעודות־מרעים אלו, או כפי שהיו נקראות אז בשם „וויעטשערעס" בלעז, היו חברי החמישיה פותחים את לבם ומכמני־נפשם. בשיחותיהם הקולחות באו לידי ביטוי והבעה כל מיני ענינים העומדים ברומה של החסידות. ותמיד היה בנימין משה ישעיה מראשי המדברים, והיה מנחה את חבריו באפיק הראוי של השיחה.

יש ובנימין משה ישעיה התלהב בשיחה, כאשר צץ רעיון במוחו ורצה להביעו לפני חבריו, ואז היה כמעין המתגבר שמימיו אינם נדלים לעולם. הרגעים חלפו עם תזוזת מחוגי השעון, כוכבי הלילה החלו מחווירים לאט לאט בשמים, ורק אז, עם עלות השחר, הפסיקו את שיחתם ופנו איש לביתו.

אך בנימין משה ישעיה לא אמר די בכך. הוא היה אומר: „אם אין גדיים אין תיישים". האם זו תכלית, שנשב חמשה אברכים ונעסוק בתורה ובחסידות ונלך בדרך אבותינו ואנשי שלומנו, מבלי לשים לב לגדיים הקטנים, אלה ילדי ה„חדרים' הבאים עם הוריהם להתפלל בשבתות ובחגים? עלינו לכוון אותם בדרך הנכונה, שלא ייפגעו חלילה בפגעי הזמן וברוח הטומאה שירדה רחמנא־ליצלן בזמן האחרון על העולם.

ואמנם היה מלקט שבלים מבין אלה שהגיעו לגיל מצוות ואשר

,,יצר הטוב'' כבר התחיל לנהל בהם את מאבקו והתגוששותו נגד ,,יצר הרע''. הוא היה קושר עמהם שיחות מעניינות, מושכות את הלב, ומספר להם סיפורים בלשון ילדותית בהתאם לגילם, וכך היה מכניסם בצל כנפיו ומדריך אותם בדרך החסידות וברוח ישראל סבא.

זקני ה,,שטיבל'' ופשוטי החסידים, שהיו טרודים כל ימיהם בדאגות הפרנסה, זכו גם הם ליהנות מזיוו של בנימין משה ישעיה. בשעות הערב ועם השכמת השחר הסתופפו גם הם בצלו הנעים ונהנו משיחותיו המרתקות. בסתר לבם חשו קנאה עזה במשה צבי השו''ב, בחינת קנאת מצוה, שזכה לקבל בשביל בתו מרגלית יקרה כזאת, אברך משי בעל מזג טוב ועדין־נפש כזה.

*

פרק מיוחד תפס אצלו ענין ארץ־ישראל. אמנם הוא לא היה קורא מובהק בעתונים והסתפק רק בהצצה בכותרות, אך בכל־זאת ידע היטב על התסיסה בקרב הנוער החרדי בדבר עזיבת העיירה ועליה לארץ־ישראל.

הוא הבין לרוחו של הנוער. לבו ונפשו היו עמו. הוא היה גם נרשם בעצמו לעליה, אך הרגיש כי עדיין איננו מוכשר לכך, שעדיין חסרה לו ההכנה הרוחנית הנדרשת לארץ־ישראל. תמיד היה מזכיר לנו הצעירים את האמור בספר החרדים: ,,וצריך כל איש ישראל לחבב את ארץ ישראל ולבוא אליה מאפסי ארץ בתשוקה גדולה כבן אל חיק אמו''. אבל יחד עם זה המליץ לפני אותם חברים שהתחילו לעסוק בעניני עליה לארץ־ישראל, לקרוא בספר השל''ה על ענין ארץ־ישראל, לשים לב ולדעת כמה הכנות צריך כל יהודי לעשות לפני עלייתו לארץ ואיך עליו לחיות שם, בהתאם לקדושתה המיוחדת של הארץ.

ארץ־ישראל היא פלטרין של מלך, כמאמר חז''ל, וכלום אפשר לחיות שם חיי־שיגרה פשוטים? כך היה רגיל לומר לנו. ולעולם לא אשכח את הימים האחרונים לפני עלייתי, כאשר נודע לו לבנימין משה ישעיה כי בחלקי נפלה הזכות להיות העולה הראשון מבין

צעירי החרדים של עיירתי. לעולם לא אשכח את השעות ההן, כשהיה מטייל עמי שם בין האלונים העבותים לאורך הדרך, שהיתה מכוּנה בפי כל: ,,הטיילת החסידית״.

היה זה בשלהי שבט תרצ״ד. הכפור של החורף היה בעיצומו. מישטחי השלג קפאו וחרקו תחת צעדי העוברים ושבים. הכל מסביב היה לבן. הלבינו השדות הנרחבים, הלבינו העצים הקשישים שגילם עולה על מאה שנה, הלבינו הענפים שסככו עלינו כחופה לשני צדי הדרך. ממרחק התנוססה בלובן מזהיר הגבעה המתמשכת לאורך קילומטרים, כשהיא נושאת על גבה את פסי הרכבת של ביאליסטוק־וורשה.

אנחנו, שתי דמויות מעוטפות ומכורבלות בפרוות־חורף, היינו היחידים שהפרענו את אידיליית הלובן, כאשר הטלנו שני צללים כהים לאורו של ירח מלא.

לבדנו היינו בטיולנו. בנימין משה ישעיה שוחח, דיבר בהתלהבות גוברת, בפתחו את מבוע רעיונותיו על ארץ־ישראל והחיים בה.

בשתיקה הקשבתי רב קשב לכל דיבור ודיבור היוצא מפיו.

הוא גולל לפני את פרשת קדושת ארץ־ישראל, בהדגישו שוב ושוב את הרעיון העיקרי שבדבריו, כי במקום של קדושה שם הטומאה מנסה להתגבר ולהיאחז בכל כוחה.

טיולנו נמשך כך שעות אחדות. אילו ניסיתי להעיר תשומת־לבו לשעה המאוחרת, לא היה מפסיק את השיחה.

כחמש־עשרה שנה חלפו מאז הגיע לעיירה, כשהוא צעיר, בן עשרים וכמה, נמוך קומה, בעל לחיים אדמדמות, מעודן ורך, עם סימנים של חתימת־זקן מתחת לסנטרו וליד שרשי פְּאותיו הארוכות והחלקות. היה לו מצח גדול ורחב עם כמה תלמים שנחרשו תוך עיון בספרי קבלה וזוהר. עיניו היו כחולות כעין השמים, תמיד החזות וחולמות. גם בזמן לימודו היו מתרוממות מפעם לפעם מתוך דפי הספרים ומפליגות בעולמות של מחשבה ודמיון. ועל פניו רחפה תמיד בת־צחוק נעימה. כל דיבור וכל שיחה שלו היו מלווים באותה בת־צחוק חננית, שהקסימה את איש שיחו בלבביותה.

חמש־עשרה שנה. וכעת אני קורא את המכתב שוב ושוב, מחפש

סימנים של חיים, מעיין בין השורות, אולי אמצא שם אחדים מאותם יחידי־סגולה שפיארו את העירה והפיחו בה חיי רוח. אך לשוא.

„הכל נחרב"...

ואני מזיל דמעה על קברו הנעלם של אחת הדמויות המזהירות של עיירתי, דמות ללא שם וללא תואר, ובכל־זאת דמות חשובה ונעלה, שדיוקנה לא יישכח לעולם מזכרוני. זוהי דמותו האצילה של אברך המשי: בנימין משה ישעיה בן רבקה רחל...

ב' מנחם אב תש"ב

ליטאי שנקלע לעיירה

ר' פסח נמנה בין נכבדי העיירה. הצטיין בעושרו המופלג והיה מקובל ואהוד על כל החוגים. מבין כל שאר בתי־העץ של העיירה התבלט ביתו המהודר, בן שתי הקומות הבנויות לבנים אדומות. מרבה היה לבקר בבית החסידים. אמנם בעצמו לא היה תלמיד־חכם מופלג, אבל ידע שטוב לאדם להסתופף בצלם של החסידים ולהתאבק בעפר רגליהם. ובפרוס הימים הנוראים, באחד מלילות אלול הבהירים, כאשר עלו החסידים לעגלה כדי לנסוע אל הרבי, הצטרף אליהם גם ר' פסח עם מזוודתו ההדורה, שהכילה „צידה לדרך" עבור כל הנוסעים.

ר' פסח דנן היתה לו בת בוגרת שהגיעה לפרקה, ואולי אף קצת מעל לפרקה. השדכנים לא שקטו ולא נחו, אלא שקדו במרץ למצוא לה שידוך, אבל מן השמים לא אסתייעא מילתא.

נקפו שנים בזו אחר זו ולא נמצא שידוך לבתו של ר' פסח. היו החסידים מעודדים אותו ואומרים לו:

„אל יפול רוחך, ר' פסח. ארבעים יום קודם יצירת הולד מכריזים עליו מלמעלה. מן הסתם עוד לא בא הזיווג הנכון. ישועת השם תבוא כהרף עין".

ואמנם כן היה.

ביום מן הימים הופיע הזיווג הנכון בכל הודו והדרו.

ר' פסח השתדך עם בחור מצויין ממשפחה ליטאית, מבחירי אחת הישיבות הגדולות בליטא, שיצאו לו מוניטין כתלמיד־חכם מופלג.

אמנם בתחילה היסס ר' פסח והתקשה להחליט בדבר. וכי איך יביא „ליטאי" אל ה„שטיבל"? ואיך יוכל אברך זה למצוא מקומו בין אברכי החסידים, המדברים איש אל רעהו בלשון „אתה" ואינם

מדקדקים כל־כך בגינוני נימוסין? היוכל ליטאי כמוהו להסתגל ולראות כיצד אברך בן עשרים מתווכח עם זקן בן תשעים, והכל בלשון נוכח?

אך לא היתה לפניו דרך אחרת. שידוך יאה אחר לא נמצא לו, וככלות הכל הרי שאף כל ימיו להשיא את בתו לתלמיד־חכם. הוא לא הירבה, איפוא, בהיסוסים וגמר את השידוך בכי טוב.

אין תימה ששידוך כזה עורר תמיהה וגל של התלחשויות בקרב יהודי העיירה.

,,מה סבור הוא, ר' פסח?'' רטנו צעירי האברכים בבית החסידים, ,,כלום יביא לנו ליטאי מובהק, שהוא כל כולו ,ישות' ו,אנוכיות'?''

ואילו החסידים הקשישים, המיושבים בדעתם והמרחיקים לראות, קבלו בשמחה את הידיעה, כי בעזרת השם הצליח ר' פסח להשיג בשביל בתו תלמיד־חכם מובהק, שיהא סמוך על שולחנו ויעסוק תמיד בתורה.

ביניהם היה זקן אחד, שבעצמו זכה לנסוע כמה פעמים אל הרבי מקוצק. הוא ראה את השידוך בעין יפה, ולא עוד אלא פנה אל האברכים הרוטנים ואמר להם:

,,מה כל הרעש? אדרבה? יבואו ,ליטוואקים' אלינו. עליכם לקרב אותם, לגלות לפניהם את מכמני החסידות ולהכניסם לפני ולפנים בסוד רזיה. זכרו, איפוא, כשיבוא אליכם אותו אברך, שאתם קוראים לו ,ליטוואק', קרבוהו והכניסוהו קימעה קימעה בתוך הווי החיים שלנו''.

דברי הזקן השפיעו על האברכים, ובלב כולם גמלה החלטה, לקרב את ה,,ליטאי'' ולעשותו לאחד מן החבורה.

למחרת שבעת ימי המשתה, כשנכנס בן־ציון הליטאי אל ה,,שטיבל'', התיישב לפני גמרא וילנאית גדולה, שקיבל במתנה מחותנו, והתחיל ללמוד בניגון־הגמרא הידוע מישיבות ליטא, בהטעימו כל מלה ומלה. עמדו האברכים והביטו בו משתאים ומחרישים, אופן לימודו התמיה אותם, אולם, נתנו לו ,,ארכה'' של ימים אחדים להמשיך בדרכו. הם גם וויתרו לו בימים הראשונים על

צורת דיבורו, כשהיה פונה אפילו לנער צעיר בלשון ,,אתם״. אין בכך כלום – הירהרו בלבם – זוהי עיסה הניתנת ללישה.

ואכן, היו בו בבן־ציון הליטאי כל התכונות האופייניות של אברך חסידי. הילוכו היה זריז וגמיש. חידושי־התורה שהשמיע באזני אברכי ה,,שטיבל״, העידו על חריפות מוח, הברקה ותפיסה מהירה. הוא לא אהב לגבב מלים ודברים שלא לענין, אלא כל דבריו היו בקצרה ובטעם.

קומתו היתה בינונית, גופו – רזה וכחוש, זקנו – קטן אבל מטופח כהלכה, ועיניו – שחורות וחודרות. הן הפיקו תמיד צמאון לדעת, לשאוב ולקלוט עוד ועוד, כדי להגדיל את אוצר ידיעותיו.

בימים הראשונים הכיר בחייץ שבינו ובין יתר האברכים, ואם כי שקד כל היום על תלמודו חש בקרבו כעין היאבקות בין שני עולמות. הכל היה חדש בעיניו. הוא ראה יהודים מתעטפים בטליתות ומניחים תפילין באופן שונה מזה שהיה רגיל בו מנעוריו. כל מנהגיהם והליכותיהם היו שונים מאלה שהוא הורגל בהם. האברכים שמסביבו היו עושים כל מיני תנועות משונות בשעת תפילה ולימוד תורה. אחד התנועע בדבקות, שני הפסיע אילך ואילך תפוס־מוחין, ושלישי התכנס לו בקרן־זווית כשטליתו מופשלת ומכסה את פניו, וכל גופו מרתית.

בלבו נתעורר רצון לתהות על קנקנם של אברכים אלה ולעמוד על טיבם, כדי להבין אותם ואת הליכותיהם. הפליאה אותו במיוחד דבקות־החברים שלהם, כשהיו יושבים אחרי התפילה ליד השולחן ולוגמים בצוותא לגימות י״ש של ,,תשעים ושש״, מברכים בכוונה ומאחלים איש לרעהו מקרב לב. פליאה מוזרה היתה זו בעיניו: וכי מה עניין י״ש לבית־המדרש, שהוא מקום לימוד תורה?

מתוך התבוננות זו נוכח לראות, כי כל האברכים הם בבחינת מיקשה אחת. אין ,,אני״ ואין ,,אתה״, יש רק ,,אנחנו״. ה,,אני״ מתבטל מפני ה,,אתה״, ה,,אתה״ מתבטל מפני ה,,אני״, וכך מתהווה ה,,אנחנו״.

לאט לאט נוצרה קירבת־לבבות בין אברכי החסידים ובין ,,הליטאי״, שהתחיל לראות את כל ההווי סביבו בעינים אחרות.

האברכים החלו להזמינו לסעודת ראש־חודש, ומפעם לפעם שידלוהו לעיין באיזה ספר חסידי לפני השינה. וכך, משני הכיוונים, הלכה וגדלה ההתקרבות מיום ליום. לא נותר אלא להתגבר על החייץ האחרון שביניהם, הלא הוא החינוך הליטאי ה„מתנגדי", המושרש עמוק בלב ולא ביום אחד ניתן לעקרו.

אך סוף־סוף הגיע היום וגם מחיצה זו הוסרה. בן־ציון „הליטאי" השתלב כולו במסגרת חיי ה„שטיבל" ונעשה חלק בלתי נפרד מן ההווי החסידי.

דבר זה התרחש בעקבות נסיעתו הראשונה אל הרבי, יחד עם יתר האברכים, לימי החגים. ההוד והתפארת שאפפו את חצר הרבי, ו„קול הדממה הדקה" שהתנשא מעל לאלפי החסידים, המצטופפים דומם ובולעים בדחילו כל הגה – הם אשר חוללו את המפנה האחרון בנפשו.

אז נתחוור לו ענין „אמונת צדיקים" וההסתופפות בצל הצדיק.

מעמד זה אצל הרבי שקול היה כנגד כל הדיבורים והשיחות שהשפיעו עליו חבריו האברכים לפני הנסיעה.

„פעמים יש", היה אומר לנפשו, „ואיזו חוויה מיוחדת־במינה מעוררת רגשות נעלים, שכוח השפעתם גדול הרבה יותר משל ספר שלם".

בשובו מחצר הרבי יחד עם כל החבורה, הרגיש את עצמו כאחד מהם לכל דבר, ואז אמר להם:

„אנא אל תוסיפו לקראו לי ‚ליטוואק'. הרי אני כאחד מכם".

במרוצת הזמן עלה בן־ציון במעלות החסידות ונעשה לעמוד התווך של ה„שטיבל". הוא היה הרוח החיה של דבקות־החברים, וכן היה פעיל ומפעיל בעניני צדקה ועזר לנצרכים. שוב לא ניכרה בו כלל ה„ליטאיות".

ואף על פי כן נשאר שמו בקרב בני העיירה:

„בן־ציון הליטאי".

ער"ה תשי"ז

רבי חנניה סופר סת״ם

כשהתגלה בפעם הראשונה, בתור אורח, לא תהה איש על קנקנו. הוא בא לעיירה, כמו כל העוברים ושבים, שהיו נודדים ממקום למקום, כדי לאסוף כספים, מי ל,,הכנסת כלה״, מי ל,,פדיון שבויים״ ומי סתם בשביל עצמו בתור ,,עני בן טובים״.

באותו בוקר השגיחו אברכי בית החסידים באורח משונה, אשר התגנב יחד עם שאר המתפללים, עם תרמילו ומקלו, ועם טלית ותפילין נתונות בתיק קטיפה גדול, ותיכף עם בואו התיישב ליד שולחן הלומדים.

היה זה יהודי נמוך־קומה בעל זקן ארוך מכסיף, מצח חרוש תלמים־תלמים, וגבות עינים ארוכות. הכרת פניו ענתה בו, שדבר־מה נסתר טמון במעמקיו וכי איננו סתם אורח הבא לעיר.

מיד עם ישבו ליד שולחן בית החסידים, הוציא מתיק־טלית־ותפילין שלו, ספר תיקוני הזוהר והתחיל לעיין בו.

הוא לא שם לבו לנעשה מסביב, כאילו היה אזרח ותיק של אותה העיירה וכאילו מושבו זה ליד השולחן, הנהו המושב הרגיל שלו מימים ימימה.

תפוס־מחשבות ישב ליד ספר הזוהר ועיין בשורות המסתוריות שבו, אשר הכילו רק שמות הויה בצרופים שונים, וכל הזמן זרק את מבטיו החדים על אותם השמות הקדושים, על הצרופים המשונים.

אברכי בית החסידים, בהתבוננם באותו ,,האורח המשונה״ בשעה הראשונה לשהותו בבית החסידים, בראותם את אותן העינים מכוסות הגבות, שוקעות כל כך בים ,,השמות הקדושים״ של הקבלה, אשר בספר הזוהר הקדוש, החליטו תיכף בלבבם, שיש להם כאן ענין, לא עם סתם עובר־אורח ליום, או לשבוע, אלא עם טיפוס משונה, אשר תוך זמן מה יתגלה לפניהם במלוא תוכנו והדרו.

בינתיים דאגו האברכים להזמין עבורו ארוחת בוקר, צהרים וערב ליום הראשון לבואו אצל הגביר והחסיד הגדול שבעיירה, מקום אשר שם יוכל האורח גם לשוחח עם מארחו בדברי תורה ובמילין דאוריתא.

למעשה ביקשו תיכף לבוא אתו בקשר ולברר את מטרת בואו. אלא שספר הזוהר והשמות הקדושים בצרופיהם השונים, הרחיקו אותם לכתחילה מלבוא בדברים אתו.

אחרי כמה השעות הראשונות לבואו ואחרי עיונו בספר הזוהר, התפלל ביחידות בפינת בית החסידים בצד מערב, לא הוציא הגה מפיו, כי אם היה מתנודד כולו לאין שיעור. עטרת טליתו המוכספת, כיסתה חצי פניו מעל לעיניו וגבותיו הארוכות והוא כולו היה מעין שלהבת אש; התנדנד וקדח, התנדנד ורעד,והתפילה היתה בבחינת ,,תפילת חנה'' – רק השפתים נעות וקול לא יישמע.

אחרי התפילה ניגש אליו בנימין משה ישעיה, זה אברך המשי, הצעיר שבחבורה והזקן בחסידות. כי זקן פירושו מי שקנה חכמה, ובנימין משה ישעיה, קנה הרבה חכמה. די רק להזכיר שבאותו היום, אשר משה צבי השוחט הביא את בנימין משה ישעיה לעיירה בתור חתנו, הסתודדו זקני החסידים ביניהם ואמרו, שעוד לא ראו כ,,בושם'' הזה בכל העניינים, הן בתורה, הן בחסידות והן ביראת שמים, והוא גם היה מהמתעסקים הראשונים בעניני גמילות חסדים ודאגה לאורחים הבאים לעיירה.

אין פלא, איפוא, שכל הזמן עקב משה בנימין ישעיה אחרי כל תנועותיו של אותו האורח הנפלא וציפה בסקרנות לרגע בו יוכל לשוחח אתו.

שאלתו הראשונה היתה:

,,מהיכן יהודי באז?''

,,משוט בארץ'', ענה האורח בקצרה.

,,מה מעשהו ומה מטרת בואו?''

,,סופר סת''ם הנני ורוצה קצת לשהות אצלכם בעיירה''.

,,מה שמו?''

,,חנניה שמי''.

,,ובכן, ר' חנניה, עליו לגשת עכשיו אחרי התפילה לר' זיינבל לארוחת בוקר, הוא יאכל שם גם ארוחת צהרים וילון שם. ר' זיינבל הוא יהודי בן תורה, נגיד וחסיד''.

ובזה נגמרה השיחה הראשונה.

ענין האורח והידיעה הראשונה שהנהו גם סופר סת''ם – הכו גלים בין כל החסידים. סופר־סת''ם, עורך גלות, בא משוט בארץ, לומד זוהר, מלא דבקות בתפילה, רוצה קצת לשהות בעיירה – כל זה אומר דרשני. צריכים להתבונן בדרכיו ולהגיע לעצם מטרת בואו.

עברו ימים, עבר שבוע, ור' חנניה האורח הפלאי שהה בבית החסידים. אוכל היה במקומות שהאברכים שלחוהו לשם, אבל מקום לינתו היה בית החסידים, כי עוד ביום הראשון סירב ללון אצל גביר העיירה ר' זיינבל. הוא נימק את סירובו באמרו:

,,מה חשוב לו לגוף היכן הוא ישן? גם ספסל בית החסידים הנו מקום לינה טוב לגוף העכור''.

תשובה זו כבר הספיקה שלא להפציר בו יותר.

בימים הראשונים לבואו, לפני שהתחיל בעבודתו כסופר סת''ם, ישב כל הזמן בפינתו הקבועה בבית החסידים ורק עיין בספרי קבלה שונים. ישיבתו זו נמשכה כמעט כל היממה, שכן לא היה ישן בלילה יותר מארבע שעות, מאחת עד חמש בבוקר, ומאז שוב היה רכון על ספריו כל היום.

בדבר אחד משך אליו את תשומת־לבם של זקני בית החסידים, כאשר היו מוצאים אותו, מדי יום ביומו, במקוה, כשהוא טובל את עצמו במהירות רבה ומסתלק.

בנימין משה ישעיה היה הראשון, שפרץ את הקרח בינו לבין בית החסידים. לאט־לאט התחיל להתקרב אליו, לשוחח אתו, לנגוע בנושאים של קבלה עד שביום בהיר אחד החליט בנימין משה ישעיה, להזמין אצלו זוג פרשיות לתפילין.

בסך־הכל היה בנימין משה ישעיה בעיירה רק שנתיים, ולפני חתונתו סדר לעצמו פרשיות ותפילין חדשות. בכל זאת, מתוך שיחותיו עם ר' חנניה ומתוך אמרותיו וביאוריו על ענינים הקשורים עם כתיבת סת''ם, הגיע למסקנה להחליף פרשיותיו בפרשיות

חדשות שתהיינה כתובות בידי ר' חנניה, זה האורח הפלאי של העיירה.

שכן עוד לפני שהזמין אצלו את הפרשיות, התלהב ר' חנניה בשיחה עם בנימין משה ישעיה, בשעת לילה מאוחרת, כאשר שניהם היו ביחידות בבית החסידים:

„כותבים ספר תורה, כותבים תפילין, כותבים מזוזה וחסל. יהודים מכניסים לתיק, שמים על הדלת ומנשקים. מברכים ברכה על המזוזה. את הפרשיות מכניסים לבתים ויהודים מקיימים מצות תפילין יום יום. ספר תורה, יהודים מברכים עליו ברכות, וכן הלאה".

אבל, מה זאת כתיבה? גם מכתב כותבים. הכל כותבים, מקטן ועד גדול. כותבים גם דברי חול באותו הכתב ובאותן האותיות. האפשר לכתוב כך גם פרשיות, אותיות של הקב"ה?

כל אותיות התורה הנן שמותיו הקדושים של הקב"ה. פסוקי התורה, פרשיותיה, הנם צרופים שונים משמותיו. האפשר לכתבם סתם ככה?

כי בעצם, מה הן תפילין? אתה לוקח פיסת עור של בהמה, אשר את בשרה אכלת לארוחת צהרים ורק את העור השארת לעצמך. אתה משרטט על העור הזה במעט דיו בצורות שונות. קו הנה וקו הנה. מהקוים אתה מצרף מלים, מהמלים אתה מחבר פסוקים ומהפסוקים יוצאות לך פרשיות. וכשאתה מכניס את הפרשיות בבתים ואתה מניחן על ראשך ועל זרועך – קיימת מצות תפילין, שמת על ראשך כתרו של הקב"ה. האמנם אפשר לצאת ידי חובה בכתיבה בלבד?

לא כן, אחי, לא כך כותבים ספר תורה, תפילין ומזוזות.

כשאדם כותב, כלום אצבעות הבשר שלו הן הרושמות את הכתב? הידים והאצבעות הן כמו בולי־עץ, מוטות ברזל, ואין ביכלתן לעשות דבר. המוח שבאדם הוא הכותב, הוא הוא רוח החיים שבנשמת האדם, הוא הרוקם את צורות האותיות והכתב. ואם המוח הוא הכותב, אזי צריך להכניסו בכל אות ואות.

כשאתה כותב את המלה „שמע", צריך אתה להכניס את כל המוח באותה מלה. ובכדי להכניס במלה זו את המוח והנשמה צריך

קודם להבינה, צריך ללמוד תחילה תורה, לעיין בספרים ולהתעמק בספרי קבלה, בהם מפורשים ומבוארים היטב כל אתוון דאורייתא.

,,כל אותיות התורה הנן שמותיו הקדושים של הקב״ה״.

ושמותיו של הקב״ה צריכים להיכתב בקדושה ובטהרה. מה כהן גדול ביום הכפורים, כשהיה מבטא בפיו את השם המפורש, היה מבטאו בקדושה ובטהרה – כל־שכן כשכותבים אותו, מעתיקים אותו ממוח המחשבה אל פיסת הקלף הקטנה, שהוא צריך להיות כתוב בקדושה ובטהרה.

אמנם מצוות אינן צריכות כוונה, וכל יהודי פשוט הכותב פרשיות כדין כשרות הן ויהודי מקיים בהן מצות תפילין. אבל למה הדבר דומה: לשנים שעמדו להתפלל, שניהם התפללו אותה התפילה, שניהם קראו קריאת שמע, שניהם עמדו בתפילת שמונה עשרה; ברם, אחד מהם התפלל מבלי להבין את פירוש המלים. כלומר, הוא רק יצא ידי חובת תפילה. ואילו השני גם הוא התפלל, אבל כל מלה ומלה נאמרה בכל לבו, בכל דמו, כי הוא הבין כל מלה וידע באור תפילתו. תפילתו של השני היתה בבחינת ,,כל עצמותי תאמרנה״. לא השפתיים התנועעו ומלמלו, כי אם כל כולו, כל הרמ״ח והשס״ה שבקרבו התפללו.

הוא לא רק יצא ידי חובתו, אלא התפילה נעשתה אצלו לחלק של חיים, של עבודה, של דביקות עילאית.

אתה כותב על קלף יבש ונוקשה אותיות התורה ופרשיותיה, הרי הקדשת בכתיבה זו את הקלף. אתה מכניסן לבתי־עור, שוב אתה מקדישן לתפילין ויהודים מקיימים בהן מצוות השם.

זוהי המצוה כהלכתה. שמרת כל הדינים בכתיבה, התנהגת לפי המסורת, הרי יצאת ידי חובת תפילין.

ברם, יש עוד מדרגה בכתיבת תפילין, ספר־תורה ומזוזות, כאותה המדרגה של המתפלל השני שהיה בבחינת ,,כל עצמותי תאמרנה״.

ואפשר לכתוב על אותו הקלף היבש והנוקשה עוד כתב אחר. אפשר להכניס בכל אות ואות, בכל מלה ומלה של התורה. לב נשמה ומוח; וכשכותבים שם הויה ב״ה, אפשר לכתבו בגוף נקי ובידים טהורות. אפשר להפוך, לפי דרגת האדם ולפי כוח הקדושה את

פיסת הקלף היבשה, את שני בתי־העור השחורים – לתפילין אמיתיות, לכתרו של הקב״ה.

גם האדם הנהו בבחינת קלף יבש, גוף עכור עם בשר ודם, עם תאוות ודרישות, ועם המוח והנשמה, עם הלב והמחשבה. אפשר להפוך את הגוף הגשמי הזה למין בריה קדושה ונעלה, בבחינת מלאך, ואפילו למעלה מזה! זוהי בחינת הצדיק, המעלה בקדושתו את החומריות שבגופו...

שיחתו של ר׳ חנניה סופר נמשכה אותו הלילה עוד שעה יתירה. הוא העביר את שיחתו לעולם הקבלה והסוד ובנימין משה ישעיה שתה קבין קבין מאותו המעין המתגבר של חנניה סופר. ואז, באותו הלילה, החליט בלבו להזמין אצלו פרשיות חדשות לתפילין.

מאותו היום, השתנה סדר יומו של חנניה סופר.

הבקרים והערבים היו בשבילו קודש ללמוד התורה והתעלות המוחין, ובשעות הצהרים עסק בעבודתו הקדושה של כתיבת סת״ם. והיה יושב יום־יום, בשעות הצהרים, בפינתו הנידחה שבבית החסידים, מורכן על גבי פיסות קלף קטנות, בידו החזיק נוצת אוז גדולה, וכתב פרשיות ומזוזות.

הוא כתב אות אחרי אות בהפסקות. כולו היה מהורהר, ועיניו כאילו בערו כלהבות. לפעמים הניח את נוצת־האוז על השולחן, הסיט את הקלף לצדדים, קם על רגליו והחל לשוטט בבית החסידים הנה והנה, כשהוא מפזם בחשאי איזו נעימה חרישית. לאחר מכן נעלם לכמה רגעים ושוב חזר, כששערותיו רטובות אחרי טבילה במקוה, ושוב התישב בפנתו הקבועה, והמשיך בעבודת הכתיבה.

ר׳ חנניה סופר היה טובל את עצמו לפני כתיבת כל שם ושם משמותיו של הקב״ה, ולכן נמשכה אצלו תמיד כתיבת פרשיות לתפילין זמן רב. אולם לר׳ חנניה לא היה זה איכפת כלל, כי זו היתה מטרתו בעבודת סת״ם, שפרשיות, מזוזות וספר־תורה שיכתבו על ידו, יכילו בקרבם כתב של מוח, כתב של מחשבה וכתב של קדושה וטהרה. ואת כל זה הכניס בכל אות ואות שיצאה מתחת קולמוסו.

כשנה שלמה ישב ר׳ חנניה סופר באותה העיירה, בהמשיכו

במלאכתו, מלאכת הקודש, וכתב מזוזות ופרשיות בשביל אותם בני העיירה, לפי כוונותיו, צרופיו ומחשבותיו הנעלות. במשך אותה השנה נעשה ר' חנניה סופר לתושב קבוע של בית החסידים, כחלק בלתי־נפרד ממנו. איש לא הפריע לו בעבודתו. איש לא חקר אחריו, לברר את מעמדו, משפחתו ומקום דירתו, כי עוד בהתחלה, בימים הראשונים לבואו, נראה בעליל שהוא כולו איש פלאי, מלא־רזין ושתקן נורא, לכן הניחוהו לנפשו וחדלו לנגוע בשיחותיהם אתו באותה הפרשה.

אחד היה בנימין משה ישעיה, אברך האברכים, שמצא את הדרך אליו, ובמשך אותה השנה היה יושב אתו בערבים שעות על גבי שעות ומגלגל אתו בשיחות עמוקות.

השיחות הללו לא נסבו כלל על אישיותו של ר' חנניה, על שתקנותו ועל מקום מולדתו, כי הדברים הללו נשארו גם לבנימין משה ישעיה סוד כמוס. השיחות נסבו בעיקרן על נושאים של קבלה, ועניני כתיבת סת"ם ושמות הוי"ה ב"ה.

אחרי כל שיחה מעין זו, נדדה שנתו של בנימין משה ישעיה, כי אותם עולמות חדשים, אשר ר' חנניה גילה לפניו באותה השיחה, הופיעו לפניו גם בשכבו על מטתו ולא נתנו לו מנוח.

וכשם שביאתו של ר' חנניה לעיירה היתה כהפתעה, חמק ונכנס עם שאר כל המתפללים. כך היתה גם עזיבתו את העיירה.

ביום בהיר אחד, ראו מתפללי בית החסידים והנה אותה הפינה, בה ישב ר' חנניה סופר כל השנה, נשארה ריקה. כל החיפושים של בנימין משה ישעיה אחריו עליו בתוהו. לא הועילו כל החקירות ודרישות של שאר החסידים. ר' חנניה נעלם והיה לתעלומה באין פתרון.

אייר תשט"ו

צאן קדשים

בכליון־עינים ציפו כל בני העיירה, מזקן ועד טף, לחג שמחת־תורה, ובעיקר ייחלו לו הפעוטות מ„החברה הלבנה״, בני שש ושבע, ואף למטה מזה.

כיון שהגיע ובא יום שמחת־תורה, כאילו נהפכה העיירה כולה, על בתיה ורחובותיה, אבניה ורגבי אדמתה, לחגיגה אחת גדולה ונהדרה.

החג נחוג על ידי כל שכבות העיירה, ללא יוצא מן הכלל, כל שכבה וחגיגותיה.

מתפללי ה„בית־מדרש״, היהודים הפשוטים מכל ימות השנה, בעלי־מלאכה, חייטים וסנדלרים, סבלים, חוטבי עצים ושואבי מים – הם לא התעמקו הרבה בפנימיותו ומשמעותו של החג ולא הפליגו בכוונות. לגבי דידם היה זה פשוט מאד: יהודים שמחים עם התורה. ולכן רקדו ב„הקפות״ עם ספרי־התורה, נשקו אותם בדחילו ורחימו, שלמו דמים יקרים בעד „חתנים״, כל אחד דאג לעלות לתורה כמצוות היום, ואחרי כן עשו „קידושים״ בצוותא אצל הגבאי וראש־הקהל שלהם, ושמחו בשמחת היום.

התורה היתה בשבילם פשוטה כמשמעה. הנחת תפילין, תפילה שלוש פעמים ביום, פרק תהילים, והרי לכם תורה שלמה – תורה־שבכתב, תורה שבעל־פה, עם כל הפרד״ס שמסביב.

רגשות נעלים קצת יותר ידעו מתפללי חברות „עין יעקב״ ו„משניות״. הם טעמו במשך כל השנה ממתיקותה של תורה, ולכן ב„הקפות״ שלהם לא היו ספרי־התורה רק גויל לבן עם אותיות שחורות מקודשות, אלא האגדות שלמדו כל השנה מפי מגיד־השיעור, ההרגשה של לימוד תורה, עתים וזמנים – כל אלה באו לפניהם ביום שמחת־תורה, ולכבוד זה ערכו בבית־מדרשם קידושא־רבא, שמחו ורקדו כמעט כל היום.

את תיקונו המלא מצא החג ב„בתי החסידים", שם התאחדו והתמזגו יחד ה„גוף" וה„נשמה" של החג, ומשם התפשט, התפרץ ממסגרתו הצרה של בית־המדרש ועבר לרחוב, אל תחת שמי העיירה, וסחף את הכל, לרבות אפילו רבים מן הגויים.

אברהם יוסל המלמד היה זה שהוציא תמיד את חג התורה אל מחוץ לכתלי בית־המדרש, אל ראש חוצות, וגויים ערלים מכפרי הסביבה באו לראותו בהתלהבותו.

כשלעצמו היה יהודי נמוך־קומה, בעל זקן דליל מאד. הוא התפרנס מן ה„מלמדות", שבימים ההם היה פירושה: חיי דוחק ומצוקה. התגורר בחדר אחד עם כל משפחתו מרובת הילדים, ושם גם היה ה„חדר" בו לימד את תלמידיו.

ברם, מרגע שנכנס אברהם יוסל ל„שטיבל" בבית החסידים, שוב לא היה עוד אותו מלמד עלוב, סובל ומעונה. כאן הוא היה הראש, המדריך, המחנך ומורה־הדרך.

הוא לא ישב במקום אחד ב„שטיבל". כל כולו היה תוסס ושופע תנועה. יש שהיה פותח ספר לפניו על השולחן, מעיין בו רגע או שני רגעים, וחוזר וקם לשוטט אנה ואנה על־פני בית־המדרש. וכן לסירוגין, כשהוא פולט מדי פעם איזו נהימה חרישית, או פורש ידיו כלפי מעלה.

כזה היה סדר לימודו. ונהירין היו לו כל ספרי החסידות והקבלה. פרקים שלמים של זוהר היו שגורים על פיו. לפעמים, כשהיה משתרע על ספסל ה„שטיבל" בעינים עצומות, בשעת לילה מאוחרת, ונדמה שהוא מנמנם – היה למעשה חוזר ומשנן כל מה שלמד תוך כדי שוטטו על־פני בית־המדרש.

עבודתו ב„שטיבל" היתה בעיקר עם האברכים הצעירים, „פרחי החסידים", כשהוא שוקד לפתוח לפניהם את שערי החסידות ולהכניסם אל תוך טרקלינה.

ואכן, תכופות היינו פוגשים אותו כשהוא מטייל עם אברך חדש, שלא זה מכבר בא לעיירה להיות סמוך על שולחן חותנו. תוך כדי טיול זה היה מבאר לו את דרך החיים שלפניו.

כל ימות השנה לא ניכרו בפניו ובהליכותיו כל סימני חדווה ורגשי

גיל. להיפך, דרכו המוזרה בבית־החסידים, אופן לימודו, שיחותיו החשאיות המרובות עם האברכים הצעירים והתעמקותו המתמדת בספרי החסידות והקבלה – כל אלה שיוו לו הבעה של כובד־ראש וסבר פנים רציניות, אף כי תמיד היה בין היוזמים והמבצעים של ,,סעודות צוותא'', כגון ,,סעודת ראש חודש'' ו,,סעודת מלוה מלכה'', או סתם סעודת מרעים, שבה ניתן לעסוק בחסידות ובעבודת השם.

אך יוצא מן הכלל היה יום שמחת־תורה, שבו היה אברהם יוסל המלמד יוצא מגדרו. באותו יום שוב לא היה בחזקת ,,מלמד'', ,,חסיד'', ,,בעל קבלה'', ,,מורה ומחנך'' לאברכים; אלא היה מתלבש באיצטלא מיוחדת, איצטלת ,,שמחת תורה''.

וכך היה אז סדר יומו, כעין סדר עבודה של כהן גדול.

יום שמחת־תורה כשמו כן הוא. בראש וראשונה צריכים להתנער מכל אותן ,,מרעין בישין'', לטהר את הפנים מכל אותו סבר של חומרה, ולשמוח פשוטו כמשמעו, לרקוד ולהשתעשע עם התורה.

היה אברהם יוסל הופך את בית־החסידים, עוד בליל שמחת־תורה, לכעין בית כלולות, שבו הכל שמחים באפיריונה של תורה.

עוד לפני ההקפות, קודם התפילה, היו מביאים יינות ומשקאות ומחלקים לכל אחד את מנתו, בניצוחו של אברהם יוסל, אשר גם הוציא את כל המתפללים למעגל הרוקדים. והוא היה מרקד בהתלהבות עצומה, שר בקול, מקפץ ומכרכר, בהכריזו את פסוקי ההקפות בקולי־קולות, ואחרי כל פסוק הדהדו המלים:

,,שמחת תורה! שמחת תורה!''

בליל שמחת־תורה כמעט לא ישן כלל, וגם לא הניח לאברכיו לישון. וכי איך אפשר לישון? הלא היום קצר והמלאכה מרובה וצריכים לשמוח! מצווה לשמוח, ועוד איזו שמחה, איזה חג – שמחת תורה.

על פי מסורת של שנים רבות היה אברהם יוסל נעשה ביום שמחת־תורה לרועה של צאן קדשים. הוא היה אז פטרונם של כל הפעוטות, הילדים הקטנים המתכנסים מתחת לטלית של ,,כל הנערים'', והוא שקד ודאג לכך, שלא יחסר להם דבר ביום זה.

כדרכו בקודש, היה הולך בשמחת־תורה מ„קידוש״ ל„קידוש״ בהביאו יחד עמו את כל פמלייתו, כשלושים או ארבעים ילד, שלא נפרדו הימנו כל היום, ההורים ידעו על כך והרשות ניתנה לילדים ללכת עמו. והוא, כרועה נאמן, הכניס את צאנו לכל מקום שבו נערך „קידוש״, ומיד נעשה הוא המפקד והמנצח על השמחה. הוא חילק את המנות לכל החוגגים, אך את המנות הראשונות חילק ל„צאן קדשים״ שלו.

וכאשר השתלבו הכל במעגל והריקוד הגיע לשיאו, היה הוא מרים קולו בהתלהבות עצומה, ובפנותו אל הפמליה שלו שאל:

„מי אתם?״

„צאן קדשים!״ הרעים קול הילדים.

„וצאן כיצד פועות?״

„מה! מה! מה!״

והריקוד חזר ונמשך כמהלכו.

וכך עבר עם הילדים ממקום למקום במשך כל היום, עד אשר לפנות ערב, בתום תפילת מנחה עם פמליית הילדים במקום בו נערך ה„קידושא בתרא״ – יצא עם כולם לרחוב הראשי של העיירה, ואז ידעו הכל – לרבות הגויים והגויות שעמדו בצד – שאברהם יוסל המלמד עומד לסיים את חגיגות שמחת־תורה.

ושוב היה פונה אל צאן מרעיתו ושואל:

„מי אתם?״

„צאן קדשים!״

„וצאן כיצד פועות?״

„מה! מה! מה!״

ומיד הצטרפו אל הילדים כל העומדים ברחוב, וגם הגויים נתנו קולם וקראו:

„מה! מה! מה!״

שעה ארוכה נמשכו הקולות של אברהם יוסל ו„צאן הקדשים״ שלו והיו מנסרים בחללה של העיירה.

כך מדי שנה בשנה החזיק אברהם יוסל המלמד במסורת זו, לחוג את חג שמחת־תורה עם הילדים ולהכניס בלבם הרך גלי שמחה וגיל.

ולשם כך היה יוצא מגדרו, יורד ממדרגתו ומתחפש לפניהם כרועה, בהמשיכו להציג לפניהם את שאלותיו, למען קבל את תשובתם הנאמנה, תשובת ילדי ישראל, תשובת נשמות ולבבות זכים ותמימים, העונים ביום חגה של תורה את התשובה הברורה בראש כל חוצות:

,,מי אתם?''

,,צאן קדשים!''

אין תימה, איפוא, שבפי אלה הטף, ה,,חברה לבנה'' של העיירה, נשמר שמו של אברהם יוסל המלמד כבעל ,,צאן קדשים''.

טיפוסים

המעורר!

רישומו לא היה ניכר כלל בעיירה. לגבי רוב אנשי העיירה הוא היה יהודי פשוט ורגיל, אחד מני רבים.

קרוי היה בפי הבריות בשם אברהם־חיים ,,הקייץ''. היה זה כינוי־לואי שהוצמד לו לפני עשרות בשנים, ומעולם לא עלה על דעתי לחקור למקורו של כינוי זה, שכן היה מקובל על הכל, כאילו היה זה שם־משפחתו האמיתי.

פעמיים בשבוע, ביום שלישי וביום שישי – ימי־השוק שבהם היו איכרי הסביבה ממלאים בעגלותיהם וסוסיהם את כל רחובות וסמטאות העיירה, ומציעים למכירה כל מיני סחורות – היה אברהם־חיים משוטט יחד עם כל סוחרי השוק בין עגלות האיכרים, כשהוא ממשמש בחבילות ובשקים ופונה אל כל איכרי באותה שאלה שגורה: ,,מה למכירה, אדון?''

אברהם־חיים לא נמנה עם אותם סוחרים, שהיו קונים כמויות בלתי מוגבלות של תבואות וממלאים בהן את מחסניהם הגדולים. הוא היה סוחר קטן, שהסתפק בקניית שנים או שלושה שקים של חטה, שיפון, או שאר מיני דגן, ביום שוק. גם הספקים שלו היו איכרים צנועים, אשר הסוחרים ה,,לויתנים'' לא שמו לבם אליהם, בשל כמות הסחורה הקטנה שעמדה לרשותם.

באותם ימי־שוק ניתן היה לפגוש את אברהם־חיים בחוצות העיירה, כשהוא מהלך עם שק ריק מתחת לבית־שחיו, או נושא על גבו רבע שק תבואה ומביאו אל חדרו המיוחד, ששימש לו בעת ובעונה אחת חדר־אוכל, חדר־שינה, מטבח ומחסן של תבואות.

רבים היו שואלים אז לשלומו, והוא היה עונה לכל אחד באותה לשון: ,,ברוך השם, הכל טוב. לו רק יתן השם שנים שנים לחיות, וממילא לא יחסר דבר''.

הוא היה יהודי פשוט ותמים, בלי שום כחל ושרק. בזקנו כבר זרקה שיבה, פניו היו חרושים תלמי קמטים וידיו היו מיובלות מאד. אך על אף נטל השנים היה גופו הצנום זקוף ותמיר.

הוא לא נמנה עם מתפללי ה„שטיבל" ועם הנוסעים אל הרבי. גם בבית־הכנסת הגדול נפקד מקומו. הוא היה עמוד־התווך בבית־הכנסת של „חברת משניות" – המייסד, הגבאי והשמש גם יחד.

בזמן השיעורים, כאשר בעלי־הבתים של העיירה הצטופפו מסביב לשולחנות, היה אברהם־חיים תופס לו מקום בקצה השולחן סמוך לדלת. באותה שעה היה נראה כאורח אשר סר לרגע לשמוע את השיעור.

ואולם, עם זאת ניכרה בו איזו תסיסה פנימית בישבו כך ליד לומדי השיעור במשניות. היתה זו השמחה הפנימית שנתעוררה בו למראה עשרות בעלי־הבתים הלומדים תורה בצוותא מסביב לשולחן.

באותם רגעים היה שוכח לחלוטין את חדרו הצר המלא תבואה, את חייו העיריים ואת עבודתו האפורה והמשעממת במטבח. הוא הסיח דעתו מכל האיכרים הערלים, אתם היה נושא־ונותן בימי השוק, ומכל חיי ההבל והחומר. רגעים אלו היו תמצית כל חייו, רגעים של תענוג רוחני עילאי לאין ערוך, של התעלות והתרוממות.

בעלי־הבתים של „חברת משניות" התייחסו אליו בהוקרה. הם העריכו את מסירותו היתירה כגבאי ושמש גם יחד, והיו מנסים לעזור לו בכל אשר יכלו; אך הוא סירב לקבל עזרה כלשהי. לאותם בעלי־בתים שהתנדבו לעזור לו לטאטא את בית־הכנסת, היה אומר: „אין צורך. עבודה זו מוטלת עלי, ואל נא תפריעו לי, כי העבודה הזאת נעימה לי מאד".

היתה בו סגולה מיוחדת, אשר כמה עשרות בעלי־בתים ידעו עליה זה שנים רבות, ואילו אנחנו – נערים בני תשע ושמונה – גילינו אותה באקראי, בדרך אגב.

היה זה באחד מימי החורף הקרים. אנחנו הנערים, שמונה במספר, למדנו ב„חדר" הגדול שבעיירה. באותו פרק־זמן עסקנו

בסוגיית ר' חנינא סגן הכהנים שבמסכת פסחים – סוגיה חדשה לחלוטין בשבילנו. יום יום היינו יורדים לעומקן של הלכות „טומאה וטהרה", והתפלפלנו על סדרי הטומאות: ראשון, שני, שלישי וכו'. היינו גאים על כך, שהרבי הכניסנו לעומקה של סוגיה זו, והשתדלנו אז ללמוד בשקידה והתמדה. אפקים חדשים נפתחו לפנינו. דומה היה כאילו קיבלנו חופשה קצרה מסוגיות „נזיקין" ו„מועד", כדי „להינפש" במשך שבועות אחדים באוויר צח ורענן, בחורשת אלונים עבותים שנשתלו על־ידי ר' חנינא סגן הכהנים. התרעננות זו נתנה בנו את אותותיה, וגם הרבי הכיר בשינוי לטובה שחל בנו, בלימודנו ובשקידתנו.

יום אחד פנה אלינו הרבי ואמר:

„ילדים! אני מייעץ לכם להשכים קום במשך שבוע ימים כל יום בשעה חמש לפנות בוקר. אמנם בשעה כזאת עדיין העולם שרוי בחשכה, הכפור חודר לעצמות, וקשה לילדים כמותכם לצאת אז מן המיטה החמה החוצה, אך עליכם לזכור את הסעיף הראשון בשולחן־ערוך: ‚הוה עז כנמר'. יש להתגבר על כל הקשיים והמעצורים. אך אז תרגישו את הטעם האמיתי של לימוד גמרא. באותן שעות מוקדמות המוח צלול ושכלו של אדם רענן, כאילו זה עתה נברא, וקל להבין ולהשיג אז הכל. בטוחני שבמשך שבוע ימים נוכל לחזור על כל הסוגיה של ר' חנינא סגן־הכהנים ותדעו אותה על בוריה".

דברי הרבי גרמו לנו הפתעה נעימה מאד. מצד אחד היינו משתוקקים למין „חילוץ־עצמות" כזה, לקום בעוד לילה ולבוסס בשלג לבית־המדרש ללמוד תורה. אבל מאידך היה „יצר הרע" מתאר לפנינו את הקור העז השורר בחוץ, את החושך המבעית ואת המיטה החמה שיהא עלינו לעזבה בטרם עת.

„אבל מי יעיר אותנו לפני עלות השחר?" שאלנו את הרבי.

„הניחו דאגה זו בשבילי", השיב הרבי במאור פנים. „אם הנכם מקבלים על עצמכם להשכים קום, אדאג לכך שמישהו יעיר אתכם".

כולנו הסכמנו להצעת הרבי.

עדיין היינו ילדים ולא עמדנו על טיבה של הסכמה זו. כל הענין הזה של השכמה מוקדמת בלילות החורף נראה לנו כעין ,,מעשה קונדס'' ולא מציאות ממשית.

מפקפקים היינו אם בכלל ניתן הדבר לביצוע. חשבנו שלא תהיה אפשרות להעיר את כולנו בעת ובעונה אחת. ובעיקר הטרידה אותנו השאלה, מי זה יהא מוכן לקבל על עצמו תפקיד כה קשה, לסובב בלילות חורף קרים וחשוכים על־פני העיירה ולעורר ילדים ללימוד תורה.

אולם, כל חששותינו נתבדו. עוד באותו לילה, בהיותי שקוע בשינה עמוקה, נתעוררתי פתאום לקול נקישה חזקה על שימשת החלון שליד מיטתי. מיד הטיתי אוזן ושמעתי קול קורא:

,,גרשון! השעה כבר עשר דקות לחמש. קום ללמוד!''

הייתי כולי נדהם בהכירי את קולו של אברהם־חיים ,,הקייץ''. אך חיש־מהר התאוששתי מתדהמתי. קולו הצרוד של המעורר המריצני לקום מיד ממיטתי. על אף הקור והחושך קמתי בזריזות, כשאני משווה לנגד עיני את הסעיף הראשון בשולחן־ערוך. באותה שעה הרגשתי את עצמי כגור־נמרים.

תוך רגעים ספורים נטלתי ידי, התלבשתי, הצטיידתי בגמרא ובפנס דולק ומיהרתי לבית־המדרש של חברת־משניות, הוא מקום ה,,חדר'' שלנו.

הייתי בטוח שאני אבוא שם ראשון, כי הרי הזדרזתי לקום בלי כל שהיות; אך מה מאד השתוממתי בבואי לבית־המדרש ובראותי את הרבי ושאר התלמידים כבר ממתינים לי. באותו רגע בדיוק השמיע שעון־הקיר חמשה צלצולים.

כולנו היינו נרגשים, נתונים תחת רושם החוויה של ההשכמה לפני עלות השחר. בעיקר הפעימה אותנו העובדה, שהמעורר היה אברהם־חיים ,,הקייץ''. ואם כי למדנו את השיעור הראשון בשקידה רבה, בדעה צלולה וערנה, בכל־זאת היינו מציצים מפעם לפעם לאותה קרן־זוית שליד התנור המוסק, שם ישב ,,המעורר'' שלנו רכון על גבי ספר תהילים ואמר בכוונה עצומה את תפילות בן ישי.

במשך חמש־עשרה שנה המשיך אברהם־חיים במסורת זו. רוב

אנשי העיירה לא ידעו על כך, פרט ליחידי סגולה, אשר לגביהם „לא איברא לילא אלא לגירסא". הוא היה השעון־המעורר החי של המשכימים ללימוד תורה. מדי לילה היה קם בשעה שתים אחר חצות, מעיין לאור עששית־הנפט בפיתקה קטנה שהכין לו מראש, ויוצא לעבודת הקודש.

לבדו היה משתרך באישון לילה על־פני רחובות וסימטאות העיירה, ומפעם לפעם קולו הצרוד משסע את דממת הלילה. הוא היה עושה דרכו במסלול מחושב מראש, ועורר את כל אחד בשעה הרצויה לו, לפי הזמנתו. וכך היו ארבעת בתי־המדרש בעיירה הומים מדי לילה בלומדי־תורה משכימי קום.

במשך חמש־עשרה שנה התמיד אברהם־חיים בעבודת־קודש זאת ללא שום הפסקה, הן בלילות חורף סגריריים, בהשתולל סופת שלג על־פני העיירה, והן בלילות ירח בהירים. תמיד היה יוצא באותם מלבושים כבדים ובאותם מגפים גדולים, כדי לעורר יהודים לעבודת הבורא.

מעולם לא התרעם על יהודי, שלא קם לקול קריאתו. הוא היה דן אותו לכף זכות: ודאי יש דברים בגו. וכאשר בלילות־חורף סגריריים ביותר לא היה מוצא כמעט איש בבית־המדרש, לא רגז ולא בא בטרוניות. „אין בכך כלום", היה אומר. „אפילו אם בא רק אחד מעשרה, כדאי היה לטרוח ולהעיר את כל העשרה".

וכאמור, לא רק בשביל תלמידי־חכמים גדולים היה טורח, אלא גם בשביל תינוקות של בית רבן. כשהיה איזה רבי מזמינו להעיר כמה תלמידים בשעה קבועה לשיעור מסויים, היה מיד מצרף את הילדים לרשימתו ומדקדק להעיר אותם בשעה הנאותה.

כך בערה בלבו אהבה עזה ללימוד התורה. כך נשא במשימה הקשה אשר נטל על עצמו, להעיר בני תורה לעבודת הבורא. ואין כל ספק בלבי, כי כך היה ממשיך במשימתו הנעלה עד רגעיו האחרונים, עד שעלתה העיירה בלהבות השואה.

טבת תש"ח

מגדנות לכבוד שבת

דירתו הצנועה של מאיר, בת שני החדרים, היתה שרויה בעצבות. עקרת הבית, פנינה, שקדה כבכל יום על ניקוי החדרים וציחצוח הרהיטים עד להבהיק, כשהיא מקפידה לשוות לדירה מראה נאה ומשובב־עין.

שכן מטבעה היתה בעלת טעם וחוש ליופי ונקיון. עוד בנערותה, כאשר חלמה על חיי משפחה והקמת בית בישראל, היתה מציירת לה בדמיונה בית נאה ומסודר, כלים ורהיטים נאים המרחיבים דעתו של אדם. היא היתה מתארת לעצמה, איך תסדר את דירתה, תשמור על היופי והנקיון ותנהל את משק הבית בחריצות רבה.

ואמנם, בעזרת השם התגשמו חלומותיה. מאז נישואיה לפני כשמונה שנים הריהי שוקדת על ניהול ביתה בטוב־טעם ובחריצות, כיאה לאשת חיל, ומגשימה את כל אשר חלמה בשנות נערותה.

בעלה מאיר, גם הוא מצא באשתו פנינה את זיווגו הטוב. מיד לאחר נישואיו התחיל לעבוד בהוראה, עבודה נעימה הקרובה ללבו; שכן מלבד הפרנסה היא הוסיפה לו גם סיפוק נפשי, בקיימו מצווה של לימוד תורה לילדי ישראל. לאחר העבודה היה ממשיך ללמוד תורה. מדי בואו לביתו, היה יושב בחדרו הנאה והמסודר, מוציא מתוך ארון־הספרים גמרא גדולה של ,,שס־וילנא'', שקיבל בשעתו כמתנת אירוסין, וצולל בים התלמוד הגדול במשך שעות אחדות. כל אותו זמן היתה אשתו פנינה יושבת גם היא באותו חדר על הספה המרופדת ועוסקת בסריגה, כשאזניה נטויות לשמוע את ניגונו הערב של לימוד התורה.

ובכל זאת, זה למעלה משנה שאיזה עצב חרישי התגנב לתוך החיים היפים האלה וכאילו ניתק חוט האושר של המשפחה.

נימת העצב נתגנבה לשני הלבבות יחד, כירסמה בעמקי נפשם והעכירה את רוחם.

הדבר התחיל בערב אחד, כאשר ישבו מאיר ואשתו וגילגלו בשיחה. מאיר סיפר לה על חוויותיו כמורה בבית־הספר ועל תלמידיו השונים. במיוחד התעכב על ילד אחד, בעל כשרונות מצויין, עילוי המפליא בלימוד הגמרא והמגלה בקיאות נפלאה בראשונים ואחרונים. מתברר שהילד הזה הוא בנו של ידידו הקרוב, שהתחתן גם הוא כמעט באותו פרק־זמן בו התחתנו הם.

הוא נשתתק אז וגם היא נשתתקה. ומאז ירדה עננת העצב ושכנה על הבית.

אמנם שניהם חדורים הכרה עמוקה, כי פרי בטן הוא מתת אלוקים. שניהם מאמינים באמונה שלמה, כי יבוא יום וגם אותם יפקוד השם־יתברך, כשם שפקד את האמהות שרה ורבקה, כן ישמע לתפילתם היוצאת מעומק הלב; אך בינתיים הכאב כירסם בקרבם והעצב היה שורה על הבית.

ערב אחד חזר משיעורו הקבוע בבית־המדרש ופניו נהרו וקרנו. אחרי ארוחת הערב פנה אל אשתו ואמר:

„למדתי היום בספרים הקדושים, כי מצוה גדולה היא לחלק בשבתות ובחגים מגדנות ומיני־מתיקה לילדים הבאים עם הוריהם לבית־הכנסת, כי זה מרגיל אותם לאהוב את בית־הכנסת ולבוא תמיד לשם עם הוריהם לענות ,אמן יהא שמיה רבא'. הערב קבלתי על עצמי לקיים מצווה זו, ואבקשך, פנינה, להיות לי לעזר בקיום המצווה ולהכין לי מדי יום שישי וערב חג מגדנות ומיני־מתיקה, כיד ה' הטובה עליך, ובזכות זו נוושע גם אנו".

מאיר נשם לרווחה. ניכר היה בו, שהדברים שנאמרו מפיו גוללו אבן כבדה מלבו ומצב־רוחו נשתנה לגמרי.

„אעזור לך בכל לבי לקיים מצווה זו", ענתה פנינה. „הנני מקבלת על עצמי לעשות בבמיטב יכולתי להידורה של המצווה, ואני מאושרת שעל ידך נתגלגלה זכות זו לידי".

ביום שישי הקרוב היתה פנינה לאדם אחר לחלוטין. אף כי היתה עסוקה בסידור הבית והכנת מאכלי השבת, שקדה בהתלהבות

רבה גם על קיום המצווה שקיבלה על עצמה והיתה כולה נפעמת ונרגשת. במזנון כבר היה הכל מוכן. היא קנתה ממתקים וסוכריות ממין משובח וארזה אותם באריזות נאות מיוחדות של נייר צבעוני מרנין. היא השקיעה בעבודה זו את כל חושיה העדינים וטעמה הענוג.

הגיע זמן הדלקת הנרות. כשהיא לבושה בבגדי השבת ההדורים הליטה את פניה בכפיה וברכה על הנרות. לאחר מכן הוציאה את השקית המלאה מגדנות ומיני־מתיקה ומסרה אותה בדחילו לידי בעלה באמרה אליו:

,,הא לך, יקירי, מגדנות לחלק לכל ילד הבא לבית־הכנסת באהבה ובחיבה, כמו שכתוב בספרים הקדושים, ובזכות זו נוושע גם אנו בבנים״.

מאיר ניענע בראשו וענה ,,אמן״ והלך לבית־הכנסת.

היכל בית־הכנסת היה מוצף אור יקרות. הנקיון השתקף מכל פינה. קדושת השבת חפפה על כל כולו. עשרות הנברשות ההדורות נוצצו ברוב פאר. אנשים לבושי הדר ועטורי זקן ישבו ליד השולחנות הארוכים. ילדים בלבוש שבת התרוצצו פה ושם, או ישבו ליד הוריהם לפני סידור־תפילה.

מאיר נכנס לבית־הכנסת בצעדים מתונים, כדרכו מאז ומתמיד, וישב ליד השולחן. בידו האחת הוציא את סידורו מתוך כיס גלימת־המשי שלו, וידו השניה היתה מכונסת בתוך כיסו השני, שם החזיקה בשקיק החדש כאילו היה זה אוצר יקר.

לפני תפילת מנחה התחיל מאיר בעבודתו הקדושה. הוא פנה אל יוסי הקטן, בן החמש, שהכל הכירוהו בבית־הכנסת ב,,מזיק״ ו,,קונדס״, ואמר לו:

,,בוא הנה, יוסי. הא לך סוכריה עטופה בנייר מוזהב״.

כהרף־עין עמד יוסי לידו ו,,חטף״ מידו את הסוכריה המוצעת לו. הוא רץ מיד לספר לכל ילד על המתנה היפה שקיבל מהדוד מאיר.

קמעה־קמעה החלו להתקרב ילדים אחרים אל מאיר. ראשונים ניגשו ה,,אמיצים״ וה,,נועזים״ שביניהם, ואחריהם קרבו גם הצנועים והביישנים. ומאיר חילק לכל אחד ואחד את מנתו היפה.

לילדים היתה שמחה וששון. הסוכריות נעמו מאד לחכם ועיני כולם נישאו בתודה ובהערצה אל „גיבור היום" שלהם, לאותו מאיר השקט והמתון, אשר לפתע קנה את עולמו בעיני הזאטוטים.

באי בית־הכנסת לא הקדישו לכך תשומת־לב. הם חשבו, אולי מקרה הוא זה, שמאיר רצה להנות את הילדים במיני מתיקה. אבל כאשר חזר הדבר ונשנה מדי ליל שישי וליל חג, התחילו להבין כי לא מקרה הוא, אלא מצווה היא שקיבל מאיר על עצמו, מצווה שבלב, לשם סגולה להוושע בבנים.

לא עבר זמן רב ומן השמים פקדו את מאיר בבן. סוף סוף נתקבלו תפילותיהם של שני בני הזוג ונתמלא מבוקשם. אין לשער את השמחה הגדולה ששמחו שניהם. ברוב פאר והדר־נחוגו ה„ברית" ו„פדיון הבן". העצב גורש כליל מביתם ואת מקומו ירשו החדווה והאושר. שכן ידעו שניהם בהכרה מלאה וברורה, כי בנם יחידם ניתן להם כמתנה מאת הבורא יתברך, אשר נענה לתפילותיהם.

כך המשיכו מאיר ופנינה את חייהם המשותפים באושר ונחת. פנינה הוסיפה לשקוד על ניהול ביתה, ויחד עם זה התמסרה בלב ונפש לחינוך בנה יחידה. היא גידלה וחינכה אותו לתורה ולתעודה ורוו ממנו הרבה נחת.

חדשים ושנים נקפו מאז, אך במשך כל הזמן המשיכו שני בני הזוג במצווה הקדושה שקיבלו על עצמם, לחלק מגדנות וממתקים לילדים בבית־הכנסת. ואמנם זה עשרות בשנים שפנינה מכינה מדי ערב שבת וחג את מיני־המתיקה המשובחים, ומאיר מחלק אותם באהבה אבהית לכל ילד וילד הבא לבית־הכנסת, מגדנות לכבוד שבת.

שבט תש״ג

בסוכתו של ר' איצל

אביו של ר' איצל, ידידיה, נמנה עם בעלי־הבתים הפשוטים בעיירה, שידיעתם ב„אותיות הקטנות" קלושה ביותר. הוא היה ממתפללי המנין הראשון בבית־הכנסת הגדול, יחד עם שאר בעלי־המלאכה, הרוכלים והאומנים למיניהם. יום יום היה משתתף באמירת פרקי תהילים, ובערב, אחרי תפילת מעריב, היה מתיישב ליד קצה השולחן של לומדי „עין יעקב" ומטה אזנו לשמוע. האגדות ששמע אז נחרתו היטב בזכרונו והביאו לו אחר־כך תועלת בפרנסתו. אמנם רבות מן האגדות קצרה בינתו מלהבינן, אבל הוא האמין בתום־לב, כי אלה הם סתרי־תורה שאינם נהירים אלא לחכמים ואנשי־מעשה.

הוא התפרנס בעיקר ממשאו־ומתנו עם האיכרים הערלים בימי־השוק של העיירה. בקי היה בכל דרכי מסחרם, ולא היה דבר שהביא איכר לעיירה אשר ידידיה לא ידע את מחירו ולא קנהו. קונה היה כל מיני דגן, קטניות, חמאה, ביצים ופירות שונים. כמו כן היה קונה אריגים של איכרים, בגדים משומשים, שקים ריקים וכל מיני רהיטים, גם עגלות טעונות עצי־הסקה לימות החורף, או תפוחי־אדמה, דבש ושעווה – היו בשבילו סחורה עוברת לסוחר.

ידידיה היה גם בקי בשפתם של האיכרים, הבין לרוחם וידע במה למשוך את לבם. לא פעם שימשה לו אגדת־חז"ל נאה, שהיה מספר להם בלשון הגויים, אמצעי בדוק ומנוסה לרכוש את סחורתם במקח השווה, או אפילו במחיר מחל בהרבה מזה שהיו האיכרים משיגים אצל יהודים אחרים. שכן אהבו האיכרים לשוחח עמו, והוא ידע לצוד את לבם בלשונו הפקחית ובדיבורו העסיסי.

„ידידיה החכם" – כך היה מכונה בפיהם. ואכן היה ידידיה נבון ופיקח, בעל תפיסה חריפה, שהיה יורד לעומק דברי הזולת.

קומתו היתה בינונית, גופו כחוש ועיניו ממושקפות. על פי רוב

היו משקפיו צמודים לאחת מאזניו בחוט־משיחה. הילוכו היה אטי ומיושב, ודיבורו שקול ומדוד. נפשו סלדה מן הפיטפוט וגיבוב המלים. כל דבר שסיפר, היה מנוסח בקצרה ובלשון תמציתית וקולעת למטרה, ובתורת־צימצום זאת היה יסוד פקחותו. במלה אחת מסוגל היה להשפיע על כל אדם, בין יהודי ובין גוי.

גם את עיניו היה משתף באמנות דיבורו, ולא אחת קרה שפלוני ניסה לטפול עליו אשמה כלשהי, או סתם לחמוד עמו לצון, ואז די היה שיסיט את משקפיו על מצחו ויתן בו מבט אגב עיפעוף־עין, כדי שהלה ישפיל עינים נכלמות.

ברם, עם כל המעלות הללו לא נתברך בעשירות ופרנסתו היתה מצויה לו בדוחק ובצמצום.

ויותר מן המחסור החומרי הרגיש תמיד במחסור רוחני, מחסור בלימוד תורה. בלבו פנימה השתוקק להיות תלמיד־חכם, בדומה למתפללי ה„שטיבלך" הנוסעים אל ה„רבי". לפיכך השתדל בכל כוחו לתקן מעוות זה אצל בנו יחידו, ר' איצל על אף אמצעיו הדלים מסר את בנו למלמדים המעולים ביותר בעיירה, אשר רק בני עשירים זכו ללמוד אצלם. ואכן, מן השמים סייעוהו ובנו ר' איצל גדל והיה לתלמיד־חכם מובהק.

כידוע „ברא כרעא דאבוה", ו„מעשה אבות סימן לבנים". מלבד היותו עילוי בתורה וכליל המעלות, ירש ר' איצל גם את תכונותיו של אביו והצטיין בפקחותו. הוא היה מעורב בחיי העיירה, ויחד עם זה היו נהירים לו גם הוויות העולם הגדול. ואם כי היה ירא־שמים בתכלית ומדקדק בקלה כבחמורה, ידע על הנעשה בעולם הגדול ומדי פעם עבר ברפרוף על החדשות שבעתונים העבריים, כגון „הצפירה" ועוד, ודרך־אגב הציץ גם במדורי הספרות שהתפרסמו שם. הדברים היו מזעזעים אותו עמוקות והיה רוטן לעצמו: „אפיקורסות גמורה... מתלמידיו של משה הדסואי".

גילויים אלה מעולם ההשכלה הביאוהו לידי קיצוניות גמורה, ואם ב„שטיבל" היו מכנים את הסופרים החילוניים ו„מתקני הדת" בשם רשעים או פושעי־ישראל – הרי הוא היה מוסיף עוד כהנה וכהנה כינויים חריפים פי כמה וכמה.

,,הללו הם לא רק רשעים ופושעי־ישראל, אלא מסיתים ומדיחים לשמד רחמנא־ליצלן, ממש עוכרי ישראל, ויש להתרחק מהם תכלית הריחוק״.

ר׳ איצל היה, איפוא, היחיד ב,,שטיבל״ שהביא ידיעות מן הנעשה בעולם הגדול והוסיף עליהן ביאור ופרשנות משלו, על פי השקפת עולמו. והיו הכל אוהבים להימצא במחיצתו, ובשעות ההפסקה שבין תפילה ללימוד, או בשעות הערב המאוחרות, היו רבים מצטופפים סביבו ושותים בצמא את דבריו.

היה זה תענוג רוחני לשמוע את שיחותיו, שנסבו על נושאים שונים, על עניני חסידות וסיפורי־מעשיות של צדיקים, על הוויות העולם והמדיניות של הימים ההם, או על התארגנותם של המשכילים מחריבי כרם ישראל. ותמיד היה מתבל את דבריו במאמר חז״ל ובשיחת חולין של תלמידי־חכמים.

איתרע מזלו של ר׳ איצל, שדוקא הוא, אשר ידע את מקור הרעה, אשר הכיר את עולם ה,,השכלה״ והבין יותר מכל יהודי העיירה את גודל הסכנה הנשקפת לכל מי שיש לו שיח ושיח עם עולם זה, ואשר התנגד מתוך קנאות יתירה לקריאת ספרים חיצוניים וספרי השכלה – לקה בנגע זה בביתו, והבכור משמונת בניו, ברוך, הציץ בספרים חיצוניים ונפגע...

אמנם בבית לא ניתן להכיר דבר. ברוך – או כפי שהיה קרוי בפי הבריות: ,,בוטשה״ – היה לכאורה בחור ככל יתר בחורי ה,,שטיבל״, לבוש היה חסידית ושומר את כל מצוות התורה. הוא גם הירבה לקרוא בספרי החסידות ובמעשיות של צדיקים, שסיפק לו אביו לרוב. אף־על־פי־כן הבחין בו אביו בעיניו החדות, כי חל איזה שינוי בהלך־מחשבותיו וכי התחוללה בקרבו איזו תסיסה חריפה, והוא התחיל לעקוב אחריו בעינים פקוחות ולשים לב לכל דיבור היוצא מפיו. עד אשר ביום מן הימים יצא המרצע מן השק ור׳ איצל הסיר את המסווה מעל פני בנו. ואותו מעשה אירע בימי חג הסוכות.

סוכתו של ר׳ איצל היתה ידועה בכל העיירה, ולאו דוקא משום שהצטיינה ביופי מיוחד ובקישוטים מרהיבי־עין. מבחינה זו לא

נבדלה סוכתו מכל שאר הסוכות שבעיירה. כמוהן היתה אף היא עשויה קרשים ישנים וסכוכה בענפים משני העצים שצמחו בחצרו לשם מטרה זו בלבד. יחודה של סוכת ר' איצל היה בממדיה העצומים. היא היתה גדולה ורחבת־ידים, כדי להכיל כמה מנינים, ונועדה לשמש את כל השכנים בסביבתו. בערב החג, משהוכן השלד של הסוכה, היו מתאספים שם כל השכנים, האבות וילדיהם, וכל אחד הביא את תרומתו ל„סוכת ר' איצל". זה הביא ענפי־עצים, אחר הביא קישוטי נייר, אלה הביאו שטיחים ומפות לבנות, ואחרים הביאו כלונסאות ונסרים לגימור הסוכה. ואותה שעה היה ר' איצל מתהלך בסוכתו כאומן־בנאים המחלק הוראות לפועליו. הוא ניצח על כל פרט ופרט של המלאכה, מתוך הקפדה יתירה על כל הדינים הנוגעים לסוכה. מצד אחד ביקש לנצל בסוכתו את ה„לומדות" שלו ולעשותה סוכה של „לבוד", „דופן עקומה", „צורת הפתח" וכיוצא בזה, ומאידך גיסא רצה שסוכתו תהיה עשויה למהדרין מן המהדרין. לבסוף איחד ומיזג הכל יחד. ולא יצאו שעות אחדות עד שהיתה הסוכה מתנוססת, מוכנה ומזומנה לשרות כל השכנים.

וכך היה סדר יומה של סוכת ר' איצל מדי שנה בשנה בהתקדש חג הסוכות.

בליל החג, מיד לאחר תפילת ערבית, היו כל השכנים מתכנסים בתוך הסוכה, שהיתה מרווחת דיה כדי להכיל שלושים איש. בראש השולחן ישב ר' איצל, חבוש כובע־קטיפה שחור לראשו, יחד עם שמונת בניו. אחריהם הסבו כל השכנים על ילדיהם – כשני מנינים במספרם. כולם אכלו בצוותא את סעודת החג. בין הגשה להגשה היתה שהות ממושכת, מאחר שעקרות־הבית הוצרכו להביא את האוכל מבתיהן המרוחקים, ור' איצל היה מנצל שהות זו כדי להשמיע דברי־תורה נאים ונעימים וכן סיפורי־מעשיות נפלאים מענינא דיומא.

אחרי ברכת־המזון עזבו הילדים ובעלי־הבתים הפשוטים את הסוכה ונשארו רק כמנין יהודים בני תורה, לקיים מצוות ישיבה בסוכה, כפי שאמרו: „תשבו כעין תדורו".

ואז פתח ר' איצל מחדש את אוצרו העשיר. הפעם היה מפליג

בדברים יותר נשגבים ונעלים, בידעו כי הפעם שומעיו הם יהודים ברי־אוריין כמוהו. אותה שעה היה מכניס את שומעיו בעולם הקבלה, המסתורין של ה,,זוהר'' ו,,עשר הספירות'', או שהיה מובילם דרך יערות ה,,בעל שם טוב'' אל שולחנות הצדיקים. לפעמים היה מפליג סתם בפילפול מענינא דיומא, או היה פותח לפניהם אשנב אל העולם הגדול וגולל את כל פרשת ה,,משכילים'' ו,,מתקני הדת''. שיחות אלו היו נמשכות שעות ארוכות, ולא פעם אירע שהיו הולכים ישר מן הסוכה אל ה,,מקוה'', הואיל וכבר החווירו פני המזרח ולא נותר פנאי לישון.

אותו ליל חג התנהלה הסעודה כמימים ימימה. ר' איצל השמיע את תורותיו ושיחותיו כדרכו מאז ולא ניכר בו שום דבר מיוחד. בתום הסעודה עזבו רוב המסובים את הסוכה ונשארו רק אנשי ה,,חברותא'' של ר' איצל. שעה ארוכה ישב ר' איצל דומם כשהוא שקוע בהרהורים. המסובים תלו בו עינים מצפות. אך הוא כאילו נאלם פיו. ניכר היה שדבר־מה מעיק עליו.

לפתע נתעורר, פנה אל המסובים ואמר:

,,הבה אספר לכם הפעם מעשה שאירע בי, בתוך ביתי. המעשה כשלעצמו אין בו כדי לשמח ולעודד, אולם כדאי וראוי הוא שיהא כל אחד יודע אותו, למען יידע להרחיק את הרע מביתו ולשמרו שמירה מעולה''.

הוא נאנח אנחה עמוקה והמשיך:

,,המדובר הוא בבני בכורי בוטשה. זה מכבר הרגשתי שמשהו אינו כשורה אצלו. נתעורר בי חשש, שהוא קורא בספרים חיצוניים, אך מעולם לא תפסתיו בשעת מעשה. והנה, ימים אחדים לפני סוכות, בשעה מאוחרת בלילה, ניגשתי אל כוננית הספרים שלו, כדי להוציא ספר מסויים ולעיין בו. ולגודל תדהמתי מצאתי שם ספר כתוב בלשון הקודש, אשר מיד עם פתחי אותו הכרתי שהוא ספר חיצוני, פרי עטו של משכיל ידוע. הבינותי מיד, שבני שכחהו שם בין שאר הספרים. אמרתי בלבי: הבה אציץ בו ואראה, מה טיב הארס שהספרים האלה מחדירים בקרב קוראיהם. קראתי סיפור, שלכאורה אפשר לפרסמו בספרים קדושים. היה זה סיפור על יהודי שקידש

את הלבנה בדחילו ורחימו. היהודי מתואר היטב כחסיד וקדוש, והלבנה – כבריאה של הקדוש־ברוך־הוא, המאירה פניה אל היהודי בקדשו אותה ומקשיבה לכל תפילה ולכל פסוק היוצאים מפיו. תוך כדי קריאה כמעט שנהפכתי לחסיד של אותו סופר. אך ידעתי, כי ,ספר־תורה שכתבו מין ישרף' ולא כל שכן ספר כזה. ברור היה לי, שבתוך ה,,קדושה'' הזאת חבויות טומאה ומינות. ואמנם אחרי עיון וחיפוש מצאתי אותן. בתום כל התיאורים הנאים והמלבבים מסיים הסופר את סיפורו במשפט קצר, שבדרך שובו הביתה נהרג היהודי... קל לעמוד כאן על הכוונה הפסולה. שכן אמרו חז''ל, כי קידוש־לבנה מציל ממיתה משונה, והנה בא המין הזה ובודה מלבו סיפור, כדי לכפור בדברי חז''ל. והגרוע מכל הוא, שבתחילה הוא פותח בדברים נאים, כדי למשוך את לב הצעירים התמימים ולצודם ברשתו''.

אחרי שהיה קלה המשיך ר' איצל וסיפר:

,,באותו לילה פתחתי את תנור־החורף, הדלקתי פיסת נייר שעליה אפר כירה, יצקתי נפט על האפר, הנחתי עליו את הספר והעליתיו באש. לקיים מה שנאמר: ספר־תורה שכתבו מין ישרף''.

עוד רבות הוסיף ר' איצל לדבר על הנושא הזה, בהורותו לשומעיו איך להזהר ולהשמר היטב מפני הרשת הפרושה של ה,,השכלה''.

כשנסתיימה השיחה וכל המסובים חזרו לבתיהם, חש ר' איצל הקלה בלבו. שכן דבר זה העיק עליו כמשא כבד, וכיון שהשיח את לבו והזהיר את שומעיו מפני סכנת הספרות החילונית, חש כאילו נפרק ממנו המשא והוא נאנח אנחת רווחה.

סוכות תשי''ג

רעשנים

אצל ר' מרדכי התחיל „משנכנס אדר" מיד לאחר ט"ו בשבט. כבר למחרת ראש־השנה־לאילנות עמד כולו בסימן של פורים, על פי הכלל: שלושים יום קודם החג שואלים ודורשים בעניני החג.

ר' מרדכי היה יהודי בר אוריין וחסיד. נוסע היה אל הרבי שלוש פעמים בשנה, בהקפידו על כך הקפדה יתירה. את רוב עתותיו בלה בבית־החסידים, כשהוא משתתף בכל השיעורים הקבועים; ולא נפקד מקומו גם בשעות המאוחרות של הלילה, כאשר נאספו זקני החסידים ונכבדי העיירה ליד התנור המוסק וסיפרו מעשיות ואגדות על חיי הרביים, דרכי הצדיקים, ועל „הנסים והנפלאות שהיו מתגוללים תחת שולחנותיהם".

ר' מרדכי היה, איפוא, יהודי מלא וגדוש, מחד גיסא בתלמוד ובפוסקים, ומאידך גיסא נהירין היו לו שבילי כל הצדיקים והרביים, החל מהבעש"ט ועד לרביים של זמנו. בקי היה בכל הספרות החסידית, וכמעט לא היה ספר חסידי אשר לא קרא בו.

מזיגה זו של תורה וחסידות, של מוח ולב, עצבה את רוחו ונפשו ועשתה אותו לאיש־האשכולות, לנשוא־פנים ונכבד העיירה.

והיה ר' מרדכי שומר אמונים לרוח זו מתוך הקפדה רבה, שגם הדורות הבאים אחריו ילכו באותה הדרך. כל ילד מילדיו, כיון שמלאו לו שלוש שנים והביאהו אל ה„חדר", כשהוא מעוטף בטלית, כדי ללמוד אלף־בית – שוב לא גרע ממנו עין יומם ולילה ושקד על חינוכו כראוי. הוא השתדל בדרכים שונות להשפיע על כל בן מבניו, כל אחד לפי גילו ותכונותיו, לנטוע בקרבם אהבה רבה לכל דבר שבקדושה, לכל ענין של חסידות ולכל מנהג המקובל מדורי דורות.

אמנם לכאורה היה סדר־יומו של ר' מרדכי מלא כדי כך, שכמעט לא נותר לו שום פנאי להתמסרות לחינוך הילדים, שכן שעות הבוקר

והערב היו מוקדשות תמיד לעבודת ה' בבית־החסידים, ובשאר שעות היום היה עומד בחנותו להמציא פרנסה לביתו. אך בכל־זאת מצא לו תמיד אמצעים ודרכי השפעה, ודי היה ברגעים ספורים בלבד, בשיחות קלות שהם לכאורה ,,לא מן הענין'' ובעקיפין, כדי לקחת שבי את לב בניו ולקשרם אליו בעבותות אהבה ומסירות לאין שיעור. כולם רחשו לו יראת־כבוד ודבריו היו מקובלים עליהם ללא סייג.

השפעתו על ילדיו באה לידי ביטוי מיוחד בימים שלפני חג. באותם ,,שלושים יום'' שלפני כל חג היה ר' מרדכי יורד מעולמותיו העליונים ומצטמצם בד' אמותיהם של ילדיו. גוזל היה מדי יום כמה שעות מזמנו הקצוב, כדי להורות להם את הדרך, כיצד להתכונן לחג.

בפרוס חג הפסח היה ר' מרדכי לוקח את כל ילדיו לעסוק באפיית המצות, בחלקו לכל אחד מהם תפקידים מיוחדים, לרבות שלמה'לה הפעוט שאף הוא צורף לצוות.

לפני חג השבועות היה יוצא בכבודו ובעצמו יחד עם כל בני ביתו ללקט ירק לכבוד החג, ובעצם ידיו השתתף במלאכת קישוט הבית והחדרים בזרי פרחים וענשי ירק, יחד עם ילדיו הצוהלים.

בחודש אלול, בהתקרב ראש־השנה, היו כל בני ביתו של ר' מרדכי מתאמנים בתקיעת שופר. אם לגבי כל אדם ואדם התקיעה בשופר היא חכמה ולא מלאכה ולא כל אחד מסוגל להגיע לחכמה זו, הרי בביתו של ר' מרדכי אפילו שלמה'לה הפעוט ידע לתקוע בשופר כבעל־תוקע בקי ומנוסה.

ולא כל שכן לפני חג הסוכות, שאז ניתנה הרשות לכל אחד ואחד מהילדים לתרום כמיטב יכולתו וכשרונו לפאר ולקשט את הסוכה. ר' מרדכי עצמו יחד עם כל הילדים עסקו בסידור הסכך ושקדו על קישוט הסוכה בכל מיני התמונות וחפצי־הנוי מעשי ידיהם להתפאר.

ובעיצומן של ההכנות לקראת כל חג, ידע ר' מרדכי לתהות על קנקנם של ילדיו ולבחנם בלימודם, לעורם ולהמריצם על התועלת שבהתמדה ולימוד התורה.

ואולם, שלושים יום לפני חג הפורים היה פני הדברים שונים לגמרי. קשה היה לו לר' מרדכי לשתף את ילדיו בעבודות ההכנה לפורים, כי עדיין לא הוכשרו לכך בגלל גילם הרך.

באותם ימים הופיע ר' מרדכי לפני ילדיו כאדריכל ומהנדס, אומן בעל חריצות־כפיים להפליא, ומדי שנה בערב פורים היו כל בני הבית מצפים בכליון־עינים לראות איזו תגלית חדשה מחכה להם הפעם.

החל ממחרת ט"ו בשבט היה ר' מרדכי מקדים לשוב לביתו מיד לאחר מעריב, כדי לשקוד על עבודות ה„נגרות" שלו, דהיינו התקנת „כלי המן" בשביל ילדיו, על פי המצאה מקורית שלו.

„וכי איזה ערך יש לכל אותם ‚רעשנים', ‚חובטי המן' ו‚אקדחים' למיניהם?" היה ר' מרדכי מסביר למכיריו שמצאוהו בביתו שקוד על עבודת ה„נגרות" שלו. „הלא כל הדברים האלה הנקנים מן המוכן הם חסרי נשמה, בלי רוח חיים, בלי טעם. סתם ‚מקימי רעש' ותו לא. הלא מנהג ישראל תורה היא, ואם כן צריכים לחבוט ב‚המן' כהלכה, להרעיש שמו וזכרו הרעשה של ממש. ודבר זה יש לעשותו בכלי אשר יתאים לכל ה‚המנים'; כלי אשר יספר את כל תולדות המן ואחשוורוש וכל פרשת נס פורים".

ומדי ערב לפני לכתם לישון היו הילדים עומדים ומתבוננים באותה עבודת־קודש, בה עסק אביהם בדחילו ורחימו. בעזרת סכין חדה היה מתקין מקלות קטנים, לוחות מרובעים ומסמרי עץ, והיה מחליקם ומקציעם היטב. כן היה מנקב חורים מחורים שונים בכל החלקים אשר מלאו את שולחנו. והילדים היו מחכים בציפיה לאותו רגע, בו ירכיב אביהם את כל החלקים השונים וישלים את התקנת הכלים הנועדים לאותו „המן הרשע". אך הציפיה היתה ארוכה מאד. כל ערב הספיק להכין רק עוד חלק קטן, עוד מקלון מנוקב ועוד לוח מהוקצע, בעוד שסיום המלאכה עודנו רחוק.

כשבועיים ימים ארכה מלאכת הכנת כל החלקים השונים. וכשהגיע חודש אדר, כאשר חל ה„מי שנכנס" בכל תוקפו, ובבית־החסידים נעמד ר' בונם הזקן אחרי תפילת ראש־חודש על השולחן וסילסל בקולו האדיר: „ליהודים! ליהודים!" – אזי התחיל ר' מרדכי להרכיב סוף־סוף את ה„מבנים" שלו. לעיניהם הסקרניות של ילדיו היה מסדר מדי ערב את החלקים המעובדים, משלבם יחד בעזרת החורים והחריצים ומתאימם כהלכה. ולבסוף יצאו מכל עשרות החלקים הקטנים בסך־הכל כשלושה או ארבעה „כלי המן" ותו לא.

והיה זה ,,חובט־המן״, אשר לעומתו נחשבו כקליפת־השום כל שאר ה,,חובטים״ שבעיירה. די היה ששלמה׳לה הקטן יפעיל את המיתקן בשתי ידיו הקטנות ומיד נשמע קול רעש מחריש אזנים.

אחר כך בא תורו של ה,,רעשן״, שבו שולבה מחרוזת שלמה של ,,שינים״ האחוזות ב,,לשונות״ עץ גמישות. על ידי סיבוב אחד של הרעשן היו כל ה,,שינים״ נוקשות ב,,לשונות״ וטירטור רם הרעיש את כל הסביבה.

אחרי ה,,רעשן״ הופיע ה,,מגדל״ – כלי חדש, פרי המצאתו של ר׳ מרדכי, שאותו נשא והפעיל בכור בניו. כל ה,,מגדל״ היה מותקן על כלונס שבראשו גלגל קטן, וכחמשה־עשר פטישים קטנים היו צמודים אליו. ובהסתובב הגלגל היו הפטישים מכים בעוז ומשמיעים רעש.

על דפני ה,,מגדל״ היו מצויירות דמויות של המן ובניו, והפטישים היו מכים על גבי הדמויות כל אימת שהונע הגלגל.

ה,,מגדל״ עורר סקרנות רבה בבית־החסידים והכל עקבו אחרי פעולתו. צעירים, אברכים, בני עמידה וקשישים, הכל התבוננו בהתפעלות רבה בהרכבו המופלא מעשה־ידי־אמן של ה,,מגדל״.

,,מילא״, היו ממלמלים, ,,מי יוכל להידמות לר׳ מרדכי, אשר ידו חרוצה בכל, לרבות אפילו ביצירת כלי המן״.

כך היה ר׳ מרדכי, הלמדן והחסיד הנכבד, מקדיש עצמו לילדיו בכל שעת־כושר של יומי דפגרא לפני החגים. מתוך מגמה להשפיע עליהם במשך כל השנה, למצוא עמהם שפה משותפת ולהטיל עליהם מרותו ומשמעתו, היה יורד בעת הצורך מרום מדרגתו ונכנס לעולמם הילדותי, מתוך השתתפות במשחקיהם. והדבר נתן אחר כך את פריו בהשפעתו הברוכה על גידולם וחינוכם לתורה ולחסידות.

את ,,כלי הפורים״ היה מנצל גם להגביר את חשקם והתמדתם בלימוד התורה, שכן את הכלי היפה והמשוכלל ביותר היה מקבל מי שהוכיח בקיאות יותר רבה בלימודיו וידע בעל־פה מספר יותר גדול של דפי גמרא או פרקי חומש.

אדר תשי״ג

אייזקה הסנדלר

יש ונדמה לי, שהמרחקים כה גדולים, כאילו אלפי שנים מפרידים ביני ובין אותם עולמות טמירים, ואם אני מנסה להציץ מבעד לחרכי החיים אל אותם העולמות, הריני רואה רק צל צלן של תמונות עמומות, מכוסות אבק של המאה העשרים; כעין בבואות של הוד, אשר נתעכרו בחשרות שואה וחורבן.

ובכל־זאת רגעים אלה יקרים לי כל־כך, רגעי אושר ונועם, כאילו צצו ועלו לפני הדמויות מאז, כשהן פורצות את כל המחיצות המפרידות ביני לבין אותם העולמות, וכאילו הן מדובבות אלי במלים:

– אנא, יקירנו, לקט נא ככל אשר תוכל, אסוף פרח לפרח ושזור מהם זר אל זר, למען ייווכח לראות גם דורנו זה, דור האנרגיה הגרעינית והטיסות לירח, דור המתירנות ופריקת־העול, ויידע גם הוא את החיים ההם מלפני חמישים ומאה שנה – חיים עסיסיים ותוססים, כאשר אוצרות אושר ורוח היו ספונים בתוך ה„עמך" שלנו, בקרב פשוטי ההמון, בעלי־המלאכה ודלת העם.

עד הגיעי לגיל בר־מצוה כמעט לא הכרתיו. אמנם מיום עמדי על דעתי, מיום שאבי עטפני בטלית והביאני ל„חדר" ללמוד תורה – הייתי רואה אותו תמיד, אבל זו היתה הכרה חיצונית, סתמית, כשם שהכרתי את שאר תושבי העיירה.

בעיקר הייתי רואהו בשני מקומות מרכזיים בעיירה: בבית־הכנסת הגדול, או בבית־החסידים.

עד אז הוא היה בעיני סתם יהודי, ככל שאר היהודים, לא שמתי לב אליו כאשר נפגשתי בו בבית־הכנסת הגדול במנין ראשון של תפילת שחרית, כשאבי היה לוקח אותי עמו פעמים רבות עם עלות

השחר; או בשעות בין־הערביים, בין מנחה למעריב, ליד השולחן הארוך של לומדי השיעור ב„עין יעקב״.

מעולם לא התעיינתי לדעת את שם משפחתו. די היה לי בשמו השגור בפי כל אנשי העיירה, שם שהלם מאד את ממדי גופו, פרצופו והבעת פניו.

הכל קראו לו „אייזקה הסנדלר״. לא „אייזיק״ ולא „אייזה״, כי אם דוקא „אייזקה״, שם חיבה ותפנוקים כאילו היה בן יחיד להוריו, כאילו נולד אחרי עשר שנות ציפיה ותוחלת ממושכה. אך, כאמור, ראוי היה לכינוי זה על פי כל הדעות.

הוא היה נמוך־קומה, רזה וצנום, ומשקל גופו לא עלה בודאי על זה של נער בר־מצוה. פניו היו תמיד שוחקים ושׂמחים, עטורים זקן־שיבה דליל, מפוצל לשניים, שהרוח אהבה תמיד לבדרו ולהטיל את שני הקצוות על שתי כתפיו, תוך חשיפת סנטר חלק. מקבל היה כל אדם בשמחה ותמיד היה שרוי באושר ושביעות־רצון.

השכמת הבוקר וזמני בין־הערביים, התפילות והשיעור ב„עין יעקב״ – אלה היו נכסיו הרוחניים, מעין חלק „העולם הבא״ שלו.

מדי יום היה מוציא את ספרי „עין יעקב״ מהארון ומניחם על שולחן הלימוד, ואחרי השיעור היה מחזירם למקומם בחיבה ומסירות.

כמו־כן בבוקר לפני תפילת שחרית של המנין הראשון, היה מסדר את „סידורי־התפילה״ על השולחנות.

בסך־הכל היה שוהה בבית־הכנסת שעתיים בלבד, שעה בבוקר ושעה בין מנחה למעריב, אבל עבורו היו שעות אלה בבחינת „עולם ומלואו״. עיניו הפיקו אז משנה שמחה וגיל וכל כולו היה כעין נשמה עילאית, בלי גוף ובשר ודם.

כאמור, עד הגיעי לבר־מצווה הכרתיו סתם־כך בתור „אייזקה הסנדלר״. בסדנתו לא ביקרתי ובעבודתו לא ראיתיו, כי אם רק שמעתי עליו. שמו היה שגור בפי כל, וניכר היה שמתייחסים אליו בהוקרה רבה. לא כל אחד היה זוכה להגיע אליו ליהנות מפרי עבודתו.

כלום חסרים היו סנדלרים בעיירה?

לאו דוקא. כמעט בכל רחוב וסימטה היו סנדלרים מצויים, ניתן היה לראותם אפילו בשעות הלילה המאוחרות בתוך מרתף או בדירה רעועה, כשהם יושבים על השרפרף שלהם, רכונים על גבי שולחן קטן ועוסקים בתיקון נעליים, לאור עששית־נפט קטנה. לא פעם אהבתי לעמוד ולהתבונן בסנדלר כזה, כשהוא הולם בפטישו על סוליית הנעל, בנעצו בה מסמרי־עץ קטנים, או כשהוא רוצע חורים בעור ומשחיל בהם חוטים מזופתים לצורך תפירה.

ובכל־זאת היה ,,אייזקה הסנדלר'' שם־דבר בעיירה, סנדלר בהא־הידיעה, שלא כל אחד זוכה להגיע אליו, או לרכוש מגפיים אשר ידי אייזקה עשו ותיכננו אותם מן המסד עד הטפחות.

לא סתם סנדלר היה, מטליא טלאים או מחליף סוליות ועקבים. בכגון אלה לא עסק כלל. את כל זה השאיר ליתר סנדלרי העיירה. גם הם זקוקים לפרנסה. גם הם בניו של הקב''ה וזקוקים לידו הפתוחה ולקיום הפסוק ,,ומשביע לכל חי רצון''.

אבל הוא לא על כגון־זה עמל כל ימיו, ולא זו האומנות אשר ירש מאביו ומסבו.

ואם יש מי שסובר, כי סנדלרות ורצענות הן בגדר מלאכה בזויה ונחותה, הרי הוא נקט בדעה הפוכה לגמרי. הוא היה אומר, כי הסנדלרות היא אומנות שיש בה הרבה חכמה ומלאכת־מחשבת.

סתם מגפיים (בעיירות של הימים ההם נעלו רוב התושבים רק מגפיים אפילו בימות הקיץ, ואילו נעלים שלמות או חצאי־נעלים נעלו הגויים, או היהודים ,,המודרניים''), הנעשים בידי פשוטי הסנדלרים שבעיירות הקטנות, ובפרט סנדלרי הכרכים, אשר לא נתנו דעתם כלל על רגלי נועליהם, רגלי אנשים חיים שנבראו בצלם אלוקים, וראו ברגלים אלה רק בולי־עץ, כעין אימומים חסרי רוח חיים – מגפיים כאלה יכול היה כל שוליית־סנדלרים להתקין בלי קשיים.

לא כן ,,אייזקה הסנדלר''. זוכר הוא מה שלמד מפי מגיד השיעור ב,,עין יעקב'', אשר תיאר את פלאי הבריאה וסודותיה, שכשם שדעות בני־האדם אינן שוות, כך פרצופיהם אינם שווים, ולפי דעתו של אייזקה הדברים אמורים גם ברגלי בני־אדם, שאינן שוות זו לזו.

כל זוג רגלים של כל אדם ואדם הוא כעין בריה בפני עצמה, ובשום אופן אי־אפשר לסמנו על־פי מידה קבועה של אימומים למיניהם.

כשהיה נכנס אליו איש מאנשי העיירה להזמין לעצמו זוג מגפיים, צריך היה לחלוץ את מגפיו הקודמים, להפשיל את מכנסיו ולהפקיד את שתי רגליו בידי אייזקה. והוא היה נוטל את אמת־המידה שלו – היא אמת־המידה שבה השתמשו גם אביו וסבו ואשר בקושי ניתן היה להבחין במספרים המסומנים עליה – והיה מתחיל למדוד כל פרק ופרק של הרגלים, רוחב כל האצבעות, השקע של כף־הרגל ואת הקרסול והשוק. והביא בחשבון כל שומא ויבלת על האצבעות, או על כף הרגל, וכל סטיה ושינוי במבנה עצמות הרגל. מלאכת המדידה כשלעצמה ארכה אצלו זמן רב. בהחזיקו את הרגל בידיו היה רואה בה כעין בריה שלמה עם גוף ונשמה, המתחלקת לאברים ופרקים שונים.

מגמת מדידה מדוקדקת זו היתה, ליצור מגף בשביל אדם חי, שיהא תואם את הרגל לכל פרטיה ודיקדוקיה, לבל תסבול שם כאב או אי־נוחות.

ואכן, מי שזכה לנעול מגפיים מעשי ידי ,,אייזקה הסנדלר'', לא ידעו רגליו סבל וצער, וכאילו היו מרגישות עצמן ב,,גן עדן של מטה''.

אחרי שרשם את המידות המדוייקות השקיע כל כוחו ומחשבתו בהתקנת האימום – תבנית־העץ של הרגל, ומלאכה זו הצטיינה בדיוקה הנפלא, מעשה ידי אמן, כעין פיסול. משייף היה את בול העץ ככל הנדרש, ופה ושם היה מרפדו בפיסות עור קטנות – הכל כדי להשיג התאמה מירבית למידת הרגל החיה.

התקנת האימום ארכה אצלו יום שלם, שכן זה היה היסוד, התשתית לכל ה,,בנין'' של זוג מגפיים הראויים לשמם. אחרי־כן הכין דוגמה מנייר של שתי הגפות – החלק העליון המתלבש על הסוליה, והביא בעצמו את הדוגמה אל התפר, כדי שיכין לו מן העור המעולה ביותר שתי גפות תפורות כהלכה.

ואז הגיע אל עיקרה של המלאכה: הרכבת והתקנת המגפיים. ראוי לציין, כי בשקידה רבה ובעבודה מפרכת משעות הבוקר עד

שעות הלילה המאוחרות – להוציא שעות התפילה והשיעור ב„עין יעקב״ – הספיק להשלים במשך שבוע שלם רק שני זוגות מגפיים.

כל היום ישב על שרפרפו, כשכל חושיו ומחשבותיו נתונים על המגף שבידו. כל מסמר, כל חוט וכל הולם פטיש, היו בעיניו כאילו הוסיף נדבכים על־גבי נדבכים בבנין גדול ומהודר שהוא בונה. הוא ראה במלאכת כפיו כעין עבודה רוחנית שהוא עושה לטובת הזולת.

בכל שלב ושלב מעבודתו ראה התקרבות לקראת שיא מטרתו, השלמת פרי יצירתו.

את כל זה למדתי להכיר ולדעת מגיל ה„בר מצווה״.

וזכורני, שאמר לי פעם אבי ז״ל: אם תלמד בחריצות את ה„פשטל״ לבר־מצווה שלך ותתחיל ללמוד תורה בהתמדה, אזמין בשבילך זוג מגפיים חדשים לשבת אצל „אייזקה הסנדלר״.

זה היה חלומו של כל ילד בעיירה.

ומאז הכרתיו פנים אל פנים, בביתו, בסדנתו ובדרך עבודתו.

באותו יום, כאשר הביאני אבי ז״ל אליו, אל חדר־עבודתו הצר, ראיתיו ראיה אחרת לחלוטין. אייזקה חדש הופיע לפני. כמו מלך בכיפה ישב לפני שולחנו הקטן ושלט בידים אמונות על כל האביזרים השונים המפוזרים עליו.

אחרי שהחלפנו ביניינו ברכות שלום פנה אייזקה אל אבי בפנים שוחקים:

„ודאי, ודאי! בנך מתקרב לגיל בר־מצווה. בשבילו אדחה כל שאר העבודות, ואכין לו זוג מגפיים ,כפתור ופרח״׳.

וכדרכו, מבלי להרבות בשיחה, ניגש מיד לעניין.

„ובכן, ילד, הראה לי את רגליך״.

עד מהרה הרגשתי את ידיו המלטפות על כל פרקי רגלי, כמו רופא הבודק היטב את אברי הגוף, והיה מודד ורושם, מודד ורושם. מיד נתברר, כי שתי רגלי אינן זהות זו לזו במידותיהן.

ובפנותו אל אבי אמר:

„הבאת לי עבודה לא קלה. עלי להכין אימומים מיוחדים לרגליו. אבל כל הטירחה כדאית בשביל ילד לומד תורה המגיע לבר־מצווה״.

מדי ערב באותו שבוע, בשובי מן הלימודים, הייתי סר לביתו,

להסתכל ולהתבונן בשלבי העשיה של מגפי. ואמנם מדי יום היתה צורתם הולכת ומתגבשת, הולכת ונשלמת.

באותה שבת־קודש שבה הופעתי בבית־החסידים עם המגפיים החדשים לרגלי, לא היה קץ לשמחתי. הרגשתי כאילו נבראו לי רגלים חדשות. עד אז הייתי סובל כל מיני מיחושים ולחיצות מכל מה שנעלתי, ואילו הפעם היו רגלי מרגישות „כבתוך ביתן". המגפיים כאילו נבראו יחד עם רגלי והיו חלק חי מהן.

אייזקה היה סנדלר בחסד. בכל מגף ומגף שיצא מתחת ידיו הושקע חלק מחייו ומכל ישותו. הוא הרגיש חובה קדושה לעצמו, שהמגפיים הנעשים בשביל יהודי, מאחיו בני ישראל, צריכים להיעשות בנאמנות מירבית, ללא שום משגה וטעות.

מעולם לא קימץ בזמן ובמאמץ. לא היה איכפת לו להוסיף כמה וכמה שעות בתוך הלילה, אם מן השמים זימנו לו אדם בעל רגליים פגומות ולקויות מלידה, או מסיבה כלשהי.

אבל האם היה אייזקה רק סנדלר? האמנם זו היתה תכלית כל חייו, להכין מגפיים מעולות לתושבי העיירה, ותו לא?

חס וחלילה!

בשבתות ובחגים היה לובש צורה ודמות אחרת לחלוטין. ביום שבת או חג הוא היה בעיירה בבחינת פנים חדשות. אי אפשר היה להכירו. כולו היה אומר הוד והדר. כבר בערב שבת אחר חצות היום התחיל בהכנותיו. טבל במקווה לכבוד שבת, החליף מלבושיו, ועוד זמן ניכר לפני זמן הדלקת נרות כבר ישב בבית־הכנסת הגדול שבעיירה במקומו שבמערב, ליד ספר תהילים.

תמיד היה מראשוני הבאים לבית־הכנסת. כולו היה מצוחצח ומהודר בבגדי השבת, זקנו הלבן מסורק יפה ושני קצותיו יורדים על לוח לבו. פניו נהרו ועיניו הפיקו ניצוצות־אש על ספר התהילים שבידיו הגרומות.

ספר התהילים היה, אחרי סידור־התפילה, לוז־השדרה העיקרי שבחייו. מדי יום ביומו, לאחר המנין הראשון בבוקר, ובימי שבת ומועד לפני עלות השחר, היה לו ספר התהילים שיא האושר והנחת בחייו.

חזקה היתה בידו, שירש מאביו ומסבו, לבוא לבית־הכנסת מדי יום שבת וחג בעוד לילה, לעמוד לפני התיבה כשליח־ציבור ולהשלים יחד עם קהל הנאספים את כל התהילים לפני התפילה.

היה זה מחזה נהדר לראות כמה מנינים מדלת־העם, בעלי־מלאכה וסתם ,,עמך'', שהתכנסו מכל קצות העיירה בבית־הכנסת הגדול, לומר תהילים בצוותא.

דבר לא הרתיע אותם מלבוא, לא סופות־שלג וגשמי זעף בלילות החורף, ולא להט השרב בלילות הקיץ. תמיד התייצבו כחיילים מתורגלים בזמן קבוע, להשלים את כל ספר התהילים בבית־הכנסת הגדול.

אייזקה הסנדלר, כאמור, עמד לפני התיבה כ,,שליח־ציבור'' ואמר פסוק בפסוק, בקול רם ובניגון המיוחד לו, אשר זיעזע לבבות ועורר את כל שומעיו לתפילה ורחמים.

הוא הצטייר אז בעינינו כעין ,,מצביא'' רוחני העובר לפני חיילותיו ומובילם אל עולמות רוחניים נשגבים.

זו היתה דמותו האחרת של אייזקה, דמות שונה לחלוטין, עם נשמה יתירה ונפש עילאית של שבת וחג.

כאשר עזבתי את העיירה הוא היה כבן שבעים. למרות גילו המשיך בתפקידו כרגיל ושרת את העיירה בלב ונפש. שוב לא ראיתיו מאז. ואין כל ספק בלבי, כי כאשר הובילו הקלגסים הנאציים את כל אנשי העיירה אל הכפר הסמוך, אל קבר האחים הגדול שנכרה בשבילם, הלך גם הוא בתוכם בצעדי עוז וגאון ופסק את פסוקיו בתהילים באותו קול רם ובאותה נגינה כמו בימי שבת וחג.

ואלה היו דברי הפרידה האחרונים שנאמרו מפיו לפני סתימת הגולל עליו ועל כל אנשי עיירתו.

הי״ד.

תשל״ח

שמוא'לה ההלך!

איש בעיירה לא ידע אימתי ואיך הוא הגיע אליה. לפני כמה עשרות שנים חמק אל העיירה באין יודעים, כאחד מבני חבורת קבצנים המחזרים על הפתחים. במשך חדשי אותו חורף חיזר יחד עם בני החבורה על פתחי העיירה וקיבץ נדבות. הוא גם פשט יד בבתי־המדרש השונים שבעיירה. בלילה היה לן ב„הקדש" יחד עם שאר הקבצנים. איש לא שם לבו אליו ואיש לא נתן דעתו על כך, אם אותו הלך אלמוני השתקע בעיירה, או עזב אותה יחד עם חבריו הנוודים.

וכשם שביאתו היתה באין יודעים, כך היתה גם השתקעותו בעיירה בלי שום רושם והיכר. איש לא הבחין בו. כעין צל של דמות חולפת היה נראה כל יום בבית־הכנסת בשעות הבוקר המוקדמות. בפסיעות חרישיות היה חומק אל השולחן שליד הקיר המערבי, מקומם של כל היהודים הפשוטים, חוטבי־העצים ושואבי־המים, והיה מתפלל בפינתו הקבועה תפילת שחרית, בהפטירו לבסוף כמה מזמורי תהילים. מיד לאחר מכן היה נעלם מן העין ושוב לא היו רואים אותו עד למחרת בבוקר באותה שעה ובאותה פינה.

איש לא התעניין בו, לא בבואו ולא בלכתו, ואיש לא תהה לדעת מה הניע את הקבצן הנודד לקבוע את דירתו בעיירה זו, אחרי שבילה עשרות שנים בחיי נדודים.

תמיד היה מכונס בתוך עצמו ואפוף סוד ומסתורין. מעולם לא דיבר עם איש ואף לא נשא עיניו אל איש. הוא גם חדל לחזר את הפתחים ולפשוט ידו לנדבה, משל כאילו נתעשר פתאום ונשא באותו תרמיל־נוודים שעל גבו איזה אוצר נפלא של עשרות זהובים ומרגליות.

ואכן, למעשה הוא נתעשר בעיירה. הוא גילה אוצר בלום של

מרץ, כוח ועבודה, ואת האוצר הזה ניצל במלואו והיה יקר וחשוב בעיניו יותר מכל אוצרות זהב וכסף.

בעת שהותו בעיירה נתעורר בו חשק לעבוד, להתפרנס מיגיע כפיו ולהרוויח את לחמו ביושר ובהגינות. וכך נכנס לעבוד בבית־מלאכה לציציות. הוא לא התעניין הרבה בדבר „שעות העבודה", לא התמקח בענין שכר העבודה ולא העמיד שום תנאים. כניסתו לעבודה היתה על פי המקובל ועל פי הפסוק: „בבוקר יצא אדם לפעלו ולעבודתו עדי ערב".

כך היה יושב כל היום ליד גלגל הטויה וסבבו בלי הפסק, כשהוא מפיק מתוך המכונה כמויות גדולות של חוטי צמר, לצורך שזירת הציציות.

גם בבית־המלאכה היה סגור ומסוגר בתוך עצמו, כאילו נעל את לבו בשבעה מנעולים, במשך כל שעות עבודתו לא החליף מלה עם איש. הקול היחיד שנשמע מפיו היה קול אנחה וגניחה, שהתפרצו מדי פעם מעומק לבו.

אין לגלות את הסוד לאיש – אמר לו לבו. בל ידע איש, כי לא לחנם מתנודדת אותה „פתקה קטנה" עם הפנקס הקטן על לוח לבו הנסער, מתחת לכותנתו, בעת סובבו את גלגל המכונה.

ואם בסוד מדובר, הרי חובה לשתוק ולהדק את השפתים עולמית, וכך, מתוך אלם תמידי, עליו לבלות את שארית שנותיו ליד גלגל הטוויה, בעיירה נידחת הרחק ממקום הולדתו.

אין ברירה אחרת.

כיון שגמלה בו ההחלטה באותו יום של־הכרעה, ואחרי שחרת בקולמוס אותן מלים ספורות על־גבי אותה „פיתקה קטנה" – אשר לא יקרא אותן איש אלא רק לאחר שהוא יעזוב את העיירה לנצח – חייב הוא לשמור גם על מה שמתחייב מכך, דהיינו השתיקה הגמורה, האלם המוחלט.

כך נקפו חלפו ימים, חדשים ושנים, ואותו הלך זר, שהגיע אל העיירה ממרחקים, שמר על שתיקתו וסדרי־יומו הקבועים. מעולם לא הניח את מקומו הקבוע ליד קיר המערב בבית־הכנסת, וכן ליד גלגל הטוויה בבית־המלאכה לציציות. כמו כן לא סרו מעל לבו

ה,,פיתקה הקטנה'' עם הפינקס הקטן – אותה פיתקה שחוללה מיפנה בחייו והפכה אותו לאיש אחר, לאיש הטומן סוד בחובו ואשר נגזרה עליו שתיקה לכל ימי חייו.

אך סוף־סוף הגיע היום האומלל, בו נתגלה אותו סוד כמוס, שהתנודד במשך עשרות בשנים על לוח לבו של ההלך הזר. הוא שבק חיים לכל חי. לבו חדל לפעום ויחד עם זה חדל להתנודד עליו אותו צרור מיסתורי.

הוא לא הניח אחריו כל קרוב ומודע, ערירי וגלמוד היה במותו. את נשמתו נפח, בבית־המלאכה, בין אלפי חבילות של צמר, ליד מכונת הטוויה, תוך כדי סיבוב הגלגל.

אבל עם מותו הוסר הלוט מעל סודו. עד מהרה נהפך אותו הלך לאגדה מופלאה, ובמשך שנים רבות היה לשיחה בפי אנשים, נשים וטף.

עתה נפתרה החידה אשר קננה בלב רבים: בשביל מי הוא עבד? לשם מה הקדיש את כל אונו ומרצו בשקידה על עבודתו, בו בזמן שאפילו יום־עבודה אחד בשבוע היה בו די כדי לספק לו את מחייתו הצנועה?

ואלה הדברים שהיו כתובים על אותה פיתקה, הצמודה אל פנקס קטן:

,,הריני גלמוד ונעזב, בלי אשה ובנים. נדדתי בערים ועיירות, חזרתי על הפתחים, פשטתי יד וקבצתי נדבות, קבצתי פרוטה לפרוטה, ואת הכל הפקדתי בדואר, לפי הרשום בפנקס החסכונות. לבסוף נכנסתי לעבוד בבית־המלאכה לציצית והגדלתי את הכנסותי. את כל ההון הזה הנני מוריש לאחר מותי לעיירה הזאת. על־מנת לבנות בית ,תלמוד תורה' לתינוקות של בית רבן, למען תהיה זאת המזכרת היחידה אחרי וה,קדיש' שלי...''

כאלמוני הוא בא לעיירה, יחד עם חבורת קבצנים נודדים, וכאלמוני אפוף מסתורין חי בה עשרות בשנים, כשהוא מקיף עצמו בשתיקת אלם. ואולם, לאחר מותו יצאו לו מוניטין בכל העיירה והסביבה, הודות לאותו בנין ה,,תלמוד תורה'' שהוקם מכספו ואשר התנוסס לשם ולתפארת.

אדר תשי''ג

בעל השמורה

איני יודע דבר על שנות עלומיו שלאחר חתונתו. אמנם מפעם לפעם שמעתי את בני גילו ממלמלים משהו על עושרו, על משפחתו ומסחרו, אך בעיני היו אלה סיפורי־מעשיות בעלמא, נחלת העבר. מיום עמדי על דעתי להכיר בני־אדם ולהבינם, לא הכרתיו לא כעשיר ולא כבעל־משפחה, אלא כר' שמואל־דוד האלמן הזקן, עם הכינוי „בעל השמורה". תואר זה הצמידו לו בני העיירה לאחר אותה דליקה עצומה, אשר הפכה את כל מחסני התבואות והסחורות בעיירה לעיי חרבות.

„כפי הנראה", היה אומר ללקוחותיו בפרוס הפסח, „לא לחנם גזר השם־יתברך שריפה על רכושי, ולא לחנם הורידני מנכסי, משום שלא מצא איש יותר ראוי ממני להתעסק בעניני מצה־שמורה. ואומר אני לכם בפה מלא, כי מוצא אני הרבה יותר טעם בחיי אלה, מאשר בחיים של אז, בימים של שמואל־דוד ,העשיר' ".

לגבי ר' שמואל־דוד התחיל חג הפסח לפני הסתיו. מדי שנה בשנה בתחילת קציר־חטים היה ר' שמואל־דוד עוזב את העיירה לשבוע ימים ועורך גלות בכפר של גויים. הוא היה לן באורוות על־גבי מצע של תבן, אכל מככר־הלחם הגדולה שהביא עמו מביתו על־מנת שתספיק לו לכל השבוע, שתה חלב שהיה חולב בעצמו מתוך כד שהביא עמו, ושום אוכל או משקה אחר לא בא אל פיו.

כל בוקר עם עלות השחר היה ר' שמואל־דוד יוצא אל החורשה שבירכתי הכפר, שם התעטף בטלית, הניח תפילין והתפלל שחרית. אחרי התפילה היה נכנס לבית האיכר, מקום שם חיכתה לו האיכרה למען יחלוב בעצמו את מנת החלב שלו מעטיני הפרה בכדו המיוחד. לאחר שאכל את ארוחת־הבוקר – לחם עם חלב – היה יוצא אל השדה, להשגיח על מלאכת קצירת החטים, שנועדו ל„מצה

שמורה״. שקט היה מסביב, רק משק החרמש והשבלים הנופלות נישא בחלל. שם, בקצה השדה, היה ר׳ שמואל־דוד קובע לו מקום ישיבה ולא זז משם כל היום, כשהוא מחזיק בידו ספר תהילים ועיניו היו מציצות חליפות פעם בתהילים ופעם בקוצרים.

,,מצה שמורה צריכה שימור מזמן קצירה ואילך״. דברים כפשוטם, ור׳ שמואל־דוד הקפיד על כך במיטב יכולתו. חושיו היו ערים ועיניו היו פקוחות על כל ניד וזיע של הקוצרים בשעת הקצירה. לא פעם קרה שה,,שקצים״ חמדו להם לצון באמצע הקצירה והיו מתיזים מים זה על זה. אז היה ר׳ שמואל־דוד מזנק בין־רגע ממקומו, רץ כצבי למקום המעשה כשהוא משולהב כולו ומתחיל לברור את השבלים שנרטבו במים, עד שלבסוף היה מוציא אלומה של שבלים פסולות למצה־שמורה ומניחה בצד. אז היה בעל השדה גוער ב,,שקצים״ בשל ההפסד שגרמו לו והעבודה נמשכה אחר־כך כתיקונה.

יום קציר נמשך ארבע־עשרה שעות רצופות, בלי הפסקת צהרים, שכן גם ארוחת־הצהרים נאכלה בשדה. בעת הקציר היה כל רגע יקר, כי מי יודע מה ילד יום? מי יוכל לדעת את זמני הגשמים, שלפעמים הם יורדים דוקא בזמן הקציר וגורמים משנה הפסד – הפסד לאיכר שהיה מקבל מחיר מופרז בעד החטים הללו, והפסד לר׳ שמואל־דוד, שאם חס־וחלילה ירדו גשמים מנין יהיו לו חטים למצה שמורה?

את הלילה היה ר׳ שמואל־דוד מבלה על מצע התבן, מקום שם חישב את כל החשבונות והסידורים של מצת השמורה. באשר לדייש אין מקום לדאגה, שכן הוא יהיה נוכח במלאכת הדייש עד תומה. אך מה יעשה בענין טחינת החטים? אמנם הוא שמע כי בעיירות הסמוכות טוחנים מצה שמורה בטחנות־רוח, אחרי שהרב הכשיר את הריחיים, אבל בשבילו היה לא תהיה כזאת. כל עוד הוא חי לא יתן לטחון חטים של ,,שמורה״ באותו מקום בו נטחנו חטים של חמץ. יבואו כל רבני העולם ויכשירו – לא איכפת לו כלל. הלא ישנה דרך אחרת, דרך פשוטה וכשרה – ריחיים של יד.

בעיה זו של טחינת החטים הטרידה אותו מדי שנה בשנה, כי תמיד היה עליו למצוא מקום בו הותקנו זה עתה אבני־ריחיים חדשות

ולשלם לאיכר מחיר מפולפל על־מנת שיסכים לטחון ראשונה את חטיו. וכל עוד לא מצא מקום כזה היתה איזו עצבות מעיבה על פניו ודאגה ניבטה מעיניו. אבל מן השמים היו מְזַמנים לו לר׳ שמואל־דוד מדי שנה בשנה את מבוקשו. לא היתה שנה שהוא לא מצא מקום בו הותקנו אבני־ריחיים חדשות.

כך היה ר׳ שמואל־דוד מבלה שבוע ימים בכפר של גויים, בלי ,,שטיבל״, בלי מנין ובלי קדושה וברכו. לא פעם היו מתעוררים בקרבו הרהורי חרטה על כל הענין הזה שנטל על עצמו, אך כיון שהגיעו הימים שלפני הפסח, כאשר שקיות של קמח ,,שמורה״ מלאו את ביתו וכל בני העיירה, הרב דמתא, חסידים ואנשי מעשה, עשירים ונכבדים, וכן גם מיוחסים מעיירות סמוכות, נהרו אליו לקנות ממנו קמח למצות שמורה – היה מוצא בזה סיפוק ופיצוי מלא על כל הסבל הנגרם לו מאותו שבוע ימים. ,,הכל כדאי״, אומר הוא אל נפשו מתוך שביעות־רצון, ,,ובלבד שיהיו יהודים אוכלים מצה מן המובחר השמורה משעת קצירה ועד אפיה, ללא הפסק של הסח־הדעת״. ואכן, יכולים היו בני העיירה להעיד על כך, שר׳ שמואל־דוד לא הסיח דעתו אף לרגע קט מהקמח הזה והיה ער עליו יומם ולילה.

ר׳ שמואל־דוד לא היה למדן, ואף לא תלמיד־חכם רגיל, לפי המושגים של הימים ההם. מסתבר שלא עשה חיל בלימודיו בימי נעוריו. אולם תמיד היה מתאבק בעפר רגליהם של החסידים וקלט מפיהם סיפורי מעשיות שהיו מספרים ביניהם על הרבי מפשיסחה, הרבי מקוצק זצ״ל ועוד, והפירורים הללו אשר לקח מעל שולחן החסידים, הסיפורים על דרכי חייהם של הגדולים בישראל, על התמסרותם ואהבתם לכל דבר שבמצווה, הפיחו בקרבו רוח של אמונה מוצקה ואהבה וחדווה לכל דבר שבקדושה. ולפיכך, כאשר נטל על עצמו את המשימה, לספק מצות שמורה לבני העיירה, מלא זאת בלב שלם ותמים עם כל הדקדוקים והתגים.

במשך חדשי הסתיו והחורף היה ר׳ שמואל־דוד אורח תמידי בביתו של הרב דמתא. כמעט יום יום היה פונה אליו בשאלות משאלות שונות בענין שימור המצות. לפעמים היו השאלות

מגוחכות ומצחיקות, אך הוא לא שם לבו לכך. יצחק לו כל אחד כאוות־נפשו, והוא בשלו. כיון שנתעוררה שאלה יש לשאול את הרב, ותהיה זו שאלה קלה, שאלה של ,,סתם מקשן״. והרב ידע תמיד להשיב לו בחיוכו הנעים ובדברי פיוס ורוך.

,,תנוח דעתך, ר׳ שמואל־דוד״, היה אומר לו, ,,החוטים שתפרת בהם את שקיות הניר בשביל הקמח הם כשרים בהחלט ואין עליהם שום חשש של חמץ״.

ועוד כיוצא באלו תשובות היה משיב לו מדי פעם.

בימים שבין פורים לפסח היה ר׳ שמואל־דוד לובש קלסתר־פנים חדש. הקמטים שהיו חרושים על מצחו שתי־וערב, נתיישרו. גומות־החן אשר בלחייו סמוך לשני צדי פניו, עמקו יותר בחייכו והיו תדיר מזומנות לקדם פני הכל. והוא עצמו, עם רמ״ח ושס״ה שלו ועם כל נפשו ונשמתו, היה מכונס – ככהן בזמן העבודה – בחדרו מוקף מכל עבר שקיות של קמח ,,שמורה״, מסודרות יפה על־גבי מדפים מיוחדים, שהתקין ר׳ שמואל־דוד בשבילם.

כל היום היה מתהלך הנה והנה בחדרו והביט בעינים נוצצות על שורות השקיות, כאילו היה משתקף בהן כבתוך ראי. מפעם לפעם היה מחליק בכף ידו הגרומה על אחת השקיות מתוך חיבה. שכן בשבילו לא היו אלה סתם שקיות דוממות, או קמח בעלמא. לדידו היתה כל שקית מין בריה חיה ומדובבת, שיש בה רוח ונשמה. הוא ראה בהן את פרי עמלו של יותר ממחצית השנה. הן עוררו בו רגשות שונים, הזכירו לו את ימי ה,,גלות״ שערך בכפר בין הנכרים. בהביטו בהן היה חוזר וחי אותן החוויות היקרות בחייו, בהיותו יהודי בודד בירכתי שדה־קמה, פה עומדים גויים וקוצרים במגלים ובחרמשים את הקמה, ושם יושב הוא עם ספר תהילים בידו ונוהם לפי קצב רשרוש השבלים בנפלן מתחת ידי הקוצרים את מזמורי נעים זמירות ישראל. ולכן לא יפלא שבפרוס הפסח היה שרוי בהתרוממות־הנפש וכל כולו היה אש יוקדת, התלהבות של קדושה.

כך המשיך ר׳ שמואל־דוד במסורתו מדי שנה בשנה, ועל כך חבבוהו והוקירוהו כל בני העיירה והיו מזכירים את שמו מתוך אהבה והערצה: ר׳ שמואל־דוד בעל השמורה.

אהרן השמש

לאט לאט, במרוצת הזמן ועם שינוי פני החיים, הולכים ונעלמים בתהומות הנשיה, אישים, דמויות, חוויות ופניני־חיים, שתפסו מקום חשוב בחברה שלנו, שעיצבו ושיוו את צביונה המיוחד של כל עיר ועיירה וכל קהילה, והעשירו את מחשבתו של כל אחד מאתנו.

לאט לאט, עם הכנסנו במעגל חיים מחודשים, הולכים וכבים, שוקעים ודועכים, אותם האורות המנצנצים, שחדרו אי־פעם לתוך פנימיותנו, האירו את מחשכי הלב והקלו את דיכדוכי־הנפש.

וגדולים שבעתיים הכאב והצער בידענו, כי כל זה ההווי המיוחד, שאי פעם היה חי, תוסס ומפכה כמעיין, איננו עוד: כי הוא חרב לעולמים, נקבע במיליוני קברים הפזורים בכל רחבי העולם, ללא מצבה וללא ציון וסימן־היכר.

מתוך עיי החרבות האלה, ומבין מפולת הקברים הגדולה הזאת, הנני להציג בפניכם דמות אחת, נשכחת, שגם היא נעלמה עם סופת השואה הנוראה. ויהיה נא זה למצבה, ציון לקברו, לדמותו הנאצלה של אהרן השמש בעיירת מולדתי.

*

מי לא הכיר את אהרן השמש? מי לא ידעו ולא חרת את שמו עמוק בחובו? הכירוהו היטב זקני העיירה, אלה אשר בוקרם התחיל בשלוש או ארבע לפני עלות השחר; הכירוהו בני גיל העמידה, בעלי־המלאכה, הסוחרים והחנונים הזעירים, שאת פניו ראו במנין ראשון עם עלות השחר; הכירוהו החסידים והלמדנים, שמקומם היה בבית־המדרש ליד הגמרות והספרים; הכירוהו הבחורים, האברכים ו„פרחי כהונה", שמגעם אתו היה כמעט כל היום; הכירוהו גם הפעוטות, תינוקות של בית רבן, הקונדסים הקטנים, שאהבו

להתלוצץ ולהתבדח עמו; והכירוהו כל בני העיירה, מנער ועד זקן, טף ונשים, חתנים וכלות, ובחורים ובתולות.

גם מבנה־גופו והילוכו המיוחד, עשו את אהרן השמש לשם־דבר ולדמות מוכרת לכל. נמוך־קומה היה, כמעט ננסי. ילדים בני חמש, שש, היו אוהבים בבית־המדרש לגשת אליו, סתם־כך לשם בדיחות־הדעת, ולהשוות את גובהם לגובהו של השמש. ולא פעם היה ילד בן שש מכריז בצהלת נצחון.

„אני יותר גבוה מאהרן השמש!"

מצחו היה גדול ורחב, חרוש כולו קמטי קמטים, ותפס כמעט את רוב פניו. פיאותיו קטנות היו, ולא משום שגזזן חס־וחלילה, אלא שלא הראו סימן ברכה בגידולן. עיניו השחורות הצטיינו במבטים חודרים, רואים למרחוק. לראשו היה חבוש כובע גדול, רחב שוליים, ומתחתיו ביצבצה כיפת־קטיפה שחורה, שמרביתה כיסתה את כל עורפו.

לעומת גופו הגוץ היו רגליו מאורכות קימעה והן הן ששיוו לו קומה קצת יותר גבוהה משל גמד.

מתי התחיל לשמש את העיירה? זאת לא ידע כמעט איש מבני־העיירה. ליצני העיירה היו אומרים, שבתוך גוף ננסי זה מתחבאות הרבה הרבה שנות־חיים ולא נודע כי באו אל קרבו.

את תפקידו מילא בנאמנות ובתמימות. כל יומו וכל לילו היו מוקדשים לשם שמים. הוא עשה את עבודתו לא בתור מקצוע המפרנס את בעליו, אלא הוא ראה בה מלאכת־קודש, עבודה שבלב ובנשמה.

וכך היה סדר יומו:

בשעה שלוש בלילה היה פותח את בית־המדרש בשביל ראשוני המשכימים, שבאו יום יום ללמוד את שיעורם הראשון לפני התפילה. ומשעה זו ואילך היה עסוק בבית־המדרש, עד חצות היום, אחרי תום כל המנינים.

בחצות היום היה פונה לביתו לאכול את סעודת־השחרית שלו. אחרי כן היה מתנמנם לחצי שעה, או שעה, הכל לפי מצב העניינים והעבודה של אותו יום. דירתו היתה במסדרון של בית־המדרש,

שנסגר והותקן למגורים עבורו. כל רהיטיו הסתכמו בשתי מיטות, שולחן קטן וכמה כסאות־קש.

אחרי שנת־הצהרים היה הולך לבית הרב של העיירה, לברר אם אין שם כמה דיני־תורות, אשר עליו להזמין את בעלי־הדין אל הרב; או אולי צריכה להתקיים חתונה באותו יום, ועליו להכין את כלונסאות החופה, העומדים בפינת דירתו ומחכים לתורם, להכניס זוג יהודי בקשרי חיים טהורים וצנועים.

כמו כן היה מסדר בשעות אחרי הצהרים את עניני המשק של בית־המדרש. בקיץ דאג לקניית נפט וזגוגיות לעששיות, להאיר בלילות; ובחורף דאג בנוסף לכך להכין עצים ופחמים לשני תנורי־ההסקה, המצופים אריחי־חרסינה, שבקיר המערבי של בית־המדרש.

בניגוד למנהגם של שמשים ,,מקצועיים'', לא היה חס ומקמץ מאומה, כשהיה מדובר בלימוד תורה, או תפילה ואמירת פרקי תהילים. ביד רחבה היה מחלק נרות ומדליק עששיות בכל פינות בית־המדרש.

,,שיהיה אור! שכל פינות בית־המדרש יתנוצצו'', היה אומר תמיד. ,,שיבואו יהודים ויתחשק להם ללמוד תורה''.

בשעות הערב, אחרי כל המנינים של מעריב, כאשר רק קבוצות קטנות של יהודים נשארו בבית־המדרש, כשהם רוכנים על שולחנם ליד גמרותיהם הגדולות – היה הוא, הגוץ, מתרוצץ הנה והנה עם המטאטא בידו ומנקה את כל בית־המדרש, מבלי לפסוח על שום פינה וזווית.

לא פעם היה משתרע על הארץ בפישוט ידים ורגלים, כדי להוציא ליכלוך שנתקע באיזו פינה ולא היתה אפשרות להגיע אליו בדרך אחרת.

ממה התפרנס? מה היו הכנסותיו הקבועות?

מובן שלא מקיצבה, אף לא ממשכורת קבועה. פרנסי וראשי הקהל, במנותם אותו על עבודת הקודש שלו, מסרו לו את כל העיירה כולה, על אנשיה, כקיצבה וכמשכורת קבועה.

וכך, מזה עשרות רבות בשנים, היה אהרן השמש יוצא מדי יום

ששי ומחזר על פתחי בתי העיירה, מושיט ידו בהכנעה ובענווה ומקבל מידי כל עקרת־בית את מנתו השבועית.

מעולם לא התרעם על איש מאנשי העיירה, ולא סיפר לאיש איך וכמה הוא מקבל מכל אחד ואחד. היו מקרים רבים, שבבואו לאיזה בית, לא היתה אז הפרוטה מצויה שם באותה שעה, והוא היה מבקש סליחה על בואו, ובלבו פנימה מחל במחילה גמורה על המתת שלא ניתנה לו.

אבל בני העיירה שמרו לו תמיד אמונים, וגם אלה שלא נתנו לו, זכרו להחזיר לו אחר כך את אשר החסירו לתת בפעם הזאת.

*

במיוחד היה אהרן השמש מתבלט כדמות מרכזית וכגיבור העיירה, בשמונת ימי החנוכה.

באותם שמונה ימים, שבהם עיקר המצוה הוא בפירסום הנס ברבים, היה אהרן השמש מופיע בתור האחד והיחיד, שדאג לפירסום הנס בכל כוחו ומאודו, עד אין גבול. כל אנשי העיירה התכוננו וציפו לימי החנוכה, שבהם אהרן השמש שולט בבית־המדרש שלטון ללא מצרים.

מי הנהיג את המנהג הזה בעיירה ומאימתי הוא נמשך? – שאלה זו לא עניינה אותנו, הילדים בני השלוש, תלמידי ה„חדר" של קלמן'קה, ובני העשר והאחת־עשרה, תלמידי „ברוך המלמד", או „ברוך הערש".

בשבילנו די היה בכך, שמנהג כזה קיים בעיירה ושהוא גורם לנו שמחה וסיפוק במשך ימי החנוכה.

בערב חנוכה התייחד אהרן השמש עם חנוכיית הכסף הגדולה, שהיתה תלויה כל השנה על הכותל הדרומי של בית־המדרש. במשך כל היום ציחצח ומירק אותה בכל מיני אבקות־חול וסממנים, עד שיצאה מתחת ידו נוצצת ומבהיקה בלי צל צלו של רבב.

אחר־כך עבר לטפל בפתילות ובשמנים, שכבר הוכנו מבעוד מועד. הוא הכין בשקידה ובחיבה כל פתילה ופתילה, וציחצח גם את קנקן השמן. ובהיותו טרוד כל היום בהכנות אלו, הזניח במקצת את

יתר תפקידיו בבית־המדרש, אך אנשי העיירה מחלו לו על כך במחילה גמורה.

,,הערב חגו של אהרן השמש'', ניענעו ראשם בהבנה.

ואף אם בשבילנו, הקונדסים, היה זה כעין משחק משעשע, מבדח את הדעת, הרי אהרן השמש התייחס לכל הענין ברצינות ובכובד־ראש, בחמימות יתירה ובאהבה, וגדולה היתה שמחתו שמתוך כך יוצא פירסום החנוכה גדול ויפה.

מתחילת המנחה התחילו הכל נוהרים לבית־המדרש. בעיקר מילאוהו כל ילדי ה,,חדרים'', שהיו פטורים מלימודיהם בלילות כל ימי החנוכה. והרי היתה זו גם שמחתם וחגיגתם שלהם, בהיותם ה,,מחותנים'' העיקריים ל,,פירסום הנס'' של אהרן השמש.

הקדיש האחרון של מנחה נסתיים, ומיד התחיל ,,המעמד החגיגי'' במלוא הדרו ותפארתו.

פליאה היא. ילדי ה,,חדרים'' לא למדו מעולם שום תרגילי־סדר ולא ידעו צעידה־בסך מהי, אך ראה זה פלא! בין־רגע וכל הילדים, שמספרם הגיע אולי למאות, הסתדרו בשתי שורות ישרות, מדרגשי הבימה עד לכותל הדרומי של בית־המדרש, מקום שם התנוססה החנוכיה בכל זיוה ליד החלון הגדול. היה זה כעין ,,משמר כבוד'' של ילדים צוהלים ושמחים לאהרן השמש, בגשתו להדליק נר ראשון של חנוכה.

בחשיבות רבה ובפנים רציניים צעד השמש את צעדו הראשון בין שתי השורות, ומיד רעשו אמות־הסיפים של בית־המדרש לקול הילדים, אשר ליוּוהוּ בקריאות רמות באידיש:

,,גייט ער! גייט ער! גייט ער!'' (הולך הוא! הולך הוא! הולך הוא!).

,,שטייט ער! שטייט ער! שטייט ער! (עומד הוא! עומד הוא! עומד הוא!).

,,צינד ער! צינד ער! צינד ער! (מדליק הוא! מדליק הוא! מדליק הוא!).

הקריאות הללו הושמעו במקהלה ובניגון מסורתי. צלילי קולם

של הילדים הדהדו על־פני כל העיירה, ומכל הצדדים נהרו לשמוע ולראות.

משולהב ונרגש המשיך אהרן השמש לצעוד בין הילדים הצוהלים, התקרב אל החנוכיה, עמד עמידה חגיגית לברך את הברכות מלה במלה. ואחרי כל ברכה הרעימה מקהלת הילדים בקולה: „אמן!"

כך, בכל שמונת ימי החנוכה, היו כל ילדי העיירה מתאספים בבית־המדרש, כדי להשתתף בהדלקת הנרות של אהרן השמש, ורישומם של אותם ימים היה עז ועמוק.

אמנם רגעים רבים היו לו לאהרן השמש, שבהם התבלטה אישיותו של השמש, בתור דמות נאצלת ומיוחדת במינה, אבל ימי החנוכה, מעמד הדלקת הנרות, מקהלת הילדים וקריאות־הצהלה המסורתיות אשר ליוו את ההדלקה – אלה היו רגעי שיא, שחקקו את דמותו של השמש על לוח־לבו של כל אחד מבני העיירה והשאירו בו רושם בל ימחה.

כסלו תשי"ג

יונים*

עוד בשחר ילדותה נתדבקה בהן נשמתה, ולבה הרך כאילו נרתק בעבותות אל לובנן הזך העילאי. דומה היה כאילו במיוחד חננו אותה מן השמים בטעם עדין ורגיש כלפי אותן הצחורות, הכסופות, בעלות הטוהר הנצחי השמימי.

בעודה פעוטה בת שבע שנים, נשתזר תום־ילדותה באותן היונים הצחרחרות, אשר גדלו על גג ביתה. רגש פנימי סמוי היה דוחפה משום־מה אל היונים הללו, להתבונן בצחותן ובעדנתן, ולעקוב אחרי החיים הנלבבים והמיוחדים של כל זוג יונים, שכל אחד מהם היה בעיניה כעולם קטן בפני עצמו.

השחר, ויהיה אביבי בכל יפעתו; הערב, ויהיה מופז בחצי זהבו של הירח; כל אלה לא משכו את לבה. היא ביכרה לישב לבדה על הספסל שמאחורי הבית, בצלם של אילנות, ולהצמיד את עיניה השחורות ואת לבה הרך ההוזה, אל הראשים הפעוטים והכסופים של היונים, אשר הציצו ממרומי הגג ושלחו אליה מבטי־ערגה.

מה נלבבים ומה חביבים היו מבטי היונים החודרים לתוך לבה. דומה היה עליה כאילו הן חשות ומרגישות את כל כמיהתה והן משתוקקות במלוא ההתלהבות להתפרץ מתוך השובך הסגור ולעוף אליה, אל לבה, אל נשמתה הילדותית העורגת, להתאחד אתה ולתת לה לב־של־יונה.

אכן, כך דימתה לעצמה, ועל־כן היתה מסוגלת לישב שעות

* הרשימה הנ״ל, הייתה מודפסת באידיש, – ותורגמה לעברית – בירחון ,,בית יעקב״ שהופיע בלודז־פולניה ע״י העורך א. ג. פרידמזון הי״ד, והיתה מוקדשת, להתחלת ההתארגנות של תנועת בית יעקב בפולניה, ולהופעתו הקבוע של הירחון ,,בית יעקב״.

ארוכות לבדה, כשעיניה צמודות אל לובנן וצחותן של יוניה היקרות והחביבות.

ואפשר כי ההשגחה העליונה היא אשר נטעה בקרבה לב רגיש כזה והשתוקקות עמוקה כזאת אל הטוהר והעדנה, כדי שבשנות בדידותה והתבדלותה מחיי חברה וידידות, תמצא לה ידידה קרובה אל לבה, בעלת אותם רגשות ענוגים ואותו צמאון לחן צנוע, אשר תוכל להיצמד אליה ולארח לה לחברה מתוך מבטי־אלם ומשק־כנפיים קליל...

*

שנות־נעוריה של דבורה חלפו־הפליגו להן על גליו הקטנים של נחל־החיים הרוגע בעיירה הקטנה. על גבה השחוח והרופף הועמסו קמעה־קמעה ימים ושנים. אך בד־בבד עם עומס השנים הלכו וגברו בדידותה והתכנסותה בתוך עצמה. כמיהתה לטוהר ולחן־צניעות נשתלהבה יותר ויותר, עד כי לא יכלה למצוא לה בכל העיירה ידידת־נפש אשר תבין לרוחה ותהיה שותפה לרגשותיה הענוגים ולטוהר לבה.

שכן מי עשוי היה לעורר בה ענין, ולפני מי יכלה להשיח את ערגת־נפשה, בזמן שלא ראתה סביבה אלא אנשים צחיחים, ללא שמץ לחלוחית. לשוא חיפשה לה ידידה, אשר תוכל לחלוק עמה את מטען הרגשות והחוויות הנפשיות.

ובאותם רגעי־בדידות היו לה היונים חברה חביבה ביותר. מבטיהן האלמים והמייתן המלבבת מלאו את לבה רגשי עידוד ותקוה, והגבירו בנפשה את הנטיה לחלום ולהפליג בהזיות.

לעת בוקר היתה יושבת בחצר, תחת אילן משופע בענפים ועלים, והאזינה בכל חושיה לשירת־השחר של היונים. דומה היה עליה, כי לאחר שירה זו הן מיטהרות ומזדככות יותר משהיו לפני כן. בעינים מלאות גיל היתה עוקבת אחריהן עם פתיחת השובך, כשהן עפות ויוצאות כל זוג בפני עצמו, ומרחפות הנה והנה בחלל־האוויר הצלול, רווי התכלת. אותה שעה הירהרה בלבה: אף היונים עורגות כמוה לצלילות, לשמימיות.

בשעות היום היו היונים מבלות מאחורי העיר, ליד שדה ויער, אילנות ודשאים. שם הן נראו לה כמלאכונים פעוטים, מוכספי־כנפים, המשוטטים אנה ואנה ושולחים אל נשמתה דרישות־שלום לבביות ונעימות. ואז היתה פורצת קריאה נרגשת מעומק לבה:

,,מה מאושרת הייתי, אילו נפתח לפני הלב הטהור של יונים אלו ונתגלו לעיני כל רגשותיהן הזכות והנעלות!''

לעת ערב, כאשר יוניה החביבות כבר נמו את שנתן, היתה מטיילת לבדה מחוץ לעיירה, וגם אז היה דמיונה מרחף הרחק־הרחק לאותם רקיעים, שם נשמות זכות טובלות בנהרות־טוהר, ויונים כסופות־זהבהבות מרפרפות סביבן ומאצילות עליהן את חנן השמימי המופלא.

*

כך נקפו ימים על ימים, והיא – הבודדת בעיירה – נשאה בקרבה את צמאונה הסמוי, ומבטיה המהורהרים והרציניים התמזגו תמיד עם הלובן מלא־הרזים של היונים...

יום אחד, כאשר זרחה שמש בוקר וליטפה בחמימות את העיירה, קמה דבורה והפכה פתאום לאדם אחר.

משום־מה נעשו עיניה יותר מאירות ופניה יותר קורנים ויותר עליזים. מצב־רוחה והלך־מחשבתה נשתנו לבלי הכר. תמורה קיצונית נתחוללה בכל ישותה, ודומה היה ממראה פניה החדשים, כאילו כבר הגיעה לפיסגת חלומותיה וערגותיה מזה שנים רבות. אותה אהבה לוהטת שהעניקה עד כה ליוניה הצחורות, הוענקה עתה ליונים ממין אחר לחלוטין.

נתוספו לה עוד נשמות אחרות על נשמתה, עוד לבבות על לבבה העורג.

כאגלי טל רבי־חסד ריעננו את לבה דרישות־השלום הראשונות, שהגיעו לאזניה מרחוק, ממקום בו נמצאות כמותה עוד מתבודדות, אחוזות־ערגה, השוזרות את נעוריהן בטוהר, בלובן, בשמימיות. ואותן ידידות רחוקות נעשו מפעם לפעם יותר קרובות אליה, ואת

כל רגשי אהבתה, נאמנותה ומסירותה, העניקה לאותן דמויות־יונים רחוקות, אשר כמוה הן חולמות ועורגות.

מרחוק באה אליה יונה במעוף, והביאה לה את דרישת־השלום הנלבבת והחביבה כל־כך. והיונה, כעין דבר שבקדושה, נשתכנה עמוק בלבה וכאילו נסכה קסם על נשמתה. כנפיה היו מלטפות אותה ברוך, ונוצותיה הצחורות כל־כך הכמירו את לבה והלהיבו אותה.

יונה חדשה ורעננה באה אליה במעוף והביאה בכנפיה אפקי־ראיה חדשים ושירות־שחר חדשות.

ומאותו יום ואילך, מדי חודש בחדשו, היונה חזרה ובאה אליה, כל פעם גדולה יותר ונהדרת יותר. ותמיד היא מתדפקת על פתח לבבה ומביאה לה דרישות־שלום חדשות, שהולכות ומתרבות מפעם לפעם, מאות נשמות צנועות וטהורות, אשר כמותה הן קולעות זרי־פרחים נצחיים.

וכך מדי חודש בחדשו המשיכה היונה להביא לה פריסות־שלום מאחיות מסורות ונאמנות שנתוספו מדי פעם.

היא היתה יחידה בעיירה, אבל מרחוק ראתה אלפים ורבבות אשר יושיטו לה ידיהן מבעד לזוהר רקיע עילאי, וילכו עמה כתף בכתף.

אכן, משחר נעוריה ניחנה בטעם רגיש ומעודן ובנהייה עזה ליונים. והנה אמנם באות אליה חודש חודש יונים חביבות ומלבבות, המרוות את צמאונה הנצחי, בנשאן את דמיונה וחלומותיה הרחק אל שמים גבוהים ועמוקים, מקום שם מרחפות אלפי אחיותיה הקרובות ללבה, המבינות לרוחה והן שותפות לרגשות־לבה הרכים והענוגים.

במעגלי התורה

שנות ילדות ב„חדר״

שנות הילדות ב„חדר״ – זכרון מלבב ונעים, זכרון המתרפק על נשמתך, מלטף את לבך ומעביר את דמיונך התוסס מבעד לתקופת הילדות עשירת החוויות.

ימי הילדות ב„חדר״, מה נעמתם לי! זכורים לי אותם לילות חמישי, כאשר הרבי היה יושב ולומד לאורו של נר־חלב דולק, מ„רביעי״ עד סוף הסדרה של השבוע, ובצלילי ניגון מיוחדים במינם למד אתנו את החומש, כשהוא מפליג עם הנפש הילדותית העורגת שלנו אל המרחבים הרחוקים של העבר, אל אהליהם של האבות והאמהות, אל שדות נביאינו הרועים ליד עדרי צאנם השלווים השאננים.

לנגד עיני־רוחנו חלפו־עברו אז מאורעות כה חביבים, כה קרובים. בלבותינו התנגנו פתאום נימים כה ענוגות, התעוררו רגשות כה תמימים, כה נוגעים לנפש. הנה אנחנו, כל תלמידי ה„חדר״, עצובים, חוורי־פנים ודמועי־עינים, עומדים בשדות בית־לחם בואכה אפרת, כאשר יעקב אבינו בדרכו מפדן־ארם הביא שם לקבורה, בקבר בודד על אם הדרך, את רחל אמנו אשר מתה בהקשותה ללדת את בנימין. שעות ארוכות עמדנו באותם שדות, כשאנו מקשיבים דומם לקול בכי־התמרורים של אמנו רחל, המהדהד הרחק במרחבי השדות השוממים מסביב, אותו בכי שעליו סיפר לנו הרבי בניגון מיוחד מרעיד־לבבות בלמדו עמנו את הפסוקים „ואני בבואי מפדן״, „רחל מבכה על בניה״... אכן, „במו אזנינו שמענו״ את הבכי אשר הסעיר את לבנו הרך ועורר בנו חמלה עמוקה.

ויש שהרבי היה מפליג עמנו אל הארמונות המפוארים של מלכינו ושופטינו הקדמונים. כמרותקים כבחבלי־קסם היינו עומדים בארמונו של שאול המלך, בעת שהרועה הקטן דוד, האדמוני

ויפה־העינים, ניגן לפני המלך בכינורו והשתפך בצלילים לבביים וערבים כל־כך. „והיה כנגן המנגן – ותהי עליו רוח ה'", וגם עלינו נחה באותה שעה רוח אלוקים עילאית, אשר רוממה אותנו אל העולמות הנשגבים ביותר. אכן, מה מאד נעמו לאזנינו צלילי כינורו של דוד הרועה. הם רעפו עלינו כטל מרענן ומחיה.

טל רענן זה חילחל לתוך רוחנו ונשמתנו, עיצב את אופיינו הרך, חיזק את לבבנו, גיבש בקרבנו את הכרתנו; וכך, בדמיון ילדותי, בחלומות מרתקים ובצלילי נגינה שמימית, קרבנו צעד אחר צעד אל הדרך הסלולה הארוכה, הדרך הנצחית של אבותינו ואמהותינו.

חדוות נצחון, קנאת סופרים, שאיפה לגדולות – אלה המושגים שהטביעו אז את חותמם על חיינו. הם אשר עוררו בקרבנו מידה כה רבה של מסירות, התלהבות ושקדנות בלימוד התורה. מה עז ונמרץ היה אותו כוח־נעורים אשר נטע בנו את החשק והתענוג העילאי שבלימוד הגמרא.

עודני רואה בעיני רוחי, כמו חי ותוסס, את יום־השבת של שנות הילדות, לאחר סעודת הבוקר.

אנחנו, הילדים, היינו מחולקים לסיעות קטנות, כעין עדרי־צאן קטנים, בין בחירי הלמדנים ונכבדי בעלי־הבתים שב„שטיבל", וכמו חיילים קטנים ממושמעים, עם הגמרות תחת זרועותינו, היינו יוצאים מדי שבת אחרי הסעודה להיבחן בגמרא. תחילה היו לבותינו פועמים מחמת התרגשות והיסוסי־פחד, אך חיש־מהר היינו מתגברים והולכים לקראת הבחינה בעוז ובביטחה.

כמה נעמה לנו אז האווירה המלבבת ומרחיבת־הדעת בבתיהם של תלמידי־החכמים הבוחנים אותנו. היינו מוצאים את בעל־הבית שלנו כשהוא מסב בהרחבה אל השולחן, לבוש חלוק־בית של משי וכיפה גבוהה על ראשו, ומתעמק בגמרא וילנאית גדולה אגב ניגון־של־שבת ממוגג לבבות. בסמוך אליו ישב בנו הקטן, בעל פיאות ארוכות מסולסלות, לבוש בקפוטת־משי קטנה וכובע־קטיפה של ילדים. פניו היו רחוצים לטוהר, כפני יונה תמה וצחה. היה זה מראה מרנין, שעורר בנו גל של חדוות־ילדות. בעל־הבית קם מיד לקראתנו. הושיב את כולנו מסביב לשולחן, ובפנותו אל בנו הקטן אמר:

,,חזקאל׳ה, פַּנה את מקומך ליד השולחן. לכשתגדל תלמד גם אתה גמרא ונוכל לבחון גם אותך״.

הפעוט קם כנכלם ועזב את השולחן, וניכר היה בעיניו כי קשה עליו הפרידה מחברתנו. הוא עמד במרחק מה ושלח מבטים של קנאה אל גמרותינו הפתוחות לרווחה.

על אף הבטחון שבלבנו היה קולנו בתחילה נרעד ונרגש, כאילו צריכים היינו לעבור הר גבוה ותלול, וכאילו צפויים היינו לעונש חמור ביותר אם ניכשל; ואולם, מרגע לרגע, בראותנו את חביבותו היתירה של בעל־הבית ויחסו החם אלינו, נרגענו יותר ויותר ודעתנו נחה. פנינו, שהיו קצת חוורים בתחילה, העלו יותר ויותר סומק ולהט. קולותינו הצטלצלו בחלל הבית כאשר הסברנו את השקלא־וטריא של הגמרא, ובעל־הבית הצטרף אל הניגון הילדותי שלנו, כאילו שכח לחלוטין כי הוא בוחן אותנו ולא לומד אתנו.

כל אותה שעה עמד חזקאל׳ה הקטן בצד והביט בנו בעיניו מלאות הקנאה. פניו התמימים הביעו את השתוקקותו העזה לשבת עמנו ליד השולחן ולשאת גם הוא בלי ביישנות את קולו המצטלצל, ולהצטרף למקהלת הקולות הרעננים שלנו.

חלפה כשעה. עברנו את הבחינה בהצלחה. הבוחן שלנו הביע את שביעות רצונו על־ידי צביטת־חיבה בלחייננו, באמרו:

,,יפה מאד! אתם יודעים היטב את הגמרא״.

מה רבו אז שמחתנו וסיפוקנו. כגחלים לוחשות להטו אז פנינו. בזריזות ו׳בה רצנו אחר־כך אל שאר חברינו, כדי להביע בפניהם את רגשות השמחה הגואים, ולא ארכו הרגעים עד שכל תלמידי ה,,חדר״ היו מכונסים בחוג אחד גדול, וכל אחד סח לחברו בהתרגשות והתלהבות־נצחון על הבחינה שלו, על הקושיות השונות ששאלהו הבוחן ועל התשובות הקולעות שהשיב לו.

האפשר עוד למצוא כיום מידה גדושה כזאת של חדוות־חיים כמו אז, בשבת לאחר הסעודה? העוד נדלקות עינינו אי־אז באותן שלהבות־קודש של אושר עילאי לאין קץ?

רחוקים, מה רחוקים הם אותם הימים. אנו זוכרים אותם מבעד להמולה הרועשת של חיי היום־יום, מבעד לצלילים גסים של דאגות

וטרדות למיניהן. ככוכבי־פז רחוקים הם מנצנצים וקורצים לנו, ולבנו נמוג לזכרו של ערב אפלולי ב„חדר״, של בוקר רך השולח את ראשית אורו מבעד לחלונות ה„חדר״, של ליל־חמישי, של שבת אחרי הסעודה; וכמו נווה מוריק במדבר, כמו מעין מפכפך בשממת־חול – הזכרון הזה מחיה את נפשנו, מרענן את רוחנו ומאציל עלינו השראה נעימה מאותם ימים של אושר אמיתי, ימי הילדות ב„חדר״.

תרפ״ו

עולם מוקסם – המשכן וכליו

מי מאתנו, תלמידי ה„חדר" לשעבר, אינו זוכר אותם ערבי חורף ארוכים, כאשר השלג והכפור הסתערו והשתוללו בחוץ, כל תושבי העיירה היו מכונסים בתוך הבתים מאחורי תריסים מוגפים, ואווירה קודרת ועכורה אפפה את הכל. אך אנו, ילדי ה„חדר", אהבנו כל־כך אותם הערבים, שבהם המשכנו ללמוד תורה ב„חדר" גם אחרי רדת היום. כעשרים עד שלושים ילד, בני שבע עד תשע שנים, הצטופפנו אז בחדר צר, מואר בעששית־נפט עמומה. ישבנו צמודים זה אל זה מסביב לשולחן ארוך ועינינו ואזנינו נשואות אל ה„רבי".

החלונות רעדו מן הסופה המשתוללת בחוץ, אבל אנו היינו משולהבים וקורנים מחדוות־ילדות. הסחנו דעתנו מן החורף האכזר וציפורניו החדות, וכולנו רחפנו בעולמות אחרים.

ה„רבי" המלמד, יהודי בעל זקן ארוך והדור, ישב גם הוא אתנו אל השולחן ובניגון מיוחד, ממוגג־לב, למד אתנו את פרשת השבוע.

כבר גמרנו „בראשית" וחלק מ„שמות". בלבותינו הרכים עדיין היו חיים ורוטטים כל סיפורי ה„חומש": בריאת העולם, הופעת האבות, אברהם אבינו משמיד את אליליו של תרח, אור־כשדים, אליעזר עבד אברהם ורבקה אמנו עם כדה על שכמה, עקידת יצחק, יעקב אבינו רועה את צאן לבן, האמהות והשבטים, יציאת מצרים, ועוד ועוד.

עדיין היינו כולנו חדורים רוח אותן פרשיות מרתקות ועשירות, שפיתחו בנפשותינו הלכי־מחשבה והעלונו בכנפי הדמיון אל עולמות קדומים, אל ערש האומה הישראלית. והנה לפתע העביר אותנו ה„רבי" לעולם חדש, אל המדבר שבו צעדו בני ישראל לקראת גאולתם.

צעד אחר צעד הלכנו אנו, הילדים הקטנים, בעקבות בני ישראל

במדבר, כשה„רבי" מוביל אותנו כבמטה־קסמים. התמלאנו אכזבה וצער על אסון עשיית העגל והעונש המר שהביא ה' על בני ישראל, לנדוד במדבר הגדול והנורא ארבעים שנה. רבים מאתנו הזילו דמעות מעיניהם לשמע התלאות שפקדו את בני ישראל.

אבל מתוך אותו שממון נורא שבו צעדו ישראל לקראת גאולתם הרוחנית – הופיע לפנינו בכל הודו, הדרו וקסם תבניתו, המשכן וכל כליו.

אמנם עדיין היינו פעוטות, רחוקים מכל מושגי אדריכלות והנדסה, ובכל־זאת כמה הרנינו אותנו כל חלק וכל פריט של אותה תופעה נהדרה ש„משכן" שמה.

בהדרגה, לאט לאט, ובניגון המסורתי, העביר אותנו ה„רבי" אל עולמו המופלא של המשכן, כשהוא מטעים כל מלה כאילו היה מונה אבנים טובות ומרגליות.

„זהב וכסף ונחושת... ותכלת וארגמן ותולעת שני ושש ועזים, ועורות אילים מאדמים ועורות תחשים ועצי שטים" – אלה היו החמרים שמהם בנו בני ישראל את המשכן במדבר.

התקשינו קצת להבין טיבם של „עורות תחשים", והנה מה נפלאה בעינינו תגליתו של רש"י הקדוש: „תחש מין חיה ולא היתה אלא לשעה, והרבה גוונים היו לה. לכך מתרגם ססגונא שֶׁשָׁשׁ ומתפאר בגוונין שלו".

זכורני, כל אותו לילה בשכבי על יצועי חלמתי על אודות אותה חיה פלאית, עשירת הגוונים, שנבראה אך ורק לצורך עבודת המשכן. דרך אגב, המלה „ששש" נחרתה אז במוחותינו כחידה וחידוד ילדותי: שלוש שי"נין בזו אחר זו ובכל זאת מלה מפורשת (אשר שש).

אחר־כך העביר אותנו ה„רבי" אל הצד ההנדסי של תבנית המשכן. וכאן מצאו החריפים והעילויים שבין התלמידים מקום להתגדר בו. תחילה הוסברו חלקיו היסודיים של המשכן: הארון, טבעותיו ובדיו; הכפורת עם הכרובים, שדמות תינוק להם, ואשר מביניהם דיברה השכינה. ה„רבי" הוסיף והסביר, כי בזכות הבל פיהם של תינוקות של בית רבן השכינה מתגלית לישראל. דברים

אלה עוררו קצת גאווה בלבותינו, שהרי אנחנו הננו ,,תינוקות של בית רבן". אחרי הארון עברנו אל השולחן ולחם־הפנים, למנורה עם גביעיה, כפתוריה ופרחיה; ולבסוף אל המשכן עצמו, ירִיעותיו, קרשיו ואדניו.

כל מידות השטח והנפח של כל חלקי המשכן וכליו השונים, היו חרותים בזכרוננו. כל אחד מאתנו צייר בעפרון את צורות המשכן, כיד הכשרון הטובה עליו. ה,,עילויים" שבינינו ידעו להקשות ל,,רבי" ולדרוש הסברים מקיפים על כל תג ותג שבכלי המשכן.

אותם שבועות של פרשיות ,,תרומה", ,,תצוה", ,,תשא", ,,ויקהל" ו,,פקודי", היו בשבילנו השבועות המעניינים ביותר לחריפות ולחידוד המוח.

יומם ולילה חשבנו רק על פארו והדרו של המשכן. בלילות, כשחזרנו הביתה עם הפנסים הדולקים בידינו, ובבוקר, בלכתנו ל,,חדר" – כאילו לא הרגשנו כלל את השתוללותו של החורף, את הכפור הצורב, החודר לעצמות. נשמותינו הזכות רחפו אז הרחק במדבר סיני בין יוצאי מצרים, ובמו ידינו עמלנו ושקדנו בהתלהבות על פירוקו והקמתו של המשכן.

לא היו אז לפנינו תמונות מצויירות, או דגמים מפורטים, של תבנית המשכן וכליו, כפי שניתן לראותם בימינו. אבל בעיני רוחנו ראינו את המשכן וכליו בצבעי הוד ותפארת, קדושה ואצילות, ולבנו הקט התפעם מגיל וחדוות־ילדות.

שליחות קדושה – בית יעקב

כאשר העגלה כבר עמדה סוף־סוף לפני פתח הבית, והעגלון השמיע את קולו הרועם: ,,נו, מהר! נאחר את הרכבת!'' – חיבקה שיינדל, אמה של פריידקה, את בתה ונשקה אותה בהתרגשות רבה, כשהיא מלחלחת בדמעותיה את לחייה החוורות, ואחר ליוותה אותה במילמולים נרגשים:

,,סעי לשלום! סעי לשלום, פריידקה!''

אביה, שהצליח להסתיר את דמעות־הגיל שלו עמוק בלבו, ואשר עקב דומם אחרי פרידת האם מן הבת האהובה – ניגש עתה גם הוא אל בתו ובקול מאושש שלח לעברה דברי־פרידה אחרונים, אשר עוררו הד עמוק בלבה של פריידקה:

,,סעי לשלום, פריידקה, אל תשכחי את המטרה שלך...''

ומיד נשתתק גם הוא, כאילו כל שאר המלים שהתכונן לומר פרחו פתאום מזכרונו ונעלמו.

ואילו פריידקה לא יכלה להוציא הגה מפיה. שפתותיה היו מהודקות ורועדות קימעה. היא השאירה להוריה רק ניע־ראש עם מילמול חרישי ללא מלים.

והעגלה יצאה לדרך.

*

הרכבת נכנסה לרציף במרץ ובנשיפת־אדירים, ותוך רגעים ספורים בלעה אל קרבה המוני אדם. גם פריידקה נבלעה חיש־מהר בתוך מעי חיית־הברזל הארוכה, ולא נודע כי באה אל קרבה. היא נעמדה ליד חלון קרון, שלחה את מבטיה האחרונים לעבר שתי אחיותיה הקטנות, שעמדו על הרציף וניפנפו אליה במטפחת, כשהן מלוות אותה בברכות לבביות. כך עמדה והביטה, עד כי

נע נחש־העקלתון ממקומו ובלי חמלה ניתק אותה מאחיותיה האהובות ומכל יקיריה ונוף ילדותה, לקחתה הרחק הרחק, אל עיירה קטנה נידחת.

הרגעים חלפו בזה אחר זה. הנה עוד היא רואה את נוף עירה, את הרחובות, הגנים, שם בילתה את שנות ילדותה. היא רואה מרחוק את ראש הארובה של בית הוריה, שעשן היה מיתמר ועולה ממנו. אך הנה הכל הולך ונמוג מעיניה. גם חודי הצריחים הגבוהים של בתי־היראה הולכים ונעלמים. לבסוף נגוזה כל העיר, ויחד עמה כל ימי ילדותה. השדות והאילנות שבצדי הדרך חלפו ביעף לפני חלון הקרון וכאילו תלשו ממנה את דפי חייה בחיק ההורים והמשפחה, כדי לפתוח דף חדש של חיים עצמאיים, מלאי אחריות, בעלי שליחות קדושה ונעלה.

פריידקה נוסעת להיות מורה בבית־ספר „בית יעקב", באיזו עיירה רחוקה. פריידקה נוסעת הרחק מביתה, כדי לחנך בנות ישראל למצוות וליהדות. היא קיבלה על עצמה לטפח ולגדל שתילים רכים בעזרת כשרונותיה והכשרתה החינוכית, עד שיהיו לנטעים מלבלבים.

זוהי תקופת־החיים המצפה להּ עתה, במרחק של כמה שעות נסיעה.

וחוט־מחשבות ארוך, מתון ושקט, התחיל להשתזר במוחה של פריידקה:

בסך־הכל תשע־עשרה שנה, וכבר הוטלה עלי שליחות כה חשובה וכה אחראית, ללמד בנות ישראל יהדות ומצוות ולהלהיב את לבותיהן לרעיונות הנעלים של התורה הקדושה. אך האם אוכל למלא את השליחות הקדושה הזאת כראוי? האם כבר מוכשרת אני די צרכי למשימה זו? ואם חלילה לא יעלה הדבר בידי, האם לא אחטא חלילה לנשמות הרכות הצעירות, המצפות לחינוך יהודי נאות? כלום אני עצמי כבר מושלמת ובשלה דיי ביהדות, כדי שאוכל להדריך אחרים ולהורותם את הדרך בה ילכו?

במוחה חלפו דבריו האחרונים של אביה: „אל תשכחי את המטרה שלך"...

אכן, מטרה נעלה רבת־אחריות ניצבת לפניה. אביה היטיב לראות ולהבין את גודל המטרה אשר לפניה וחשיבותה. אך האמנם תוכל היא לזכור תמיד את המטרה ולשוותה לנגד עיניה?

ושוב חלפו רגעי־שלווה, מלווים שדות ואילנות, כפרים ובָקָתות, אשר נעו במהירות על־פני הרכבת. ושוב הפליגו עיניה המהורהרות אל המרחקים שמעבר לחלון הקרון, כשהן קולטות את כל התמונות החדשות המופיעות במעוף. אך מבין כל התמונות האלה משכה את תשומת־לבה תמונה של גן פרחים, שבין ערוגותיו עמדה אשה צעירה והזליפה עליהן מים. ומחשבה חלפה במוחה:

האם לא התגלתה תמונה זו לפניה במתכוון? והאם אין הגן והפרחים האלה מסמלים את העיירה ההיא שאליה היא נוסעת, והאשה המשקה את הפרחים איננה אלא היא עצמה, פריידקה, אשר מעתה יהא עליה להפרות את הלבבות הרכים של בנות ישראל צעירות ולגדלן למצוות ולמעשים טובים?

הרכבת אצה־רצה מהר, אבל תמונת הגן והאשה עדיין נראתה לעיניה גם מרחוק. ושוב עלתה מחשבה בלבה, אך הפעם מחשבה נחושה והחלטית: אם אמנם הטילה עלי ההשגחה שליחות קדושה כזאת; אם כבר נועדתי להיות מחנכת בישראל; הרי כל ספק והיסוס, כל חשש ומורך־לב, אינו אלא שטות ורעיון־הבל. בשמחה ובבטחון, בהכרה ברורה ובכל להט הנעורים, עלי להתמסר לעבודת־הקודש, וכל נערה אשר תתחנך על ידי ותגדל להיות בת ישראל גאה אמיתית, תמלא אחר־כך את לבי רגשי שמחה וסיפוק.

שריקה פתאומית של הקטר קטעה את מחשבותיה של פריידקה. הרכבת נעצרה ולנגד עיניה הופיעו אותיות שמה של העיירה הקטנה הנידחת. בלב נרעד ונרגש עמדה על סף תקופה חדשה בחייה.

פְּרֵדָה מֵהַבֵּן

עוֹמֶדֶת הָאֵם וּמַבֶּטֶת.
הֶמוֹן רַחֲמֶיהָ בְּלִבָּהּ וּנְכָמָרִים.
הָאַהֲבָה בְּקִרְבָּהּ כָּאֵשׁ יוֹקֶדֶת,
רוֹגֶשֶׁת וְתוֹסֶסֶת.
עוֹמֶדֶת הִיא וּמַחֲרִישָׁה,
עוֹמֶדֶת וּמַבֶּטֶת
לִבְנָהּ יְחִידָהּ הָאָהוּב.

מִשְׁתּוֹקֶקֶת הִיא לְנַשְּׁקוֹ,
לְאַמֵּץ אֶת לִבּוֹ אֶל לִבָּהּ,
לֵב אֵם אוֹהֶבֶת,
וּלְהַבִּיעַ אֶת כָּל אַהֲבָתָהּ
עַל גְּדוֹתֶיהָ עוֹבֶרֶת.
וְעוֹמֶדֶת הָאֵם דּוֹמֶמֶת,
מְחַכָּה לְרֶגַע הַפְּרֵדָה.

„הַיֵי שָׁלוֹם, אִמִּי!"
הִתְמַלְּטוּ מִלִּים מִלֵּב הַבֵּן.
„הֱיֵה שָׁלוֹם, בְּנִי!"
הִתְמַלְּטָה בְּרָכָה מִלֵּב הָאֵם.
וּשְׁנֵי לְבָבוֹת הֶחֱרִישׁוּ עִם פְּרֵדָה.
הַבֵּן נָסַע לִישִׁיבָה,
וְהָאֵם עָמְדָה וְהִבִּיטָה הַרְחֵק הַרְחֵק,
וּדְמָעוֹת קָלְחוּ עַל פָּנֶיהָ –
דִּמְעוֹת אֹשֶׁר...

בְּבֵית מִדְרָשִׁי, עַל סִפְרִי

מַה נְּעַמְתֶּן לִי, שְׁנוֹת הַנְּעוּרִים.
בְּנַעְגּוּעִים אֲזַכְּרֶכֶם, יָמֵי הַמְּאֻשָּׁרִים.
עֵת נִשְׁמָתִי רָחֲפָה עַל כַּנְפֵי הַחָזָיָה
וְאֶת נַפְשִׁי הַצְּמֵאָה הִשְׁקִיתִי לִרְוָיָה.
עֵת רָקַמְתִּי לִי כְּבַחֲלוֹם
חֶזְיוֹנוֹת שֶׁל יַלְדוּת נָתֹם,
בְּעַרְבֵי קַיִץ זוֹהֲרִים, שׁוֹבֵי לֵב,
עַל סִפְרִי, בְּבֵית־מִדְרָשִׁי הַשָּׁלֵו.
עֵת שָׁזַרְתִּי זֵרֵי פִּרְחֵי הוֹד
לִקְרַאת עֲתִיד חַיַּי לוּטֵה סוֹד.

כַּמָּה יְקַרְתֶּן לִי שְׁנוֹת הַנְּעוּרִים.
כַּמָּה אֶכְסֹף לָכֶם יָמֵי הַמְּאֻשָּׁרִים...

בתוככי הישיבה

בוקר בישיבת לומזה

יש דמויות ואישים, שכאשר אתה נזכר בהם, או מסתכל בדיוקנם הנהדר, שופע האור והאצילות – מיד עולה לנגד עיניך דף ישן מתקופה רבת־רשמים, עם שפע זכרונות חמים ונעימים.

כזאת היא דמותו של רבנו הגאון ר' יחיאל מרדכי גורדון, ראש ישיבת לומזה, שעלה והשתקע בארץ־ישראל.

בהזכירי את שמו רוטטים בי כל נימי לבי, ומתהום הנשיה עולים לפני אותם ימים ראשונים שזכיתי להסתופף בצלו.

אני נזכר באותם רשמים של אותו בוקר ראשון, עת התחלתי להימנות בין תלמידי ישיבת לומזה.

השעה היתה שש בבוקר, כאשר דרכו רגלי באולם הגדול של הישיבה. הייתי כולי נרגש ונפעם. סערה רוחנית עזה התחוללה בקרבי. בסך־הכל עברה יממה אחת מאז עזבתי את עיירתי הקטנה, את חברי שלמדתי אתם החל מ„חדר האלף־בית" עד ל„חדר הגדול" של המלמד ר' אהרן, את כל ההווי של העיירה, את בית אבא ואמא, את אחי הקטנים ואת כל היקר והאהוב של נוף הילדות, כדי לגלות למקום תורה בישיבת לומזה. זה אך צעדתי את צעדי הראשונים בהיכל הישיבה, וכבר הרגשתי בקרבי מיפנה רוחני עצום. דומה היה עלי כאילו אני שומע את הד הולם לבבי: חסל סדר הילדות! בחור ישיבה אתה, ועליך ללמוד תורה בשקידה והתמדה.

כאמור, השעה היתה שש בבוקר. אולם, בישיבה לא הורגשה כלל השעה המוקדמת. קול התורה ניסר בחללו של האולם הגדול ומילא את כולו. ליד כותל המזרח ישבו כמה עשרות בחורים של „כתה ה'" (הכתה הגבוהה ביותר בישיבה) ושטו בעומקו של ים התלמוד. קול לימודם, שהיה מלווה צלילי לחנים נעימים, היה

בשבילי חדש לגמרי. חלק מהבחורים היו מתלמידי ״המשמר״ שטרם גמרו את שיעורם.

פה ושם, ליד ,,שטנדרים״ מפחרים באולם, ישבו בחורים בודדים, משכימי־קום, מהכיתות הנמוכות, ולמדו גם הם בהתמדה.

חשתי כעין רגש בושה. בדמיוני נסיתי להשוות את צורת הלימוד כאן לצורת הלימוד בעיירה, ומה גדול היה הפער והמרחק.

נעמדתי ליד ה,,שטנדר״ שלי ומרוב התרגשות לא יכולתי לפצות פה, אף שהגמרא כבר היתה פתוחה לפני. שכן היו אלה בשבילי רגעי־מעבר, רגעים יקרים מאד שהשאירו בי רושם עמוק.

כשעתיים הייתי שרוי באווירה חדשה זו, עד שהגיעה שעת תפילת שחרית, היא השעה שמונה בבוקר. בצעדים אטיים ובהדרת כבוד נכנסו בזה אחר זה המנהיגים הרוחניים של הישיבה, הגאון ר׳ אליעזר שולביץ זצ״ל, תלמידו של רבי ישראל סלנטר זצ״ל ומייסדה של ישיבת לומזה; המשגיח המפורסם ר׳ משה רוזנשטיין זצ״ל; ר׳ ישראל לייב זצ״ל, מגיד השיעור בכיתה ב׳; ולבסוף ראש הישיבה הגאון רבי יחיאל מרדכי גורדון זצ״ל.

פני מזרח הישיבה לבשו צורה חגיגית, כשהם מעוטרים בהדרת פניהם של ראשי הישיבה, שבאו להתפלל שחרית יחד עם כל בני הישיבה.

מרגע שנתגלתה לפני דמותו הנאצלת של ר׳ יחיאל מרדכי, היתה זו בשבילי חוויה עמוקה מאד. עיני נצמדו מאליהן לאותו דיוקן עדין, בעל המצח הגדול והרחב, לאותן עינים המלאות חכמה, אשר סקרו במבט חריף ונוקב את כל בני הישיבה. הטלית והתפילין שבהן היה מעוטר, הוסיפו לו לוויית־חן מיוחדת לדמות דיוקנו, אשר ריתקה את עיני כבחבלי קסמים.

רושם ראשון זה נחרת עמוק בלבי, ומאז עקבתי בענין רב אחרי הילוכו, הנהגותיו ושיעוריו. וכל אלה היו בעיני כעין חידת פלאים, כעין רז כמוס.

הרי״מ גורדון היה בא לישיבה רק לשעות התפילה. בשאר שעות היום והלילה היה שרוי באותה עליה שברחוב פרויקטנה, שאליה הובילו מדרגות צרות ועקלקלות. שם בילה את רוב זמנו.

אך האם ניתן לו לישב בשלווה ליד הגמרא הפתוחה לפניו ולעיין בישוב הדעת בכל הספרים המפוזרים על שולחנו?

האם ניתן לו מנוח שם בעלייתו, לצלול בעמקי ים התלמוד, למען הכין את השיעורים ופילפולי־דאורייתא בשביל מאות בחורי הישיבה?

ושוב הנני נזכר באותם ימים קשים, כאשר מדי יום ביומו נחרש תלם נוסף במצחו הגדול, בשל דאגותיו הרבות עקב החובות הרבים הרובצים עליו.

על אף כל טירדותיו ודאגותיו היה הרי״מ גורדון עורק־החיים של הישיבה. במשך כל היום, וגם בשעות הלילה המאוחרות, היו בחורים מכל הכיתות עולים אליו לעלייתו כדי לשוחח עמו, מי בפילפול של הלכה, מי בשאלת עצה, מי בבקשת תמיכה. והוא היה מקשיב בשקט לדברי כל אחד ואחד ומשתדל לסדר את הענינים, כאָב הנושא בעול בניו.

*

מאז עברו כשלושים שנה. בינתיים התחוללו בעולם מאורעות כבירים ואיומים. שוב אין זכר לאותו בנין נהדר שהתנוסס על צלע הר בלומזה, מול הנהר ,,נארוו״, ואשר ממנו בקע קול התורה יומם ולילה.

נגוזו אותן תמונות מרהיבות של ,,לילות המשמר״, כאשר צלילי לימוד הגמרא התמזגו יחד עם רחשי גלי ה,,נארוו״ ויצרו סימפוניה לילית נהדרת. ישיבת לומזה איננה עוד, ואתה יחד נעלמו ונגדעו ביד אכזרית רוב תלמידיה ומנהיגיה הרוחניים.

כאוד מוצל מאש, בודד וגלמוד, נשאר בחיים הראשון והאחרון ממנהיגי ישיבת לומזה, הגאון רבי יחיאל מיכל גורדון, אשר יד ההשגחה הצילה אותו מן השואה הנוראה, כאשר נתגלגל לאמריקה לרגל עניני הישיבה זמן קצר לפני פרוץ המלחמה.

בארצות־הברית התחיל הרי״מ גורדון ללקט שבלים מחניכי הישיבה – רבנים, סוחרים ופועלים – לעשרות ולמאות, כל מי שהסתופף אי־פעם בין כתלי ישיבת לומזה וספג את אווירה

הרוחני – וליכד את כולם לחטיבה רוחנית אחת, במסגרת איגוד של „חניכי ישיבת לומזה". מדי ראש־חודש היו כולם מתכנסים יחד למקום אחד וראש הישיבה היה מרצה לפניהם את שיעוריו התורניים והגיגיו המוסריים, כבאותם ימי־זוהר של הישיבה.

אך נפשו הדוויה ולבו הסוער לא יכלו למצוא סיפוק מלא בכינוסים חד חדשיים. הוא, אשר כארבע מאות תלמידים הסתופפו תמיד בצלו במשך עשרים וארבע שעות היממה, לא היה יכול להסתפק בשיעורים ושיחות המתקיימים פעם בחודש.

ואכן, ביום מן הימים קם ועלה לארץ־ישראל על־מנת להשתקע, כדי להאציל מהודו ורוחו על תלמידי ישיבת „לומזה" שבפתח־תקוה, לנהל ולהדריך עשרות ומאות לבבות המשתוקקים לדבר ומנהיג רוחני להסתופף בצלו.

הרי"מ גורדון עמד בראש ישיבת לומזה בפתח־תקוה עד סוף ימיו, והודות לאישיותו הדגולה והנאצלת היתה הישיבה לשם ולתפארת בעולם הישיבות של ארץ ישראל.

ניסן תשי"ב

הנקודה הראשונה

מיום שנכנס שלמה'לה לישיבה, כאילו נשתנה תכלית שינוי. תקופת־חיים שלמה באה לקצה. הוא נפרד לצמיתות מכל מה שהיה, ומתוך התלהבות ויקוד־נפש התכונן לתקופה חדשה, לחיים שונים בתכלית, חיים שנתגלו לעיניו בעצם תסיסתם, במלוא הודם והדרם.

אמנם מאז ומתמיד היה שלמה'לה ילד חרוץ. עוד מהכיתה הראשונה גילה כשרונות והתמדה בלימודיו. אבל יחד עם זה אהב גם להשתעשע, לשחק במשחקי־ילדות שונים ולהשתובב במעשי־קונדס. כי זו דרכו של ילד: בית־ספר ומשחקים, לימודים ושעשועים. הוא ידע כי עליו להכין את שיעוריו, ללמוד את כל הלימודים המוטלים עליו; אבל עם זאת ידע גם, שעליו להצטיין במשחקי ה„חבריא" שלו, להתאמן היטב במשחקים השונים ולנצח בהם.

עתה נשתנה הכל מיסודו. הוא כאילו נולד מחדש והפך לאיש אחר.

זה לו כשבועיים שהוא יושב בין מאות תלמידים בישיבה ולומד כל היום גמרא בפני עצמו. כל שעות היום וחלק ניכר משעות הלילה הוא שרוי בישיבה ומאזין לצלילים חדשים של מאות בחורים הלומדים גמרא בשקידה וקולם מנסר בחלל.

עולם חדש נתגלה פתאום לפני עיניו. הבחורים הללו הממלאים את כל הבנין הקדוש הזה, הקרוי „ישיבה", שונים הם לחלוטין מכל אלה שהורגל לראות עד כה. איזו ארשת של כובד־ראש נסוכה על כולם. פניהם מפיקים בגרות ואחריות עמוקה.

אמנם גם בכתות ז' וח' למדו כל התלמידים גמרא והתפלפלו בהוויות דאביי ורבא, אבל כה שונה לימוד זה מאופן הלימוד של הישיבה.

במשך השבועיים כבר הגיעו לאזניו ידיעות על חוג מסויים הקיים בישיבה, חוג המהווה מוקד־משיכה לכל התלמידים, שהכל משיחים בו ונושאים אליו עיניהם.

,,עילויים ומתמידים'' – זה שם החוג. והוא רואה אותם יום יום, הוא מקשיב לקולותיהם שעה שעה.

לכאורה הם בחורים פשוטים ורגילים, יושבים ליד אותן גמרות ולומדים אותן הסוגיות שבהן עוסקים שאר בני הישיבה, ובכל־זאת הכל מביטים בהם בעינים אחרות, במבטים מיוחדים.

בשעת ה,,סדרים'' הם לומדים יחד עם כל שאר התלמידים ואין ניכרת בהם שום הצטיינות מיוחדת. אבל אחרי ה,,סדרים'' ובין ה,,סדרים'', בשעות הבוקר המוקדמות, בשעות הערב המאוחרות ובזמני הארוחות וההפסקות, כאשר היכל הישיבה ריק מתלמידים – גם אז יושבים בחורי ה,,חוג'' ושוקדים על הגמרא.

אין הם יודעים ליאות. יומם ולילה הם צוללים לעומקן של הסוגיות, משתעשעים בחריפותן של ההוויות ובנבכי ים התלמוד הגדול.

מפה לאחן עברו בישיבה שמועות מטעם ראש־הישיבה, שהעיד מי ומי מהם כבר בקי בסדר פלוני, ומי מהם בקי בסדר אחר של הש''ס. כן היו מתלחשים על אחדים מהם, שעתידים הם להיות גדולי־תורה בישראל.

אותו היום נשא משגיח הישיבה ,,שיחה'' מוסרית עמוקה, שהיתה מופנית בעיקר לתלמידים החדשים – ה,,פנים חדשות'' שבישיבה – שנכנסו בתחילת הזמן. הוא תיבל את שיחתו במאמרי חז''ל על גודל חשיבות לימוד התורה מתוך שקידה והתמסרות.

,,יכול כל אדם להיות כמשה רבינו'', התלהב המשגיח, וביאר את הדברים בפשטות, ,,כל בחור ישיבה בעודו צעיר ורך צריך להחדיר נקודה ראשונה זו בעומק לבו. עליו לשאוף בכל מאמציו להיות כמשה רבינו, ואז יתחיל להתמיד בתורה, ולאט לאט, שנה אחרי שנה, יקלוט מסכתות שלמות במוחו, סדרים שלמים יקננו במחשבותיו; מוחו ולבו יתרחבו ויתפשטו, עד כי ירקיע שחקים בתורתו, וכך יהיה לגדול בישראל. ונקודת־התעוררות ראשונית זו

צריכים דוקא הבחורים החדשים, עם צעדיהם הראשונים בישיבה, להחדיר בעומק לבם ולשלהב אותה ללהבה גדולה יוקדת״.

המשגיח המשיך בשיחה שעה ארוכה, אך שלמה׳לה לא שמע את ההמשך. הוא שקע בהרהורים. דברי המשגיח על ,,הבחורים החדשים״ שצריכים להחדיר נקודת־התעוררות זו עמוק בלבם, עשו עליו רושם עז ביותר. הוא חש איך הנקודה הזאת מתעוררת בקרבו והיא מתלהבת והולכת מרגע לרגע, עד שהיא אוחזת בכל חדרי לבו, בכל רמ״ח אבריו ושס״ה גידיו.

ואז התחולל בקרבו השינוי הגדול. הוא הפך להיות איש אחר לגמרי. ההתמדה מילאה את כל חייו. הוא התמסר ללימוד התורה בכל חום לבו ונפשו. מיום ליום התחיל להרגיש יותר ויותר את העונג הרוחני העילאי שבלימוד התורה. דפים שלמים וסוגיות מסובכות התבהרו לפניו בכל זיום והדרם. מוחו הלך והחריף ולבו הלך ונתרחב והרבה לספוג את הצלילים הענוגים והנצחיים של לימוד התורה.

לא ארך הזמן ושלמה׳לה השתלב גם הוא בחוג העילויים והמתמידים שבישיבה.

אכן, הנקודה הראשונה התלהבה בקרבו ועד מהרה היה לאחד המתמידים הגדולים בישיבה.

נצחון

כאשר הקיץ יוסלי בבוקר ופקח את עיניו המנומנמות, הזדרז והרכין ראשו אל נטלת־המים שעמדה בתוך קערה תחת מיטתו, ונטל ידיו. לאחר הנטילה חזר ראשו וצנח על הכר ועיניו הביטו נכחן, כשהן סוקרות את החדר מסביב. רגע הביט בחלון, לראות את האוויר המיוחד השרוי ברחוב עם בוקר. לבסוף הסתכל בשעון הארוך התלוי נגדו על הקיר ודעתו נתיישבה עליו בראותו, שהמחוג הקטן טרם הגיע עד הספרה השביעית.

הוא נזכר ביום האתמול, שהביא לו אפתעה רבה כל־כך והוציאו מן השיגרה בה היה נתון עד כה. כל הענין חזר וניעור עתה במחשבתו.

האמנם – הירהר בלבו – בבואי היום אל הישיבה שוב לא אלמד במחלקה השלישית של הרבי ר' בצלאל, ולא אשב עוד בחברתם של חברי הקודמים, שכה אהבו אותי? וחברי מנדלי, שנפשו קשורה בנפשי בעבותות אהבה, האם גם ממנו אפרד היום?

מחשבות אלה חלפו במוחו של יוסלי בשכבו פרקדן על מיטתו ועיניו מביטות אל התקרה מולו. מאורע פתאומי זה, שאירע לו אתמול בישיבה באמצע הלימוד, חולל מהפכה במוחו עד כי לא ידע את נפשו. וגם עתה עדיין הוא מתלבט בדעתו: האם ילד הוא או לא?

לאמיתו של דבר הריהו מרוצה מאד מהמאורע הזה ושמחת־נצחונו רבה מאד. ואיך לא ישמח? וכי קלה היא זו, נער בן שלוש־עשרה שנה ילמד ב„קיבוץ", במחיצתם של בחורים מבני עשרים שנה ומעלה, אשר הוא בעיניהם כחגב? וכי לא מוטב הוא להיות קטן בין גדולים, מאשר גדול בין קטנים? ובכלל, מה טוב ומה נעים להימנות על חברי ה„קיבוץ", אשר כל תלמידי המחלקות

הנמוכות מתייחסים אליהם בדרך־ארץ ויראת־הכבוד. מה מאושר יהיה הוא, יוסלי הקטן, כאשר ישמע את חבריו לשעבר מתלחשים בהערכה עמוקה: ״ראו! יוסלי כבר לומד בקיבוץ...״

אלא מאי? מדוע הוא חש מועקה בלבו? למה זה נפלו פניו? למה עממו עיניו השחורות, שהקסימו את הכל בשלהבתן? מדוע חוורו פניו, אשר חן חכלילי היה נסוך עליהן? מדוע כה נסערה נפשו בקרבו?

אף הוא עצמו אינו יודע להשיב על שאלות אלה. יודע הוא רק זאת, כי כאשר ניגש אליו ר׳ בצלאל ואמר לו אגב צביטת־חיבה קלה בלחיו: ,,יודע אתה, יוסלי, כי מהיום והלאה תלמד ב,קיבוץ׳, שכן אתה בחור טוב ומצויין״ – התחולל בקרבו מאבק פנימי, לחייו העלו סומק של בושה, ומאז מתרוצצות במוחו מחשבות ממחשבות שונות ואינן נותנות לו מנוח.

גם דבריו האחרונים של הרבי, כי הוא ,,בחור טוב ומצויין״, מהדהדים באזניו באופן מוזר מאד, כי מעודו לא כינהו איש בשם ,,בחור״, והרי באמת איננו אלא נער פשוט.

יוסלי החזיר שוב פניו כלפי החלון, אחר הביט אל השעון, לדעת היטב את השעה, אם עליו כבר להתלבש וללכת לישיבה, ובראותו שעדיין נותרו לו כמה רגעים המשיך לשכב ולטוות את חוט מחשבותיו.

לו יהי כן – הירהר – שאלך לישיבה ואלמד ב,,קיבוץ״, כפי שציווה עלי הרבי, אבל הנשמע כזאת, שנער צעיר כמוני יישב יחד עם בחורים גדולים, שכבר יש להם חתימת זקן? ומה אעשה אם יפול בגורלי לישב על ספסל אחד עם זלמן מראדום, אותו בחור בעל סבר־הפנים החמורות, שלפני שבועות אחדים נזף בי על אשר השתובבתי עם חברי? הלא מן הסתם עודנו זוכר את המעשה הזה.

ואולי – חלף בו הירהור אחר – אולי פשוט לא אסכים לעבור אל ה,,קיבוץ״ ואמשיך ללמוד יחד עם חברי הקודמים, אצל רבי הקודם, והכל יהיה כפי שהיה?

אבל מדוע? מדוע אעשה זאת? וכי משום שאני נער צעיר והם בחורים מבוגרים, אוותר על מקומי ב,,קיבוץ״? לא! לא אעשה זאת!

ברגע זה צילצל השעון שבעה צלצולים. יוסלי קפץ מיד ממיטתו, התלבש בזריזות יתירה, עשה את כל ההכנות ויצא בצעדים מזורזים אל הישיבה.

גם עתה בצעדו על המדרכה ניכר היה בו, שהוא תפוס מחשבות. עדיין כירסמה בו השאלה הטורדת, בידעו כי בעוד רגעים אחדים עליו לעמוד ב„קיבוץ״ לפני כל הבחורים כשעיניו מושפלות וברכיו פקות מרוב פחד וביישנות. לעומת זאת ראה גם את האושר הגדול המצפה לו כעבור שבועות אחדים, לאחר שיסתגל למצב החדש, כאשר יהיה לשם ולתפארת בעיני כל הבחורים והמשגיח. כמה ישמח לבו כאשר יתנצח עם הבחורים בקושיות חמורות, ואולי אפילו ינצח את אותו זלמן הראדומאי, שעכשיו הוא מתיירא ממנו כל־כך, באשר ידוע לו היטב כי הוא „בר הכי״ ולא לחינם הכל קוראים לו „עילוי״.

כך התרוצצו במוחו מחשבות שונות, עד שהגיע לחצר הישיבה.

יוסלי פנה לעלות במדרגות המובילות אל ה„קיבוץ״, אך בהפגשו דרך הילוכו בתלמידי מחלקתו שעמהם למד אתמול, כמעט נעצר והצטרף אליהם, אך מיד נזכר בהחלטתו לעבור ל„קיבוץ״.

כשהגיע יוסלי לדלת ואחז בידית, התחילו ידיו רועדות ולבו התפעם בחזקה. צינה בלתי־נעימה חלפה בכל גופו. אך חיש־מהר התאזר עוז, כבש את רגש המבוכה, פתח את הדלת ונכנס אל הישיבה.

כל הבחורים נעצו מבטיהם בנער הקטן, שעמד ליד הפתח מבוייש, עם לחיים אדומות ועינים שחורות ומבריקות. רחש־לחש עבר ביניהם: „הזהו יוסלי העילוי?״ שכן עוד אתמול בישר להם המשגיח, כי „עילוי״ מופלג עתיד לבוא היום לישיבה. פניו העדינים והנאים עשו עליהם רושם טוב מאד וניכר היה בהם שהם שמחים לקראתו. ואולם, יוסלי עוד עמד ליד הפתח מבלי לנוע, וחיכה מבלי לדעת על מה.

כשראהו המשגיח ניגש אליו מיד, צבטו צביטה קלה בלחיו ואמר:

„ובכן, יוסלי, באת לכאן. טוב. אם תלמד בשקידה רבה תהיה לגאון בישראל. לך שב שם בין הבחורים הגדולים ותלמד עמהם״.

ובאמרו זאת רמז באצבעו על מקומו.

יוסלי הרגיש פתאום אומץ רב בלבו. כל ההיסוסים והמבוכות נמוגו כלא היו. הוא ניגש מיד אל המקום שהראהו המשגיח ועל פניו רחפה ארשת של נצחון...

תר״ץ

שמעון הצדיק

הכל הכירוהו בישיבה. הכל היה להם עמו שיג־ושיח. אמנם שקט היה מטבעו, מכונס בתוך עצמו וכמו אפוף מיסתורין. לא היה מעורב בין חברים כשהיו עוסקים במילי־דעלמא בזמני ההפסקות. גם בחדר האוכל לא היה שם לב לכל ה„שקלא וטריא״ שניהלו החברים על כל מיני נושאים שבעולם. מנותק היה מכל אלה. את כל כולו הקדיש רק לספר והגמרא, שעליהם היה מורכן יומם ולילה ובהם הגה בהתמדה עצומה תוך פיזום נעימה חרישית לבבית; וכן לעבודת החסד שלו, כגון ביקור חולים, גמילות־חסדים, להקשיב לכל אנקת תלמיד מהישיבה, לשמור ימים ליד מיטת תלמיד שנפל למשכב, או לאסוף בין התלמידים תרומות לטובת איזה „מתן בסתר״ אשר את טיבו לא גילה לאיש.

איך הגיע לישיבה ומהיכן הביא אתו את כל אותן המידות של חמלה, חסידות וטהרה – זאת לא ידעתי.

כאשר הגעתי לישיבה כבר מצאתי שם את „שמעון הצדיק״, כפי שהיה קרוי בפי תלמידי הישיבה. אחרים כינוהו בשם „שמעון מטשכנוביץ״, על שם עיירה ליטאית בסביבת ביאליסטוק.

קלסתר־פניו היה רגיל, בלי שום קווים מיוחדים. זקנו היה מגודל בצבע הערמון, לחייו תמיד הסמיקו, אולי מרוב עדנה ורוך; עיניו הביטו תמיד כמו מבויישות ומאופקות; אבל פניו הביעו תמיד שמחה וחדוות־חיים. רחוק היה מכל צל של עצבות ויגון. עם זאת, כאמור, היה כל כולו כמו מעוטף בצעיף של סוד ומיסתורין, שהיה כחידה בעיני תלמידי הישיבה.

היה זה בשנות תרצ״ב־תרצ״ד. הישיבה „תורת חיים״ אשר בוורשה, שנוסדה על ידי הגאון ר׳ הירש גליקזון הי״ד, חתנו של הגאון רבי חיים מבריסק זצ״ל וגיסו של רבי וולוולה זצ״ל – היתה

אז בשיא זהרה ופריחתה. היא משכה אליה הרבה צעירים, אשר מצד אחד היו מעוּרים בחיי החסידות, הן בלבוש והן בהליכות החיים, ומצד שני רצו להיכנס לעולמה של שיטת הלימוד הליטאית, עם השיעורים נוסח ליטא.

ואכן היתה ישיבת ,,תורת חיים'' כמין מזיגה של תורה וחסידות יחד.

ר' הירש גליקזון זצ''ל עמד על המשמר. כל תלמיד חדש שביקש להתקבל ל,,תורת חיים'' נבדק על־ידו היטב, אם הוא באמת מכיל את שתי הסגולות הנדרשות מכל תלמיד ותלמיד – תורה וחסידות.

ואם כי ר' הירש בעצמו היה ליטאי מובהק, והורגל מעודו בבחורי־ישיבה ליטאיים, שלבשו קצרות ולא גידלו זקנים, הרי בישיבה שלו שם דגש גם על הלבוש וההופעה החיצונית, וכל תלמידי ''תורת חיים'' דאז היו מגודלי זקן ופיאות ולבשו ארוכות.

והיתה לכך סיבה חשובה למדי. וורשה, כידוע, היתה המטרופולין של פולניה כולה, שאליה נהרו בני הנוער מכל ערי השדה. ביניהם היו גם מתלמידי ישיבות ליטאיות, אשר ,,הציצו ונפגעו'', שבאו לוורשה כדי לקנות השכלה וחיפשו להם מקום אחיזה בישיבות, כדי שישמשו להם כעין הסוואה ללימודי־החול שילמדו בסתר.

ההקפדה על הלבוש הארוך של התלמידים וגידול פיאות וזקן, היה בה כדי להבטיח בוודאות, שלא יסתננו לישיבה תלמידים מסוג ה,,משכילים''.

אותן שנים מעטות שבהן זכיתי להסתופף בין כתלי ,,תורת חיים'' היו לי, איפוא, שנות אושר לאין קץ. הרגשתי כמו בבית. כל התלמידים, ללא יוצא מן הכלל, היו כעין מיקשה אחת, כאילו חוצבו כולם ממקור אחד.

רובם היה מערי השדה ומיעוטם מוורשה, אבל עד מהרה השתלבו כולם במסגרת שיטת הלימוד החדשה, השיטה הבריסקאית, שר' הירש גליקזון היה נושא דגלה.

כמאה בחורים למדו אז בישיבה וכולם היו מלוכדים יחד בכל סדרי הישיבה, הן בלימודים, הן בחדר האוכל, בסעודות השבת

ויום־טוב, ואפילו בשעות הפנאי והטיולים בחוץ. ובכל אלה הסתופפנו בצלו של הגאון ר' הירש גליקזון זצ"ל, וממנו שאבנו את רוחו האצילה והמרוממת.

כאמור, בבואי לישיבה כבר נמנה „שמעון הצדיק" בין תלמידיה. לא הייתי צריך לחכות זמן רב כדי להכירו ולעמוד על טיבו. כבר ביום הראשון לשהותי בישיבה הספקתי לשמוע ולדעת על אישיותו המיוחדת־במינה.

הוא היה תמיד בא ראשון לישיבה. מעולם לא קרה – כך סיפרו התלמידים הוותיקים – שמישהו זולתו יפתח את דלתות הישיבה בבוקר. אם בחדשי הקיץ, הרי בשעה ארבע לפנות בוקר כבר נשמע קולו של שמעון הטשכנובצאי בלמדו בישיבה אגב פיזום נעימותיו הלבביות. ואם בחדשי החורף, בימי סגריר וסופות שלגים, הרי בעיצומו של לילה, כאשר וורשה עוד היתה עטופת שינה, כבר ישב שמעון במקומו הקבוע ושקד על לימודו. איני יודע אם היה זה נדר, או קבלה שבלב, על כל פנים לא קרה מקרה שמישהו יקדימנו לבוא לישיבה.

הוא היה גם האחרון לצאת מן הישיבה, ומעולם לא נגעלו דלתותיה על־ידי מישהו זולתו. ובסוף כל סדר, כשהבחורים ירדו לבית התבשיל לאכול ארוחתם, נשאר שמעון ליד גמרתו הפתוחה והמשיך ללמוד.

בלילי שבת, אחרי תפילת מעריב, כאשר מאולם האוכל בקעו קולות השירה של „שלום עליכם מלאכי השרת" וכל התלמידים הסבו מסביב לשולחנות הערוכים – עוד היה שמעון יושב בישיבה ומעיין בספר, כשפניו זוהרים ומפיקים זיו. הוא לא יאחר את סעודת השבת ובינתיים כל רגע יקר וצריך לנצלו לעבודת קודש.

הוא היה שתקן, ממעט מאד בדיבור. אולי משום שהיה קצת מגמגם, ואולי בעיקר משום שהיו נהירים לו כל שבילי ה„חפץ חיים" ו„שמירת הלשון", וידע היטב, כי כל דיבור מיותר עלול להחריב עולמות.

לפעמים קרה ששמעון נעלם לכמה שעות מהישיבה, ואז ידעו הכל, כי בוודאי חלה מישהו מהתלמידים ונפל למשכב. אז היה

שמעון כאילו נהפך לאדם אחר. הוא לא נלאה מלשרת את החולה בכל אשר יוכל. מיהר להזמין רופא, רץ לבית־המרקחת להביא תרופות, הביא כוסות תה עם לימון וכל שאר דברים נחוצים לחולה. הוא היה כמין ,,אבא ואמא״ לחולה. ואת כל זה עשה בטבעיות ובתמימות שאין כמוה. ולא היה מניח לאיש לטפל בחולה, אלא קיבל על עצמו את כל הנדרש לעשות.

בשעות הפנאי בין הסדרים, בעת הארוחות בין הגשת מנה אחת לשניה, או בלילות בשכבו על מיטתו לפני הירדמו – לא מש ספר מידיו. תמיד היה מעיין בספרי מוסר, ספרי חסידות, או ספר ,,השל״ה״ הגדול.

כך היה סופג בקרבו יום יום מן המאור שבתורה ויהדות, וזה היה סדר־יומו הקבוע בישיבה. כל שעה, כל רגע, היו בשבילו עולמות, אשר הוא בנה אותם בשקדנותו היתירה ואשר הם היו היסוד להיכל חייו הרוחניים.

*

עד שהגיע אותו יום־ראשון מר ונמהר. היה זה ביום חורף סגרירי בבוקר, כאשר ראשוני המשכימים באו לישיבה וראו, כי נפקד מקומו של ,,שמעון הצדיק״. התחילו מיד לחקור ולדרוש לפשר הדבר. ירדו לאכסניה שלו ומצאוהו שוכב במיטתו קודח מחום.

,,מה יש לך, שמעון?״

,,לא כלום. השם יעזור״, ענה כדרכו.

אותו יום בשעות הצהרים ביקרתיו גם אני. הוא היה שכוב במיטתו עם חום גבוה. כדרכו שתק ולא אמר דבר. שאלתיו, מה כואב לו, והוא ענה לי, כי הוא סובל מאיזה פצע בגוף, שגורם לו דלקת ועליית החום. דרך אגב ביקשני, להביא לו עפרון עם פיסת נייר. מיהרתי למלא את בקשתו ועזבתיו מתוך הרגשה, שמצבו הוטב וכי בעוד ימים אחדים שוב נראה אותו בינינו בישיבה, כשהוא ממשיך את חייו הרוחניים האציליים.

עבר יום ושמעון עודנו במיטה. החום עדיין גבוה. בלב בחורי הישיבה מתעוררת דאגה רצינית. מבהילים רופא, ולאחר בדיקה קצרה הוא מצווה להעבירו מיד לבית־החולים.

הענין, איפוא, חמור למדי. מתיחות רבה משתררת בישיבה. הכל אומרים פרקי תהילים. הכל מתהלכים שחוחים ומודאגים.

ביום רביעי מודיעים בישיבה, כי נעשה לשמעון ניתוח רציני. רק יחידי־סגולה מבין הבחורים מקבלים רשות להכנס אליו. בישיבה גברו הדאגה והמתח. מדי שעה מצפים לידיעות מבית־החולים, והידיעות המגיעות אינן משמחות. אמנם הניתוח נעשה בהצלחה, אבל הרופאים מודאגים מאד, כי היתה הרעלת דם. הם נוקטים בכל הפעולות הרפואיות. ר' הירש זצ"ל נותן הוראה להביא את הרופאים המעולים ביותר על חשבון הישיבה, כדי להצילו. הבחורים מתרוצצים הלוך ושוב מהישיבה לבית־החולים, ומביאים ידיעות ורשמים מהחולה עצמו, שהוא במלוא הכרתו וממלמל ועונה לכל השאלות המופנות אליו: ,,השם יעזור".

ובליל שבת השיב ,,שמעון הצדיק" את נשמתו לבוראו.

הידיעה על פטירתו הגיעה לישיבה רק במוצאי שבת. יום־הראשון שלמחרת היה יום אבל בישיבה. ר' הירש גליקזון הגיע בבוקר והתייפח מרה ללא הפוגות. היו תלמידים שהלכו לטבול במקווה לפני ההלוויה. אחרים עמדו בישיבה ואמרו תהילים לעילוי נשמת הנפטר. רבים נסעו לבית־החולים, כדי לטפל בכל הסידורים הנוגעים להלוויה, ואף אני הצטרפתי אליהם.

לקראת ההלוויה התאספו כל תלמידי הישיבה, ראש הישיבה, מגידי השיעור, ועוד רבים ממכיריו מבני ישיבות וורשה.

באותה שעה נזכרתי, כי כאשר ביקרתי אצל הנפטר ביום ראשון, הוא ביקש ממני עפרון עם פיסת נייר. צריך לבדוק בבגדיו – אמרתי בלבי – אולי יימצא הפתק. יחד עם עוד כמה בחורים פנינו אל מחסן הבגדים שבבית־החולים וביקשנו את מלבושיו של הנפטר. ואכן בכיס מכנסיו מצאנו אותה פיסת נייר שהבאתי לו.

בחיל וברעדה החזקנו את הפתק וקראנו את השורות המעטות שרשם שמעון בתור צוואה למכריו ובני הישיבה.

וזו לשונה:

,,השארתי במזודה שלי 10 מטבעות של 10 אגורות כל אחד, כדי שעשרה בחורים ילכו למקווה, ורק אלה שיטבלו יטפלו במיטתי

(מחירה של טבילה במקווה היה 10 אגורות) אבקש לא לערוך שום הספדים. את ספרי הנני מוסר ל...״

זה היה תוכן הצוואה שכתב ביום הראשון למחלתו, מתוך וודאות שהוא נפרד מן העולם הזה.

הצוואה עוררה רושם גדול אצל ראש הישיבה ומגידי השיעור ועיני כולם התקשרו בדמעות.

,,נשמה קדושה״, מילמלו בהתרגשות. ,,צדיק אלוקי״.

את הנפטר נשאו רק אותם בחורים שטבלו אותו יום במקווה. מעניין – היו הללו מהרהרים בלבם – שעוד לפני גילוי הצוואה הם הרגישו צורך ללכת לטבול במקווה, כאילו איזה כוח עליון הניע אותם לעשות כן. ההלוויה התמשכה כמה שעות. המומים ודוממים הלכו רבותיו, חבריו וידידיו, אחרי מיטתו של ,,שמעון הצדיק״, לבית־הקברות שברחוב גנשה אשר בוורשה.

ער״ה תשי״ז

ליל־שבת בישיבה

עולה אני במדרגות המובילות אל ה„חזקה" (חדרי־המגורים של תלמידי הישיבה) בצעדים אטיים, חרישיים. בחוץ עדיין מפרפרים שיריה של שמש־סתיו. הישיבה כולה מעוטפת באדרת השבת והקדושה. היכל הישיבה מוצף אור־יקרות של חשמל. בחללו מרחפים צלילים ערבים של בחורים צעירים, לבושים בגדי שבת, היושבים ומנעימים קולם בלימוד סוגיות הגמרא. הללו הם פרחי התלמידים, המתפללים ומקבלים את השבת באולם הישיבה. ואילו הבחורים הוותיקים, אשר עשרות בשנים כבר עברו עליהם בין הכתלים הללו, אשר הישיבה כבר נרקמה בכל נימי דמם ולבם והפכה לעצם מעצמם, ולא היה להם בעולמם אלא ארבע אמותיה בלבד – הללו עזבו בשעה זו את הישיבה והלכו אחד־אחד אל „חזקת" המשגיח, הגה"צ רבי משה רוזנשטיין זצ"ל, כדי לשמוע את השיחה המוסרית אשר ישא אחרי קבלם את השבת. בשיחה זו יביע המון רגשותיו והגיגיו המוסריים לפני מבחר התלמידים, הצמאים ומשתוקקים לדבריו החמים. גם אני מצטרף ועולה במדרגות עמהם, אבל מרגיש אני כאיש זר, כגר הנכסף למלה חמה ומעודדת, לשיחה מוסרית מרשימה, המצרפת ומזקקת את הנפש.

בהכנסי פנימה אפפה אותי חמימות רוחנית מופלאה, עם שתיקת־רזים של בחורים חולמניים. המשגיח ובחירי תלמידיו כבר היו אומרים „במה מדליקין". שאר התלמידים מתכנסים ובאים מאולם הישיבה, חומקים חרש מבלי להשמיע רחש, שלא להפריע לתפילתם של בעלי־המוסר, המתפללים מדי ליל־שישי בנפרד עם המשגיח. הכל עומדים ומחכים בציפיה דרוכה. ופתאום משתררת דממה. התפילה נסתיימה. בחלל החדר עוד רחפו צלילים אחרונים של בחור המאחר בתפילתו, שהטעים בהתפעלות והתרגשות־הלב

את המלים „כחס על הנר כחס על הפתילה". אך חיש־מהר נשתתקו גם אלה. ואותה שעה חלף רעיון במוחי: הבחורים הללו המצפים וצמאים לדבר מוסר, האם אינם הנרות והפתילות של העם היהודי? האם אין הם המנורות והשמן של שבת המאירים ומאצילים אורם על כל ימות השבוע של הגלות?

הדממה נתעמקה. מסביב לשולחן ישבו הבחורים הוותיקים בעלי המוסר, ואילו השאר הצטופפו בעמידה מסביב, כשכולם מפנים מבטם אל המקום שמשם מתחיל המעיין לנבוע, אל המשגיח שישב בראש השולחן כשהוא נשען קימעה על התנור, ורעיונותיו משוטטים בעולמות וספירות המוסר.

קול דממה דקה הרעיד פתאום את הדממה. המשגיח פתח בשיחה, תחילה בקול נמוך, אחר־כך בקול גובר והולך, מתלהב מרגע לרגע. בלב התלמידים כאילו נדלקו שביבי אש, שביבים רוחניים של קדושה ואצילות. הם הטו אזניהם ושתו בצמא כל מלה, כל רעיון וכל פנינה, שיצאו מפי המשגיח.

"אכן", פתח המשגיח בקולו המיסתורי, „מצויים בטבע יצורים חיים זעירים כל־כך, שאי־אפשר לראותם אלא מבעד למיקרוסקופ המגדיל אלפים ורבבות מונים, וגם את זאת רק בתנאי־ראות טובים, דהיינו באוויר צח וצלול. חידקים כאלו ממלאים את חלל עולמנו ואנו נושמים אותם וחיים מהם. בדומה לכך מצויים גם בעולמנו הרוחני הגיגי־לב, אבחנות והכרות, במוסר וביראת־שמים, שהם כל־כך דקיקים ואציליים, כל־כך מופשטים ונעלמים, עד כי בעזרת מיקרוסקופ רוחני, ובאווירה זכה וטהורה, יכולים אנו לקלטם בחושינו הרוחניים ולירד אל עומקם ולעמוד על דקותם..."

הבחורים שמעו והחרישו, אבל בלבותיהם פנימה התגברו הכיסופים והערגה להתנשא ולעוף למרחקים, לבקש להם אותו אוויר זך וטהור ואותו מיקרוסקופ רוחני, כדי להבחין באותן הכרות שמימיות, דקות ונעלות.

והמשגיח מתלהב והולך ודבריו נובעים וקולחים.

„צאו וראו מה נורא ואיום הדבר!" הוא מדבר בהתרגשות יוקדת. „לו בא אלינו רוטשילד והכריז בחוצות העיר, כי הוא מחלק כסף

לכל נצרך – הלא אז בודאי היו מתאספים המוני אנשים ונשים, גדולים וקטנים, וצובאים על שערי ביתו, כל אחד עם חפצו ומאווייו. הכל היו כורעים לפניו ומצפים בהכנעה, שיתן להם את מבוקשם... והנה אדון כל העולמים שהכריז על עצמו: ,עושה משפט יתום ואלמנה ואוהב גר לתת לחם ושמלה' – על אחת כמה וכמה שהיינו צריכים להשכים אל פתחיו, לעמוד לפני שעריו יומם ולילה ולא לזוז אפילו לרגע''.

אש עילאית נדלקה בנשמתו של כל אחד מהשומעים. הפנים הנלהבים וקמטי המצח הרבים, העידו על התעוררות המחשבה וחשבון־הנפש, על רגשי ערגה להיות שומרי עד בבית ה', לישב תמיד בחצרותיו הקדושות ולהתבשם באוויר הזך והטהור, כדי לחוש היטב את ההבחנות הרוחניות הדקות והאצילות במוסר וביראת שמים.

לרגע נדם הקול. המשגיח התעמק במחשבותיו, הפליג הרחק בעיונו. מבעד לחלון נשמע קול הרוח העזה, שהשתוללה על־פני מרחבי השדות והסעירה את הנהר ,,נארעוו'' המתפתל. ושוב רעיון חלף בקרבי: האם לא שולחו חס־וחלילה אותן רוחות זועפות כדי לערפל את הפינה השבתית הקדושה, גן עדנם של בחורי ישיבה זו? האם לא באו הרוחות הללו לגזול אותה רוחניות חמימה, אותה חדוות־חיים עסיסית, שמלאו את לבות הבחורים הרציניים החולמניים הללו? אבל בהביטי שוב על אותם פנים מאירים ושבתיים של הבחורים, ובשמעי שוב אותם דברים נעימים ונלבבים שפיכו כמעיין זך מפי המשגיח – נוכחתי לדעת, כי לשוא תשתולל הרוח, לשוא ירגז הנהר ויקצוף. לא סופת־ליל, לא נחשולים קוצפים ולא המיית חוצות, יפריעו את האידיליה השבתית הנעלה, ולא יפגמו כמלוא נימה את התוכן הרוחני הנשגב הגלום בה.

דממה עמוקה שררה בחדר. דומה כאילו עצרו כל הבחורים נשימתם, כאילו כל אחד חרג מתוך עצמו ורחף על כנפי חזיונותיו בספירות העליונות, להשתעשע בהגיגים דקי־אבחנה של מוסר ויראת־שמים. אבל המשגיח לא הניחם זמן רב לצלול בדומיה. שוב זרמו דבריו המלהיבים:

,,כל הנשמה תהלל י־ה. קודם־כל צריך האדם לשקוד על עצמו

שייעשה כולו נשמה, כל רמ״ח אבריו ושס״ה גידיו, ואז, כאשר יהיה כולו נשמה, יהלל י־ה, אזי אפשר באמת ובתמים להלל את אדון כל העולמים ולהתדבק אליו ולהיות תמיד במחיצתו״.

ושוב הציתו הדברים אש־קודש בלב השומעים ורוֹמם את רוחם לגבהים נשגבים.

המשגיח סיים שיחתו. נרגשים עמדו הבחורים ופניהם קרנו והאירו. הם הרגישו כאילו נולדו מחדש, מהרושם הכביר שעשתה עליהם שיחת המשגיח, והתפזרו כולם החוצה, אפופי הוד וקדושה לקראת סעודת ליל שבת.

ניסן תשל״ג

יציאת־השבת בהיכל הישיבה

בין השמשות. מבין קרעי־העננים, הרוויים אדמומית של שקיעה, שהיו פזורים על־פני מערב הרקיע כעֵין טלאים, נישׂאו ובאו צללים כהים של הלילה הקרב ובא. הם רמזו לכל יהודי על שעת־השבת האחרונה, על ,,רעוא דרעוין'' של שבת־בין־השמשות, שסגולתה לרומם את היהודי אל הספירות העליונות, הנעלמות, בלוותו את הנשמה היתירה, הנפרדת ממנו יחד עם שבת המלכה לכל ימות השבוע.

בין כתלי הישיבה כבר הורגשה אווירת־המוסר הרצינית של ,,שעת הסעודה השלישית'', השוררת שם מדי שבת בין־הערביים. היכל הישיבה כבר נתמלא צללי־ערב משחירים, שכוח שליטתם כאן גדולה יותר מבכל מקום אחר, בשל גובה החלונות קמורי־המשקוף, המכהים את האור מבחוץ. צללי אדם נשתרבבו על־פני שורות הספסלים. היו אלה בחורי־הישיבה, שישבו כל אחד ליד עמודו, בציפיה מהורהרת לקראת שיחת־המוסר, שנוהג המשגיח להשמיע מדי שבת לעת ערב.

מפעם לפעם נשמעה חריקת־דלת צורמת בצרידותה, שקרעה את הדומיה רבת־הסוד הממלאה את הישיבה. דומם נכנסו בזה אחר זה בחורי־ישיבה, שזה עתה אכלו את הסעודה השלישית, ובאו לשמוע את שיחת־המוסר של המשגיח.

באותה שעה היה המשגיח רבי משה רוזנשטיין זצ''ל פוסע אילך ואילך על־פני אולם הישיבה, כשהוא צולל במחשבות ומתעמק ברעיונות המוסר, אותם ישמיע באזני הבחורים. האפלולית ודימדומי השקיעה אפפו אותו ושיוו לו חזות מיוחדת במינה.

בקרן־זווית מבודדת ישב לו ליד עמודו ברל'ה, בחור צעיר שזה מקרוב הגיע מעיירתו החסידית ללמוד בישיבה ה,,ליטאית''

הגדולה. הוא היה נפעם כולו מן החווייה החדשה, שטרם נתנסה בה עד כה. אווירת המוּסר המיוּחדת בשעת־דימדומים זו עשתה עליו רושם עז. הוא גילה אז איזה אורח־חיים חדש, שלא ידעהו מעוֹדוֹ. לנגד עיני רוחו נצטיירוּ שתי צוּרוֹת־הווי שונות זו מזו: צאת השבת בעיירה החסידית, וצאת־השבת בישיבה הליטאית. מצד אחד ראה את האווירה הפיוּטית הנעימה של סעודה־שלישית בעיירה, כאשר כל יהודי העיירה מכוּנסים ב„שטיבל״ ויושבים דחוקים וצמודים זה לזה, משל כאילו ביקש כל אחד למצוא כנפי־חסוּת אצל רעהוּ. והם משתפכים יחד בניגון מלא התלהבות וכיסופים, מתנשאים עם הניגון אל הספירות העליונות, שם כאילו טוֹבלוֹת נשמותיהם במעיינות־הנצח הזכים של גן־העדן. ואף הוא, יחד עם כל הנערים, היו מצטרפים בקולותיהם הנלבבים ומזמרים עמהם את הזמירות של „רעוא דרעוין״. צביוֹן־חיים זה, שבוֹ מתמזגוֹת יחד נשמות עוֹרגוֹת, הנכספוֹת למנוּחת־שבת קדושה בתוך חוּג מלוּכד, אפוּף דימדוּמי אפלוּלית של צאת־השבת – הופיע לפניו ברגע זה בכל הוֹדוֹ הקסוּם.

מאידך נתגלה לו כאן, בחיי־הישיבה הנוֹכחיים, צביוֹן־חיים שוֹנה, שנצטייר לו בצבעים אחרים לחלוטין. כמוֹהוּ יושב לו כל אחד מכוּנס בתוך עצמו, דמוּם, מהוּרהר, שקוּע במחשבוֹת־מוּסר ועוֹשה את חשבון־הנפש של עצמו. כל בחוּר כאן הוא כעֵין עולם בפני עצמו, עולם שאין לו שיג ושיח עם העולמות שמסביבו. רק הנהימות החרישיות העצובות, הפורצות מעומק לבו של כל אחד, מתלכדות יחד בחלל הישיבה ויוצרות סימפוניית־עצב אחת גדולה.

בעודו יושב כך מהורהר וחולם, התנער פתאום מתוך פקעת המחשבות שתססוּ במוחו, כאשר נשמעה דפיקתוֹ החרישית של המשגיח על העמוּד שלפניו – סימן שהוא עוֹמד לפתוֹח בשיחה המוּסרית. כל הבחורים כאילו הקיצוּ מתרדמה עמוּקה ובצעדים זריזים התקרבוּ אל המשגיח. גם ברל״ה מיהר ותפס לו מקום קרוב יותר, כדי להיטיב לשמוע את דברי המשגיח.

בקול נמוּך, מרעיד־לבבות, פתח המשגיח בשיחתו. כל הבחורים היטוּ את גופם לעֵבר המשגיח במאמץ דרוּך, ובצמאון עז קלטוּ כל

מלה ומלה שיצאה מפיו. שכן כל מלה היתה כמין סם־מרפא ללבותיהם הדואבים, מלאֵי העצב והדאגה. כל מלה נסכה בהם ניחומים, רגש התרוממות וגאווה על חיי־הישיבה שלהם, חיי הבדידות וההינזרות מן העולם כולו על הבליו הנוצצים.

שעה ארוכה נמשכה השיחה. בדברי נועם ותוכחה כאחד, ממשלים ודימויים הלוקחים את הלב, הדריך המשגיח את שומעיו בשבילים המוליכים אל חיי־מוסר אמיתיים, כפי שספרי המוסר דורשים מכל אדם מישראל.

כל אותה שעה ישב ברל'ה כמוקסם והקשיב לכל מלה, עקב אחרי כל תנועה של המשגיח מבעד לדימדומי הערבַיים. כל הרעיונות שהעלה המשגיח בדבריו נשמעו לו כה חדשים, כה רעננים. הם גילו לפניו דרך חדשה בחיי היהדות, דרך שעד כה היתה זרה לו לחלוטין.

„ודע את עצמך" – זהו הקו הרעיוני שבדבריו. צריך כל אחד להתכנס בפינה משלו, להתבודד בארבע אמות של הלכה ומוסר, ושם להתבונן היטב בעצמיותו.

משסיים המשגיח את שיחתו נתפזרו הבחורים איש לפינתו, תפוס מחשבות על שיחת־המוסר העמוקה ששמע זה עתה. גם ברל'ה היה נפעם כולו מן השיחה העמוקה, אולם במוחו עדיין התבלטה – וביתר שאת – המחשבה על השוני הרב שבין ההווי החסידי של הסעודה שלישית בעיירתו הקטנה, לבין חיי המוסר בישיבה...

תשי"ג

בבית העסק

(א)

הוא חמק כצל אל הסימטה, בה נמצאה חנותו, שם כבר חיכה על המיפתן, כמעט בלתי־נראה, יוסלה שומר־הלילה של החנות. זה שעות אחדות שהלה יושב שם מנומנם עם גמרא תחת זרועו.

,,אתה כבר כאן, נער? ובכן, היכנס מהר פנימה ואסגור על המנעול'', אמר ברנרד בעל־החנות בנעימת היתול, כשהוא מקשקש בצרור מפתחותיו.

יוסלה, מבויש ומנומנם בשל נימת הזילזול של בעל־הבית, מילמל חרש בקול מהוסס ורועד:

,,מים, מים''.

,,שוב אותו ענין! כל הזמן רק משתכשכים במים. לשם מה המים? נו, לך מהר ונגמור את הענין!'' אמר לו ברנרד בקוצר־רוח.

יוסלה רץ מיד עם בקבוק בידו אל החצר, להצטייד במים לנטילת־ידיים של שחרית. בינתיים פתח ברנרד את החנות ותוך כך מילמל לעצמו:

,,היכן הוא, הבטלן הזה והשטויות שלו?''

יוסלה חזר מהר עם בקבוק המים, ובראותו את פניו הנזעמים של בעל־הבית חמק פנימה ככלבלב נכנע והפטיר:

,,סגור כבר!''

הדלת נסגרה. על־פני חלונות־הראווה הגדולים כיסו תריסי־ברזל גסים חלודים. עד מהרה נשמעה חריקת מפתחות, אשר סילקו כל סימן של אור, בדומה לצליל המפתחות של סוהרי הכלא. כך ננעל יוסלה המתמיד בתוך החנות, כדי לשמש כשומר־לילה.

(ב)

האם השפיע רגע זה על ליבו הרגיש של יוסלה? האם זעו המיתרים הענוגים של רגשותיו?

לא!

יוסלה הוא מתמיד. הגמרא היא נחמתו היחידה, המשחררת אותו מכל דאגותיו וסבלותיו ומחסנת אותו מפני כל עלבון ופגיעה. רגע לאחר נעילת הדלת כבר ישב יוסלה ליד החלון ולאורה של מנורת חשמל קלושה התחיל ללמוד בגמרתו.

הוא למד בקול רם, בהפיקו את צליליו הנלבבים. משהו בכל־זאת העיק על לבו. איזו מחשבה הציקה לו בלי הרף, ומשום־כך הגביה יותר ויותר את צלילי לימוד הגמרא. לרגעים השתפכה זמרתו, עד שדמעות רותחות החלו זולגות מעיניו. אך מנין הדמעות האלה פתאום? למה זה הוא בוכה ליד הגמרא? מאין נובע בכי חרישי זה?

על כל אלה לא חשב ולא נתן דעתו, כי ידע שאסור להתפס למחשבות והירהורים. הזמן קצר מכדי להגרר אחרי מירוץ המחשבות.

ואכן הוא המשיך ללמוד בשקידה, כשדמעותיו הזולגות מרטיבות את דפי הגמרא וכשקול זמרתו משתפך בחלל המחניק של החנות הנעולה בצליליו הנלבבים העמוקים.

כל אותה שעה היה הירח מטייל ברקיע התכול־עמוק מסביב לחנות. הוא תר וחיפש איזה סדק או חרך שבעדו יוכל לשלוח ליוסלה קרן־אור שלו לאות השתתפות בצער לבו. שכן בכל רחבי וורשה לא היה אז איש אשר השתתף בצערו ומצוקתו של יוסלה. רק הוא לבדו, הירח החוור, הציץ מלמעלה על הסימטה במבטי־חמלה, בהטותו אוזן קשבת לזמרתו הלבבית העגומה.

אבל איזו הדרך להגיע אליו? איך אפשר להחדיר אליו קרן־אורה, בזמן שכל חלונות החנות מוגפים בתריסים של ברזל והם מבודדים אותו מכל העולם? איך אפשר להגיע אל לבו, לו רק לרגע קל?

ואולם, אין דבר העומד בפני הרצון. כוחו של הרצון מבקיע ברזל, מנתץ אבנים, סותר הרדי־סלע. אף הירח הבקיע חרך בתריסי הברזל ומשם החל לשלוח לו ליוסלה קרניים מאירות מן העולם הגדול

הרחב, מן הלילה הנאה הבהיר, כדי להזריח מעט את נפשו הנכאה. כחבר נאמן ניצב מעל הסימטה ולא חדל לשלוח את קרניו, אשר ליטפו קלות את פניו של יוסלה ונדמו לו במלים של עידוד ונחמה.

השעון צילצל שתיים אחר חצות. יוסלה החל להרגיש לאות בכל גופו. רצוץ ויגע ניגש אל יצועו ושכב לישון את שנת לילו.

(ג)

בחוץ כבר האיר היום. פאתי המזרח כבר לבשו את הגון הורוד של הזריחה, שנסך חנו המיוחד על פני וורשה והכל התרעננו בשמש־הבוקר שזה אך הגיחה מתהום הלילה. בשעה זו, בהיותו עוד בעיירתו, היה יוסלה יושב כבר בבית־המדרש, ליד החלונות הפתוחים לרווחה, וממלא את חללו של בית־המדרש כולו בצלילי קולו הערב.

שעה זו היתה תמיד בשבילו הנעלה והיאה ביותר ללימודו בגמרא, והיא אשר נטעה בקרבו לנצח את ההתמדה והשקידה, והיא אשר הביאה אותו אל בין כתלי הישיבה בוורשה.

מבעד לאותו חרך שגילה הירח בתריסי הברזל, שלחה לו עתה השמש פסי אור זהובים אשר העירוהו משנתו בקראם אליו:

„קום, יוסלה, קום משנתך ושוב השמע את קול־הבוקר הנעים שלך מבעד לתריסים המוגפים אל חלל הסימטה".

יוסלה הקיץ מהר משנתו, רגע קל סקר את החשכה סביבו, את האווירה המחניקה של החנות, שעשתה עליו רושם קשה מאד. אבל חיש־מהר הסיח דעתו מכל אלה בהזכרו בסעיף הראשון של השולחן־ערוך: „התגבר כארי". ואכן, הוא התגבר מיד כארי, הזדרז כצבי, לבש עוז של נמר וקל כנשר התלבש, נטל ידיו, ושוב חזר לתלמודו לאורה של נורת החשמל.

האם התעוררו אז בלבו של יוסלה געגועים לבית־המדרש שבעיירתו הקטנה? האם לא הסתתר בעומק לבו רגש של צער, על שנגזר עליו לבלות שעות־בוקר יקרות ונעלות כאלה בתוך חנות נעולה וחשוכה? האם לא פרצה אז מתוך לבו הדואב אנחה עזה,

זעקת־כאב רועמת אל עמו אשר גזל ממנו את שעות־הבוקר המקסימות אשר כה אהבה נפשו?

ושוב, לא!

יוסלה הוא מתמיד. את כל כוחותיו הקריב למען לימוד התורה. הוא אינו נרתע מפני דבר. נפשו נישאת על כנפי שאיפה קדושה ונעלה: עליו להיות גדול בתורה! עליו להיות בקי בכל הש״ס!

והשאיפה הזאת היא שמאמצת את רוחו, מדרבנת אותו, נוסכת בו רצון ומרץ ומגרשת מפניו את כל המחשבות הרעות, את כל המכשולים האורבים לו להטותו מן הדרך.

יוסלה הוא אפילו אסיר־תודה להשם־יתברך על כל אלה, ובהשתפך לבו בתפילותיו החמות הוא מביע שבח ותהילה לה׳ שלא הזניחו ונתן לו מקום ויצוע לישון מדי לילה כמה שעות, כדי שגופו היגע והכחוש יחליף כוח ויוכל אחר־כך כל היום ללמוד בישיבה בשקידה.

כשלוש ארבע שעות היה יוסלה לומד כך, עד שלבסוף נשמע קול בריח בהפתחו, וכעבור רגעים אחדים נפתחו דלתות החנות לרווחה.

מיד ניגש בעל־הבית אל יוסלה ומישש את כל בגדיו, פן לקח משהו עמו. עמד יוסלה מבוייש ונכלם, חיכה עד שנבדק היטב מראש ועד רגל, ואז לקח את הגמרא תחת זרועו ובפנים מסמיקות מבושה עזה עזב את החנות ומיהר לישיבה.

(ד)

עם ישראל! מני שרשיך הקדומים ביותר, מנטיעות הבראשית שלך, מזריעות נביאיך אשר זרעו אי־אז עלי לבבות – נבטו וליבלבו פרחים נהדרים, נישאים, ססגוניים להפליא. ועל־פני שדותיך הנידחים, השוממים, של היום, בין עשבי הפרא והקוצים, התפשטו פרחי ורדים, פרחים נאים, בשלים, רחוצי טללים רעננים; ובין עצי־הסרק הרבים הממלאים כיום את יערותיך, צמחו ועלו מאליהם, בכוח הקדמוני הבראשיתי, אילנות מלבלבים נותני פרי הדר, בעלי ענפים ועלים מוריקים ומרהיבי־עין.

לא כעת נטעת אותם, לא חרשת ולא זרעת, והפרחים התלבלבו,

הורדים השתרגו, עצי הפרי והגפנים המלאים אשכולות פרחו וגדלו לתפארת.

התקן להם, לפחות, גן ראוי לשמו. לקט, לפחות, פרח אל פרח, ורד אל ורד, גפן אל גפן, מן השדות השוממים אשר שם הם נובלים ונכמשים, וכנס את כולם בתוך גן פורח, שם יטופחו כהלכה ויישמרו היטב, למען ילבלבו תמיד ותוכל לשזור בהם לעצמך זר נאה ומפואר.

התקן להם גן גדול אלוקי.

*

והקול נגע ללב העם וזיעזע את נפשו המנומנמת, והעם הקים גן נאה ונהדר, ברוך־אלוקים, לפרחיו הרעננים וגפניו העסיסיים, גן אשר שימש דוגמה ומופת לאלפי הגנים אשר קמו בעקבותיו, הלא הוא:

ישיבת חכמי לובלין.

תמוז תר״ץ, לרגל הפתיחה החגיגית של ישיבת חכמי לובלין על ידי הגאון רבי מאיר שפירא זצ״ל.

ה„אבא״ וה„אמא״ של התלמידים

בקרבו פעלו שני כוחות נפשיים טמירים, שלכאורה נראו בעיני תלמידי הישיבה כמנוגדים וכסותרים זה זה את זה.

מצד אחד נתגלה ר׳ אליעזר, ראש־הישיבה, בכל כוח התמדתו, חריפותו ולמדנותו המופלגת. שעות רבות יושב היה בישיבה ליד כותל המזרח, כשפניו מופנים כלפי כל תלמידי הישיבה, ומעיין בספר פילפול המונח על גבי העמוד הנטוי אליו. גם בביתו היה שרוי ימים כלילות בחדר ספרייתו הענקית, ועל שולחן לימודו נערמו תמיד עשרות ספרי הלכה ופילפול שבהם היה מתעמק.

כשהיה מרצה את שיעורו לפני כמה עשרות הבחורים הותיקים והמצויינים שבישיבה, עמד ליד עמודו בפנים קורנים וזוהרים ומפיו מזרקו זיקוקין־די־נור של חידושי ודברי חריפות ופילפול. כל מיני „סתירות״ ו„קושיות״ ברמב״ם, ב„קצות״ וכיוצא באלה, היו מתיישבות ומתבררות בין־רגע. התלמידים בלעו בצמא כל חידוש, כל סברה וכל דבר־פילפול, ועיניהם האירו בהבנה ובקורת־רוח.

באותה שעה היו מוחות התלמידים מרחפים בעולמות אחרים. שוכחים היו את כל אשר סביבם וכל שאר עניני דיומא, מתוך השתקעות – בחינת „עליית נשמה״ – בעומקו של ים התלמוד האדיר והגדול. ומדי רגע כאילו זרחו לעיניהם כוכב חדש, שמש זוהרת חדשה. הם לא ראו אז כלל את פניו החוורים והענוגים של ראש־הישיבה, את זקנו המכסיף הגולש על לוח־לבו והמתנועע לקצב דיבורו. שכן לפניהם לא עמד אז איש בשר־ודם עם גידין ואברים. נראה היה כאילו עומד לפניהם מלאך־אלוקים עם כנפי־אש חורק ניצוצין ולשונות־אש על סביביו.

כך התגלתה דמותו של ר׳ אליעזר כגאון וצדיק הגבוה משכמו ומעלה, אדם בעל כוח נפשי עצום, שאין לו כל שיג ושיח עם העולם

השפל השטוף בענינים גשמיים, עולם הרחוק כמזרח ממערב מתורה, חידושים, סברות והלכות.

ומצד שני התגלתה דמותו של ר' אליעזר כאיש אחר לגמרי, בעל כוח טמיר שונה, כוח שכאילו אין לו כל קשר עם ענינים רוחניים נעלים, עם עולמות של מחשבה והגיון. צד זה של אישיותו היה נתפס לכל ענין פעוט שבגשמיות, הנוגע לתלמידיו, ומקדיש הרבה מזמנו היקר לכל דבר חסר־ערך בחיי החומר.

הבחינו בכך כל תלמידי הישיבה, החל מקטון התלמידים שזה לו רק ימים אחדים במחיצתו של האיש הפלאי, וכלה בותיקי התלמידים שזה להם למעלה מעשור שנים בין כתלי הישיבה, ואשר נפשם נקשרה בנפש רבם היקר ברגשי אהבה והערצה.

מלבד היותו מנהיגה הרוחני של הישיבה, שימש ר' אליעזר גם כ„אב ואם" לכל התלמידים, שמספרם הגיע למאות. הוא התעניין במצבו של כל אחד מהם וידע כל צרכיו ומחסוריו. דבר לא נעלם מעיניו.

אף כי לא סעד יחד עם התלמידים בחדר האוכל, ידע במדוייק תפריטו של כל יום ומה מוגש בכל ארוחה. לא אחת היה ניגש לאחד התלמידים ואומר לו אגב לטיפה של חיבה:

„כן, יחזקאל, היום לא קבלתם חמאה. סבלתם קצת. התחלתם לקיים את דברי המשנה: כך היא דרכה של תורה. אבל אל דאגה, כי סופו לקיימה מעושר".

אמנם הדברים נאמרו בחיוך ובנעימת עידוד, אך עם זאת ניכר היה שענין „חסרון החמאה" העיק על לבו עד לכאב.

מדי יום ביומו תהה על קנקנם של תלמידיו, ותיקים כחדשים, לא רק מבחינה רוחנית, אלא גם מבחינה גשמית, בהקדישו תשומת־לב מירבית לכל ענין פעוט, שאפילו התלמיד הנוגע־בדבר לא נתן דעתו עליו.

כשהיה אחד הבחורים בא ל„סדר" וחוורון קל על פניו, כבר עמד ראש־הישיבה לידו ושאלה בפיו:

„מדוע פניך רעים, יעקב? שמא אינך חש בטוב? אנא, לך שכב קצת לישון. צריכים לשמור על הנפש. ונשמרתם לנפשותיכם".

כיון שראה תלמיד מלובש שלא כהלכה, היה ניגש אליו ואומר לו להכנס אל חייט הישיבה למען יתפור לו בגד חדש.

כך התמזגו בו בר' אליעזר שני כוחות שונים, כוח אחד של גאון ותלמיד־חכם הלן ימים ולילות בעומקה של הלכה ובפילפולא דאוריתא; וכוח שני של דאגה וטיפול אבהי בכל הענינים הגשמיים ופעוטי־הערך של כל תלמידי הישיבה, ללא יוצא מן הכלל.

ופעם קרה דבר שרישומו נחרת עמוק בלבו של ר' אליעזר יום אחד חלה אחד הבחורים בהצטננות וחומו עלה. ר' אליעזר הבהיל אליו מיד רופא. אחרי הבדיקה הודיע הרופא, כי לעת־עתה אין לו אבחנה ברורה, אבל יש סימנים מעוררים דאגה. בלי כל שהיות נסע ר' אליעזר בעצמו לפרופסור מומחה והזמינו לבקר אצל החולה. אחרי בדיקה מדוקדקת הודיע גם הפרופסור, כי עדיין אין לו אבחנה ברורה וכי יש להמתין כמה ימים להתפתחות המחלה, כי אז יוכל לאבחן אותה אל נכון.

בינתיים התלבט ר' אליעזר בשאלה אחרת, האם להודיע על כך לאמו של התלמיד, שהיה יתום מאב. מצד אחד ראה חובה לעצמו, להודיע מיד לאם האומללה שבנה חולה, למען תבוא ותבקר אצלו ותשוחח עמו שיחה אמהית מעודדת. ומצד שני לא נתנו לבו לעשות כן, כי ידע שהאשה היא אלמנה מרת־נפש ודוויית־לב, ולמה להוסיף לה צער על צערה. וכי מה יכולה היא לעזור ולהועיל לחולה? הלא הרופאים מטפלים בו במסירות ונותנים לו את כל התרופות הדרושות לו. בני הישיבה מתפללים לשלומו ואומרים פרקי תהילים שלוש פעמים ביום. גם ראש־הישיבה עצמו, בהתייחדו בחדר לימודו, היה אומר תהילים בדמעות שליש. מוטב לחכות עד אשר יתקבלו התפילות לפניו יתברך והנער יחלים ממחלתו, כי אז אפשר יהיה לספר הכל לאמו.

לבסוף הכריע הנימוק השני את הכף, ור' אליעזר החליט לא להודיע לאם על מחלת בנה.

היתה זו גזירה מן השמים. התלמיד החולה לא קם עוד ממחלתו וכעבור שבועות אחדים נפטר.

ביום ההלוויה היה ראש־הישיבה שרוי בקדרות עמוקה. הוא ראה

את האם האומללה, שהוזעקה באותו היום, ניצבת ליד בנה המת ודמעותיה ניגרות באין הפוגה. הוא שמע את קולה הרצוץ באמרה בלאט את הפסוק: ,,ה' נתן וה' לקח, יהי שם ה' מבורך''. ניתן היה להכיר בפניה, כי לבה מלא על גדותיו וכי במסתרים היא בוכה מרה על כך, שלא זכתה להיות ליד מיטת בנה החולה בימיו האחרונים.

הלכו שניהם באותה ההלוויה, ר' אליעזר ראש־הישיבה והאם האומללה, מורכני־ראש ועצובי־נפש, ושניהם חשו יסורי־מצפון קשים. האם התייסרה על כך, שלא זכתה לראות את בנה ברגעיו האחרונים בעת יציאת נשמתו; וראש־הישיבה התייסר על כך, שהסתיר מן האם את דבר מחלת בנה ומנע ממנה לראותו לפני מותו.

אחרי סתימת הגולל אמרו תלמידי הישיבה קדיש על יד הקבר הרענן. המלווים נתפרדו איש לדרכו. האם נפרדה מקבר בנה, ואז ניגשה אל ראש־הישיבה והציגה בפניו את השאלה המרה והנוקבת:

,,בכל־זאת, מדוע לא הודיעו לי על מחלת בני?''

הסביר לה ר' אליעזר, כי עשה זאת כדי למנוע ממנה צער וכאב וכי לא היתה יכולה להועיל במאומה לבנה החולה, אשר מיטב הרופאים טיפלו בו בכל האמצעים העומדים לרשותם. הוא השתמש בכל כוח דיבורו, כדי לשכנע את האם האומללה ולהשפיע עליה, שתסיר כל טינה מלבה ותבין לרוחו ולנימוקיו אשר הניעוהו כל הזמן לא להודיע לה.

האם שמעה את דברי ראש־הישיבה בשתיקה. לבסוף נענתה ואמרה בקול חנוק:

,,כן, רבי, עשיתם הכל למען בני החולה. הבאתם לו כל מיני רופאים מומחים ותרופות יקרות. אכן, את כל אלה לא הייתי מסוגלת לעשות למען בני. אינני אלא אשה אלמנה חסרת־כל. אבל דבר אחד לא יכולתם לתת לבני, דבר אשר אולי בזכותו היה בני נשאר בחיים, והוא: דמעות אם, דמעותיה של אם אלמנה''.

פני ר' אליעזר החווירו. בעינים דומעות ענה לה:

,,צדקת, אם יהודיה, צדקת. כל השערים ננעלו, חוץ משערי דמעות; ועל אחת כמה וכמה דמעות של אם אלמנה...

אדר תשי''ג

שׁוֹמֵר מַה מִּלַּיל?

חֲבֵרִים מִיַּלְדוּת הֵם הָיוּ,
שְׁלמֹה וְיוֹסֵף הַנֶּאֱהָבִים.
יַחַד גָּדְלוּ בַּעֲיָרְתָם הַקְּטַנָּה.
יַחַד לָמְדוּ תּוֹרָה בַּ„חֶדֶר",
וְיַחַד הָלְכוּ אֶל הַיְשִׁיבָה
אֲשֶׁר בְּוַרְשָׁה רַבָּתִי.

עַתָּה הָיוּ שְׁנֵיהֶם לְבַדָּם
מְאַחֲרִים שֶׁבֶת בַּלַּיְלָה בַּיְשִׁיבָה.
בַּדְּמָמָה הַדְּהֵד קוֹלָם,
בְּלָמְדָם וּבַפִּלְפּוּלָה שֶׁל תּוֹרָה.
מִבְּעַד לִשְׁמָשׁוֹת מְקֻשָּׁטוֹת
צִיצִים וּפְרָחֵי כְּפוֹר –
הֵצִיץ לַיְלָה אָפֵל וְסַגְרִירִי,
וּכְאִלּוּ רָמַז אֲלֵיהֶם: „הַבִּיטוּ, רְאוּ,
מַה עָזָּה הַקָּרָה, מַה רַב הַכְּפוֹר,
וּמַה קָּשָׁה וְרַבָּה הַדֶּרֶךְ".
שְׁעוֹן־הַקִּיר צִלְצֵל שְׁתֵּים־עֶשְׂרֵה,
וּשְׁלֹמֹה הִפְסִיק מִמִּשְׁנָתוֹ וְאָמַר:
„יוֹסֵף יְדִידִי. נִשְׁאַר נָא פֹּה.
אֵין אֶת נַפְשִׁי לָלֶכֶת הַפַּעַם אֶל הַחֲנוּת,
לִשְׁכַּב שָׁם עַל רִצְפַּת הָאֶבֶן הַקָּרָה
וְלִרְעוֹד תַּחַת הַשְּׂמִיכָה הַדַּקָּה.
נִשָּׁאֵר, נִלְמַד עוֹד, וּפֹה נִישָׁן".

פְּנֵי יוֹסֵף חָוְרוּ, הִתְעַוּוּ,
בְּהַבָּעַת צַעַר וְעֶלְבּוֹן גַּם יַחַד,
וְרַעַד עָבַר בְּכָל גּוּפוֹ:
„לֹא שְׁלֹמֹה, לֹא נוֹכַל לְהִשָּׁאֵר.
עָלֵינוּ לְמַהֵר בְּלִי שְׁהִיוֹת
כִּי הַיּוֹם יְחַכֶּה לָנוּ בַּחֲצוֹת
פֶּן רַפָּ״ל עַצְמוֹ עִם הַמַּפְתְּחוֹת.
כָּךְ הוֹדִיעָנוּ בַּבֹּקֶר בִּמְפוֹרָשׁ.
עָלֵינוּ לְמַהֵר, שְׁלֹמֹה, לְשָׁם,
פֶּן נַפְסִיד אֶת הַמָּקוֹם הַזֶּה
וְלֹא יְהֵא לָנוּ מָקוֹם לָלוּן
אַחֲרֵי יוֹם לְמוּד וְעָמָל רוּחָנִי,
וְשׁוּב יִגְזֹר עָלֵינוּ לְהִטַּלְטֵל
בַּלֵּילוֹת עַל הַסַּפְסָלִים וְהַשֻּׁלְחָנוֹת״.

שְׁנֵיהֶם הֶחֱשׁוּ רָגָעִים אֲחָדִים,
וּפְנֵיהֶם לָבְשׁוּ עַצְבוּת עֲמֻקָּה.
„פֶּן נַפְסִיד הַמָּקוֹם וְנִטַּלְטֵל שׁוּב
בַּלֵּילוֹת עַל הַסַּפְסָלִים וְהַשֻּׁלְחָנוֹת...״
מַה נּוֹרְאָה וּמוּזָרָה הַמַּחֲשָׁבָה הַזֹּאת!
כִּי עוֹד זְכוּרִים לָהֶם הֵיטֵב
הַיָּמִים הָרִאשׁוֹנִים לְבוֹאָם וְרִשָּׁאָה,
וְאֶת הַלֵּילוֹת הָאֲרֻכִּים
עֵת הִצְטַנְּפָם תַּחַת כְּסוּת עַצְמָם
עַל סַפְסָלֵי בָּתֵּי־מִדְרָשׁוֹת,
וּמַרְפֵּק־יָדָם לָהֶם כַּר.
שָׁם „נָחוּ״ מֵעָמָל יוֹמָם הַקָּשֶׁה
בְּפֶרוֹק אֲבָרִים וּבִנְדוּדֵי־שֵׁנָה.

אָכֵן, יְמֵי תְּלָאָה הָיוּ אֵלֶּה.
בַּבֹּקֶר אָמְרוּ: מִי יִתֵּן עֶרֶב –
מִי יִתֵּן אוֹר יוֹם מְרַעְנֵן,
לְחַלֵּץ עֲצָמוֹת וּלְהִתְנַעֵר
מִשְּׁנָה טְרוּפָה וּרְצוּצָה...

נֶאֶנְחוּ שְׁגִי הַחֲבֵרִים וּמָהֲרוּ לָקוּם,
לָבְשׁוּ מְעִילֵיהֶם הַבְּלוּאִים, הַמְּטֻלָּאִים,
יָצְאוּ הַחוּצָה וְשָׂמוּ פְּעָמֵיהֶם אֶל הַחֲנוּת,
שָׁם מְחַכֶּה לָהֶם ,,פֶּן רַפֶּל״
לִנְעוֹל אוֹתָם בְּתוֹךְ חֲנוּתוֹ.

דְּמָמַת חֲצוֹת אָפְפָה אֶת הָעִיר,
הַטִּילָה אֵימָה וְצַלְמָוֶת.
וְרַק הַהוֹמְיָה יָשְׁנָה שְׁנָתָהּ
בְּחֵיק הַכְּפוֹר הַלֵּילִי.
גַּם ,,מַרְשַׁלְקוֹבְסְקָה״ הַתּוֹסֶסֶת
וּנְחִיל הָאוֹטוֹבּוּסִים הַשּׁוֹקֵק בְּ,,כִכַּר הַבַּנְק״ –
נִרְדְּמוּ תַּחַת מַצַּע הַשֶּׁלֶג.
בָּתֵּי־הַמִּדּוֹת מִשְׁתָּאִים וּמַחֲרִישִׁים:
מַה פֵּשֶׁר דְּמָמַת־הַשֶּׁקֶט הַזֹּאת,
הִשְׁתַּלְטָה פִּתְאוֹם עַל וַרְשָׁה הַסּוֹאֶנֶת?
וּגְלִידֵי הַקֶּרַח הָאֲרֻכִּים,
הַנִּתְלִים בְּחוּטֵי קַוֵּי ה,,טְרַאם״
כְּאִלּוּ מְרַמְּזִים וּמְשִׁיבִים:
זֶה הַכְּפוֹר הָעַז שֶׁכָּבַשׁ אֶת וַרְשָׁה.

וְאוּלָם, הַכְּרֵךְ הַגָּדוֹל חוֹבוֹ גָּבָה:
בְּסִמְטַת „הַפַּשָּׁג' הַסִּימוֹנְסִי",
זוֹ הַסִּמְטָה הַצָּרָה וְהָאֲפֵלָה,
שֶׁאוֹר פָּנָסֶי הָרְחוֹב אֵלֶיהָ לֹא הִגִּיעַ –
שָׁם הוּפְרָעָה הַדְּמָמָה
לְקוֹל רַגְלֵי אָדָם מַפְסִיעוֹת הֵנָּה וָהֵנָּה.
שְׁלֹמֹה וְיוֹסֵף הָיוּ אֵלֶּה,
שֶׁנִּבְלְעוּ בַּאֲפֵלַת הַ„פַּשָּׁג'"
רוֹעֲדִים מִקּוֹר וּצְמֵאֵי־שֵׁנָה
וּמְחַכִּים לְ„פַּן רַפֶּל" הַנִּכְבָּד
שֶׁיָּבֹא וְיַכְנִיסֵם הַחֲנוּתָה, לִישׁוֹן.

„שְׁלֹמֹה יַקִּירִי", הִתְנַפַּח פִּתְאֹם יוֹסֵף
וְדִמְעוֹתָיו קָפְאוּ עַל לְחָיָיו.
„לֹא אוּכַל עוֹד נְשֹׂא,
לְשׁוֹטֵט כָּךְ הָלוֹךְ וָשׁוֹב,
כִּי אָזַל כֹּחִי.
יָדַי וְרַגְלַי קָפְאוּ,
הָפְכוּ נְצִיבֵי קֶרַח.
הָבָה נֵשֶׁב עַל מִפְתַּן הַחֲנוּת.
נָנוּחַ מְעַט, נַעֲצֹם רֶגַע עֵינֵינוּ,
נִתְרַפֵּק יַחְדָּו.
אוּלַי יֵחַם לָנוּ וַיַּפְשִׁיר הַקִּפָּאוֹן".

„לֹא יוֹסֵף", שְׁלֹמֹה עָנָהוּ.
„אַל לָנוּ לָשֶׁבֶת, פֶּן נִתְנַמְנֵם,
וְסַכָּנָה גְּדוֹלָה הִיא, כָּךְ מְקוּבָּלַנִי,
לְנַמְנֵם בַּחוּץ בְּהִשְׁתּוֹלֵל סוּפַת־קָרָה.
הַב לִי יָדֶיךָ, אֶלְחָצֵן, אֲחַמְּמֵן,
רַקַּע רַגְלֶיךָ בַּקַּרְקַע,
הָנַע גּוּפְךָ בְּחָזְקָה,
לְהָפִיג מְעַט הַכְּפוֹר.
וּבְיוֹתַיִם יַעֲזוֹר לָנוּ הַשֵּׁם
וְיָבֹא ,פֶּן רַפָּל' עִם הַמַּפְתְּחוֹת
לִפְתּוֹחַ לָנוּ הַחֲנוּת".

הוֹסִיפוּ שְׁנֵיהֶם לְשׁוֹטֵט אָנֶה וְאָנָה,
דְּמוּמִים, מְכֻנָּסִים בְּתוֹךְ עַצְמָם,
וּמִדֵּי פַּעַם קָרְבוּ אֶל קְצֵה הַסְּמָטָה
הַפּוֹנֶה לִרְחוֹב נַלֶּבְקִי, מוּצַף אוֹרוֹת הַפָּנָסִים,
וְעֵינֵיהֶם הַיְגֵעוֹת חָתְרוּ בְּעָמְקוֹ וְרָחְבּוֹ,
אוּלַי יִפְגְּשׁוּ בַּאֲדוֹנָם הַמְּיֻחָל –
אַךְ לַשָּׁוְא.

כָּךְ נִתְמַשֵּׁךְ הַלַּיְלָה הָאֻמְלָל,
אָרֹךְ לְאֵין קֵץ, ו„פֶּן רַפָּל" לֹא בָּא.
לִבָּם חָלַשׁ, דָּמָם קָפָא,
רַק עֵינֵיהֶם בָּעֲרוּ בְּיָגוֹן צוֹרֵב.
וּבְהָגִיעַ הַשַּׁחַר מִבְּעַד לְחַשְׁרַת הַלַּיְלָה
הִפְטִירוּ שְׁנֵיהֶם בִּשְׁאֵרִית כֹּחָם:
„שׁוֹמֵר? מַה מִּלֵּיל?"
וְדוֹמָם שָׁבוּ אֶל הַיְשִׁיבָה.

*

וְנָקְפוּ יָמִים, נִתְחַלְּפוּ הַזְּמַנִּים,
וּבִירְכָתֵי פּוֹלִין הִפְצִיעַ אוֹר יְקָרוֹת –
יְשִׁיבַת חַכְמֵי לוּבְּלִין, רַבַּת הַהוֹד,
קָמָה לְתִפְאֶרֶת, הִתְנוֹסְסָה כְּמִבְצַר־עֹז.
שָׁם נְעָרִים בְּנֵי־תוֹרָה יְקָרִים
מָצְאוּ לָהֶם מִקְלָט, הָיְתָה לָהֶם הָרְוָחָה.
וְרוּחוֹת הַכְּפוֹר וְגִשְׁמֵי הַזַּעַף
מִפְּנֵי כְּתָלָיו הָאֵיתָנִים נֶהְדָּפוּ
נָסוֹגוּ בִּירֵאַת הַכָּבוֹד וְהִשְׁתָּאוּ
לְמַרְאֵה הַהוֹד הַנִּשְׁקָף מִן הַחַלּוֹנוֹת
וּלְקוֹל הַתּוֹרָה הַמְהֻדָּד בָּרָמָה,
נִפְעָמוּ וְלָחֲשׁוּ חֵרֵשׁ בְּרֶטֶט:
לֹא תָשׁוּב עוֹד חֻרְפַּת „אוֹכְלֵי־הַיָּמִים״
וּכְלִימַת הַשּׁוֹמְרִים בַּלֵּילוֹת.
כִּי מָצְאוּ לָהֶם קֶן חָמִים וּמְרֻוָּח
תַּחַת כַּנְפֵי הָרַב מִלּוּבְּלִין.

תמוז תר״ץ

לומזה

בְּצֵלַע הָרֵךְ שָׁלֹשׁ שָׁנִים נָטַעְתְּ נִצָּנֵי פִּרְחִי,
שָׁזַרְתְּ אוֹתָם בְּזָרִים, בַּגָּן שֶׁבְּהֵיכַל הַיְשִׁיבָה,
שָׁם טִפַּחְתְּ אֶת אוֹפְיִי, שָׁם עִצַּבְתְּ אֶת רוּחִי,
וּבְזִכְרוֹנִי חָקַקְתְּ שְׁמֵךְ בְּאוֹת־זָהָב מַרְהִיבָה.

כְּנָחָשׁ הִתְעַקֵּל נְהַר הַנַּאֲרֵב מוּל גַּבְנוּן הָרֵךְ,
אֶפְשָׁר הִפְחִידוּהוּ צְרִיחֵי בֵּית־יִרְאָתֵךְ הָאָיוֹם...
מִסְמְטַת בֵּית־הַכְּנֶסֶת עֲסִיסֵךְ, לוֹמְזָה, הִשְׁתַּפֵּךְ
בְּשִׁפְעַת אוֹצְרוֹתַיִךְ הַיְהוּדִיִּים כִּטְלָלִים מְמָרוֹם.

וּמִדֵּי שׁוּבִי אֶל חוּצוֹתַיִךְ, לוֹמְזָה, וְנִפָּגֵשׁ יַחְדָּו,
אַכִּיר בְּכָל אֶבֶן אֶת רִישׁוּמֵי שְׁלֹשׁ שְׁנוֹתַי,
אֶת הַבַּיִת בּוֹ אָכַלְתִּי ,,יוֹמִי'', הַ,,שַּׁבָּת'' בְּרֹב חֶסְדָיו,
שׁוּב אָחוּשׁ חֲדָוַת נְעוּרַי, מְצוּקַת נְעוּרַי.

אֶזְכְּרֵךְ, לוֹמְזָה, עֵת נָמַתְּ שְׁנָתֵךְ בְּלֵילוֹתַיִךְ,
עַל חוֹמוֹת מִבְצָרֵךְ שׁוֹמְרִים הַפְקֵדְתְּ, ,,לֵיל־מִשְׁמָר'',
וְנִשְׁאוּ מִשָּׁם צְלִילֵי עוֹז שֶׁל בַּחוּרַיִךְ מַתְמִידַיִךְ
עַד לִגְדוֹת הַנַּאֲרֵב, בְּנִצְנוּצֵי מֵימָיו עָלַיִךְ שָׁמַר.

בקהל חסידים

בית־החסידים של גור

זכרוני מחזירני אל אותה עת, כאשר הייתי ילד בן חמש שנים ונלוויתי אל אבי לתפילה ב„שטיבל״ של חסידי גור, ששכן מעל לבית־המדרש הישן.

עדיין לא היה לי אז מושג כלשהו בחסידות, בכל־זאת נחרת בלבי לתמיד אותו אור קורן של הדמויות הנאצלות מהדור ההוא.

הראש שבחבורה היה ר׳ יצחק דוד פרידמן, נמוך קומה, שכל שערו, זקנו ופיאותיו, כבר הפכו שיבה. מפניו הבהירים האירו עינים חמימות, שחורות. לעומתו היה הדוד בונים גבה קומה, עם חיוך תמידי על פניו. על אף שיבתו עוד היה כוחו במתניו. גם יודה׳לה הזקן היה בן גילם, אולם זקנקנו הקטן עדיין היה בו השחור מרובה על השיבה.

על חבורה קשישה זו נמנו גם ר׳ אברהם־אבא רוטנברג, המכונה „אבא מן הגשר״; ר׳ יעקב שפירא ור׳ יוסקה גרינברג; ר׳ חיים דנציגר סוחר האריגים, שבאותה עת שימש בעל־תוקע ב„שטיבל״; הרש־וולוול המלמד; וכיוצא באלה ישישים בעלי הדרת־פנים, שישבו ליד השולחן הארוך בחדר הקדמי הגדול של ה„שטיבל״ דחסידי־גור ולמדו בספרים פתוחים.

השנים נקפו חלפו. בגרתי והייתי לאורח תכוף ב„שטיבל״, כשאני כבר עומד ברשות עצמי, מבלי לאחוז בשולי בגדו של אבא. בדומה לנערים אחרים הפכתי להיות בן־בית ב„שטיבל״, בו בליתי את מרבית שעות היממה.

כך היה טיבם של למעלה ממאה החסידים ואנשי־המעשה, אשר בילו את כל חייהם בין כתלי ה„שטיבל״. גם בנשאם בעול הפרנסה, תוך כדי עיסוקיהם השונים, היו עיניהם כלות ומצפות

לסיומו של יום השוק, כאשר ימהרו מיד אל ה„שטיבל״ להחיות את נפשם הצמאה.

כל הארונות היו מלאים וגדושים ספרים. הלמדן התעמק בגמרא. היהודי הפשוט למד „עין יעקב״, או משניות. אחרים עיינו בספר חסידות, או בכל ספר אחר ממאות הספרים, שהקיפו את כל תחומי התנהגות האדם והמידות.

מלפני עלות השחר ועד שעות הלילה המאוחרות היתה תסיסה בלתי־פוסקת של מניני מתפללים ולימודים בצוותא. ליד שולחנות השיעורים התלבטו בסברות ובקושיות חמורות. בעלי־מוח שקלו־וטרו בפילפולים מחודדים. קולות וניגונים מתמשכים של קשישים וצעירים התערבלו, פילחו כלפי מעלה, וביניהם השתלבו קולות דקיקים של ילדים בני שמונה ותשע, אשר בשעות הבוקר המוקדמות כבר שננו בהתלהבות את אשר למדו יום לפני כן.

כך היה היום משתזר עם הלילה ומשתלב עם היום החדש. כאן ניטשטשו התחומים בין חלקי היממה, כשם שלא ניכרו כאן כל הבדלים בין הגבירים בלבוש הנגידי ובין העניים בלבוש הדל.

בד־בבד עם העניינים שבין אדם למקום, הקיף ה„שטיבל״ גם את כל העניינים והבעיות שבין אדם לחברו. לא היה דבר שהתייחסו אליו בזילזול ובקלות־ראש.

נקפו ימים על ימים. בעקבות שריפה גדולה נדד ה„שטיבל״ לבית־מדרש אחר, שנבנה מחדש אחרי מלחמת־העולם הראשונה, בו שכנו תחת קורת־גג אחת שלושה „שטיבלך״ ביחד: של חסידי גור, של חסידי אלכסנדר ושל חסידי סוקולוב.

משלל הדמויות של אותם ימים ניצבות לנגד עיני במיוחד דמויותיהם של שלושה זקנים, שזכו לאריכות־ימים מופלגת.

הראשון שבהם הוא „הדוד בונים בלייוייס״. הוא היה תמיד שרוי בשמחה, תוסס ושופע חיים, ואהב להשמיע דברי־בדיחה שנונים. בכל השמחות שבעיירה, בכל החתונות והבריתות, היה משתתף ומשמח את הקהל. בנערותו ביקר בקוצק וזכה להכיר את הקוצקאי. אף כי לא הצטיין בלמדנות יתירה, בכל־זאת היו מוצאים אותו לעתים קרובות מעיין בספר חסידות. כשנכנס אדר, לקראת חג

הפורים, היה עולה על השולחן ומכריז בקול רם: „ליהודים...", להודיע לכל הקהל, כי „משנכנס אדר מרבין בשמחה".

השני שבהם היה סבי ר' אבא רוטנברג, שעבר אף הוא אל ה„שטיבל" האחרון של חסידי גור. תדיר הייתי רואה אותו דכון על־גבי ספר, גמרא, מדרש, זוהר, או אפילו תנ"ך – שבכל אלה היה מצוי כדג במים. הוא לא ביטל מן התורה אפילו רגע אחד. מדי שנה בשנה היה מסיים ש"ס, מדרשים, זוהר, משניות. ממעט היה להתערב בעניני קהל. הוא היה המתמיד של ה„שטיבל" דחסידי גור.

השלישי שבהם היה יודה'לה הזקן, אף הוא מן החבורה הקוצקאית, שהאריך ימים יותר מכולם. לעתים קרובות שקד על לימוד תורה, אבל גם אהב לשמוע סיפורי מעשיות, או להאזין לשיחותיהם של אברכי ה„שטיבל" בדברם על עניני חסידות או על הוויות העולם.

לאחר אותו דור זקן בא הדור השני של זקני ה„שטיבל", הלא הם ה„פני" שפיארו את ה„מזרח". היו שלושת השוחטים שבעיירה, שעל אף גילם המופלג לא היו אומנים כמותם במלאכת השחיטה. הראשון שבהם היה ר' חיים שמואל רובינשטיין. היה לו קלסתר־פנים של מקובל, תמיד אפוף הרהורים, עם זקנקן שיבה ומצח גבוה חרוע קמטים. הוא עשה רושם של איסטניס ואנין־דעת, ואילולא ידעתי שהוא שוחט, לא הייתי יכול להאמין בכך, שהאיש הענוג הזה, בעל הרגש והמחשבה, מחזיק כל יום חלף בידו ושוחט בהמות. ב„שטיבל" נמנה עם יהודי קרן־הזוית. תדיר אהב לישב ליד קצה שולחן ולעיין בספר.

השוחט השני היה משה הירש, שזקנו שמר תמיד על שחרותו ולא זרקה בו שיבה. לכאורה נדמה היה, שהוא קשה תפיסה. יומם ולילה היה יושב ולומד תורה, כשהוא מצמיד אצבעו אל הגמרא כעין מחווה. גם כשהגיע לזיקנה מופלגת עדיין היה הולך לבית־המטבחים לשחוט בהמות. מעולם לא רעדו ידיו בשעת שחיטה. אף הוא היה שתקן ומתבודד.

השוחט השלישי והצעיר שבהם היה איש שניאדבה, שנתמנה במקומו של החזן הוויזנאי הידוע. בניגוד לשני השוחטים הראשונים

היה הוא יותר מעורה בין באי ה„שטיבל״. בתור בעל־תפילה בימים הנוראים היה מעורר את הקהל לבכי ודמעות בתפילתו היוצאת מעומק הלב.

בין ה„פני״ נמנו גם הגבירים ר׳ זאוול אדלשטיין ור׳ ישעיה קלינוביץ. ר׳ זאוול היה „גביר העיירה״, מחשובי ה„שטיבל״. מכניס־אורחים גדול היה. בביתו לא היו יושבים לסעודה בלי כמה אורחים. אף הוא נמנה בין יושבי ה„שטיבל״ בשעות הבוקר המוקדמות ובערבים, שאז היה לומד בהתמדה רבה בגמרא וילנאית גדולה שהביא עמו מביתו.

ר׳ ישעיה קלינוביץ היה אף הוא מגבירי העיירה„ שישב תמיד ב„שטיבל״ ולמד גמרא בשקידה. הוא נמנה בין הלמדנים המופלגים בעיירה.

עמוד התווך של ה„שטיבל״ היה בעריש פרידמן, יהודי שכולו היה אומר חשיבות. הוא השגיח בעינים פקוחות על הבחורים והאברכים, הדור הצעיר של ה„שטיבל״, שילכו בדרך החסידות. אפשר שבאותו זמן היו רבים מן הצעירים באים עליו בטרוניה, שאיננו מניח להם לענוב עניבה ולהתהדר בלבושם יתר על המידה. אך הוא לא שם לבו לכל אלה, כי כל מגמתו היתה לשמור על הצביון המקורי של ה„שטיבל״, ולכך הקדיש את כל חייו.

ר׳ בעריש היה תמים מופלג. תדיר היה עוסק בחסידות. הוא נמנה עם מכניסי־האורחים המובהקים בעיירה. לכל חג היה נוסע אל הרבי בגור, שם היה בין יושבי־השולחן הקבועים. בליל יום־כיפור לפני כל־נדרי היה תמיד בין שלושת הנכבדים האומרים „על דעת המקום״. במשך כל עשרת ימי תשובה היה שוהה בגור ושואב ממעינות החסידות.

ר׳ אלתר שמואלקס היה יותר „יושב אהל״. בימות החול ממעט היה לבוא אל ה„שטיבל״. שכן סופר היה ומלאכת הכתיבה נטלה את רוב זמנו. בשבתות ומועדים כשהיה בא ל„שטיבל״, היה תמיד תפוס־מוחין, מפליג בהרהורים. נהירים היו לו שבילי ה„זוהר״ וה„קבלה״ ומחשבתו הרקיעה שחקים.

עוד כהנה וכהנה דמויות שונות ומגוונות מילאו את ה„שטיבל״,

מלבד פרחי החסידים, נערים, בחורים ואברכים, שהלכו בדרך הוריהם והמשיכו את המסורת המיוחדת של ה„שטיבל״.

במשך עשרים שנה הסתופפתי בצלו של „שטיבל״ זה, הייתי חלק מן החיים הפועמים בקרבו, ספגתי אל קרבי את האווירה הנלבבת שלו, התחממתי לאורם של ה„פני״ וטבלתי בתוך ים של מסירות ואהבת־רעים, של גמילות־חסדים ומסירות־נפש למען ערכי היהדות, התורה והחסידות. וכל אלה נשארו חרותים בלבי ומכלכלים את נשמתי עד היום הזה.

ספר זכור „ציב״, תשכ״א

נסיעתי הראשונה לגור

בל״ג בעומר קבלתי את הידיעה המשמחת. אברך מאברכי ה,,שטיבל״ ניגש אלי והודיעני, כי נכללתי ברשימת הצעירים הנוסעים לגור, אל הרבי, לחג השבועות הבא עלינו לטובה.

מרגע זה ואילך הפכתי לאדם אחר. ה,,שמינית שבשמינית״ התעוררה בי בכל עוזה. סוף סוף יצאתי מחיתולי הילדות. שוב אינני סתם ,,ינגל״. הנה לקראת חג השבועות הריני נוסע לגור אל הרבי, יחד עם כל הפמליה הגדולה של חסידי ה,,שטיבל״ בעיירתי. אמנם עדיין הייתי אז נער לפני גיל בר־מצווה, בכל־זאת כבר הרגשתי את עצמי ,,גדול״.

למחרת בבוקר, בהתפללי שחרית, היתה התפילה שונה מתמיד. הרגשתי שעלי להתכונן לקראת הנסיעה, היינו לספוג יותר ויותר חסידות ויראת־שמים.

פסוקי־דזמרה וברכות קריאת־שמע נאמרו עתה בכוונה שונה לגמרי מתמיד. התאמצתי במחשבתי לירד לעומק ביאורי המלים. תפילת שמונה־עשה של אותו יום נמשכה כשעה תמימה. כל מלה נאמרה בכוונה מיוחדת, כשאני חדוּר כולי בתודעה מרוממת־הלב: אתה נוסע אל הרבי.

מנהג היה בעיירתי, ששלוש פעמים בשנה, בפרוס כל רגל משלושת הרגלים, נוסעת פמליה של חסידים, המונה כשלושים איש בערך, אל הרבי בגור. מרגע שיצאה הפמליה לדרך, התחילו בה חיים משותפים. כל בני החבורה שכרו להם אכסניה מיוחדת עם מיטות. כאשר לא הספיקו המיטות לכולם, הביאו תבן וקש ועשו מהם מצעות על הריצפה, והשוכבים עליהם נקראו ,,שוכני עפר״. הארוחות הוכנו על־ידי החסידים עצמם, אשר קנו דגים ובשר, חלות

וכל מיני מטעמים. מדי שנה נתמנה ,,בעל בית'' מיוחד, שניהל את עניני המשק של הנסיעה.

בני החבורה צירפו אליהם כל שנה כעשרה נערים לפני גיל בר־מצוה, לפי ראות עיניהם של אברכי ה,,שטיבל'', ולקחו אותם על חשבונם, כדי להכניסם תחת כנפי החסידות ולפתוח לפניהם את הדרך אל הרבי, אל הצדיק האמיתי, שעליהם להתדבק אליו כל החיים.

הימים מל''ג־בעומר ואילך נתארכו לי כשנים, מרוב ציפיה וכליון־עינים לקראת הנסיעה. ספרתי את הימים והשעות, עד לאותו יום שלפני ערב חג השבועות, יום היציאה לדרך.

והיום המיוחל סוף סוף הגיע. נוסעים זקני החסידים, ר' בריש פרידמן, ר' אלתר שמואלקס, ר' משה דוד סופר, ועוד. נוסעים המבוגרים, ר' נתנאל, ר' משה מייצר הציציות, ר' אברהם יוסל המלמד, ר' בן־ציון הליטוואק ועוד. ונוסעים האברכים הצעירים, הסמוכים עדיין על שולחן חותניהם, שהם עמודי התווך של ה,,שטיבל''. ואליהם מצטרפים גם ה,,גדיים'' הקטנים, כמנין נערים, המתכוננים זו הפעם הראשונה לדרוך על מפתן טרקלין החסידות.

אותו לילה, שלפני ערב חג השבועות, היה לי ליל־שמורים. מועד צאתה של הרכבת מעיירתנו לכיוון וורשה היה בשעה חמש לפנות בוקר. בשעה ארבע ועשרים כבר היה עלי להיות דרוך ומוכן ליד בית־הקפה של ר' זבולון גרוסברד, שמשם יצאו כרכרות לתחנת הרכבת הרחוקה מן העיירה כשני קילומטר.

אותו לילה, כאמור, לא עצמתי עין, אף שאמי זכרונה־לברכה השכיבה אותי במיטה בשעה מוקדמת ואמרה לי: ,,הירדם מיד, ותספיק עוד לישון את מנת שנתך עד ארבע וחצי לפנות בוקר''. אבל המחשבות טרדו את מוחי בזו אחר זו ולא הניחוני להירדם. בעינים עצומות חלמתי על אותם רגעים ראשונים, כאשר אכנס אל הקודש פנימה, אראה בפעם הראשונה את הרבי ואושיט לו ידי לשלום. המחשבה על כך העבירה בי צמרמורת של התרגשות.

הופעתי בשעה המדוייקת, בהחזיקי בידי צרור קטן, שאמי זכרונה־לברכה תקעה לידי רגעים אחדים לפני צאתי מהבית. ליד

בית־הקפה של ר' זבולון התאספו עד מהרה כל הנוסעים עם מזוודותיהם. בעלי־העגלות עבדו בקדחתנות. היה זה בשבילם לילה שהברכה שרויה בו, כי מעולם לא זכו לנוסעים רבים כל־כך בבת־אחת.

בלי שהיות יתירות דחסו אותנו לתוך העגלות כמליחים בחבית, כי לא הספיקו המקומות בשביל כל הנוסעים. כעבור רבע שעה כבר חכינו כולנו ברציף הגדול לרכבת ההולכת בקו פטרבורג־ורשה.

מנהל בית־הנתיבות, גוי משופם, פתח את הדלת אל מדרכת מסילת־הברזל, ותוך רגעים אחדים הצטופף כל הקהל בקצה המדרכה, בציפיה לרכבת המתקדמת מהר לעברנו.

בשעה חמש פלחו את החלל שלוש צפירות חדות. מתוך האופק הגיחה הרכבת הדוהרת לקראתנו. כולנו הצטופפנו במקום אחד, אבל ידענו מראש, כי בתוך הרכבת לא נוכל להיות ביחד ושם תתפרד חבילתנו.

מקץ רגע נעצרה הרכבת לידינו בקול התנשפות כבדה. היא עומדת בתחנה זו רק שלוש דקות. אנו מסתערים על פתחי הקרונות, אך כולם מלאים אדם. לבסוף אנו נדחקים פנימה, כשאנו מתפצלים פה ושם לסיעות קטנות. הצצתי החוצה אל הרציף, לראות אם לא נשאר שם איש, אך מיד נחה עלי דעתי. כולנו היינו בפנים. מנהל התחנה השמיע שריקה והרכבת יצאה לדרכה.

במשך שעתיים רצופות טולטלנו ברכבת המהירה לוורשה. ואף כי היתה זו נסיעתי הראשונה ברכבת, לא עניין אותי דבר, כי כל כולי הייתי חדור במחשבה אחת: אני נוסע אל הרבי!

עמדתי ליד חלון פתוח וראיתי את מרחבי השדות והנופים הנהדרים, גנות הפרי והירק המשתרעים למרחוק, החולפים לנגד עיני במעוף. אך לא נתתי אז דעתי על יופים וקסמם. בדמיוני ראיתי רק תמונה אחת נהדרת ומרתקת: הרבי עומד אי־שם בחיק הטבע הקסום, וסביבו המוני חסידים ותלמידים זקנים וצעירים, בחורים וילדים, המאזינים בדחילו ורחימו לכל הגה היוצא מפיו.

בהגיענו אל בית־הנתיבות הגדול בוורשה התרכזו כל בני החבורה יחד, ומיד ניגשנו אל החשמלית המובילה לגור. לא עשינו כל שהיות

בוורשה, כי אצה לנו הדרך אל העיירה המרוחקת מן הבירה, שאליה נהרו באותו יום המוני חסידים ואנשי מעשה, למדנים ובעלי־בתים נכבדים, מכל קצווי פולין, כדי לחוג את חג השבועות במחיצת האדמו״ר שלהם ולהסתופף בצלו – הלא היא העיירה המפורסמת בכל רחבי פולין: גור.

בהגיעי לתחנת ה,,רכבת הקטנה״, ,,קאלייקע״ בלע״ז, נתגלה לפני עולם חדש. כאן ספגתי את הרשמים העיקריים של ,,נסיעה אל הרבי״. התחנה כולה היתה הומה ושוקקת מיהודים חסידים. נדמה לי שאני נמצא בארץ־ישראל בזמן הבית, כאשר אלפי יהודים מלאו את דרכי ארץ־הקודש, בעלותם להיראות ולהשתחוות בבית ה׳. מלבד הפקידים היחידים שעבדו במשרד ,,הרכבת הקטנה״, אי אפשר היה למצוא שם אפילו גוי אחד לרפואה. הנוסעים היהודים והמוני החסידים מילאו את כל הרכבת עד אפס מקום.

המחזה היה נהדר ומלבב. בתוככי הגלות, בלב פולין, במקום ששם משתוללת שנאת־ישראל במלוא עזה, עוברת רכבת מלאה וגדושה יהודים עטורי זקן ופיאות, לבושים בגד ארוך ומתחת לכובעיהם מציצות כיפות. באמצע הנסיעה התעטפו בטלית ותפילין והתפללו בציבור, עיינו בספרים, אמרו תהילים, וקרונות הרכבת הפכו לכעין בית־כנסת בזעיר אנפין.

נער קטן הייתי אז, גדי אחד בין מאות הגדיים הרכים שמילאו את הרכבת. דרכי החסידות עדיין היו רחוקות ממני. אבל לבי כבר נתפס לגמרי לאותו מוקד־משיכה, שאליו נהרו כל מאות הנוסעים שברכבת.

היתה זו הפעם הראשונה בחיי, שראיתי מספר כה גדול של חסידים ואנשי־מעשה, פנים מאירים וקורנים, לומדים מופלגים ואברכי משי, אשר כולם היו מלוכדים יחד, בלב אחד, בלי שום הדגשת הישות העצמית, כולם כאחד היו חדורים רעיון אחד ומגמה אחת: להתראות עם הרבי ולהסתופף בצלו בחג.

כשעה שלמה נסענו ברכבת, עד שהגענו למחוז חפצנו גור. ליד התחנה כבר חיכו לנו כמה מבני עירנו, אשר נסעו ימים אחדים לפני כן, כדי להכין לנו מקומות באכסניה וכל שאר צרכי החג.

אנחנו, הנערים, נגררנו אחרי כל החבורה בחוצות גור. העיר כולה נראתה כאילו גדודי צבא השתלטו עליה. אלפי אנשים מכל הגילים מילאוה בכל מקום, והחוט המקשר ביניהם, מוקד המשיכה של כולם – היתה אותה החצר הגדולה והענקית, אשר בפתח העיר. אלפים נהרו אליה וממנה אל מאות האכסניות שבעיר.

אחרי שהגענו אל האכסניה שלנו, „אכסניית צ'יזבה" (כל אכסניה נקראה על שם העיר של אורחיה), השארנו שם את מזוודותינו וחבילותינו, ובלי כל שהיות מיהרנו אל חצר הרבי, לקבל שלום.

בפרוזדור, לפני חדר השלום של הרבי, כבר נתאספו מאות חסידים שזה עתה באו. לפני הפתח הסתדר תור ארוך, תוך שמירה על הסדר. וכאן יכולת לראות נער בן שמונה שנים, עם פיאות ארוכות ומסולסלות וכובע קטיפה לראשו, עומד בתור לפני זקן בן שמונים שנה, בעל זקן שיבה ארוך. ולא עלתה על דעתו של אחד מהם להתחלף ביניהם, שכן השמירה על הסדר היתה קפדנית מאד.

הדלת נפתחה. בפתח עמד השמש והינחה את הנכנסים פנימה. הוא הכניס כעשרים איש, סגר את הדלת, עד שקבלו כולם שלום מן הרבי, ואחרי שיצאו הכניס עשרים אחרים.

קרבתי יותר ויותר אל הדלת. לבי התפעם בחזקה, סילסלתי קצת בפיאותי, הידקתי יותר את אבנטי והתכוננתי להיכנס.

לבסוף מצאתי את עצמי בפנים.

הייתי המום כולי. דממת־קודש מילאה את החדר. לא נשמע הגה. הרבי עמד בפינה ליד השולחן, כולו שופע זוהר והוד. מדי דקה ניגש אליו אחד בהכנעה, נגע בידו, הסתכל רגע בתפארת פניו, הקשיב רב קשב לברכה החרישית המלווה את הושטת היד, אחר נסוג כמה פסיעות לאחוריו וכהרף־עין היה כבר בקצהו השני של החדר.

האנשים שבחדר, ההולכים ומתקרבים אל הרבי, מבטיהם מופנים בינתיים רק אליו, וסופגים בקרבם את אוצרות השפע הרוחני הממלא את החדר. הם מזינים את נשמותיהם ביראת־הרוממות השרויה באותה פינה קטנה, בה עומד הרבי ומקבל פני הבאים.

מרגע לרגע אני מתקרב יותר אל הרבי, ובלבי אני חושב: הלואי ולא הייתי מתקרב כל־כך מהר; הלואי ויכולתי לעמוד כך כל היום ולהסתכל בלי הרף בפנים קורנים אלה, להאזין לרחש הברכות העולה אפוף־רזין אל כל באי החדר, ולהיות שרוי תמיד במחיצה קדושה זו.

חוט מחשבותי ניתק פתאום. מצאתי את עצמי עומד פנים אל פנים מול הרבי. לשוני נאלמה בפי. ידי נגעה ביד הרבי ושמעתי רק את שתי המלים האחרונות של ברכתו: ,,יראת שמים״.

עד מהרה הייתי שוב בחצר, כאילו לפתע גורשתי מגן העדן. אבל המלים היחידות שהספקתי לשמוע מפי הרבי היו תוספות ומסעירות בקרבי:

,,יראת שמים״.

וראה זה פלא, כלום בפעם הראשונה שמעתי את המלים הללו? וכי בבית־החסידים של עיירתנו לא שמעתי כמעט יום יום מפי האברכים והזקנים על הצורך ביראת שמים?

ובכל־זאת, שתי מלים אלה של הרבי נקבו וירדו חדרי לב וכליות, והמו בקרבי כל אותו החג וגם זמן רב לאחר מכן.

עברתי, איפוא, את השלב הראשון. עתה כבר נמניתי בין ,,אזרחי״ גור, בין אלה שכבר הספיקו לקבל שלום ומילאו בכך את חובתם החסידית הראשונה.

במשך כל ערב החג לא נחה העיר גור ולא שקטה אף לרגע אחד. מדי רגע הגיעו חבורות נוספות, הן מהסביבה הקרובה והן מרחבי פולין. החצר הגדולה, שהיתה מחולקת לשני חלקים: אחד לפני בית־המדרש ואחד מאחורי בית־המדרש, שקקה כל הזמן מאנשים, שהתרוצצו אנה ואנה. ביניהם היו רבים שבאו לקבל את הסכמת הרבי לגמור שידוך. רבים אחרים באו לקבל מהרבי עידוד ונוחם במצוקתם החומרית, או הנפשית. ואילו הרוב המכריע של הבאים נהר אל החצר הגדולה מתוך כיסופים פנימיים וגעגועים עזים, לחסות בצל כנפי הרבי בחג ולקיים מאמר חז״ל: חייב אדם לקבל את פני רבו ברגל.

בליל התקדש החג, בזמן התפילה, ואחר כך בזמן עריכת

השולחנות בלילה ולמחרת אחרי הצהרים – היתה העיר גור כמעט ריקה מאדם, וכשתי ריבואות החסידים מילאו את כל החצר ובית־המדרש.

בזמן התפילה היה קולו של יוסלה חנצינר בוקע שחקים, כשהוא מנסר בחלל שתי החצרות המלאות וגדושות אדם.

במשך כל החג לא יכלו רוב החסידים לראות את פני הרבי, אלא פעמיים בלבד, פעם בלילה אחרי התפילה, כאשר כל הקהל עבר לברך ברכת חג שמח; ופעם שניה למחרת אחרי הצהרים, כאשר יצא הרבי למרפסת הבית וכל הקהל עמד בחצר וקיבל את פניו.

נער הייתי אז. עולם חדש נתגלה לפני עיני. זכיתי אז רק לעמוד בפתח פרוזדורה של החסידות, ועדיין לא יכולתי להשתלב בין הגדולים והקשישים, אשר כולם היו שלהבת י־ה. אך בכל־זאת התחלתי אז להבין דבר־מה. רישומה של אותה נסיעה ראשונה לגור ושל שתי המלים הראשונות ששמעתי מפי הרבי – חדר עמוק עמוק ללבי, והוא שהניח את היסוד ואבני הבנין לתקופת חיי בעתיד.

ערב שבועות, תש״כ

ה׳־בשבט בעיירה

עודני זוכר את הימים ההם, ימים שבהם פאר החסידות היה נסוך על כל עיירה ועיירה בפולין היהודית. היו בתי־חסידים ובתי־תפילה, שבהם התרכז המיטב שבעיירה, אנשי המעש והחסידות. בפולין המרכזית עמדה חסידות „גור״ במקום הראשון. בכל עיירה היו „אנשי גור״ בין הראשונים, אשר בידיהם היו מסורים עניני העיר, עמידה על המשמר בעניניה הרוחניים, הדאגה לחינוך ולניהול עניני הקהילה על הצד הטוב ביותר.

היו אלה אנשים תוססים, מסורים בכל לבם ונפשם בחום ובלהט לכל דבר שבקדושה.

ועודני זוכר את הדבר, כאילו קרה זה אך אתמול.

נער קטן הייתי, קטן בשנים וקטן בהשגה ובשכל, אופקי החסידות היו מרוחקים ממני כרחוק שמים מארץ. עולמי היה מצומצם בתוך תחומה הצר של העיירה ובתוך פקעת סמטאותיה. כל עולמי הרוחני היה זה אשר רכשתי לי בערבי־החורף המאורכים ב„חדר״, דרכי האבות, פרשת יוסף ואֶחיו וכל התלאות של גלות מצרים. נמניתי אז על עשרות הזאטוטים, אשר אהבו אחרי הלימודים ב„חדר״ לבלות זמן־מה בבית־החסידים, להאזין לשיחות החולין של זקני החסידים, וללקט שושני־סיפורים משולחנם של אברכי החסידים.

ענייני החברה לא היו נהירים לי כל צרכם. לא ידעתי פשר המושג „בין אדם לחברו״. ידעתי רק זאת: אם ישנו אדם ואם קיים יהודי, הריהו קשור רק בענינים שבין אדם למקום.

קטן הייתי, אבל אהבתי להימצא במחיצתם של הזקנים

ולהתאבק בעפר רגליהם. לא חכיתי ל„כבוד", ותמיד דבקתי בכל צוותא וצוותא שהתארגנה מדי פעם בפעם, אם לשם „סעודת ראש־חודש", „סעודת מלווה מלכה", או סתם „סעודת מרעים". הענין של „גדולה לגימה" ושל „סעודת מרעים", כאשר מנין חסידים ואנשי־מעשה מתכנסים יחד, מברכים ברכות, אוכלים, לוגמים משקה, משוחחים בדברי תורה וחסידות – התחיל לאט לאט לחדור ולהיספג בעורקי דמי. ואף שמהלך מחשבותי עדיין היה מוגבל ומצומצם, התחלתי שלא ביודעין לקלוט מושגים על „חיי צוותא" ועל „דביקות חברים".

לא עיינתי ולא למדתי אז בספרי חסידות. הלימודים ב„חדר" במשך שלוש עשרה שעות ביום הספיקו לנו בהחלט. ובכל־זאת כשהייתי נכנס לבית־החסידים בימות החול, וכשהייתי מתפלל יחד עם אבי ז"ל תפילות שבת ויום־טוב – הרגשתי בעליל, שאני שרוי במקום קדוש כזה, שבו חום, אהבה ואחווה, נושבים מכל פינות הבית, והחסידות ממלאה את כל חללו, עד שיכולתי ממש למששה בידי.

מדי פעם בפעם הייתי נכנס גם לבית־המדרש הגדול של העיירה. גם שם ישבו יהודים מכובדים כל יום ולמדו תורה. גם שם היה הוד שבקדושה חופף על הכל. אולם, חסרו לי שם „דיבוק החברים" והחמימות החסידית.

גדלתי מעט בשנים, התחלתי ללמוד „נדרים" עם ר"ן, יצאתי כבר מגדר קטן והתחלתי להיות בגדר „בחור". הזקנים התחילו לטפוח לי מדי פעם על הגב ולומר לי:

„כבר גדול אתה. תוכל לנסוע אל הרבי".

באותם ימים התחילה להתפתח בי הנטיה להסתכלות ולהתבוננות. העברתי כל דבר ודבר תחת שבט ביקורת. התעורר בי חוש־אבחנה חודר.

ופעם אחת, בליל חורף גשום, פנה אלי אבי ז"ל ובפעם הראשונה ביטלני מלימוד התורה, ואמר לי:

„בני, מחר בלילה לא תלך ל„חדר". אתה תבוא עמי

לבית־החסידים, לסעודת יומא־דהילולא של ה' בשבט, יום פטירת ה,שפת אמת' זצ"ל".

והוא הוסיף ואמר:

„אתה כבר גדול. בחור הלומד נדרים עם ר"ן צריך להתחיל להיכנס לפרדס החסידות, להתחיל לחוש את עולם הרוחניות, עולמו של הקדוש ברוך הוא".

הדברים הללו שנאמרו אלי מפי אבי ז"ל, חדרו לתוך מעמקי נפשי ועשו בי רושם בל יתואר.

היו אלה מלים קצרות, וביניהן: „פרדס החסידות", „לחוש את עולם הרוחניות". אבל מלים קצרות אלו היו הראשונות אשר פתחו לפני אשנב קטן לאותו עולם רחב וגדול הנקרא: עולם החסידות.

כל יום המחרת הייתי נרגש ומלא ציפיה לקראת הערב. ואך ירד הערב הייתי בין הבאים הראשונים אל בית־החסידים, שם עמדה להיערך הסעודה, בהתאם למסורת המקובלת. מפות צחורות כיסו את השולחנות. אנחנו הנערים עזרנו לסדר מקומות מיוחדים למאות הנרות אשר הודלקו בכל פינות בית־החסידים.

הקהל התחיל להתאסף אחד אחד, ועד מהרה נתמלא בית־החסידים עד אפס מקום.

הסתכלתי בפניהם של החסידים סביבי. העפתי מבטי על ר' בריש הצ'יזבאי ועל ר' יהודה'לה הקוצקאי, אשר פעם בחייו זכה לחסות בצלו של הרבי מקוצק.

על פני כל החסידים היתה נסוכה ארשת של רצינות מיוחדת, עמוקה וטמירה.

הם התכנסו כולם ליומא־דהילולא של ה„שפת אמת" זצ"ל, וכולם היו רציניים מאד, כי עדיין זכרו היטב את הימים הנהדרים ההם, מלאי הלהט והשגב, כאשר „סנה החסידות" ב„גור" היה בוער באש בכל פינות החצר ולא אוכל אף לרגע.

הקהל הסב מסביב לשולחנות. ישישים עטורי זקנים מלבינים וחגורים אבנטי־משי שימשו כעין מלצרים. הם הגישו את הלחם, הדגים והתבשיל לכל אחד מהמסובים.

ועודני זוכר היטב את התמונה הנהדרה ההיא, כאשר קרוב למאתיים חסידים ואנשי־מעשה ישבו בצוותא, אכלו ולגמו ושרו זמירות בצוותא, וזקן אחד שבחבורה הפסיק מדי פעם בפעם את השירה והאכילה והשמיע דברי תורה וחסידות, בשם בעל ההילולא, דברים שהוא עצמו שמע ב,,גור'' ואשר נחקקו ונרקמו בכל נימי הווייתו.

לא היה זה ,,מגיד'', או ,,דרשן''. הדברים נאמרו בפשטות, בלי שום כחל ושרק, מלים קצרות, תמציתיות, כפי ששמעו השומעים בחצר ,,גור''.

וקהל המסובים ליד השולחנות החריש דום והאזין לכל מלה ומלה. ואחרי כל אמירה טפח לי אבי ואמר:

,,הקשב גם אתה. שוב אינך תינוק. דברים לוהטים. דברים – להבות־אש''.

אותו לילה, שבו בטלני אבי ז''ל מלימוד תורה בפעם הראשונה והרשה לי להשתתף עמו ביומא־דהילולא של ה' בשבט – עשה בי רושם בל יימחה. נחרצו בי התלמים הראשונים של חיי חסידות. אופקים חדשים נפתחו לפני, אופקים של אש להבה ויקוד.

כבר חלפו כמה עשרות שנים מאותו ערב מרשים, שבו זכתה נשמתי לרטטים הראשונים של חיי חסידות. בינתיים גדלתי, התרחקתי מאותה סביבה ומאותה קהילה קדושה, אשר בית־החסידים שלה היה מלא תמיד אש קודש. השואה הנוראה החריבה את הכל, גם את אותה החצר ה,,גורית'' אשר משם התחילה השושלת הקדושה.

שרידים מעטים של שארית־הפליטה, ואנו בתוכם, ניצלו בעזרת השם יתברך, והננו חיים ב''ה על אדמת אבות. במתי מעט התחלנו לבנות מחדש קיני חסידות. השושלת שהתחילה מבעל ,,חידושי הרי''ם'' זצ''ל, נמשכת בכל עוז על אדמת הקודש, באותה הדרך ובאותה השיטה.

נדלקות להבות חדשות בתוך לבות צעירי ישראל. מדורות ואבוקות של חסידות, שמקורן מימי ,,חידושי הרי''ם וה,,שפת אמת'' זצ''ל – מתלקחות שוב בכל פינות הישוב.

וביומא דהילולא של ה׳־בשבט החמישים, כאשר נתכנס בצוותא ונדובב דברי ה,,שפת אמת״ זצ״ל, עלינו להתלכד שוב בצוותא אחת בארצנו הקדושה, בצוותא של ,,אהבת ישראל״, ,,דביקות חברים״, למען נוכל להמשיך, להגדיל, להרחיב, את השלשלת ה,,גורית״ ולחדשה כמקדם, לטובת כל הישוב החרדי בארץ־ישראל.

שבט תשט״ו

ייחודה של גור

רבים כבר כתבו על חסידות גור. כל סופר משתדל למצוא את ה„מיוחד", את ה„יסוד", שבחסידות זו. כל אחד, ברצותו להגיע להגדרה מקורית וקולעת, חייב להרחיק נדוד, להתחיל מבראשית, מהראשונים של אותה „חבריא קדישא" – הרבי ר' בונם מפשיסחה, רבי מנדלי מקוצק, עד לתחילת השושלת של גור.

כל זה יש בו כדי להקל בהרבה על כותבי תולדות החסידות, למצוא את סימני־הדרך, קווי היסוד, לכל הענפים המרובים שהסתעפו מן האילנות הגדולים והקדושים, ובתוכם גם שושלת גור.

האם הצליחו כל אלה בפרקי החסידות שלהם, לבטא את המדוייק שבחסידות זו? האם ירדו כל אלה לעמקי עומקה, והאם מצאו את הפתרון לכוח המשיכה המופלא שלה, שמאז הופיעה על שמי היהדות הריהי כמעין בלתי פוסק? הידעו להסביר פשר התופעה, שכל אלה שנמשכו לאותו מוקד־משיכה – זקנים וצעירים, חסידים וגם מתנגדים שזכו להיסחף באותו זרם בלתי פוסק – הנם כה הדוקים, כה קשורים לאותו מקור בקשר בל ינתק?

מסופקני מאד אם זו עלתה בידם.

הריני נזכר במעשה שסיפרו על אחד מגדולי המוסר הליטאיים, אשר כל חייו היו קודש לתיקון המידות, ששימש כמשגיח בישיבה ליטאית גדולה, ובכל שיחותיו המוסריות התמקד מסביב לנושא של תיקון המידות, התבטלות ה„אני", ו„אל יבוש מפני המלעיגים", וכיוצא בזה.

אותו גדול נקלע פעם לוורשה, בירת פולין, ונפגש בפעם הראשונה ביהדות הפולנית החסידית, בהמוני היהודים שהיו מלובשים בבגדים החסידיים ובכובעים המיוחדים שלהם.

כשחזר לישיבתו היה נרגש מאד, ובכל השיחות המוסריות במשך

שבוע ימים לא חדל להלום בידו על ה„סטנדר" וצעק בקולו החזק:

„הלא זה ממש מבהיל הרעיון! אנו בישיבה שוקדים ימים ולילות על תיקון המידות, על שבירת מידת הבושה, על התבטלות ה„אני" שבכל אחד מאתנו; והנה, נסו נא פעם לנסוע לוורשה בירת פולין ותווכחו לראות, איך יהודים עוסקים בשבירת המידות.

„מה אני אומר הם עוסקים. יותר נכון לומר: הם נמצאים במדרגה עוד יותר גבוהה. כולם כאחד הפכו ממש לאנשי מעלה.

„אתה רואה בחוצות הכרך ילדים בני שבע שמונה, בחורים בני חמש־עשרה או עשרים, יהודים סוחרים המהלכים מחנות לחנות לרכוש להם סחורה לחנותם שבעיירה. וכולם כאחד מכריזים בקול מרקיע שחקים, כשאון גלים עזים:

„אני יהודי! אני יהודי!

„הרחובות מלאים גויים וגויות. האנטישמיות אוחבת בכל פינה. כל הסביבה חורקת שן והכל מסתכלים עליהם בשנאת עשו. והם בשלהם, מכריזים אותה קריאה גאה ומרגיזה:

„אני יהודי! אני יהודי!

„והקריאה נמשכת, מהדהדת מכל ישותם. מתוך הפיאות המסתלסלות, מן הבגדים הארוכים, מן הכובעים העשויים קטיפה או משי, ואפילו מן המגפיים המיוחדים שהם נועלים.

„ואנחנו יושבים בישיבה, לומדים מוסר ועוסקים בשבירת המידות, בהתעלות רוחנית. וכשאנו יוצאים לרחוב הננו מדקדקים שהחליפה תהיה מהודרת ומתוקנת, קצרה ומגוהצת, בדומה לחליפות כל הגויים מסביבנו. אנו עושים כל מיני חיקויים, כדי לטשטש ככל האפשר את החזות היהודית שלנו, ומשתדלים בכל הילוכנו, לבושנו ודיבורנו, שנהיה ככל הגויים.

„האם לזה אפשר לקרוא שבירת המידות?!"

מעשה זה עולה בזכרוני, כשאני בא לכתוב על חסידות גור.

היסוד והעיקר שבחסידות גור הוא, להיות יהודי פשוט במלוא מובן המלה, בלי כל כינויי לואי.

ולהיות יהודי פשוט – זוהי אחת המדרגות הנעלות ביותר ביהדות.

אין צורך להתרחק מן החיים, אלא בתוך תוכם של חיי־החולין היומיומיים יכול יהודי פשוט למלא את כל התפקידים המוטלים עליו באשר הוא יהודי.

תפילה בזמנה, קביעת עתים לתורה, התמסרות לחינוך, הקצאת זמן לפעולות צדקה וחסד לטובת הכלל, ועל הכל אי־כניעה מבלי להתבייש מפני איש – אלה קווי־האופי העיקריים של יהודי פשוט.

נוסף לכל אלה יש יסוד עיקרי בכל מערכת החיים: שמירה קפדנית על הזמן, על כל רגע יקר של חיים, לכל יבחבז לשוא.

מספרים על אחד מאדמו״רי גור, שקיבל לבר־מצווה דורון־דרשה שעון של זהב. כששאלוהו, מה הוא רואה בזה, ענה ואמר: זה מראה לי, שכל רגע הוא זהב.

כלל זה ש,,כל רגע הוא זהב״ מלווה את חסידות גור כל השנים, מיום הווסדה. זהו יסוד מוצק בגור. שומרים בקפידה על הזמן. הרגעים קצובים בכל סדר־יומו של האדמו״ר, וזהו מורה־דרך לכל המסתופפים בצלו.

מעולם לא ידעו בגור ,,טירחא דציבורא״, ואפילו בזמן שאלפים וריבואות חסידים היו באים לגור לשלוש־רגלים, היו התפילות נגמרות במדוייק בזמן.

ודרך זו מצאה הד נאמן בלב הנוער, אשר נקשר לחסידות זו בכל נימי לבו ונפשו.

עם בוא האדמו״ר הזקן זצ״ל לארץ־ישראל, אחרי השואה הנוראה, בה נחרבה יהדות פולין המפוארת ויחד עמה נספו ריבואות חסידי גור – התחילה תקופה חדשה לחסידות זו.

בתחילה התלקטו והסתופפו בצלה שבלים בודדות, מוצלות מאותו שדפון נורא שפקד אותה באכזריות. אחר כך התחילו להצטרף בני־נוער מכל החוגים, אשר נמשכו אליה כפרפרים אל השלהבת, כי שם הרגישו במיוחד חום לבבי, אמונה וחסידות.

וראה זה פלא!

הנוער הממלא בכל פינות־הישוב את בתי־החסידים דגור, את בתי־המדרש של האדמו״ר שליט״א בירושלים, הנוער אשר גם הוא מכריז קבל עם ועדה בלבושו המיוחד ובאורח חייו: ,,אני יהודי, אני

יהודי!״ ואינו מתבייש בציציותיו, בפיאותיו ובכל השוני שבו – אותו הנוער מעורה גם בחיים היומיומיים ואפשר לפגוש אותו בתחומי הכלכלה, המסחר, ההוראה, ביחידות צבא, במילואים, ובכל פינות הישוב. ותמיד בסמלו המיוחד:

בסמל של גור!

*

בימים אלה חוגגת חסידות גור את חנוכת ,,קרית חידושי הרי״ם״ בתל־אביב. קריה זו והמוסדות שבה, עם הישיבה הגדולה המוקמת בה, תשמש בית־חינוך לכל מאות התלמידים מכל קצות הישוב, הכמהים ללכת בדרכיה של חסידות גור.

יתן ה׳ שהמפעל הנהדר הזה יושלם במלואו ויהיה לתפארת כל הישוב החרדי ותפארתה של חסידות גור בארצנו הקדושה.

ערב שבועות, תשכ״ט

הַצַּדִּיק וְהַנַּפָּח

א

הַרְחֵק בִּקְצֵה הָעִיר
עָמַד בּוֹדֵד צָרִיף זָעִיר,
רָעוּעַ, בְּלִי סִיד וָטִיחַ,
מַשְׁחִיר כֵּלוֹ מֵאָבָק וָפִיחַ.
בְּתוֹכוֹ תָּמִיד לַיִל וָיוֹם,
עַל יַד אֵשׁ לוֹהֶטֶת בַּחוֹם
נַפָּח עָמַד וְהָלַם עַל הַסַּדָּן
וְחִשֵּׁל אֶת הַבַּרְזֶל הַמְלֻבָּן.
מֵהַבֹּקֶר עָמַד־כָּךְ
וְהָלַם בְּעוֹז הַךְ וְהַךְ.
הִתְעוֹפְפוּ נִיצוֹצוֹת אוֹר
לְכָל צַד כְּצִפֳּרֵי דְרוֹר,
מֵהָגַץ הַחַמָּה עַד מְאוּחָר בַּלַּיִל
נִצְנְצוּ זַהֲרוּרָיו בַּצְּרִיף הָאָפֵל.

ב

וּבַצַּד, מְמוּל, גַּם שָׁם,
הִתְגּוֹרֵר אִישׁ צַדִּיק תָּם,
כָּל הַיּוֹם בְּחֶדְרוֹ הַבּוֹדֵד
יָשַׁב מֻרְכָּן וּמִתְנוֹדֵד
לְיַד שֻׁלְחָן עָמוּס סְפָרִים
וְלִבּוֹ וְנַפְשׁוֹ כְּלֻהָבִים בּוֹעֲרִים.
מִדֵּי פַּעַם בְּפַעַם,
בְּהַדְהֵד הַבַּרְזֶל בְּקוֹל רַעַם,
נִגַּשׁ אֶל הַחַלּוֹן וְהִסְתַּכֵּל,
בַּנַּפָּח הַיָּגֵעַ וְהֶעָמֵל,
הִתְבּוֹנֵן וְהִתְרַגֵּשׁ עַד מְאֹד,
וְחִישׁ שָׁב אֶל שֻׁלְחָנוֹ לִלְמוֹד.

ג

חֲצוֹת לֵיל. מִמַּעַל שָׁט יָרֵחַ.
הַנַּפָּח כְּבָר כּוֹשֵׁל, כִּמְעָט צוֹנֵחַ.
זֶה שָׁעוֹת עַל גַּבֵּי שָׁעוֹת
הוּא הוֹלֵם בְּקַרְנָסוֹ עוֹד וְעוֹד.
וּפֶתַע הִבִּיט לְכָל צַד:
הוּא הִסְפִּיק כֹּה מְעַט!
הִתְאַזֵּר בְּמִשְׁנֵה מֶרֶץ וָאוֹן
וְהָלַם בַּבַּרְזֶל בְּיֶתֶר רָצוֹן,
נָפַח בְּעוֹז בַּמַּפּוּחַ
וּלְעַצְמוֹ מִלְמֵל בְּמוֹרַת־רוּחַ:
„עוֹד מְעַט אֲנָשִׁים יָקִיצוּ מִתְּנוּמָה,
וַאֲנִי עֲדַיִן לֹא הִסְפַּקְתִּי מְאוּמָה".

ד

עָמַד הַצַּדִּיק לְיַד אֶשְׁנַבּוֹ
וְסַעֲרַת־רֶגֶשׁ הִתְחוֹלְלָה בְּלִבּוֹ.
הָאֶזִּין וְשָׁמַע בְּדִמְמַת הַלֵּיל
כָּל מִלָּה אֲשֶׁר הַנַּפָּח מִלְמֵל,
נַעֲנָה אַף הוּא וּלְעַצְמוֹ סָח
הַמִּלִּים שֶׁשָּׁמַע מִפִּי הַנַּפָּח:
„עוֹד מְעַט אֲנָשִׁים יָקִיצוּ מִתְּנוּמָה,
וַאֲנִי עֲדַיִן לֹא הִסְפַּקְתִּי מְאוּמָה.
הַמְּלָאכָה מְרֻבָּה וְקָצָר הַיּוֹם,
וְהַתּוֹרָה רְחָבָה מִנִּי יָם וּתְהוֹם.
הִסְפַּקְתִּי כֹּה מְעַט,
וְכֹה חֲבָל עַל כָּל רֶגַע קָט".

ה

כָּךְ, הַצַּדִּיק וְהַנָּפָח, שְׁנֵיהֶם,
הָיוּ מִתְחָרִים בֵּינֵיהֶם,
מֵאַשְׁמוֹרֶת הַבֹּקֶר עַד אִישׁוֹן לַיִל
שָׁקְדוּ עַל עֲבוֹדָתָם בְּרוֹב חַיִל.
זֶה חִשֵּׁל בָּאֵשׁ מְטִילֵי מַתֶּכֶת,
וְזֶה פִּזֵּם לוֹ נִגּוּן לְיַד מַשֶּׂכֶת.
זֶה הִכָּה בְּקַרְנָס עַל הַסַּדָּן
וְזֶה לֶאֱלוֹקִים שִׁירָתוֹ רָן.
זֶה יָצַר כְּלֵי בַּרְזֶל וּפְלָדָה,
וְזֶה לָמַד תּוֹרַת אֵ־ל בְּשִׁקִּידָה.
וְכָךְ הָרְבֵּה שָׁנוֹת חַיִּים
נִמְשְׁכָה הַתַּחֲרוּת בֵּין אֵלֶּה הַשְּׁנַיִם,
בֵּין הַנַּפָּח הֶחָרוּץ, אִישׁ הָעָם,
וּבֵין ,,הַיְהוּדִי הַקָּדוֹשׁ", הַצַּדִּיק הָרָם.

גצים מן התבערה

גוילין חרוכים

מבין מאות הספרים, בעלי הכריכות המגוונות והנהדרות, הממלאים את המדפים מסביב, הוציא לי מוכר־הספרים שלושה ספרים משומשים – סדרה של ,,פני יהושע'' – ואמר לי:

,,זוהי הסידרה היחידה של ,פני יהושע' מדפוס ישן הנמצאת אצלי. אתה יכול לקבל אותה במחיר זול''.

לא עמדתי על המקח. שילמתי לו את המחיר הנדרש ולקחתי את הספרים לביתי.

בבית אני פותח את הספרים ומעלעל בהם מתוך השתוקקות, כאילו רוצה אני ברוב צמאוני לספוג את התורה כולה בעיון ראשון. אני עובר מכרך אל כרך ומעלעל פה ושם, בודק אם אין חסרים דפים, ואני חש הנאה רבה על קניה זו שנזדמנה לידי. שהרי ספר בבית כמוהו כמלאי של מזון רוחני, שאינו נשחת ואינו מרקיב לעולם, ויש בו כדי לספק תמיד בכל עת ובכל שעה את המזון הדרוש לרוח האדם הצמאה.

והנה, תוך כדי דיפדוף נתקלות עיני בדבר בלתי צפוי לחלוטין. רגעים אחדים קפאתי תחתי מרוב התרגשות ולא גרעתי עיני מאותה נקודה שנתגלתה לפני באופן כה מפתיע.

בפתח השער של הכרך השלישי ראיתי שני דברים אשר עוררו בי רטט עמוק. הדבר הראשון: בפתח השער למעלה בפינה ראיתי חותמת קטנה ועגולה, המכילה את המלים הללו: ,,צבי הירש בר' אליהו אב''ד דק''ק גונונדז''. והדבר השני: כחצי הקונטרס של הספר היה חרוך בשוליו ועדיין נראה בו צבע האפר מסביב.

במוחי התחילו להתרוצץ מחשבות והירהורים בזה אחר זה.

הנה כי כן, הספרים האלה היו שייכים פעם להרב אב''ד דק''ק

גונונדז. ליד ספרים אלה היה יושב רבה של אחת העיירות בפולין משכבר הימים, בלמדו בהם בקביעות. מתוך הספרים האלה היה אותו רב מפיק דברי־תורה וחידושים להשמיעם באזני בעלי־הבתים, האברכים ותלמידי־הישיבות, שאתם היה לומד שיעור מדי יום ביומו, בבית־המדרש של העיירה, בשעות הבוקר, או בין מנחה למעריב.

ואני מתבונן בשולי הדפים החרוכים, ממשמש בידי את אבק האפר, ובמוחי עולות שוב מחשבות בזו אחר זו. הספרים האלה ניצלו מן הדליקה, כי לא הספיקה האש ללחכם כליל. או אולי איזו יד מיסתורית הוציאה אותם מתוך ערימת ספרים הנשרפים באש.

ומי יודע אם אין קשר הדוק בין שני הדברים האלה. מי יודע אם אותו רב מאותה העיירה לא היה אף הוא קרבן של אותה השריפה, והוא ביחד עם שאר מאות ואלפי ספריו הקדושים עלו השמימה בלהב האש, ורק אלה שלושת הספרים נותרו לבדם מן הדליקה.

כך היה הספר מונח לפני כשהוא פתוח. מפינת השער למעלה רמזה אלי החותמת הקטנה והצנועה, ומן הצד רמזו אלי הדפים החרוכים בשוליהם, וכאילו דובבו אלי והלמו על לבי כמו בקורנס.

ושוב הירהרתי בלבי: מי יודע אם שלושת הספרים הללו אינם המזכרת היחידה מכל אותה עיירה, מכל אותן מאות או אלפים משפחות, שנשרפו יחד עם הרב ואב־בית־הדין על קידוש השם.

והנה פרחו המלים מן הספר ונגוזו, ובמקומם כאילו ראיתי הרבה יהודים, משפחות שלמות; כל אות – איש, כל מלה – משפחה, והאותיות הגדולות המעוטרות יפה שבראש השער הנן הרב בעצמו, ר' צבי הירש ב"ר אליהו ז"ל.

והנה לנגד עיני ההוזות החלו האותיות והמלים ללבוש צורות, להופיע בשמות וכל העיירה כולה התגלמה בתוך אותו דף ראשון, חרוך ומשחיר. היא התגלתה לפני על רחובותיה וסימטאותיה, אנשיה ונשיה וטפה, וכל מהלך חייה התוססים והמפכים.

לפתע ראיתי את כולם, ניצבים לפני חיים וקיימים. ראיתי את זקניהם ההדורים, היורדים על פי מדותיהם, ואת פניהם השמחים והצוהלים. ראיתי את האמהות הרחמניות טובות־הנפש, את בניהן

ובנותיהן המסורים והנאמנים. כל העיירה הופיעה לפני במלוא יפעתה והדרה.

וכאשר סטו עיני מן האותיות והמלים המודפסות אל החלק החרוך והאפור – התגלה לפני החורבן בכל אכזריותו וזוועותיו.

כמו בחוש ראיתי את לשונות האש האיומות שהתנשאו לשמים ואשר מהן התאבכו ענני עשן גדולים. אולי עלו להלהבות מבית־הכנסת של העיירה, בו עומדים ר' צבי הירש ב"ר אליהו יחד עם כל בני קהילתו, על יד ארון־הקודש והספרים הבוערים באש, וקוראים קריאת־שמע של קידוש השם, אומרים „הלל" ברוב עם ומתכוננים לעלות השמימה.

אותו יום לא המשכתי עוד לעיין באלה הספרים, לא דיפדפתי עוד לבדוק אם אין חסרים דפים, אלא סגרתי את הספר השלישי, אחר כך הכנסתי את כל שלושת הספרים בתוך הארון בין ספרי הראשונים. ובלבי ידעתי, כי מלבד חידושים ופילפולים, ביאורים ופירושים על סוגיות קשות שבש"ס, הממלאים את כל דפיהם – הרי מכילים הם עוד משהו חשוב מאד. הם מהווים פרשת־חיים, מסכת שלמה של עיירה בשם גונונדז, יחד עם רבה ר' צבי הירש ב"ר אליהו, שנחרבה ועלתה באש על קידוש השם.

ואלה הספרים, הגוילין החרוכים, הם שארית הפליטה, המזכרת היחידה שנותרה מכל העיירה ההיא.

טבת תשי"ג

משמות הזוועה

הזוועות, הרציחות, קרונות־המוות, תאי־הגז, המישרפות. כל המלים והמונחים הללו, שבאים לתת ביטוי לאכזריות הנוראה של אותם רשעים – בטלו, ירדו מן הפרק.

בשבילנו קיים ניב אחד, קצר וממצה.

אין צורך לחפש ולחטט בלכסיקון האימים. אין צורך להתאמץ למצוא צורות הבעה מתאימות לכל מיני המיתות המשונות של מיליוני קדושינו.

מלה אחת, ותו לא.

מיידאנק.

חרותה היא מלת אימים זו בזכרוננו לדורי דורות. בנינו ידעו להזכירה בזעם, ועיני בנותינו תדמענה בהעלותן אותה על שפתותיהן.

וכשיבואו משרידי אחינו, האודים המוצלים מאש שריפת המיליונים, אל אותה העיירה שליד לובלין החרבה.

יעמדו דום.

הרגלים תתאבננה, הבגדים ייקרעו עד ללב, ואותו השער שלעולם לא ננעל, ייפתח לרווחה ויכה בהמון דכיו.

והיתה להם כל נעל ונעל מערימת הנעלים ברום ששה מטרים – לגולגולת מת.

והיה כל גרגר אפר כקבר־לא־קבר של מיליוני אחים.

וכל אותם חדרים שהונצחו למזכרת יהיו לעמוד־הקלון הגדול ביותר של כל האומות. כי היה היתה פעם בחייהן במשך חמש שנים רצופות:

מיידאנק.

בנות הברית החליטו, שאותו „בית חרושת למיתות משונות" ישאר בנוי על תלו, כעין „מוזיאון".

כל רגב אדמה מסביבו יישמר. כל עצם חרוכה ששרדה מאש הכבשנים, תיחנט בצנצנת. ועל ערימות אלפי הנעליים יופקדו פקידים, למען יישמר ברקן ולא ידהו באבק.

ומיכלי הגז, אלפי פנקסי־פספורט, תצלומים לאלפים, משחקי־הילדים, חדרי החיטוי, ההתפשטות, וכדומה, על כל פרטיהם המקוריים – ישארו למזכרת.

ומסביב, כמקובל: כמה עשרות ספסלי המתנה, גנן אשר ישתול ויטפח עצים נותני צל ואי אלו ערוגות פרחים, כדי להנעים למבקרים שעות המתנתם.

בקצרה:

המבקר התייר, אם זה דוקטור קרח מאמריקה, או אדון ממושקף מאירופה, יעמוד רגעים אחדים ויסקור את כל הדברים האלה, יקח נעל בידיו וימששה מכל צדדיה, יתעניין בסוג וטיב הנעל, ובצאתו ינהם חרש לעצמו:

„מוזיאון מעניין..."

וג'נטלמן אנגלי קר־רוח יכנס, יעבור מחדר לחדר, יתעכב במקצת ליד צעצועי הילדים, יבדוק אי אלו כדורים: האם מתאימים הם למשחק כדורגל?... אחר יפנה ויעזוב את המקום.

ואותו „טובאריש" רוסי ישוטט מחדר לחדר כאדם העושה בתוך שלו, ועל פניו הבעה של סיפוק מסויים, כאילו אומר:

„כל זה הודות לנו. אנחנו גילינו את המקום הזה. בזכותנו המוזיאון הזה קיים".

ועל ספסלי ההמתנה ליד העצים וערוגות הפרחים יישב לו גרמני נאצי מרושע, רווי דם, ימ"ש, ינשום לרווחה את האוויר המרענן וירטון בחשאי:

„פארפלוכטע יודע".

ואי שם באחד הכרכים שעל־פני כדור הארץ, יישב לו פרופסור כרסתן, כשהוא רכון על כתב־היד של הלכסיקון החדש שהוא מכין לדפוס, וירשום את השורות הבאות:

„עיירה קטנה ליד לובלין במדינת פולין. בעיירה זו הקימו בנות הברית, הרוסים, האנגלים והאמריקאים, בזמן מלחמת העולם השניה נגד היטלר – מוזיאון מיוחד במקומות שבהם נהרגו אנשים."

ומעל לשורות הללו תופיע הכותרת באותיות שמנות:

„מיידאנק".

המזכרת היחידה

הולכים הם כולם, זקנים כסופי־שער וחוורי־פנים, בצעדים מאומצים, מבלי לפגר. הולכים אנשים ונשים בגיל העמידה, בפנים מבוהלים, בלבבות פועמים וברגשות מדוכדכים. הולכים צעירים וצעירות, שהחיים עדיין תוססים בקרבם, שניצני ימיהם ושנותיהם עודם נחבאים בפקעת החיים טרם היפתחה. הולך הטף, אלה התינוקות, שכל טרגדיית ההליכה הזאת רחוקה מתודעתם, והם חולמים את חלומותיהם הילדותיים על כל מיני משחקים ושעשועים. הולכת גם היא, משפחה מבין מאות המשפחות ההולכות – אב, אם, בת, ונער בן שבע.

הקלגסים, באלות וקתות־רובים, מלווים את ההולכים בשאגות, בקריאות לעג וצחוק. ולצדם נוהר המון ברגלים עייפות וכושלות.

אחת אחת נעלמות הן פינות־החמד היקרות של העיירה. הנה בית־הכנסת, זה המקום הקדוש שספג בקרבו כל־כך הרבה רוחניות עילאית; זה המקום אשר ריבואות ריבואות תפילות ובקשות נשפכו בו מתוך לבבות רוגשים. והנה אחריו הבנין הנהדר והמפואר, הפלטין הגדול והאדיר שהוציא מוניטין לעיירה בכל רחבי עולם – הישיבה הגדולה, שארבע מאות בחורים מישראל הסתופפו בין כתליה, הקדישו שם שנות נוער ועלומים, לילות כימים, לתורה ועבודה, למוסר ולגמילות חסדים.

הם הולכים. לא, הם רצים וכושלים. כי הטמאים צמאי־הדם מאיצים בהם במכות, במהלומות ברזל.

הם רצים. אבל מדי רגע מישהו מפנה ראשו לאחור ושולח מבטיו האחרונים אל עיירת מולדתו, אל צרור שנות־חייו שנשאר שם בין רחובותיה וסמטאותיה של העיירה השכולה, המיותמת.

גם אותו נער בן שבע, הרץ אחרי בני משפחתו, שולח מדי רגע את מבטיו לאחור. גם עליו קשה הפרידה מן העיירה. עודנו רך בשנים. דמיונו עוד לא חשף לפניו במלוא חומרתה את השאלה:

לאן?...

לבו, לב הילד התמים, מבין ומרגיש שדבר־מה איום עומד להתרחש, שכל אותה הליכה מבוהלת ומואצת של כל בני העיירה, מובילה למשהו נורא ואכזרי. אבל במוחו הילדותי עוד לא נתפסו המושגים של מוות, רצח והשמדה.

והוא הולך ושותק. מפנה מבטיו לאחור ומחריש. שתיקתו מתמזגת בשתיקתם של כל האלפים, המובלים כצאן לטבח. אך לבו הרך מתגעש בקרבו. דבר־מה מעיק עליו וצובט עד לכאב, ותוך כדי הליכה מואצת הוא שואל את שאלתו המנקרת במוחו, שאלת ילד תם:

„אבא", הבטחתני שבעוד שבוע אכנס ללמוד בישיבה, והנה כעת אנו עוזבים הכל, וגם את היכל הישיבה שכל־כך השתוקקתי ללמוד בו, וכל־כך קנאתי בבחורים שזכו להיות שם. אבא, האם עוד נחזור ועוד אזכה ללמוד בישיבה?"

תשובה לא קיבל. במקום זאת ראה קילוחי דמעות מעיני האב והאם, בלוויית אנחה קורעת־לב מפי האחות, אשר אף היא ראתה לפניה את הסיוט הנורא העומד לפניהם, מבלי למצוא בפיה מלה אחת של ניחומים ועידוד לנוכח שאלתו המזעזעת של אחיה הקטן.

ההליכה נמשכה בקצב מזורז. ופתאום נשמעה פקודה, לעצור ליד גורן ישן בכפר המרוחק כמה קילומטרים מן העיירה.

וכולם נעמדו.

הזקנים והזקנות התשושים צנחו לארץ באפיסת כוחות, כמעט בלי סימני חיים. בני גיל־העמידה והצעירים התיישבו על הקרקע. התינוקות צרחו יללו למעט חלב, לטיפת מים, כי ניחר גרונם מן הדרך הארוכה.

ושוב נשמעה שאגת פקודה מפי הקלגסים:

„תוך חמש דקות על כולם להכנס לגורן. המאחר ירה במקום".

הכל החלו להדחף פנימה. כנפי המוות ניפנפו באוויר והטילו צלן

הקודר. הצפיפות והדוחק גברו ללא נשוא. אך פקודתם השטנית של הצוררים נתמלאה. תוך חמש דקות נכנסו כולם לגורן. במרחק מה עמדו הצוררים והסתכלו במחזה כשחיוך מבודח מרחף על שפתיהם, כאילו אמרו: רק חמדנו לנו לצון והצלחנו. אבל זה עוד לא הכל.

רד הלילה. הכוכבים ניצנצו כבששת ימי בראשית, בלי שום שינוי. הם הפיקו אותו אור כסוף ורך כתמיד. הנוף מסביב נראה כמימים ימימה. שכן קשורים הם תהליכי הטבע לצו העליון הנצחי, שלא לסטות מסדר פעולתם. גם איכרי הכפר, אותן חיות בצורת אדם, המשיכו בשיגרת חייהם בלי שינוי כלשהו. הם היו אדישים לגמרי למראה האנשים הנרדפים והמעונים, המובלים באכזריות אל מקום לא נודע. לגבי דידם לא קרה דבר, וכל הרעש וההמולה שהתחוללו בכפרם, לא היו אלא מאורע שולי, חסר חשיבות. היתה רק פינה אחת ויחידה, ששם כאילו נתהפכה כל הבריאה על פיה, כאילו לא בשבילם נברא אותו לילה עם כל הודו והדרו. שם לא ידעו את הזמן, לא הבינו את השעות, אף לא הרגישו ברגעים.

היה זה בתוך הגורן, באותו מקום טרגי ונורא, שזוועותיו וסיוטיו נשארו חרותים, דרך נס, על לב בת אחת מבין אלפי הקרבנות, שניצלה משם, ואשר במו עיניה ראתה את כל המתרחש. ואת המראה הזה היא נושאת תמיד בחובה ותישאנו כל זמן שלבה יפעם ודמה יזרום בעורקיה.

הדבר היה בחצות הלילה. מערבולת של גופות ישנים שכבו זה על זה כמו בולי עץ, אחרי שעות רבות של רעב, צמא, עייפות ופחד. הכל נתערבב וניטשטש לפניהם. כל אותם מושגים שנוצרו במוחות בני אנוש, כמו הורים, בנים, משפחות – אבדו את ערכם. שכן היה כל הגורן כאנדרולומוסיה חיה, כקרקע מרוצפת כולה בצפיפות ראשים, גופות, ידים ורגלים. נעלמו כל אותם קווים מיוחדים והסגולות הנפשיות, המבדילות בין בני־אדם לבעלי־חי.

ויותר מכל דיכדכה את נפשם כולם המחשבה: איך ובאיזו צורה יוציאו הצוררים את גזר־דינם לפועל.

לפתע נשמעה פקודה מקפיאת־דם, שמאתיים גברים יקומו מיד.

דרושים גברים חזקים וחסונים לאיזו עבודה דחופה, וזאת לפי בחירתם – „סלקציה" בלעז.

והמאתיים קמו. שביבי תקווה נתלחשו בקרבם: עבודה פירושה חיים, קיום, אוכל, מים, ועוד. נשים נפרדו מבעליהן, כלות – מיקירי־נפשן, בנים מהוריהם והוריהם מילדיהם.

גם אביו של אותו ילד נמנה בין המאתיים. נתפרדה המשפחה. ושוב חזר הגורן להיות פקעת אחת גדולה של גופות בני־אדם, אשר רוח חיים עדיין מהבהבת בהם. חירחורי שנתם נשמעו כעין חירחורי גסיסה.

אחת היתה שלא נתנה שנת לעיניה. מרגע שנלקח ממנה אבא מחמד־נפשה לא עצמה עוד עין. היתה זו אחותו של אותו ילד, ששכבה יחד עם אחיה ליד קיר הגורן. היא נעצה עיניה בתוך סדק צר שהיה בקיר ומבטיה היו בוהים בתוך חשכת הלילה, כאילו חיפשו בעזרת האור הקלוש של הכוכבים את עקבות מאתיים האיש, שנלקחו למקום בלתי ידוע.

כל פעם נדמה לה כאילו היא רואה לא הרחק מן הגורן צללים עומדים, מתכופפים וקמים, וחופרים שם איזה בור גדול. ולפעמים נדמה לה, שאין זה אלא החושך המתעתע בה והיא רואה ענפים מתנועעים כעין אנשים.

אך היא לא הסירה עיניה מן המראה המוזר, מאותם צללים כהים שחזרו מדי פעם והתבלטו לפניה מתוך השחור המפחיד. מבטיה החדים חיפשו ביניהם את דיוקן אביה, את זקנו, את חיוכו האבהי. כמיהה עמוקה מאד התעוררה בה לפתע, לראותו, לחבקו ולנשקו, כי ברגע הילקחו ממנה לא יכלה אפילו לנגוע בו ולהפרד ממנו כהלכה.

ושוב נעלמים הצללים ואפלת הליל משחירה את הכל מסביב.

כשעתיים שלוש נאבקה באותו ליל קודר, כשעיניה חותרות בלי הרף בין הצללים לא־צללים, עד שלפתע נתחלחלה והחווירה כסיד. מטח של יריות החריד את כל הסביבה. ובאופל הליל ראתה את הזוועה, איך צללים אחרי צללים נופלים לתוך הבור הגדול.

כל האנשים והנשים שבגורן התעוררו לרעש היריות. שעה קלה היתה מהומה כבושה בתוך הגורן. אך חיש־מהר חזרו ונרדמו. ואילו

היא לא עצמה עיניה, כי אם התרפקה על אחיה הקטן בכל גופה הרועד. מחשבות זוועה מילאו את לבה עד למחנק. כך יהיה גורל כולנו. ושאלה קשה היתה מנקרת בה: למה הפרידו ביניינו? למה לא את כולנו בבת־אחת. מדוע גררו אותך, אבא יקר, לפנינו?

היא מאמצת את אחיה אליה ומהרהרת: הה, משה'לה הקטן והיקר, שבדרכך לכאן עוד חלמת על הישיבה, על העיירה שלנו, ובלבך הילדותי התמים עוד הפצרת: ,,העוד אזכה להיות בישיבה?'' – האם יודע אתה מה עולה בגורלנו? ההנך חש ומרגיש, אחי הקט, את השעות האחרונות שלנו? ואת, אמא יקרה, אשר בגורן הזה נפרדת מן היקר והאהוב עליך, האם ידעת שהרגעים הם ספורים וכי אבא כבר עלה לעולם האמת?

ודמעות החלו לזרום מעיניה ונשרו על פניו של משה'לה, שמאז מטח היריות לא יכול גם הוא להירדם.

,,אל תבכי, רבקה'', התפרצו פתאום מלים חרישיות מפיו. ,,אל תבכי. זוהי גזירה מן השמים. השכחת את דבריו היקרים של אבא, שסיפר לנו תמיד על חבלי המשיח, על התלאות והיסורים, שיפקדו את עם ישראל לפני ביאת הגואל. התעודדי, אחותי. לא מזמן למדתי את הביאור של ,בכל נפשך' – אפילו נוטלים את נפשך עליך לעבוד את השם באהבה. וכך היה גורל רבי עקיבא, שסרקו את בשרו במסרקות ברזל. הכל מידי השם־יתברך הוא''.

דבריו המעודדים של משה'לה הרגיעו את רוחה של אחותו רבקה.

למחרת בבוקר נכנסו הקלגסים ופקודה חדשה בפיהם:

,,לעבודה! לעבודה! כולם לקום ולצאת מן הגורן!''

הלבבות פירפרו באימת מוות. הכל ידעו פירושה של הפקודה. שוב נפגשו משפחות יחד, שוב התראו אמהות עם ילדיהן. שוב החלה הליכה, החל מצעד המוות של מאות ואלפי בני העיירה, אל אותו קבר־אחים גדול, שמאתיים הגברים הכינו באמצע הלילה, בטרם היו הם הקרבנות הראשונים שנפלו לתוכו.

,,רבקה'', פנתה האם האומללה אל בתה, ,,נותרו לנו רק רגעים ספורים. הנה לפנינו החיילים עם מכונות־היריה, הנה הקבר הענקי.

גורלנו כבר נחרץ. ובכן, שאי רגלים וברחי מהר. אפילו אם יירו עליך, הרי אין מה להפסיד. אולי יחטיאו את המטרה ותצליחי להמלט. אַת צעירה מאד, רבקה, וכל החיים עוד לפניך. ברחי מהר וה' יעזור לך למצוא מיפלט".

גם משה'לה הקטן הוסיף:

„ברחי, רבקה. אמא ואני לא נוכל לברוח. אין לנו כוח לרוץ מהר. גם הגויים מהכפרים יכירו אותנו. את אולי תצליחי להסתתר עד יעבור זעם. והנה קחי לך למזכרת חבילת ציצית שלקחתי מהבית לפני צאתנו לדרך. זו החבילה היחידה שלקחתי עמי, בתקווה שאוכל אולי לקיים את המצווה הגדולה. קחי והחזיקי בה, בשביל ילד יהודי שתמצאי אי שם, היי שלום, אחותי, ויצליח ה' דרכך".

טררר...

מכונות־הירייה התנבחו פתאום. קמה בהלה. רבקה נעלמה כהרף־עין. אנשים החלו ליפול כזבובים. צריחות ויללות הרקיעו שחקים. גופות מתים וחיים התערבבו יחד בתוך הבור הענקי.

תוך רבע שעה נסתיים הקטל השטני של כמה אלפי יהודים, בני עיירה אחת, שהמשיכה מסורת של מאות בשנים ואשר שמה הלך לפניה בכל הסביבה, בתורה, במוסר ובגמילות־חסדים.

רבקה ניצלה בנס ונותרה יחידה מכל העיירה. במשך שש שנים הסתתרה בכפר, בבונקרים ובמרתפים, באורוות ורפתות, ביערות ובשדות, ברעב וצמא, בשלג ובכפור, במערבולת של דם ודמע, אש ומים. ואחרי כל התלאות והגלגולים הללו העפילה לעלות למחוז חפצה, לארץ ישראל. כל אותן שנים נשאה עמה כמזכרת יחידה את הצרור הקטן שמסר לה אחיה לפני מותו, ומדי פעם בפעם כשהיתה מסתכלת בו חזרה לנגד עיני רוחה כל אותה פרשה איומה – ההורים, האח, כל העיירה, הישיבה, ולבסוף אותו קבר־אחים גדול, אשר אותו ראתה ראשונה בשחור הלילה המר והנמהר ההוא.

וכל פעם שפקדו אותה הזכרונות הנוראים האלה, היתה מאמצת אל לבה את צרור הציציות, המזכרת היחידה שנותרה לה מכל משפחתה.

תמוז תש"ו

שתי נקודות אור

(לזכרה של וורשה)

מעט מזעיר, רק שתי נקודות־אור, שני ניצוצות בוהקים, התפוררו ושרדו מאותה שמש זוהרת, שהיתה נוסכת אורה מדי שבת בשבתו על אותו קיבוץ יהודי נעלם, המעיין הכביר הבלתי־אכזב, אשר מימי־הבדולח שלו פיכו ללא הרף, במרכז היהודי הגדול ביותר שבמדינת פולין, בעיר בירתה וורשה.

כאמור, רק שתי נקודות־אור מאותה שמש־השבת האדירה. שכן השבת בוורשה בכל היקפה, כל ההווי והצביון המיוחד בבתי־התפילה הרבים, בחצרות האדמו"רים, בבתי־החסידים, בישיבות, ובכל בית ובית יהודי – לרבות אפילו קרונות ה„טראם" הריקים שעברו ברחובות היהודים – את כל אלה מן הנמנע לתאר ולצייר נאמנה, כי עדיין לא נולד האמן ולא נבראו הצבעים והמכחול כדי להמחיש את כל אלה על כל גווני גווניהם הרבים.

ושתי נקודות־האור, ששרדו לפליטה מאותו גלגל־חמה רב־הוד, אינן נותנות לי מנוחה מאז החורבן, מאז שׁוֹאת האֵימים. מדי שבת בשבתו הן מופיעות לנגד עיני רוחי, תוססות בחביון נפשי, מעוררות אותי וכאילו מפצירות בי: אנא גלה אותנו, כדי להנציחנו, להשאיר שם וזכר לאותו שגב שבתי, של וורשה היהודית בטרם חורבנה.

זכורני אותו ליל שבת, בו התרשמתי לראשונה מאותה נקודת־אור מופלאה. בן ישיבה הייתי אז. בליל־שבת חורפי אחד נועדו יחד חמשה מבני הישיבה והחלטנו לקום בהשכמה, כדי ללמוד תורה בצוותא. ואכן, הסעיף הראשון בשולחן־ערוך „התגבר כארי", עורר את חמשתנו בדיוק בשעה היעודה. הלילה עוד היה בעיצומו, בשעה הרביעית לפנות בוקר. היה זה ליל חורף סוער ומקפיא. קרה

עזה שלטה בעולם, כשלושים מעלות מתחת לאפס. אכן, לא היה זה קל לצאת מתחת לשמיכה החמה אל הכפור הזה, אך המטרה האיצה בנו, כאמור, וכאריות ממש קפצנו ועלינו אל אולם הישיבה. דבר לא עצר בעדנו. התכלית והתוכן היו ברורים לפנינו, והזמן נמדד אז בקנה־המידה של הנצח. הגמרות נפתחו חיש־מהר ומיד התחלנו ללמוד בצוותא, כשאנו מתעמקים בסוגיא ,,ר' חנינה סגן הכהנים''. קולותינו הצעירים הזדמרו במתיקות נפלאה. שרויים היינו באווירה מיוחדת של שבת לפני עלות השחר. הנשמה היתירה שלנו היתה צלולה וזכה, והשתפכה באותו זמר הוד שנזדמר מפי כולנו. הלימוד בצוותא בתורת הנצח העלתה אותנו לספירות נצח. שטנו בעולם שכולו טוב, שכולו שבת. למדנו, התווכחנו בשקלא־וטריא, והתענוג הרוחני התפשט גם בכל האברים הגשמיים.

הסעיף היחיד והמיוחד בשולחן־ערוך על לימוד התורה בלילה, לפי הפסוק ,,קומי רוני בלילה'', קיבל באותה שעה משנה ערך. ואם בכל לילות השבוע כך, הרי בליל שבת־קודש על אחת כמה וכמה. לבותינו היו פתוחים לספוג בקרבם מאותו האור הגנוז, שמילא אז את אולם הישיבה. הזמן נשתכח מאתנו. כולנו היינו שקועים בלימוד וכלל לא שמנו לב למחוגי השעון, שבינתיים סבבו על צירם. בחורים נוספים החלו לבוא בזה אחר זה. בסך־הכל למדנו שעתיים לבדנו, אבל הרושם הכביר שעשו עלי אותן שעות־נצח מופלאות, עדיין חי בזכרוני, כאילו זה עתה התרחש הדבר במלוא תפארתו.

כמחצית השעה לפני תפילת שחרית של שבת בישיבה סגרנו את הגמרות, וארבעת חברי הזמינו אותי, בתור חבר חדש שזה עתה הצטרף לחבורה, לגשת אתם לשתות כוס תה ברחוב הסמוך. תחילה לא הבנתי משמעות הדבר. היתכן? – שאלתי את עצמי. היכן אפשר לשתות כוס תה בבוקרו של יום־השבת בשעה כה מוקדמת? ואין לשכוח שבאותו זמן עדיין לא היו קיימים כל השיכלולים של ימינו, שבכל בית יהודי מוכנים מים חמים בכל שבת.

,,איפה? לאן?'' הבעתי את תמיהתי בפני חברי.

,,עוד מעט תראה'', השיבו לי בניחותא.

ירדנו במדרגות מאולם הישיבה ויצאנו לרחוב. הכפור שלט בחוץ

במלוא עוזו וחדר לעצמות. הרחוב היה ריק מאדם. פסענו בזהירות על שכבת הקרח המכסה את המדרכה והד הפסיעות נשמע למרחוק. היינו מכונסים בתוך עצמנו, עטופים היטב בתוך מעילי־החורף שלנו. כאשר קרבנו אל הרחוב הסמוך החשנו את צעדינו, ואף כי בשבת אסור לפסוע פסיעה גסה, הרי הפעם חשבנו את פסיעותינו כהכנה לבית־המדרש.

נכנסנו לאחת החצרות שברחוב, פנינו אל הדירה שבקומה השניה, פתחנו את הדלת ונכנסנו חמשתנו פנימה.

רגעים אחדים עמדתי משתומם ולא זזתי ממקומי. חברי לא שמו לבם אלי והתרחקו ממני כמה פסיעות. הבטתי מולי משתאה ומחריש, ותפוס מחשבות. ראיתי לפני טרקלין גדול ומרווח, כולו מואר ומבהיק. לאורכו עמדו שני שולחנות ארוכים, ומסביב לשולחנות הסבו כששים־שבעים איש, מכל החוגים והסוגים שבוורשה. יהודים זקנים חבושי שטריימל ולבושי משי, שזקניהם הארוכים ירדו על פי מידותיהם ומתוכן ניצנצו לאור החשמל כספירים טיפות המים של טבילה במקוה; יהודים בבגדי־שבת נקיים, בעלי־בתים מפוכחים, מתפללי נוסח אשכנז; צעירים לומדים ובני תורה; אברכים מכל חוגי החסידים; תלמידי ישיבות שונות, וכיוצא בהם. כל אלה היו מסובים בצוותא מסביב לשולחנות הארוכים שבמרכז הטרקלין.

כל אותה שעה לא חדלה הדלת שמאחורי לסוב על צירה. מדי רגע היו יהודים נכנסים ויוצאים.

המשכתי להסתכל על התמונה המופלאה שנתגלתה לפני, ונדמה לי כאילו לא טרקלין של דירת־מגורים הוא, אלא הפרוזדור של גן־עדן, בו יושבים יהודים ונהנים מזיו השכינה.

התמונה הלכה ונתבהרה יותר ויותר, עד שלבסוף עקרתי ממקומי וישבתי גם אני אל השולחן, ליד ארבעת חברי.

עד מהרה הגיש לנו בעל־הבית כוס תה חם ומהביל. התבוננתי בפניו של האיש ודמותו הנפלאה נחרתה בנפשי, עד כי נדמה לי גם כיום כאילו הוא עומד חי לנגד עיני. פניו מפיקים אור, הוד ושגב, ודיוקנו חודר ונוקב את כל כולי. היה זה יהודי בעל קומה תמירה,

שזקנו הארוך היורד על מידותיו שזור פסיסי־כסף של שׂערות שׂיבה. עיניו היו שופעות אהבה, חמלה וצדקה. פניו נראו כפני מלאך שנתלבשו באיצטלא של בשר ודם.

במשך שנים על שנים, מדי שבת בבוקר, מהשעה ארבע בהשכמה עד השעה שמונה, היה האיש המופלא הזה עומד ומשרת מאות רבות של יהודים בהגשת כוס תה חם לכל דכפין, וזאת ללא כל תמורה, אלא רק לשם מצוה ואהבת חסד.

את המצוה הזאת היה מקיים בעצמו, בלי שום עזרה. מדי שבת באותן השעות היה משרת את אורחיו הרבים בזריזות ובמרץ. מדי רגע נכנס למטבח, שם היה ערוך דוד ענקי מלא מים חמים, מהוּלים בתמצית תה מן המשובח ביותר, מילא כוסות רבים על גבי מגש ענקי והביאם אל השולחנות. אחרי שהגיש את הכוסות המלאים הסיר מן השולחן את הכוסות הריקים, החזירם למטבח ושטפם קלות במים, על־מנת למלאותם שוב בתה חם.

על השולחנות היו מפוזרות קעריות מלאות סוכר, באבקה או בגבישים, וכל אחד היה ממתיק את כוסו כאוות נפשו, והשתיה היתה כדת, אין אונס, אם כוס אחת ואם שתי כוסות ויותר, ללא הגבלה.

מה טיבו של יהודי זה? מאין הוא, ואיך הגיע למצוה מיוחדת־במינה זו? לא חקרתי הרבה בזה, אולם, מאותה שבת ובמשך כל זמן היותי בוורשה, לא עברה עלי שבת אחת, מבלי לבקר בביתו ומבלי לשתות שם כוס תה חם. והייתי בא לא רק לשם התה החם, הריחני, המשׂובב את הנפש בטעמו המעוּלה, אלא בעיקר כדי להסתכל ולהתבונן בתמונת־חסד מקסימה זו, איך יהודי פשוט, בשר־ודם, שופע מידה כה רבה של עוז ומרץ, נתון בתנועה מתמדת ללא ליאות במשך ארבע שעות מדי יום שבת, כשהוא כולו אומר חדווה של מצוה וקדושה של שבת.

זוהי נקודת־אור אחת מאותה שבת־וורשה, שעדיין ממלאה את הוייתי עד היום הזה.

וממנה אל נקודת־האור השניה, בעלת הזוהר המרתק, אשר כעת, עם התקדמות החיים המודרניים ועם התקשחות לב־הבשר של

האדם, קשה לשערה. וספק גדול הוא, אם בכלל יכול היה דבר כזה להיות חלק מן המציאות של ימינו.

ושוב בוורשה מעטירה, שם היתה חוויה יחידה־במינה מרטיטה את לבבי מדי שבת, הן בקיץ והן בחורף, הן במזג־אוויר סגרירי ובסופת שלג, והן בימי אביב משיבי־נפש – היו מופיעים שני יהודים בבגדי־שבת, כשהם נושאים סל ענקי, בהחזיקם כל אחד באוזן שלצדו, וכך נכנסו לחצרות היהודיות שבוורשה והכריזו בקול חגיגי:

,,גוט שבת יודלך!'' (שבת שלום, יהודים!).

באותה שעה היו זוגות נוספים של יהודים כאלה פוקדים את החצרות שברחובות אחרים, לשם אותה מטרה.

במשך רגעים אחדים עומדים היו בכל חצר ומכריזים ,,גוט שבת'', ועד מהרה נתגלתה שוב תמונה מרהיבת־עין של צדקה וחסד. ואף תמונה זו משכה תמיד את עיני ואהבתי לעקוב אחריה ולהתבונן בה מדי שבת, מתוך התפעמות והתפעלות רבה.

עקרות־הבית מכל הקומות והדירות, כמעט ללא יוצא־מהכלל, הופיעו־חיש־מהר לקול הקריאה. ילדות, נערות ונשים צעירות, ששינה של שבת עדיין נסוכה על פניהן, או נשים מבוגרות, ואפילו זקנות, ששפתותיהן כבר היו ממלמלות פסוקי תפילה של שחרית – כולן נענו לקול הקורא והופיעו כל אחת עם מנתה בידה.

והיו אלה מנות ממנות שונות: חלות מתוקות, חפיסות שוקולד, סוכריות מכל המינים, אגוזים, גרעינים, חבילת סוכר, ככרות־לחם, עוגות מכל הסוגים, ועוגות מיוחדות שנאפו ב,,לשם יחוד'' עבור אותם יהודי ,,גוט שבת''.

כל אשה נתנה את מנתה כפי אשר ידבנה לבה. כל מנה שנשתלשלה לתוך הסל הביעה את נדיבות־לבה של הנותנת.

רגעים אחדים נמשך כל ביקור בכל חצר, כי הזמן היה דוחק ועוד היו צריכים לאסוף משאר החצרות ולמלאות את הסל, על־מנת להעבירו לתעודתו, בהתאם לתכנית.

את הסלים המלאים העבירו היהודים בעצמם אל מחסן הריכוז שהיה קיים בכל רחוב בדירה פרטית, שם היו חברים אחרים מאותה חברת צדקה עוסקים במיון המזון ובחלוקתו, כדי להעבירו לנצרכים.

והפעולה הזאת נעשתה בזריזות נפלאה, שכן המנות צריכות היו להגיע למוסדות, כמו ישיבות, פנימיות של בתי־ספר, מושבי־זקנים, בתי־חולים, ועוד, תוך פרק־זמן קצר ביותר, כדי שיספיקו להגישו לסעודת־השבת של שחרית.

אלו הן שתי נקודות־האור הזוהרות שנחרתו עמוק בלבי, מתוך שלל האורות האינסופיים של אותה שבת ססגונית ועשירת־הוד של וורשה היהודית המעטירה.

תשרי תשכ״ד

הָעוֹלָל...

יוֹמָם וָלַיִל, עֲלָטָה בַּבַּיִת.
עֵינַי הָאֹמְאָ עוֹשְׁשׁוֹת מִבְּכִי.
מִתּוֹךְ הָעֲרִיסָה, עֵינַיִם מְצִיצוֹת
עוֹלָל קָטָן, גּוֹוֵעַ מִצְּחִי.

זֶה כַּמָּה יְרָחִים־ מִתְאַבֵּק הָרַדְיוֹ,
אֵין חָלָב בַּבַּיִת – שְׁמָמָה בַּכֹּל
גֶּהֱרַג הָאַבָּא, בְּעַצְמוֹ לְבָד,
כָּרָה הַקֶּבֶר בְּעֹמֶק הַחוֹל.

וּכְצֵאת הַיָּתוֹם לָאֱוִיר הַיֵּשׁ,
וַיְהַפֵּךְ הֶחָלָב לִ"טְלָאִי צָהוֹב".
וְדוֹמְעָה הָאֵם, מַפָּרְפֶּר הַתִּינוֹק –
עַד מָתַי ד', מָתַי הַסּוֹף?

חַנֻכָּה בַּמַּחְתֶּרֶת

יַעַר עָבֹת, אֵי שָׁם בַּמַּחְתֶּרֶת,
בְּדִמְיֵי הַלֵּיל, בְּתוֹךְ אֹהֶל־מְרוּדִים,
שָׁם דּוֹלְקִים גֵּרוֹת, אֵשׁ בּוֹעֶרֶת,
הָדְלְקוּ בִּידֵי חֲבוּרַת יְהוּדִים.

וּמִתַּנָּה הַחֲבוּרָה לְיַד הַשַּׁלְהֶבֶת,
עַל אֵימֵי הַזְּמַן, סִיּוּטֵי הַיָּמִים.
בְּקִרְבָּם יְקוֹד, אֵשׁ צוֹרֶבֶת,
מִתְקַמְּצִים הָאֶגְרוֹפִים, רוֹתְחִים הַדָּמִים.

מִסַּפֵּר הָאֶחָד: הָיָה זֶה בְּקִרוֹן
שֶׁל רַכֶּבֶת מְלֵאָה אֶלָפִים וּרְבָבוֹת.
חֲנָקוּם הָרוֹצְחִים בְּחֵמָה וְחָרוֹן
בְּגַזֵי רַעַל – בָּנִים עַל אָבוֹת.

מִסַּפֵּר הַשֵּׁנִי: לְיַד הַנָּהָר
עֲקוּדִים כַּצֹּאן אֵלֵי מַעֲמַקִּים
זָרְקוּ הַנְּבָלִים, בְּלֵיל סַהַר,
מֵאוֹת יְלָדִים, עוֹלָלִים רַכִּים.

מִסִּיף הַשְּׁלִישִׁי: אֵילוּ זְוָעוֹת!
אֶל שָׂדֶה זָרוּעַ קְבָרִים
הוּבְלוּ אֶלָפִים מִתּוֹךְ הַגִּיטָאוֹת
וְנִקְבְּרוּ חַיִּים, נָשִׁים וּגְבָרִים.

כָּךְ דָּלְקוּ הַגֵּרוֹת, אָרְכוּ הַסִּפּוּרִים,
כָּל סִפּוּר – פַּלָּצוּת וְזְוָעָה.
זֶה הָיָה בַּחֲנֻכָּה, חַג הָאוֹרִים,
אֵי שָׁם בַּמַּחְתֶּרֶת, בְּגֵיא הַשּׁוֹאָה...

מצבת־זכרון לבְּיַאלִיסְטוֹק

פַּעֲמַיִם בִּלְבָד – וּכְבָר הִטְבַּעְתְּ עָלַי חוֹתָמֵךְ.
אוֹצְרוֹתַיִךְ הָעַמָּמִיים שָׁבוּ אֶת לִבִּי.
לְכָאוֹרָה אַתְּ עִיר כְּכָל הֶעָרִים,
אַךְ אוֹפְיֵךְ הַיְהוּדִי בַּמֶּה בּוֹלֵט לָעַיִן.
פַּעֲמַיִם בִּלְבָד –
וּכְבָר הַ״דַּלּוּת״ שֶׁלָּךְ גְּמָעָה דִמְעוֹתַי,
כַּשְׁכּוֹר סָבָאתִי מִצַּעֲרֵךְ וְתוּגָתֵךְ.
מִזְדַּקְּרִים בָּךְ בְּנָיָנִים לְתִפְאֶרֶת,
וּבָתִּים קְטַנִּים, דַּלִּים, בַּתָּוֵךְ.
רְחוֹבוֹתַיִךְ מְטוּלָאִים בְּגִדְרוֹת מְדֻלְדָּלוֹת,
וּבְכָל פִּנָּה הֻצְבְתְּ מַזְכֶּרוֹת־עוֹלָם,
זֵכֶר לְחֻרְבָּן.
אַךְ עִם זֹאת, אֲנִי מִשְׁתָּאֶה וּמִתְפָּעֵל
לְנֹכַח עֲמִידָתֵךְ הַגְּאָה, שְׁפָתֵךְ הָעַסִיסִית,
שְׁמוֹת רְחוֹבוֹתַיִךְ, רִבּוּי בָּתֵּי־מִדְרָשַׁיִךְ
הַשּׁוֹקְקִים יְהוּדִים אֲמִתִּיִים.
חֲבִיבִים עָלַיִךְ עֲשָׂרוֹת מוֹנִים
״סִמְטַת חַיֵּי אָדָם״, ״סֶגֶדֶר שֶׁל מִירְטְשֶׁה״
וְעוֹד כַּיּוֹצֵא בְּאֵלֶּה שֵׁמוֹת יְהוּדִיִים –
עַל ״לְגִיוֹנוֹבֶר״ וְ״אוֹרְדִינַצְקֶה״ בְּפוֹלָנִית.
וְכַמָּה הִרְבֵּיתְ לָךְ חֲדָרִים וְתַלְמוּדֵי־תוֹרָה,
לְלַמֵּד דַּרְדָּקִיךְ חוּמָשׁ וּגְמָרָא,
בְּרוּחַ יִשְׂרָאֵל סָבָא מִקֶּדֶמֶת דְּנָא.

פַּעֲמַיִם בִּלְבָד,
פַּעַם בָּאָבִיב וּפַעַם בַּסְּתָו –
אַךְ מַה הֶעֱמִיקוּ בִּי רִישׁוּמַיִךְ
עַל תַּלְמֵי לִבָּבִי.
הִנֵּה פָּגַשְׁתִּי אֶת בְּנוֹת אֲבִיבֵךְ,
רַעֲנַנּוֹת, פּוֹרְחוֹת בַּסְּתָו.
הִנֵּה הוֹלְכוֹת הֵן לְעֵת עֶרֶב,
עֲלִיזוֹת, קוֹרְנוֹת בְּחֶדְוַת נְעוּרִים,
עִם חוּמָשִׁים תַּחַת זְרוֹעָן,
בְּצֵאתָן זֶה עַתָּה מִ״בֵּית יַעֲקֹב״,
וְהֵן כְּאִלּוּ מַפְגִינוֹת, מֵרִיעוֹת בְּפָנַיִךְ:
כְּבָר יוֹדְעוֹת גַּם אָנוּ
בַּת־יִשְׂרָאֵל מַהִי וּמַה דְּמוּתָהּ הָאֲמִתִּית!

כְּךְ נָטַעְתְּ לָךְ גַּן־חֶמֶד חָדָשׁ,
אָסַפְתְּ פְּרָחֵי נוֹעַר, רַכִּים, מְלַבְלְבִים,
מִכָּל הַגִּימְנַסְיוֹת לְמִינֵיהֶם –
אֶל אָהֳלָהּ שֶׁל תּוֹרָה וֶאֱמוּנָה,
בֵּין כָּתְלֵי ״בֵּית יַעֲקֹב״ שֶׁלָּךְ.

וְאִלּוּ רוֹבַע ״חַאנַאיְקֶס״ שֶׁלָּךְ
בְּאֹפֶן שׁוֹנֶה לַחֲלוּטִין הִסְעִירַנִי,
כְּלַבָּה שׁוֹצֶפֶת הִשְׁתַּפֵּךְ בְּקִרְבִּי.
הִנֵּה קוֹרֵא אֲנִי עַל גְּוִילֵי פְּנֵי־הַשָּׁעָה
כְּעֵין מְגִלּוֹת שֶׁל סֵבֶל,
שֶׁל דְּמָעוֹת וּמְצוּקָה.

מַבָּטֵי רְעֵבִים נִשְׂאִים אֶל עָל,
אֶל רָאשֵׁי אֲרֻבּוֹת־חֲרוֹשֶׁת גַּלְמוּדוֹת,
קָפְאוּ תַּחְתִּיהֶן כְּמַצֵּבוֹת אֲבֵלוֹת,
כְּבוּיוֹת בְּאֵין תִּמְרוֹת־עָשָׁן,
וּמְחַכּוֹת, מְצַפּוֹת בְּכִלְיוֹן־עֵינַיִם,
לְרֶגַע בּוֹ יָשׁוּבוּ לָנוּעַ.

*

פַּעֲמַיִם בְּלִבָּד, בְּיַאלִיסְטוֹק,
רְאוֹתַי נָשְׂמוּ אֲוִירְךָ לָרְוָיָה,
בַּאֲבִיבְךָ מֻחַד וּבְסָתָוְךָ מֵאִידָךְ –
וּכְבָר אַתְּ זוֹרֶמֶת בְּעוֹרְקַי,
סִבְלוֹתַיִךְ וְשִׂמְחוֹתַיִךְ בִּי הִתְמַזְּגוּ,
כְּאִלּוּ נוֹלַדְתִּי בְּחֵיקֵךְ,
כְּאִלּוּ בְּרִית כְּרוּתָה בֵּינֵינוּ
מֵאָז וּמֵעוֹלָם...

א׳ בכסלו תרצ״ב

ספרות זכרון

ספר יזכור לסופרים חרדים שנספו

(יצירות של סופרים שנספו בשואת יהודי אירופה)

לא פעם עלה הרהור בלב והעביר רטט בכל הגוף: היכן הציון לזכר אותה חבורה של כמה עשרות אנשי־העט שלנו, אשר עלו על המוקד יחד עם ששת מיליוני הקרבנות, עם קולמוסם בידם, כשהם מכורכים בגוילי יצירותיהם?

היכן מצבת הזכרון?

אמנם נקבע יום־זכרון בישראל ובתפוצות, יום בו כל עם ישראל מתייחד עם נשמות מליוני הקרבנות, הצרורות בצרור החיים, והאומה כולה אומרת את „הקדיש הגדול" לזכר הקדושים. אבל יום זה הוא רק זכר לחורבן, לשואה שירדה על עם ישראל. והיכן הזכרון לחייהם ופעולותיהם של כל אותם מליונים לפני מיתתם?

נעשים אמנם נסיונות צנועים להנציח את החיים שהיו ואינם, ומדי פעם בפעם מופיע ספר „יזכור" חדש לזכר עיירה פלונית או פלמונית, שבו מגוללים העורכים משהו – מעין לקט שכחה ופאה – מירעת החיים של כל עיירה לפני חורבנה, בזמן שעדיין עמדה על תלה והחיים היהודיים פיכו ותססו בה במלוא עוזם. אבל, כאמור, הנסיונות הללו מעטים ומצומצמים. החורבן היה כל־כך אכזרי, עד שגם שבלים בודדות לא נותרו מאותו שדה מבורך ופורח, כך שאין אפילו אחד מעיר ושנים ממשפחה, שיוכלו להנציח את מה שהיה לפני אותם ימי עלטה.

חלקה של היהדות החרדית, הנאמנה לרוח ישראל סבא, היה רב מאד באותה שואה נוראה. בתוך זה עלו על המוקד עשרות תופסי־עט, אנשי רוח וספרות, משוררים ומספרים, אשר יצירתם היתה להם לא כקרדום לחפור בה, וכתיבתם לא באה לשם אמנות גרידא, אלא כל יצירה שלהם היתה בבחינת עבודת־הקודש.

עבודת־קודש זו של אותה חבורת סופרים ומשוררים מלפני השואה, עשתה רושם עצום ביהדות החרדית וחוללה בה מפנה חשוב ביותר.

ביום בהיר אחד נוכחו הכל לדעת, כי כדי לכתוב ספור יפה, או שיר לירי לבבי, אין צורך ליעשות תחילה ל,,משכיל'' או ל,,שנה ופירש''. אלא גם יהודי שומר תורה ומצוות, גם צעיר חובש ספסלי בית־המדרש, יכול ליצור יצירות ספרותיות, שערכן האמנותי אינו נופל מזה של החילוניים למיניהם.

יהדות פולין וליטא קיימה רשת מסועפת של עתונות ומו''לות, בה צעדו הסופרים החרדיים את צעדיהם הראשונים בשדה הספרות. אמנם לכתחילה היו אלה יצירות־בוסר, נסיונות גרידא, אבל לא ארך הזמן עד שכוח יצירתם השתכלל, ותוך תקופה קצרה התגבשה חבורה של אנשי־עט דתיים, סופרים ומשוררים, אשר יצירותיהם התפרסמו ועוררו הדים רחבים לאו דוקא בקרב שכבות החרדים, אלא אפילו בין חוגי הסופרים החילוניים.

בני החבורה הזאת, אותם יחידי סגולה, הועמסו גם הם על אותם קרונות המוות יחד עם שאר ששת המליונים. גם הם עלו בלהבות המשרפות, ויחד איתם נשרפו ונעלמו יצירותיהם. והנה אנו מבכים את המתים, מייסדים לזכרם ,,יד ושם''. אבל היכן יצירותיהם, הגיגיהם הנלהבים ושירתם הנישגבה?

אנחנו עוד זוכרים קצת את שמותיהם, אבל בנינו ובנותינו לא שמעו על אודותם, לא קראו את כתביהם ואינם יודעים אפילו שהיתה ספרות חרדית ענפה ופוריה בעבר הבלתי רחוק.

אך הנה, בעזרת השם, הביא לי הדואר מעבר לאוקינוס תשובה ופתרון לרחשי לבי.

מונח לפני ספר יחיד במינו באידיש. חושבני, שעדיין אין תקדים להוצאה חרדית במתכונת ובצורה כזאת. הספר מכיל 640 עמוד ויצא לאור בארצות־הברית. שם הספר ,,אנטולוגיה של שירים וסיפורים דתיים'', עם כותרת לואי: ,,יצירות של סופרים שנספו בשואת יהדות אירופה''. הספר מסודר וערוך בידי משה פראגר.

ברגע שהתחלתי לדפדף בו ולקרוא בשורות סיפוריו ושיריו, התעוררו בי רגשות מרגשות שונים.

ראשית כל, שמות הסופרים והיוצרים. שמות כל־כך מוכרים לי, שהעלו בקרבי גלי זכרונות נעורים, מתקופה של כמה עשרות שנים לפני השואה.

ושנית, תוכן הסיפורים והשירים, המשרטטים ביד אמן את ההווי התוסס ואת הצביון המיוחד של חיי היהדות החרדית בערי ועיירות אירופה.

שלושים ושבעה סופרים ומשוררים כינס משה פראגר לפונדק אחד, ומכל אלה בחר את פניני יצירתו. הוא חיטט וחיפש בעתונים ישנים ובספריות לרוב, עד שאסף את כל החומר והעמיד מצבת־זכרון לכל אותם שלושים ושבעה הסופרים, ממיטב הכוחות היוצרים של היהדות החרדית מלפני השואה.

במבוא לספר, תחת השם ,,פערשניטענע געזאנגען'' (שירים שנפסקו), מעביר לפנינו העורך על־פני יריעה רחבה של למעלה מארבעים עמודים, ובה סקירה מקיפה וממצה על כל אחד מן הסופרים שבאוסף.

בעין בוחנת וחודרת הוא מעלה לפנינו את דמותו של כל סופר, על כל גוניו וסממניו, את סביבתו, את תנאי גידולו ואת הסיבות שהביאוהו אל היכל הספרות החרדית.

באזמל־הבקורת שלו הוא גם מנתח את דרכו של כל סופר בשדה הספרות, ובוחן קטעים מיצירותיו באמות־המידה של אמנות הכתיבה. בטבעיות אמיתית ובאהבה עמוקה הוא מתייחס לכל אחד מהסופרים, החל מהמוכשרים בהם, שהיו משכמם ומעלה גבוהים, וכלה באלה שיצירותיהם עדיין היו בגדר פרי־בוסר.

שכן המטרה היתה להציב ,,נר זכרון'' לקדושים, ולכן כל אחד ואחד הוא כה יקר וקרוב־ללב, עד שאפילו יצירת־בוסר שלו היא ענין חשוב ונכבד. שכן אותם עולי־ימים עשו אף הם את ראשית צעדיהם בספרות ולא ניתנה להם ההזדמנות לפתח את כשרונם ולמצות את כל הכוח האצור בהם.

המדור הראשון של האנטולוגיה הוא: שירים.

במדור זה מכונסים שיריהם של המשוררים: מרים אולינובר, חיים סמיטיצקי, ישראל שטרן, בן ציון פסלר, וו. לייכטר, אלימלך שטייאר, אלתר שנור, איש לוי, אסתר רוזה הייטנר, יהודית גלזשטיין.

ליד כל שם מופיעה ביוגרפיה קצרה של המשורר על פרקי חייו הקצרים, עד לרגעיו האחרונים.

למעלה ממאה שירים כונסו במדור זה, ובראשם שיריהם המרשימים והיפים של המעולים במשוררינו: סמיטיצקי, שטרן, פסלר ולייכטר.

עם קריאת שירים ישנים־חדשים אלה מתחילים להרגיש, עד כמה אנו מיותמים בשטח זה, ומה גדולה האבידה ליהדות החרדית במותם של משוררים מעולים אלה.

המדור השני מכיל סיפורים, ובו מכונסות יצירותיהם של הסופרים החרדים: ז. שכנוביץ, משה פיגנבוים, מיכאל בר סוקולוב ואלימלך שטייאר.

המדור השלישי מוקדש לחסידות, ובו מכונסות יצירותיהם של זאב ליפסקר, מ.א. מישקוביץ, עובדיה כהן, יהודית יפת, שמואל דב מיזליש, לוי יצחק פרנקל, דב רכט ואלחנן קמינר.

המדור הרביעי מכיל ,,שירטוטים'' קצרים משל הסופרים: מאיר דה־בנד, ד''ר לוי נימצוביץ, נטע ירוחם ברלינר, ל. שיף, פנחס ברוידא, זליג גלאז, אברהם יעקב לזוויק, דוד שינברג, חיים ברקוביץ, יוסף הלוי בירנבוים, משה גולד, בנימים זוסמן, ליפמן פרל, חיים רחנשטרוך, א.י., ליפמנוביץ, וו. לייכטר.

אנחנו, בני אותה תקופה, לבנו מתמלא התרגשות בקראנו את השמות האהובים והיקרים כל־כך. מי מאתנו לא קרא בהתלהבות את שיריהם עזי־הביטוי של סמיטיצקי, פסלר ולייכטר? או מי מאתנו לא קרא מדי יום ששי ב,,טאגבלט'' את סיפוריו של בר סוקולוב, המתארים את פשוטי־העם של ,,בית המדרש'' וה,,שטיבל'', החייטים, הסנדלרים והנפחים. מי אינו זוכר את ,,שכנא קאוואל'' (שכנא הנפח), שהיה שקוע כולו במ''ט שערי מלאכה ועמל־כפיים, ידיו, שרירו, בשרו ודמו, היו כולם גושי ברזל וחלודה,

גסות וגשמיות, ובכל זאת הכניס בר סוקולוב באותה נשמה ערטילאית מידה כה רבה של רוח ורעיון. אותו שכנא הנפח היה מתאבק בעפר רגליהם של חסידים ואנשי־מעשה, ואת בנו, שהיה ההיפך ממנו: צח וטהור ומעודן, שלח ל„חדר" של תלמידים חסידים, וגדלהו על ברכי התורה והעבודה.

מי מאתנו אינו זוכר את הצעיר ממליץ, אלימלך שטייאר, רב הכשרון, אשר פירסם לראשונה את ביכורי פרי עטו ב„דגלנו" בעברית, ואחר כך מילא את דפי העתונות שלנו בשפע שיריו, סיפוריו ומאמריו?

הוא הכניס נעימה חדשה בספרותנו. כל גיבור מספוריו היה חדש לגמרי, שהעלה אותו מתוך גנזיו והחיה אותו לפני הקורא, עד שעמד לפניו חי ורוטט.

את משה פיגנבוים קראו מעטים מבינינו. הוא היה מראשוני המשתתפים ב„דאס יודישע וואַרט" ומיד ניכרו כשרונותיו הנפלאים. מי שזכה לקרוא את סיפוריו התרשם מהם עמוקות, הן בשל סגנונם היפה והן בשל תוכנם המעניין והמאלף.

קשה מאד לגולל במסגרת של מאמר את היריעה הרחבה של כל אותם סיפורים ויצירות שכונסו באנטולוגיה עשירה זו, רבת האיכות והכמות. כל עמוד שבספר, כל שם, כל תמונה, כל שורה – הכל אהובים כל־כך, חרוטים עמוק בזכרוננו.

עבודתו השקדנית של מר משה פראגר הניבה מפעל גדול ומבורך. זהו הגל־עד הראשון שהוקם מאז השואה לזכרם של סופרינו ומשוררינו.

מאידך ישמש ספר זה גם כאוצר בלתי נדלה של יצירה ספרותית חרדית וחומר קריאה יפה לילדינו.

מי יתן ויימצא האיש בעל המרץ והיוזמה אשר יוציא את הספר העשיר הזה גם בשפה העברית, למען תינתן ההזדמנות גם לדור הצעיר שלנו להכיר את ראשוני הספרות החרדית שלנו.

תשט„ו

משורר העצב והשמחה

(על ספר השירים „אויסגעטריקנטע אויגן" לדוד זריצקי)

נעימה חדשה ומעניינת מאפיינת את ספר שיריו של דוד זריצקי. שירתו עומדת על אם הדרך, בין שני עולמות, בין שתי מגמות שיריות – בין עצב ושמחה. הוא חושף לפני הקורא את המאבקים הנפשיים ואת ההתלבטויות הקשות שבהן חי המשורר. מתוך גילוי־לב הוא פותח לפניו את שני השערים, אשר שניהם כאחד עומדים זה בצד זה, ולפעמים זה בתוך זה, ומגולל ומבהיר לו את כל פרשת העצב והשמחה.

מצד אחד הוא מגלה את דרכי צמיחתו ונביטתו של העצב, וכך הוא כותב במבוא לספר השירים:

„תחילה בא העצב. זורע אותו רשרושם של עלי שלכת, ידיו הכושלות של היום הדועך נושאות את גרעיניו ומפזרות אותם כחול לתוך עיניים עצובות.

„מבט מקרי של אדם גלמוד בקרן רחוב; יום גלמוד הפולט את ריאותיו על־פני אדמה בוצית...

„ולפעמים הוא בא סתם כך. אתה יושב ליד שולחן, או ליד חלון, ומהרהר: אני נמצא או לא?

"הריהו נכנס מבלי לדפוק בדלת ואומר:

„לא, אינך נמצא.

„הוא מביא עמו בכי של ילד רעב, צער אילם של משאלות ומאוויים שלא נתמלאו, כיסופים אל מה שלא יהיה לעולם..."

וכך ממשיך זריצקי לתאר צעד אחר צעד את העצב על כל גילוייו השונים, תופעותיו ושלל צבעיו.

ובאותו מעמד, בעודו מצביע על העצב האופף אותך מכל צד בשיא גילוייו – הוא הופך פניו לצדה השני של הדרך, הוא מפנה את

ישותו לעבר השמחה, ומיד מתגלה לפניו עולם חדש, מלא שמחה וחיים, וכך הוא מוסיף וכותב במבוא:

„שמחה מתגלגלת בראש חוצות כמו החיים עצמם.

„היא נרמסת ברגלי אדם, נקרעת על־ידי מכונות. קול צעקתה נחרש על־ידי אלפי צפירות של בתי־חרושת. היא נחנקת על־ידי הדחף והבהילות אחרי ההצלחה והאושר. ריבואי רבבות חולפים־עוברים ומסלקים אותה במו רגליהם אל פתחי הביוב.

„בת־שחוק, מבט מקרי של עין ילד תמה וזכה.

„ענף נטוי מעל לספסלך בגן, המלטף את פניך; נשיקת בוקר צעיר על עיניך הרדומות.

„ויש שהשמחה באה סתם כך. אתה יושב, ידידי, ליד שולחן או ליד חלון ומהרהר: אני נמצא, או לא?

„נקרעת הדלת לרווחה והיא פורצת פנימה בלבוש של בוקר משולהב, צוחקת ישר בפרצוף ומפזמת את ניגונך החביב עליך ביותר:

„אתה נמצא!

„אתה תהיה תמיד!"

וכך הוא ממשיך הלאה – ובמידה גדושה הרבה יותר – לתאר את השמחה על כל גילוייה, חושף את כל מעמקיה, ומנסה גם לשרטט את קווי דמותה, לשמוע את פעימות לבה ואת הולם הדם בעורקיה.

זהו המבוא לספר שיריו של דוד זריצקי – מעבר מעצב לשמחה, והנעימה הזאת עוברת כחוט השני בספר השירים.

עצב, כלום יש צורך לחפשו? האם משורר אשר בימיו הובלו מיליונים בקרונות מוות, אשר בעצמו טולטל כל מיני טילטולים קשים, בערבות סיביר, בצינוק וכלא, ללא אוכל ולינה – האם הוא צריך לחפש את העצב בנרות? לא יפלא, איפוא, שרוב שיריו הם תיאור מלא ושאגת־לב מזעזעת על כל מה שהתחולל לנגד עיניו.

ואכן, כדבריו, תחילה בא העצב. הוא בא מתוך כורח, מתוך סערת הלב, מתוך סלידה עמוקה מאותו עולם אכזרי, מתוך ירידה של בוז על כל היופי והטוהר שבבריאה, והוא שר:

הסירו, קרעו מן האדמה את מלבושיה!
דשאים מוריקים, אזוב חרישי,
יערות מתמשכים למרחוק – מחלפות־שיער שחורות.
משכו, הסירו
את המטפחת מעל ראשה,
את ניחוח האביב,
את ליבלוב הגנים,
פעמי־חרש של נהרות־כסף,
סודות של יערות עבותים
והמולת כרך...
יפרישו קברים מוגלתם,
כפצעיהם של מופי־שחין
וזעקת האדמה תיחנק
באגרופו של ענן שחור!
תהא מוטלת כנבילה בערייתה,
ועורבים מפוטמים לשובע
ירקקו על גווייתה!
מפני מבטה השמש תברח
והלבנה תיחבא.
גשם אל ירחץ אותה
ושלג אל ילבישה לבנים,
והיתה לדראון עולם...
ואת חרפתה אוקיע תמיד בדברי:
דברי המלא צער ומכאוב,
המלא שנאה ומשטמה,
הרווי דמעות
ורגש תיעוב עד אין קץ...
כהצליף ברד נזעף
על שיבלים רועדות,
כהצליף רוח פרועה
על שיחים רכים בשממת הערבה...

הכל מנקר את עיניו. הוא אינו יכול להסתכל ישר בפרצוף האדמה, בפניה המפורכסים בכחל־ושרק, בזוך של שמש, טוהר של ירח וצחות של שלג.

הוא רואה את האדמה בנבלותה ובערייתה – זרועה ומלאה קברים שותתי מוגלה, והוא שואג מקרב לב נכאב:

„הסירו, קרעו
מן האדמה את מלבושיה!"

זעקת החורבן והשואה היא כל־כך עזה, עד שאפילו הוא עצמו הפך לאחר בעיני עצמו. שוב איננו אותו דוד זריצקי מלפני החורבן, אותו צעיר חי ותוסס, אלא רק מצבה מהלכת על שתים, והוא פותח את ספרו בשיר הראשון:

ואינני עוד, אין עוד דוד זריצקי,
מיהו, איפוא, המהלך פה? מצבה של בשר!
עם אותיות־עינים שחורות, חרותות עמוק,
מדובבות לכל: פה נטמן...

זריצקי אינו מסתפק בכך שהוא רואה עצמו כ„מצבה של בשר". הוא מרחיק עוד לכת. נבצר ממנו להבין, איך בכלל יכול משורר בימינו לטבול את עטו בדיו ולכתוב. איך יתכן למצוא ביטוי וניב לרחשי הנפש על כל מה שהתחולל בימיו. והוא פונה בקינתו אל המשורר:

סגור את דפך האחרון, משורר!
השלך ממך והלאה את העט והקסת.
כבר אין לך דמויות ודיוקנים לתאר,
לא יתרחש עוד דבר בשבילך.
צחורה האדמה, ירוקה האדמה – למאי נפקא מינה?
שלכת בעיצומה, סער וסופה.
דמם של אלה שכבר הושמדו
הרי ישאר תמיד אדום בין כה וכה...

דברים לך עם שחקים, שפת אבנים תבין –
ספר נא, איפוא, מה אמרת,
בעת ששיברו בזו אחר זו
את עצמות כל יקיריך?

אין מלים? ועוד הנך משורר?...
האמא לפני מותה מחרחרת את שמך,
משתוללים על גבי אחותך פרצופים פרועים,
ובשביל אחיך עמוד תליה מוכן...

זוועות אלה של השואה מלוות את שיריו של זריצקי בכל דף ודף. במו עיניו חזה בהן, בעצמו דרך על פי הקברים, האזין לפירכוסי הלבבות שנקברו חיים, וכך קונן עליהם:

אל תחפשו עוד קבר־אבות, אחי, יחידי,
הוריכם ואחיותיכם, נשותיכם וטפכם,
ואחיכם ברבבותיהם – שוכבים מפוזרים
בכל פינות אירופה, בכל מקום שם תנשוב הרוח.

באשר יצמח עשב צעיר, באשר ילבלב פרח רענן,
באשר תלולית מצהיבה מזדקרת מתוך הירוק,
בכל מדרך כף רגל ולכל מלוא היקף העין –
שם קבורים הוריך, אחיותיך, אחיך, בניך...
הטו נא האזנים, אולי עוד מפרכסים לבבות
נקברו בעודם בחיים – –
האזינו לדממה המרפרפת בין הדשאים,
האם אין זעקתם האחרונה מתגלגלת שם בלילה?

וכך הוא מהלך עלי אדמות כמו ,,מצבה של בשר'', כסהרורי בליל ירח, מבלי להרגיש בחיים החדשים הצומחים ועולים מתוך אפר החורבן, והוא אפילו אינו רוצה לראותם ולהרגישם. לבו המורתח הוא עם הקרבנות:

את לבבי השלכתי
לתוך קבר־האחים הגדול –
ירקב שם
יחד עם עמי...

בגודל מכאובו פונה זריצקי גם אל העולם האכזרי, אל הרוצחים הטמאים, והוא מבקש כ„פושט יד״:

הבו לי, רוצחים, פיסת עור נפשט
של ילדי היחיד.
הבו לי מבט אחד של בתי,
שעוד לא טעמה טעם חטא;
פיסת בשר מאשתי,
ששחטתם;
ודמעה אחרונה של בני,
אנא תנו...

וכפי שכותב זריצקי במבוא לספר שיריו: תחילה בא העצב – והוא חופף על אירופה כולה עקובת הדם; אבל אחר כך צצה ועולה מהעבר השני שמחת החיים המתגלגלת בראש כל חוצות. והוא כאילו מתעורר מתרדמה עמוקה, כאילו מתנער מאפר החורבן ויוצא כמו בריה חדשה, שנצרפה בכור היסורים, והוא מתחיל מחדש לשיר שירי חיים ושמחה, שירי אושר ותקווה:

יושב אני לי עם ערב –
ומהרהר:
מאומה לא היה לי,
ובכל־זאת נשאר לי –
מלוא חפניים יום
ומלוא כיסים לילה,
והוד ליל
וזיו של שמש –
כל אלה שלי...
ושבעה ימים בשבוע,
ועוד, ועוד, ועוד...

והוא כאילו מתרענן כולו, מיטהר במעין הזוך החדש. הוא נכנס להיכל חדש, היכל שכולו אור וזיו שמש, והוא מרגיש בכל חושיו, בכל עוצמת פיוטיותו, כי הנה הקץ מתקרב; כי לא יתכן לעולם „עוד מבול בארץ", שזה היה סופו של הרשע, של הזדון; כבר נשמעים פעמי רגליו של העתיד הנכסף, והוא שר בהתלהבות:

הריעו!

פנויה הדרך אל מעלה ההר,
הרוח יישרה את המהמורות,
הגשם שטף רחץ את השביל.
שלחו הרוכבים על־פני כל הדרכים –
לבשר לאחים הנודדים –
הנה בואו!

פתחו לרווחה
כל דלת, חלון, שער של חצר,
צר יהיה הבית מהכיל שפע השמש –
והלב יעבור על גדותיו מרוב אושר,
הוא כבר עבר את גשר הניירי!
ידעו נא זאת הכל, שמעתם?
הנה הוא הולך ובא!

הו, לא! לא דיבורים בעלמא אלה,
ולא לנוחם ועידוד נאמרו.
חדלו נא לרגע מן האבל והיגון,
כי אז תשמעו במו אזניכם,
כמה קרובים כבר וממהרים פעמיו – – –
הנה הוא בא!!!

כך חותם דוד זריצקי את ספר שירי הקינה והזעם, כשהוא מעורר בלבבות השבורים ניצני תקווה ונוחם לקראת עתיד טוב יותר.

תש"ז

שירה בנדודים

[על ספרי השירים של שמחה אלברג (ש. שמחוני) „לבדי", „נדודי דרך" ו„עקידת טרבלינקה", שנכתבו באידיש]

שיריו של שמחה אלברג מביאים נימה חדשה בעולם השירה שלנו. אופייני הוא הדבר, שבצעדיו הראשונים בשדה השירה כבר היתווה לעצמו דרך, סימן לו את הקו, והוא מתמיד בזה עד עתה. זהו הקו של הצער והמכאוב.

וכך חרז את חרוזיו הראשונים, כאשר התדפק לראשונה על דלתות השירה:

לא שיר אני כותב,
לא זמר אני שר.
זהו רק ביטוי של יגון צורב,
הד יגונו וצערו של עולם.
בראת ימים, בראת לילות,
מדוע רק לילות נפלו בחלקי?
דרכי אפופה תלאות ומכאוב,
עבדים – הנשמה ומאוויי הלב.

ובסיומו של שיר הוא חורץ את משפטו על החיים והאושר בחרוז קצר וממצה:

כלך מאושר,
רחוקה היא הדרך
מרחק שבעים שנה.

נגזר עליו על משורדנו, שעוד לפני הנשאו על כנפי השירה, בטרם ידע איך לראות, איך להרגיש ואיך להביע בלשון הפיוט את הנעשה והמתרחש לנגד עיניו; ,,בטרם ראותו את היום הטבעי, יום של ששת ימי בראשית, ובטרם שמעו ברן יחד כוכבי בוקר'' – כבר הוטל לתוך אותה הקלחת האיומה של השואה והחורבן. וזה חיזק בו שבעתיים את הנימה הראשונית הקודרת שממנה איננו מרפה אף לרגע.

בהקדמתו לספרו הראשון ,,לבדי'', שנכתב בגלות קובנא, הוא כותב:

,,רוב שירי כתובים תחת רושם הזוועות, שאנו חיים אותן כעת. לא אחת התדפק צל המוות על דלתי. לא יפלא איפוא שסערת תוגה מנשבת בין חרוזי''.

ואמנם הוא היטיב להגדיר את שיריו. כשאתה מדפדף בספרו ,,לבדי'' הנך מרגיש בכל רמ''ח ושס''ה שלך את סערת־הנפש של המשורר, את סופת התוגה הנוקבת ויורדת לעמקי תהומות הנפש. בצבעים אפורים, צנועים ועדינים, הוא מתאר את ימי התקופה הנוראה, כאשר ,,מחוץ תשכל חרב ומחדרים אימה'', ולב המשורר מקונן ושח שיחו לפני בוראו.

מצד אחד הוא מבטא בכינור שירתו את אפסותו ונחיתות־ערכו של האדם, את חייו העלובים כחיי כלב, בלי בית ובלי כסות ולחם; ומצד שני הוא שופך תחינתו לפני רבונו־של־עולם, שיהפכו לאחד מיצורי הטבע, לחלקיק של היקום הגדול, בו יוכל למצוא מקלט ולהינצל מכל הפגעים המאיימים עליו.

והרי אחת מהשתפכויות הנפש שלו:

שירי – שער שיבה על ראש שחור,
עבים אפורים בתכלת שמים.
שירי – דמותי, מתייפחת פרא,
בנדודי דרך, ימים ולילות.

כאן הוא מגלה את קו האופי הפיוטי שלו. לא שמחה, לא חדווה של חוויות מרנינות. לפנינו מערבולת סיוטים בנדודים אכזריים, יתמות וערירות בתוך עולם נורא וקודר:

הנני גרגר חול
המתרפק על האדמה
ומתחנן לבל ישאהו הרוח.
הנני שלג לבן
המתכסה בצללי כפור,
לבל יכנו פז שמש עד זוב דם.
הנני תפוח בוסר
נבעת ומתחלחל מפני סופה
לבל תנתקהו למוות.
הנני ציץ־פרח על שימשת־כפור,
נבהל ונפחד פן עם הנץ החמה
יגווע וימוג.

ובשיר אחר הוא ממשיך לשרטט את קווי דמותו:
הנני עץ מכוסה עלים
בשולי הדרך,
כל יד היא חרב פיפיות
מקצצת עלה אחרי עלה
סתם־כך ללא כל סיבה.

אפסותו של האדם, ההווה הארעי והחולף, הדומה לאותו עלה הנתלש ונקצץ סתם־כך בחרב מונפת – אלה הם המושגים אשר שבו את לב המשורר, ובכל שירי הספר עובר כחוט השני מוטיב הצער והכאב על שפל דמות האדם והיותו גרגר של עפר ואפר.

אבל יש והוא מתרומם אל ספירות גבוהות. בתוכו פנימה הוא מרגיש, כי דרך מסוכנת היא לראות רק את השחור והקודר ולהיתפס רק לתוגת העולם. עוד אצורים בקרבו כיסופים עזים לחיי דרור והתעלות, עוד מתפעמים בלבו ערגונות ושאיפות להשתחרר מן הכבלים העזים האלה המגבילים את שירתו, ומקרבו פורצות תפילות ותחינות לאלוקים. הוא מתחנן לחיים אחרים, לחיים

רוחניים טהורים, כעין חיי הטבע, חיי הצמח והדומם, ואז הוא מתמוגג מכליון־נפש ושופך את תפילותיו הלבביות לפני בוראו:

אלוקים, תן לי
יין חכלילי,
השופע מדימדומי חמה
על ההרים הנישאים.
תן לי ריבון העולמים
הוד ירח וזיוו
אשר יער עבות
סובאם בעליו המוזהבים.
אלוקים, תן לי
חדוות התפוח
בצנחו לסל
אדום לחיים.
את שמחת הרגע
בהתלחש שמש ואדמה
רזי הזיווג,
ומצטמחים אז
נבטי הירוק.

ולא רק אל חיי הטבע, אל אצילותם ועדנתם של דימדומי חמה או זיו ירח, יוצאת נפשו, אלא הוא כמו טובע הנאחז בכל גבעול דשא ועשב כדי להציל את נפשו. הוא משתוקק לשמחה, הוא נכסף לריקוד, להיחלץ מכל אותה מרה־שחורה, הוא כבר מוכן להסתפק אפילו בריקוד של זבוב, של קבצן, ובלבד שיהיה ריקוד המביא לידי שמחה.

אלוקים, תן לי
מחול זבובים מסתחרר
ביום תמוז בהיר.
ריקוד גיצי ארובות
בהילולת גביר עלי גגות.

המשורר מתנדנד משיר לשיר, עולה ויורד, ממריא ונוחת, ובכל הטילטולים והנדודים הנפשיים מתבלט לעין כל מוטיב העצב והגלמודיות. וזה אמור גם על ספרו השני ,,נדודי דרך'', אם כי השירים הכלולים בו נכתבו בסביבה אחרת ועל רקע אחר – בגלות שנחאי. בספרו הראשון ,,לבדי'' עוד לא היה לבו קרוב למולדתו, ועוד נשא על שפתיו את בית־אבא החם והשקט, את הווי הנעורים. ואילו בספרו השני ,,נדודי דרך'', הוא מרגיש את עצמו מרוחק ונידח מאד מאותו עבר קרוב, כי כבר יודע הוא על החורבן הנורא וסתימת הגולל שלו. ומיד בתחילת הספר הוא שואל את השאלה שאין לה מענה ופתרון:

לאן דרכך מובילה, הנע־ונד?
אחא! לך ושאל,
העוד יבנה ביתנו הקט?
או לנצח תקמול השושנה?
התגיע אי פעם ספינת הנוד
לחוף מבטחים אי שם?
או בלב ים תעמוד גלמודה,
או תצלול בנבכי חגלים הזועמים?

הוא כבר השלים עם הגורל המר. ובראותו את בית־אבא מאז, הוא מופיע לפניו מתבוסס בדמו כשלשונות אש מלחכות אותו מסביב. הוא מחפש את אמו, אבל לא במולדת הישנה, כי יודע הוא ששם כבר אינה נמצאת וכי ידי עריצים השמידו הכל. בין גלי הים הוא שולח את דמעותיו, למען תפגוש שם את דימעת אמו. והוא בטוח כי רק שם יוכל למצוא את זכר אמא (בשיר ,,אמא בים'').

בשירים אלו כבר מורגש מפעם לפעם איזה היסח־דעת מן העצב והיגון הכרוכים בעקבו על כל צעד ושעל. והנה, למשל, כבר נמשכת עינו להתבונן ב''לילות אביב ביפן'', בנוף של ,,ערב''.

גם בספר זה מוקדש מקום חשוב לתפילות והשתפכויות־נפש לפני ריבון העולמים:

אלוקים, עצוב אנוכי
ערירי אני וגלמוד,
הכל עזבוני,
היה נא אתה עמדי.

משוררנו כבר סלל לעצמו דרך משלו בשדה השירה, עם סגנון מיוחד, לבבי. הפעם עודנו נתון תחת החוויה הנוראה של זוועות השואה. עודנו מהלך בין קברים, מחפש אחרי ה„אתמולים״ שנחרכו בלהבות ועלו על המוקד. נקווה, כי להבא יעניק לנו מיטב הגיגיו מן ההווה החדש, מן החיים המתחדשים של שארית הפליטה, חיים מלאי אמונה ותקוה ליעוד גדול ונעלה, חיים החותרים לקראת גאולה נצחית בארצנו הקדושה.

מרחשוון תש״ז

רסיסי הגות

רסיסים

(פרקי הגות)

שכחת את עצמך, אדם!

התואר אדם אשר ניתן לך משׁשׁת ימי בראשית; אדם בתור בחיר־היצירה, המצרף ומזקק כל רגב אדמה בזיעת אפו הניגרת עליה בעבדו אותה; אדם בתור פאר הבריאה, המקדש והמטהר את הגשמיות והחולין המטביעים חותמם על כך פרט ופרט של היקום.

את התואר הזה שכחת!

הפכת ליצור קטן, רמש חלש, כעין חלזון־תכלת הסופג את תמצית דמו, יסוד חייו, מתהומות הים, משצף הגלים וממישרץ יצורים זעירים חסרי ישע.

נטשת את מקורך.

והמקור – אין ערוך לגובהו, אין חקר לעומקו.

גבוה הוא!

מי אתם רקיעים ורומכם האינסופי! מי אתם כוכבים ופיסגתכם! הלא כל בקי בחכמת התכונה עם מכשיריו המשוכללים ישיגכם בקורטוב המוח שבראשו, יחשב בדייקנות את מקומכם בתוך הקוסמוס האדיר.

עמוק הוא!

מי אתה ים ותהומותיך האדירים! הלא צוללת פשוטה, נהוגה בידי בשר־ודם פשוט, תשוטט בעמקי מעמקיך ותגלה את כל צפונותיך.

ואתה, את המקור הרם והנעלה, הרם והצפון, אשר כולו מעוטף בגלימת נצחיות ואינסופיות – נטשת, זנחת.

התשכח לתמיד?

התראה בחורבנך ותשקוט?

וכך תתפרץ מדי פעם בפעם מנבכיך אנחת־דום. כך לבך נע מדי פעם בפעם בפרכוס של כאב. וחורבנך הולך וגדל. היגון והצער ממלאים את עורקיך, ונשמע קול משק כנפי הנשמה, השואפת כל הזמן להתרוממות והתעלות.

והלב הולם פועם. אף הוא שואף להשתחרר, להנצל מיסורי חיי החולין.

ואתה –

שכחת את עצמך, נטשת את מקורך!

אהבה – שלא על מנת לקבל פרס

אוהב אני את האהבה.

יפים הם פרחי הורד, השושנה והחבצלת, עד למאד. כל עלה־כותרת שלהם, כל גבעול שלהם, שופע יופי ופאר. הצבעים מפיקים חן וזוהר, מעדנים להפליא את כל חזותם. וזכים הם כעולים מן הרחצה, טהורים הם כמשי, וניחוחם כבושם גן עדן. ניצבים הם לפני, מתנועעים בעדנה וכאילו דובבו אלי בשפתם החרישית האלמת:

„בן אדם! רווה בנו צמאונך. טבול כל כולך בקסמנו. שזור לך מתוכנו את זר האהבה".

ואני, האשמע להד קולם? האשפוך עליהם מקור אהבתי?

ומה אעשה בנשוב הרוח, בהסתער החורף, כאשר עלים עלים ינשרו מהם, צבעיהם ידהו, יבול הפרח ויועם זיו החבצלת?

את מי אוהב אז? על מי אריק אז את גלי האהבה התוססים בקרבי?

לא!

אוהב אני את האהבה הנצחית, האינסופית. האהבה העוגנת בים הנצח, המוקפת תמיד כוכבי עד ושחקי־מרום.

גם שם פרחים לי לרוב. גם מאותו המקור אוכל לקלוע לי זרים ססגוניים ולעטר בהם ראשי.

אלה פרחי־עד, אשר שום חורף לא יתנכל לזיו טהרתם, ושום

רוחות לא יקדירו קדושתם, והם תמיד נטועים בגן עדן מקדם ורחוצי נהר דינור.

אכן, אוהב אני את האהבה שאין גבול לה, אהבת נצח, אהבה שכולה רוממות, זו האהבה, שאיננה תלויה בבשר, ושהיא לא על מנת לקבל פרס:

„ואהבת את ה' אלוקיך בכל לבבך בכל נפשך ובכל מאודך".

התבודדות – על פיסגת האילן

יצאתי לי לטיול של התבודדות.

מסביבי יער עבות. עצים גבוהים וחסונים יכסו את עין השמים.

אני מעמיק והולך בתוך נבכיו, מתבונן אנה ואנה ושואף בקרבי את אווירו הצח של אביב, מתבשם בריחות הלבלוב הנודפים למרחוק.

ולפתע אני נעצר תחתי.

על פסגת אלון עומדת קוקיה. היא מביטה בי ואני מביט בה.

– קו, קו, קו!

כך דובבה אלי מראש העץ כאילו אמרה:

בן אדם! מיום היוולדי אני ניצבת על העץ, עטופת יגון, ובכל כוחותי אני שואגת בעבי היער את הקריאה:

– קו, קו, קו!

וסיעות סיעות צפורים עוברות לידי. נשרים דואים מעל ראשי. עורבים צורחים בשמחה. כולם שמחים ומתרוננים, מקפצים ועליזים. ואילו אני, איש לא ישמע ולא יאזין לקריאתי, קריאת ציפור בודדת החותרת להראות הדרך, להורות את מסלול החיים.

וגם אתה, בן אדם, גם אתה בודד הנך בעבי היער, צועד בין סבכי עציו. מסביב ישרור השקט. דומיית שלווה מלווה כל פסיעותיך. וגם אתה לא האזנת לקולי, ואת קריאתי לא הבנת.

היודע אתה, כי הנני השעון של החיים, הסופר ומונה את הרגעים:

קו, קו, קו...

כך צייצה הקוקיה בקצב.

ולבי היה נרעש כמרקחה...

היה לילה ללבבי ושקט לרוחי

היה לילה ללבבי, והיה שקט לרוחי.

לא אותו לילה היורד עלינו מדי ערב בערב. לא הלילה שכל כולו מורא ופחד, הנושא בחובו רק קדרות ואופל.

לא.

היה לבבי ללילה.

וכשבא היום, יביא בכנפיו את לבטי החיים ומצוקותיהם; וכשעולה השמש תביא עמה גם הצללים. אתה צועד במקום שכולו אור וזיו; הכל זורח וזוהר; קרני הוד נסוכות על כל היקום. אך הנה מיד יקיפו אותך מלפנים ומאחור, מימין ומשמאל, צללים המלווים אותך על כל צעד ושעל.

האור מצד אחד, והצל ממולו.

ואני, מה קשה עלי העירבוביה!

חושך ואור, שמש וצל, כשהם משמשים בעירבוביה מהלכים עלי אימים ומדכאים את רוחי.

לכן אוֹהֵב את הלילה.

בדומיה פלאית הוא מתגנב ונכנס למעוננו. בשתיקת רזין הוא פורש את שלטונו על סביביו.

מתרחק הוא כמטחווי קשת מעירבוב התחומים והמולת היום.

בהכנעה ובאהבה מקשיב הוא לכל הגיג, לכל רז תועה הנעלם אי שם במרחב שמיו; לכל רגש חם, לכל אנקת כאב, הממלאים תכופות את לבך.

כסם־מרפא הוא רועף עליך, מחבק את כולך בזרועותיו ומלטף רכות את כל אבריך.

רחוק הוא מן השאון, והרעש שנאת־נפשו.

הוא הפורט על נימי נפשך, מעורר ומכוון את מחשבותיך, להזדככות ולהתעלות.

הוא מעביר אותך מנבכי חיי החולין אל חיי רוגע ושקט, חיים רוחניים אציליים, חיי נשמה עילאיים.

כל מחצית היממה שלו הריהו מסור כולו לך.

כל אשמורה שלו, אם ראשונה, שניה, או שלישית, היא בבחינת:
קומי רוני בלילה...
היה לילה ללבבי, והיה שקט לרוחי.

אבן מזדקרת על שפת הנהר

הנהר התפתל בתוך חורשה שקטה. ממרחקים בחר לו את דרכו בינות לאלונים תמירים וחסונים.

היה ערב מלא דומיה. ואני על שפת הנהר. מעין התבודדות, מנוחה והתרגעות אחרי יום סוער.

ואזני קשובות להד פיכפוך המים, ההמיה הקצובה של זרם הנהר.

אני יושב ומאזין, כאילו נבכי היקום מדובבים אלי בשפת־רזים נסתרת. ולפתע, שיקשוק עז מתערב בתוך ההמיה החרישית.

נשאתי עיני וראיתי: אבן מזדקרת על שפת הנהר, נטועה רובה באדמה ופניה אל מול פני המים. וגלי הנהר עולים כנגדה בזה אחר זה ומכים בה בלי הפסק.

והאבן ניצבת איתנה במקומה.

שתקתי דומם.

הסבתי פני אל החורשה, אל העצים הגבוהים.

ושוב אזני קשובות, אל תפילות עצים מוריקים, המביעים ברשרוש עליהם תפילת־נצח לבוראם. כולם כאחד עומדים בדומיית הערב בתום ובהכנעה ומתנועעים אט בתפילת מעריב, המתמזגת יחד עם המיית הנהר.

ומתוך שירת־היקום הזאת עולה באזני קול צורם, כעין משק כנפיים של ציפור גלמודה תועה.

נשאתי עיני וראיתי: על צמרתו של אלון גבוה נאבקת פארה אחת ברוח.

היא מתפתלת, מתכופפת וחוזרת ומתיישרת, ונצמדת בעקשנות ובגבורה אל גזעה.

ושוב שתקתי דומם.

והיה ערבי – חשבון נפשי...

אחי הוא? האומנם?

בכה בכיתי בהתעטף נפשי. דמעות ניגרו מעיני בלי הפוגות.

היה היתה לי פינה, בה הוכנסתי מדור דור. וימים כלילות, חדשים כשנים, ישבתי שם, עם רצון ברזל ונפש מסורה. מלאתי חובותי, קיימתי מה שמוטל על שכמי.

באהבה ובלבביות המשכתי לשזור ולארוג את החוט שנמסר בידי.

גם הוספתי חוליות לשלשלת הדורות, חישלתי אותה בכל רוחי, שתימשך ללא הפסק.

ולא מחמת יסורים ותלאות עשיתי זאת, כי אם מאהבת האומה ואהבת הדורות...

חוורים היו פני, כאילו לא נותרה בהם לחלוחית דם. כמסומר ישבתי במקומי. כל דף מספרי, כל שורה בדפי, ואפילו כל אות שבמלים, רוו את לשד עצמותי, את חלבי ודמי.

והייתי מאושר. היתה זו דרכי, דרך המלך, דרך הדורות.

בי ראתה האומה ילד שעשועיה, המשך הדורות, ובי השתקף באספקלריית הנצח עתידה המזהיר.

לא תלאות ויסורים, לא פגעים וצרות, יכלו להשבית את עוז האהבה אשר תססה בקרבי.

לא רוחות סער ולא זעף־סגריר יכלו לערער את עוז אחיזתי במקומי.

עברו שנים. עזבתי הפינה. יצאתי החוצה.

ותיכף ומיד, עוד בטרם קו־השמש הראשון הצליף על פני, בטרם נשמתי נשימה ראשונה בחוץ, וכבר ניגש אלי פלוני ואמר לי:

– ידידי, הסתכל נא בעצמך. הן גלמוד אתה בדרכך. פניך חוורים. קומתך שחוחה וגווך מה כחוש הוא!

הקשבתי ושתקתי, והוא המשיך ואמר:

– בוא נא עמי, ידידי, אובילך אל החיים, אטע בקרבך שמחה ועליצות. את פניך החוורים אכסה באדמימות. את שריריך הרפים אהפוך לחסונים ומוצקים. את גווך השחוח איישר כארז. עליך רק לסטות לדרכי וללכת עמי, כי אז תהיה דרכך סוגה בשושנים...

– לא, יקירי! – עניתיו מיד – בן אנוכי לאומה מיוחדת במינה, אשר הספר הוא נשמת־אפה, משוש חייה, אושרה ותכליתה, ודפיו הם השושנים המרפדות את דרכי.

– אבל גם אני הנני בן לאותה האומה. אחיך אני מבטן ומלידה.

והלה פנה והלך לו.

עמדתי רגע מהורהר ומחריש.

ואז פרץ מעיני מעיין הדמעות:

האמנם אחי הוא, ואנוכי לא ידעתי?...

ובכה בכיתי בדמעות שליש.

נתיב בין משברי־ים

היה ערב, היה בוקר. מאורות התבל, כוכבי שחקים, חגו סביב צירֵיהם כמשׂשת ימי בראשית.

השמש בפלגי אורה והירח ביפעתו, שניהם יחד ציירו במכחולם הנהדר, מעשה ידי אמן, ימים קסומים ולילות הוד.

האניה שטה לה בטוחות על פני הים האטלנטי, התנועעה לאט־לאט, בפלסה לה נתיב בין משברי הים. לילות כימים התנודדה על הגלים, בלי שום מכשול ופגע.

בתוך האניה התהלכו הנוסעים עליזים ושמחים, חסרי דאגה ושאננים. רוקדים היו ומתרוננים, וריקודים כאילו השתלב יחד עם קצב הגלים מסביב. מעל ראשיהם נמתחו שמים בהירים, שלווים ורוגעים.

ואני ישבתי לי ליד הקברניט.

שנינו חתרנו במבטינו הנוקבים במרחקי הים. ומרגע לרגע עלתה והופיעה לנגד עינינו תמונה מבהילה עד לזוועה:

ליל מעונן קודר. סופת אדירים קרבה ובאה. גשמי זלעפות באים ממרחקים ועומדים להסתער על אנייתנו. ברקים ורעמים נוראים מאיימים על האניה, להורידה תהומה ולמחות את שמה מן היקום.

קראתי בקול אדיר. שאגתי מנהמת לבי. זעקתי בכל כוחותי אל האנשים השמחים, המהלכים בתוך האניה שאננים וחסרי דאגה.

– עורו משאננותכם! היו נכונים לסער וסופה! טכסו עצה איך להציל את נפשותיכם מן הסכנה. עשו למען עצמכם, למען ילדיכם הקטנים!

והיה קולי כקול קורא בין סלעים צחיחים.

ולפתע – הפורענות התחוללה. כהרף־עין נחתה הסערה וכלתה הכל.

אני והקברניט קפצנו אל המים. שחינו בכל כוחותינו, נאבקנו קשות בגלים הזדונים, עד בוא אניית־הצלה קטנה.

והאניה הגדולה ירדה מצולות עם כל האנשים שבה.

והיתה אנייתנו הקטנה לאניה רחבת־ידים.

והצללים נסו...

„אנה מפניך אברח?"

„אנה מפניך אברח?"

ואם אקח מקלי בידי, ופת צנימים אשים בתרמילי, ואצא לדרך, לחיי נדודים, לחיי צער ועוני, הרחק במדבר שממה –

האברח מפניך? וכלום תחדל נשימתי אליך?

ואם אזחל בין חולות המדבר ואהיה תמיד מרמס לרגלי נודדים ופרסות גמלים, השרב יכני בלי חמלה, ואת צמאוני אשקיט קמעה ברסיסי הטל אשר אסחוט מתוך רגבי החול; ואם יללת התנים ושממון־הבוהו יקיפוני מסביב –

היחדל לבי להתפעם ממשק כנפיך האינסופיות?

ואם אוותר שיבולת אחת גלמודה בשדות הקמה, אתכופף מול הרוח, אשאף את חום השמש ואהיה צומח מחריש ושותק –

האשכח אז? התחדל נפשי מתפילתה הנצחית אליך?

אנה לא אמצאך?

אם אסק שמים ועיני תראינה רק תנועת גלגל אחד, תבטנה רק אל כוכב אחד מבין ריבואי כוכביך שביקום האדיר; ואזני תשמענה רק קול נסירת השמש ברקיע –

הלא רק אותך אחוש, רק אותך אדע...

„אנה מפניך אברח?"

הנעלם הגדול: הכרך

רווי פלאים, אצור סודות, טיילתי על פני מדרכותיך – הכרך.

הייתי חלקיק זעיר, טיפה אחת בים האנשים אשר נהרו ברחובותיך וסמטותיך.

יצאתי לשוטט בך, להכירך ברוחי החומדת, לראותך בעיני הצמאות, לדעת ולהבין סודותיך הצפונים בנבכיך הנעלמים.

וראה ראיתי בך:

חומות מזדקרות אל על, אולמים גדולים ונהדרים, חנויות עם חלונות־ראווה ענקיים הקורצים לכל עובר־ושב, גנים מפוארים, והמוני מטיילים ומטיילות, הלובשים בגדים מבגדים שונים, מבגדי פאר עד בלואי סחבות.

כבישיך רוחשים אלפי מכוניות דוהרות, אוטובוסים גדולים וכל שאר מיני כלי־רכב. והם נעים בלי הפסק, כל אחד אל מטרתו, אל יעדו המסויים.

עמדתי והתבוננתי: כל ההמולה הזאת, כל השקקה הבלתי־פוסקת הזאת – יש להן מדריך ומורה־דרך המוכר לי כל־כך, הלא הוא חברי, בני, נכדי, אשר כולם יחד מוצאם אחד:

האדם.

ואני מנסה בכל מאמצי כוחי, לחדור לתוך הנעלם: שלך. ובודד עם עצמי הנני צועד אל מסתוריך וצפונותיך – הכרך.

הנה אני בתוך אולם נהדר. רצפתו – אבני בהט. קירותיו מצופים כסף וזהב. מרבדי פאר יקרים מרפדים את כולו. תמונות מלאות הוד והדר מקשטות את הכתלים מסביב. ובמרכז האולם ליד שולחנו ההדור יושב נשיא המקום, וגדוד משרתים ומשרתות עומד הכן לשרתו, בעוד שבחוץ עומדים זקיפים ואנשי־צבא חמושים, לשמור על האיש המורם מעם.

כי על כן לנשיא נבחר – האדם.

אחר אני מגיע אל הנעלם השני. בסימטה דלה, קודרת, במרתף טחוב של בנין ישן רעוע, המט לנפול, אני רואה שם חדר אחד ארוך ורחב, המחולק לפינות שונות: פינת אכילה, פינת בישול, פינת שינה.

ואי שם בפינת המיטות, שוכב איש חולה על מיטה עשויה נסרי־עץ, כשהוא נשען על הכר ובידיו ספר בלוי ומרופט.

וחרש־חרש מגיע לאזני הד קלוש מהבל־פיו של החולה הזקן, המרטיט קימעה את דפי הספר הקדוש שבידיו.

זה שבועות אחדים מאז נפל למשכב. כמה מבניו שומרים סביבו, לא יגרעו ממנו עיניהם יומם ולילה. ומבטם מלא ציפיה דרוכה, כאילו מחכים לרגע האחרון, לנשימה האחרונה שתצא מפי הזקן.

שתי התמונות הללו מצטיירות לפני. ואני מחפש את הקשר, את המכנה המשותף ביניהן, אולי ינתן לי למצוא את המפתח, בו אוכל לפענח את כל התעלומות, את כל הניגודים הממלאים אותך, הכרך. אולי אצליח לגשר בין כל אלפי וריבואות המאורעות, האורות והצללים, שאתה אוצר בקרבך מבראשיתך.

ומה ממך קיבלתי, הכרך? – צחוק של בוז! העפת מבט של ביטול וזילזול!

ואנכי, האדם, שתקתי, נאלמתי דום.

וכה משוטט אני כל החיים על מדרכותיך, הכרך, וכולי רווי פלאי רזיך וסודותיך...

„באשמורת אהגה בך"

בעת ההיא ימוגו העננים, יתפזרו העבים וצללי־החיים המאפירים עתות האדם, מכהים רגעיו המאושרים העליזים, והכל יזוכך ויטוהר.

לא ינקר אז יתוש במוחי, לא תכרסם תולעת בלבי, וסבך ההתלבטויות ירפה ממני ויעלם כלא היה.

כי על כן באשמורת הבוקר, בעלות השמש מן הרחצה, אהגה בך.

עולם טהור ורענן יתגלה אז לפני, עולם שלו ושאנן, עת צפורי־בוקר זכות מרחפות מעל, ולמטה פרחי שושנים מבשמים עולמו של הקדוש ברוך הוא.

צלילים נעימים ימלאו אזני, נמשכים מנשמות מתעוררות על ערש הנצח.

לבבי ירווה רסיסי טל כספירים פזורים על הדשא הירקרק ועל האילנות עתירי־העלים שבגן האין־סוף.

כנשר אדאה, כצבי ארוץ, וכאיילה אערוג מפינתי הקטנטנה, מאותיות ספרי הדמוע – אליך, אשר אצלת ויצקת מזיוך רסיסי־נצח, ונטעת בקרבי לב עורג ונכסף.

כי על כן:

„באשמורת אהגה בך".

מלים אשר בערו בעצמותי

משמי האינסוף הונחתו עלי מלים אחדות והן בערו כאש בעצמותי.

צעיר הייתי ככל הצעירים. אהבתי ימי הילדות. טבלתי במי מנוחות ותום. הייתי זך וצלול כבדולח, תינוק של בית רבו. בת־צחוק ילדותית אפפה אותי. הייתי מאושר. פיאות־קטיפה מסולסלות עטרו באצילותם את אדמימות לחיי מעל לסנטרי. אהבתי לעלוז ולשמות, לשיר ולרקד. כל היום פרטתי על כינור לבי, ניגוני ילדות ואושר.

זמרתי זמירות י־ה. אני הייתי החזן, שליח־הציבור, ומסביבי משוררים בני גילי, ילדים כמוני. גם הם בהבל פיהם, בתום ילדותם, ליוו זמירותי בצליליהם הזכים, וביחד נוצרה סימפוניה נהדרה, סימפוניית ילדות.

ועם רדת היום, בהקדיר הלילה את היקום, צוהר היה בביתי, ואבן טובה וזוהרת האירה את לילי וגרשה את החושך. היא נוצצה אלי, ריצדה בהוד קדושה מתוך מקום משכנה, מתוך ספר התנ"ך.

ודמיתי אז בלבי הילדותי, כי כך אהיה תמיד צעיר ושופע־עלומים, ותמיד יהיה האוויר לנשימתי זך ומטוהר.

חשבתי, שתמיד ימלא תום הילדות את רוחי, חלומות אושר ינעימו את שנתי וימלאו את חיי.

רחוק אהיה מכל שאון והמולה. רק שקט ושלווה רוחנית אדע, עם שמחת נוער ורנן ילדות... כך חשבתי, דמיתי...

והנה –

בעיצומו של ליבלוב הפרח, בהיותי עוד גבעול צעיר וירוק, בעודי

יונק מעסיס עץ־החיים הגדול – הונחתו עלי מלים אחדות, כדי משפט קצר:

„תור ילדותך הגיע לקצו".

והמלים בערו כאש בעצמותי.

את האמת לא אכחיש

הגידו מה שתגידו, חשבו מה שתחשבו, אני את האמת לא אכחיש:

– נהר שקט אנכי.

גליו מתמשכים לאטם, מימיו זורמים מתפתלים מעל לקרקעיתו הלבנה. אדוותו זכה ואצילית וריבואי רבבות טיפותיו נוצצות כספירים.

ובהופיע הירח ברקיע, כאשר ירמזו יקרצו אליו כוכבי־הליל ברבבותיהם – יתגוון הנהר, יתעטף באיצטלת נופך ויהלום, ירטיט את זהרוריו כמרגליות, אל מול דומיית הלילה, מול ניע הדשאים הירקרקים המשתרעים בענווה לשני עבריו.

והנהר יהיה אז למלך הלילה.

וכמוהו גם לבי, זרמי רגשותיו מתמשכים לאטם מעל לקרקעית הלב, רגש אחר רגש, מחשבה אחרי מחשבה. ובעת אסתתר בצל כנפי הערב יתגוונו גם בי כל רגעי חיי בשלל צבעים לאין ספור.

וכמה ינעמו לי אותם צבעים, הנוצרים בקרבי מכל נשימת רוח, מכל נדנוד עלה־מחשבה, מכל רשרוש גבעול קט של חיי המציאות, מכל משק־כנפיים הנמשך מהעולם הרוחני של נשמות זכות וטהורות.

ובאותה שעה אוהב אני להטות אוזן־רוחי, להקשיב לפכפוך מי החיים, השלווים והשאננים, כזרימת מי הנהר אל מול ירח יפה.

ואמנם –

הגידו מה שתגידו, חשבו מה שתחשבו, אני את האמת לא אכחיש:

– נהר שקט אנכי.

עם דמדומי שחר

עם השכמה, בעלות השחר, הנני רואה מבין מפלשי עננים אפורים, ספוגי חושך לילי או זעף סגריר, קווים חכליליים מתחילים לבצבץ, עם שירטוטי־אש המתמשכים מכיפת האופק, מקום שם שמים וארץ נושקים.

עיני מתמקדות באותה נקודת מיפגש, ואני רואה כיצד קווי האש והדם מתרחבים, מאדימים את כל פאתי המזרח, וגם אותם עננים המנמרים את הרקיע מתחכללים, מתבהרים ומזדככים.

תוך דקות ספורות מתפשטים גלי האדמימות על־פני האופק כולו, ובלי כל שהיות, בדייקנות מופלאה, מגיחים ראשוני כידוני־השמש והיקום כולו מזדהר באור יקרות, כאילו נזרקו מלים של אש לחלל הבריאה:

,,יהי אור!''

ויהיו אור וגיל בכל החיים.

ובערב, בין השמשות, שוב אותה תמונה חוזרת על עצמה. שוב לפני ים של דם ואש על־פני רקיע המערב, שוב מאדימים כל קצווי היקום, והכל חוזר ונשנה כמו בהשכמת הבוקר.

יש רק שינוי אחד, שינוי מסעיר ומרגש:

אם בשעות הבוקר נהפכו גלי הדם והאש תוך דקות ספורות לזהרי־חמה מאירים ומבהירים, הרי בערב שונים היו פני הדברים. גלי האש הלכו ושקעו מרגע לרגע, הלכו ודעכו מעבר לאופק, וגלים כהים של אפר ושחרורית הלכו וכיסו את שמי הבריאה, בהביאם אלינו, אחרי עמל יום, את ממשלת הלילה, החושך והדממה.

ואני כולי מפליג בהירהורים.

פעמיים ביממה אותם דימדומים, אותם נהרות דינור התוחמים גבולות וחייץ בין שני איתני עולם אדירים, בין אור וחושך, בין יום ולילה. והכל כדי להרחיק את העירבוביה, להתרחק מכלאיים, משלטון שני כוחות שונים יחד.

ומה מאד אכסוף לאותה שעת דימדומים, ובעת יתגוששו בקרבי שני כוחות מנוגדים, בעת אעמוד לפני פרשת דרכים, כמה תכלה

נפשי לאותם הדימדומים אשר יתחמו גם לי בהוד שגבם את הגבולות הברורים בין יום ללילה, בין חושך לאור.

לילה והוא לילי־יגונים

יש ואעזוב את הלילה.

תכופות אני יוצא בלילה לטייל לבדי. סביבי מרחב של שדות וגנות. משטחי דשא ופרחים משתרעים על יצוע האדמה. הקמה מרכינה קמעה ראשה. כולם יחד נמים את שנת לילם.

ובשמים הכוכבים יוצאים במחול לקראת סהר הכסף. וממרחבי הבריאה תבוא רוח אביבית משכרת, אשר תמשכני הלאה הלאה, אל נבכי מעמקי הלילה הנהדר.

אחוז־שכרון ועמוס־מחשבות, הנני קולט בקרבי את ריחות הלילה המקסים. לבדי אעמוד ואסתכל על סביבי, ונפשי תכלה להתמזג בתוך דומיית ההוד הפלאי של ליל הבריאה.

ובעודני עומד מהורהר ומתבונן, מגיע אלי קול המתפרץ ופולח בזעם את הדומיה, קול הנישא על מרחבי שמי השמים:

– אל תתהלך פֹּה, אל תטייל להנאתך על אדמת הלילה, כי במקום הזה מתהלך ומטייל ליל־יגונים, הטומן בחובו הרבה כיעור ורוע.

הבט וראה! יחדרו עיני רוחך לתוך נבכי מעמקיו של הלילה החשוך. שא מבטך אל הסמטאות האפלות שבכרך, אל הגינות החשוכות המסתירות בחיקן צללי בני־אדם, אומללים ותועים. ראה כמה חזיונות־תוגה של פשעים ומעשי־אלימות מתרחשים בתוך לילה שקט ושלו זה. לילה לילה ופשעיו. לילה לילה וחטאיו. וכל המעשים הנתעבים נעשים ללא בושה, אל מול ירח נוצץ וכוכבים מזהירים.

לא! אל תתמזג בהוד המזוייף הזה. אל תלך אחריו שולל.

כי מבין שבלי־קמה טהורות, מתוך דומיית קדושה, מתפרצים גם

מעשי פשע ותועבה של האדם החוטא. אפלוליתו הנאצלת של הלילה מכסה גם את חלאת אדם ופשעיו.

והקול נדם.

קמתי ועזבתי את הלילה...

את שבעת המנעולים – פתח!

וידבר הזמן אל לבי ויאמר:

כל נטף של אמונה, כל רסיס של תקוה, כל שביב של עידוד, נוחם ובטחון, הצפונים במעמקיך ונעולים בתשעת מנעולי נשמתך – החוצה הוצא, אל האדם.

ואם יקשה לך לפתוח אותם מנעולים, אם לא תמצא מקומם על דלתות לבך – אל המסגר האומן לך והוא יבוא לעזרתך. ואז פתח מהר הכל, חשוף ללא שהות, ללא הפסק וללא ליאות, עד אשר תריק הכל החוצה.

כי זה ימים והאדם עומד עצוב, קודר ומשמים. בית חזהו רפוי, קרביו חלשים ולקויים ודם־התמצית של החיים הולך ואוזל.

כי זה ימים והאדם שוכב על ערש דוי, חולה אנוש. שום מאכל ומשקה ממיטב המאכלים והמשקאות שבתבל לא יוכלו להשקיט יסוריו ולרפא את חוליו.

ניטל ממנו תיאבונו, לא יחוש כל רעבון, ועוד מעט יאפסו כוחותיו וימות חלילה מיתה חטופה.

ואתה, ברסיסיך המרנינים, בנטפי חמימות של אמונה ותקוה, אהבה וחמלה, תוכל לרפאותו ולהפיח בקרבו רוח חדשה, רוח של חיים שלווים ושמחים.

אל תחרש ואל תחשה. מסור עצמך בידי המסגר האומן. בין הפטיש והסדן שים את לבך, ובהלמות קורנסו יפתח את שבעת המנעולים שבנשמתך.

אל תתמהמה! אל תתעצל! כי כשלו רגלי האדם ממכאוב וחולי, ובכליון־עינים יצפה לך, שתביא לו את סמי המרפא אשר באמתחתך...

כשמוע לבבי את הדברים האלה ויתחלחל וירעד באין הפוגה, עד כי נפתחו המנעולים מאליהם, עד כי הותרו הקשרים, והשקה ברסיסי טל־תחייתו את האדם החולה והקל את חוליו – חולי היאוש והקפאון.

מלחמות האדם עם עצמו

הברה נפלה והגיעה לאזני: מלחמה, מלחמה...

אדם אנכי. גובהי מוגבל, שכך היא מידת אורכו של אדם: ארבע אמות. רוחבי מצומצם, אמה אחת, שכך הן מידותיו של קבר: אמה על ארבע...

ולי אברים, עדיין קטנים, זעירים מאד.

ועם בוקר, בקומי משנתי, העינים משוטטות בכל, הלב תר וחומד, וכל האברים כולם סרים למשמעתו.

התענוגות למיניהם, המשחק והשחוק, קלות הראש וכל קסמי החיים – אינם יכולים למלאות אפילו חצי תאוות הלב והעינים.

לא להם נועדו גבולות ותחומים, לא בהם ישלטו המוסר והרוח. מעלות השחר ועד רדת הלילה רק קריאה אחת להם בלתי פוסקת:

„הב, הב!"

ועלי לערוך מלחמה...

שכך היא רוח האדם: מלחמה נגד עצמו, מלחמה נגד עיניו, מלחמה נגד לבבו, מלחמה נגד גוש בשר של אמה על ארבע...

נפלה הברה והגיעה לאזני:

מלחמה – של האדם עם עצמו ונגד עצמו.

ולבבי – החל זב דם

והנה בא היום, הגיעה השעה. תקתק השעון, ולבבי החל זב דם.

הכל יודעים אותי. הכל מכירים את לבבי – לב בשר ודם. ובכל זאת, מי העיז לפתוח הדלת? מי פרץ אוצר דם תמציתי, להגירו באין מעצור?

חורבן?

כמה לילות דמעו עיני. כמה ימים זיעזעוני גניחות אחים גוססים בשדות קטל.

כמה זעקות אחים ואחיות, בני עמי, מעונים וסחופים, הרעידו מיתרי לבבי.

הרס?

כמה בניני־פאר נבנו בזיעת אחי. כמה ישובים, עיירות וכרכים, הוקמו בחלבם של בני עמי. כמה און והון הושקעו בהם. ובין לילה נחרבו, הפכו לשממה. פרי עמל כפיים ומוח של בני עמי, הפך לתוהו וכליון.

כמישה?

כמה פרחי הוד רעננים, פרחי עמי, נבלו בצדי דרכי גולה. כמה ורדים ריחניים על־פני שדות פוריים ומניבים, נרמסו ברגלי קלגסים, שור וחמור... כמה עצי פרי, אלוני עד, אדירי יערות, נקצצו, נגדעו וחלפו עם הרוח.

ובכל זאת, על אף הכל, לא נפתח סגור לבי.

כי אמנם ראיתי חורבן והרס, ידעתי כמישה וחדלון, אבל גם בנין ויצירה ראו עיני, פריחה ושיגשוג, צמיחה והסתעפות.

ראיתי את החומר בחורבנו, את הגוף בכליונו, ומאידך התגלה לפני רוח העם, הוד נשמתו, ביתר שאת ויתר עוז. ראיתי גילויי קידוש השם ומקריבי־קרבן לה' אלוקי ישראל.

אם נחרדתי למראה בנינים קורסים תחתיהם, אם נזדעזעתי למראה קרבנות עולים בסערה השמימה – הרי בו בזמן פחד ורחב לבבי למראה נשמת העם שפרחה וגדלה. בו בזמן נתגלה לפני עוז רוחו ונדיבות לבו, וסגולתו המיוחדת לנכסי רוחו, מתוך התמסרות עילאית לכל היקר והקדוש לעמי עתיק היומין.

אבל עתה הגיעה השעה, כאשר נפרץ הסכר ודם לבבי זינק החוצה.

אחים?

מה גדול המרחק, והגבול מה רחוק הוא. לא חורבן אני רואה, כי אם – חלילה וחס – גויעה וגסיסה.

עומדים הם, בחלקם הגדול, בדרכי חייהם, אכולי תאווה, שטופי חומר. מטפחים שריריהם, מרקדים כשעירים, צוהלים כסוסים, קופצים ועולצים כעזים וגדיים על אכלם.

בלי עבר, בלי עתיד ובלי הווה. עם נשמות מתות, לבבות של אבן ורוחות זרות.

אחיות?

מה עמוקה התהום, מה רב הפער. עומדות הן, ושוב בחלקן הגדול, שרופות מתאווה, הולכות וטופפות ומעכסות ברגליהן, עם לב שיכור מרוב מאוויי תיפלות. בלי בושה תדרוכנה על שבילן זה, מנותקות ממקור קדושתן, ממקור הצניעות וחיי הרוח.

ילדים?

גם חלב אם אינם יונקים עוד. גם שפת אבא כבר אינם מכירים.

לא כמישה אני רואה, לא התנבלות, כי אם התפרקות וריסוק־אברים.

„למוסר אביך אל תשמע בני, ולתורת אמך אל תטה אוזן" – זהו הצליל החדש המגיע לאזניהם.

אין אב, אין אם, אין תורה, אין מוסר. רק דרך אחת להם, הדרך המוליכה לגיהינום.

ולכן הנה בא היום ולבבי החל זב דם...

„שכחתי הכל – הייתי לאיש חדש"

ניטל הדיבר ממני, אבדו ממני כושר הביטוי, ההתבוננות וההכרה. נדבקה לשוני לחכי. הייתי כאיש שכל גופו נחרך באש לוהטת. נאלמתי דומיה.

כי כך היו דבריו האחרונים אלי:

„שכחתי כבר הכל. הייתי לאיש חדש".

עיני שוטטו מטורפות על האותיות הקטנות, על המלים המשחירות כאודי הכבשן על לובן הנייר:

„הייתי לאיש חדש".

מושג שהייתי רגיל לשמעו מפי אחרים, זרים לרוחי. דברים

שעוררו תמיד הד עגום בלבי. משפט צורם שהלבין שערותיהם של אבות צעירים וחרש קמטים בפניהן של אמהות צעירות. הנה ידקור גם את לבי בחרוליו וקוציו.

,,שכחתי כבר הכל. הייתי לאיש חדש''. כמה צער וכאב טרגי צפונים במלים ספורות אלה.

את העבר, ראשוני ימיו ושנותיו, תום הילדות והבגרות, ביכורי החיים וימי אושרו של האדם, ימים של חדווה ושלוות נפש – את כל אלה כבר שכח!

ואותם בקרים ולילות, בהם טבל כולו והזדכך במעיינות מים חיים, או בנהר דינור של תורה, ובלבבו המו תמיד כיסופים לרוחניות נעלה, להוד של קדושה; עת עיניו היו ככוכבים מזהירים ופניו כפני חמה מאוצר הנשמות שמתחת לכסא הכבוד; כל אלה נשתכחו ממנו כהרף־עין. כי כך שרט בעטו שרטת עמוקה על הנייר:

,,הייתי לאיש חדש''.

על קרקע חדשה התחיל לדרוך, בשבילים זרים שם פעמיו ותעה בדרכי עקלתון.

ובעקביו רמס את כל שנות זהבו, ימי ילדותו המזהירים וכל הישגי עברו. ברגל גאווה ובוז דרס אותם.

כך כתב לי במכתבו האחרון ידידי אחי ורעי, אשר יחד חבשנו את ספסל בית־המדרש במשך שנים.

ואני מרוב תדהמה וכאב ניטל הדיבור מפי. כל גופי הרתית מצער ונאלמתי דומיה...

חותמת־דואר ובה שתי אותיות: א''י

מדי חודש בחדשו מביא לי הדוור מכתב, בתוך מעטפה מבויילת, ועל הבול אותיות קטנות שבהן ניתנה תורה. אמנם רק שתים מן האותיות העבריות: א''י, אבל בשבילי שתי מרגליות יקרות הן, המלהיבות את לבי ומעוררות בו גל של רגשות חמים.

ואתה כותב לי:

,,חברי היקר, אנו לומדים תורה בשקידה ובחשק בישיבה.

המושבה פתח־תקוה פורחת מסביבנו. היא מרהיבת עין בפרדסיה וגניה המעטרים את כולה. ובה בנים־בונים, יהודים משלנו. רחובות, שכונות. דקלים פורחים בכל רחוב ורחוב. רואים בחוש את ההתעוררות. ישוב ארץ ישראל. ובישיבה ההתמדה רבה. נושמים אוירא דארץ ישראל, וההרגשה אצל כולנו: אין תורה כתורת ארץ ישראל״.

וכל מכתב המגיע משם מלבה בי מחדש את האש היוקדת, מעורר בי ביתר שאת את האהבה וכליון־הנפש.

אך לעת עתה השער נעול לפני. הארץ סגורה ומסוגרת.

אמרתי: הפעם אכתוב גם אני אליך מכתב, קצר מאד, שורות אחדות. אשלח גם אני אל מעבר לים, אליך ואל כל אחי הנמצאים שם, מכתב קטן, אשר יכיל רק דרישת־שלום חמה מאח נידח, המתמוגג בגעגועיו בארץ העמים, אל אחיו המאושרים, אשר זכו להרוות בזיעתם את רגבי אדמת הקודש.

מכתב קטן אשים על גלי הים וכה אומר להם:

שאו נא אתם את מכתבי הרחק הרחק מכאן, אל מקום שם כמעט תמיד אביב, ושמש פז ברקיע כל השנה. הטילוהו ליבשה ואמרו, כי הבאתם פיסת נייר קטנה ממרחקים, מאח גולה ללב אחים קרובים, אנשים שהתחילו מחדש להפרות את שממות הארץ ולבנותה.

אכן, על גלי הים אניח את מכתבי. אבל לא ידעו הגלים, לא יבינו הנחשולים, שבתוך הנייר, בין השורות ובשוליו, אצרתי את כל לבי היוקד בכיסופיו העזים.

ואני מה אוכל לשלוח לכם יותר ממרחקי הגולה? מה עוד אוכל למסור לך, מולדת יקרה?

הרי לך לבי, נפשי, וברכת אח נידח.

המסכן: כך היו חמישה דורות

מסכן ועלוב הוא, מעורר חמלה וצער. הנך מביט בפניו החוורים, בלחייו השקועות, בעיניו החולמות תמיד, הנושאות בתוך אישוניהן השחורות טרגדיה הנמשכת זה דורות חמישה.

מסתכל אתה על ידיו הכחושות, על גופו הצנום, על מלבושיו הקרועים והבלואים, אשר יד אם רחמניה כבר תיקנה אותם והשקיעה בהם כל חום אהבתה. מתבונן אתה ביצור נפלא זה, מכף רגלו ועד ראשו המעונה, ותחוש בלבך צביטה עזה עם פירפור־נפש חזק ופיך ימלמל:

– מסכן ואומלל, מה מר גורלך.

כי כך התוותה ההשגחה את נתיב חייו.

משחר ילדותו, טרם ראו עיניו חמה בזיוה, לבנה מבהיקה כאם רחמניה בשמי אביב בהירים, כבר נכלא בחדרונו הקטן והצר, בישבו ליד שולחן־עבודה נמוך ומתקן נעליים, רוצע במרצע, תופר תפירות והולם בפטיש. וכך ממשיך הוא בעבודתו התמה מאז ועד היום.

תמיד בעברך על־פני בית סנדלר זה, בהפציע השחר, או בשעת לילה מאוחרת, תעמוד ותתפלא על שקידתו ומרצו של צל־אדם זה, האילם מלידה, היושב צמוד לשרפרפו הקטן ומשקיע את כל כוח חייו, את כל חלבו ודמו, בנעליהם ומגפיהם של אנשי העיירה, כדי לחיות חיי עוני, פת במלח ומים במשורה. שיבה כבר זרקה בשערות ראשו וזקנו ובגבות עיניו העבותות, כי מר גורלו הלבינן בטרם עת.

גם תתבונן ותראה איך מדי פעם, אחרי שהשחיל חוט מזופת בעור, או אחרי הולם פטיש על מסמר קטן על־פני הסוליה – הריהו נושא ראשו, שלא במתכוון, ומעיניו העמומות נושרות על הנעל דמעות רותחות.

כך הורגל מעודו: דמעות במקום מלים, אנחות במקום דיבורים.

על־ידי הדמעות הוא מביע את כל רגשותיו הנפשיים. כי הדמעות הן המתנה היחידה שניתנה לו מן השמים בחייו העלובים.

זה דורות חמישה, דור אחר דור, שהחוט והנעל, האימום והמגף, מסמרי־העץ והפטיש – לא ימושו מן הבית האומלל הזה; ומי יודע עד כמה היתה השלשלת נמשכת, אילולא גזרו עליו מן השמים חיים עלובים אלה של נחשלות ועירות.

עדיין צעיר הוא לימים. טרם מלאו לו חמישים שנה. החיים העמיסו עליו הרבה עמל ויגיעה, והשאירוהו בודד וגלמוד, בלי אשה ובנים, בלי אב ואם. ופניו כפני זקן בא בימים. בדומה לפרח מלבלב

וריחני, אשר בין רגע ינבול ויכמש, כאילו לא נברא מלכתחילה אלא כדי להיות מטרה לחצי גורל אכזר, לירד לטמיון ואבדון – כך גם הוא. לפניו רק דרך אחת, דרך אבותיו, אשר לימדוהו סנדלרות. למרות אלמותו שמר על מורשתם – עמל, עבודה ויגיע כפיים.

כך תופר הוא ומתקן יום יום את נעליהם ומגפיהם של בני העיירה. ברמיזות ובסימני אצבעות הוא מראה לכולם מהו מחיר התיקון, והם משלשלים את הכסף לתוך קופסת הפח שעל שולחן עבודתו. והימים הולכים כך וכלים, ויחד עמהם הכוחות אוזלים, הדם מתחוור, הזיקנה קופצת, ומתקרבת הגויעה...

כך חי אביו, כך חיו סבו ואבות סבו, עד חמישה דורות. והוא, כנראה, יהיה החוליה האחרונה בשלשלת.

ובהביטך כך על פניו החוורים, ידיו הכחושות וגופו הצנום, ואל פיו האלם ורוחו השותקת – ימלמל פיך ברחמים אין קץ:

– אומלל, מסכן, מה מר גורלך...

בן עשרים – לרדוף!

לכאורה, זוהי אותה שמש מימים ימימה, אותו השחר המתהדר בגוניו הנאים, אותם הצללים על אדמות ואותם עננים עלי שחקים. הבריאה היא כסדרה משׁשת ימי בראשית. לכאורה זהו אותו אדם מתמול שלשום, עם אותם רגשות ומאוויים. לכאורה הכל מתנועע ומתרחש באותו קצב, באותה חדגוניות, בלי כל שינויים, בלי כל התחדשות.

הכל כמו שהיה.

והנה התעורר השעון הגדול, התלוי במרומי מגדל הזמן, והשמיע לי בקולו החורק והמאיים: אחת... שתים... שלוש... עד עשרים. ונדם...

,,עשרים... עשרים...'' הידהד הקול והלך וגווע בחלל.

שוב פקחתי עיני, התבוננתי אל היקום, ובין רגע – הכל שונה. השמש נראית כבריאה חדשה, השחר – כיצור רך שנולד ביום חגי, יום מלאת לי עשרים. שוב אין אלה אותם הצללים, אותם העננים,

לא אותה תבל, לא אותם חיים, והאדם – חדש שזה עתה יצא מרחם אמו.

המספר ,,עשרים'' הפתיעני, הלבישני מחלצות חדשות.

אותו היום שמעתי קול נוסף. ממרחקים, אולי ממרומי ההרים האיתנים הניצבים ושומעים רחשי פלאי היצירה – הגיע אלי הד חזק מאד.

בתחילה היה הקול בלתי מובן. אולי דיבר אלי בלשון זרה לי. אך מלה אחת נאמרה בשפתי ואותה הצלחתי להבין.

והמלה הזאת סללה לפני דרך חדשה, פתחה לפני אשנבים חדשים לתבל, שערים חדשים לחיים.

הלך־מחשבתי, התנהגותי וכל היכותי, לבשו ארשת של כובד־ראש. זהו הקו החדש שהסתמן על אופק חיי. זוהי הדרך הראשונה הסלולה יפה על־ידי המלה הקצרה שפרצה אלי מתוך ההד החזק:

רדוף!

אכן, בלשון ציווי נתגלתה לפני המלה.

ובמוחי ניקרה השאלה: רדיפה זו לאן, אחרי מי, ועד מוני?

רדוף! – שוב מפעמת בלבי המלה.

אכן, נעשיתי לרודף בלי שהות לשאול, בלי שהות להסס. נסחפתי בעל כורחי בזרם הרדיפה.

היש, איפוא, לרודף נלהב מקום לילדות, קלות, צחוק ותענוג?

המספר הפתיעני, נטע בי כובד־ראש ורצינות.

וכך דובב אלי:

בן עשרים לרדוף!...

אל העננים

היום, והנה ערגה מלאה את לבי – אל העננים, אל השחקים.

הימים ימות־החמה הארוכים של תמוז. הזמן כאילו נמתח, נתמשך למרחק בל ישוער. כל עבודה, אם אך ישזפנה אור הבוקר –

תהיה ברוכה ופוריה. כל פעולה לאורו של היום הארוך ביותר, תשגשג, תנחל הצלחה וחותם השלימות יהא טבוע בה.

שכן מה גדול הוא מספר הלבינים המושקעות בבנין על־ידי בנאי פשוט ביום ארוך שכזה! ומה רבה העבודה הפורחת, מלאת המרץ, הנעשית בידי בני־אדם, בשעות הרבות של היום!

הנה כי כן, הימים ימי עבודה.

ואני, כלום שונה אני מכל אותם אנשים? כלום לא רוקמתי גם אני מאותו מירקם בשר וגידין של כל הצורות והגופים?

ובכן, עומד גם אני כל היום בשרוולים מקופלים וחולצה פתוחה. טובל את ידי פעם בזיעה ופעם בטיט, פעם בדמי ופעם בסיד, ומדבק אני את הזיעה עם הטיט, את הדם עם הסיד, על הלבינים, נדבך על־גבי נדבך... גם אני עובד עבודתי ומשקע לבינים יום אחר יום לאין מספר בבנין קיומי...

בן חלוף אנוכי, כשאר בני־אדם, וגם אני נתון בעיצומה של המלחמה הקשה – מלחמת הקיום. גם עלי הוטלה העבודה – עבודת הקיום.

היום, והנה ערגה מלאה את לבי, כיסופים הציפו את כל כולי: הינפש נא מעט... אל העננים, אל השחקים!

שחר של שירת הבריאה

שחר. כמו אפוף־מיסתורין עומד האיכר, מוביל את המחרשה על פני השדה. יראת־רוממות טמירה והתמסרות עזה ניכרות בפניו הרציניים. כה מתהלך הוא לאטו צעד בצעד אחרי מחרשתו. ושירה לירית, שירת הודיה יחד עם רון נצחי המשתפך מפי יקום מתעורר משנת, מתפרצת מפי אותו האיכר.

„קדוש, קדוש", יאמר לו על כל תלם שכבר נחרש. לבבו יפחד וירחב על הרגבים שהרטיב בזיעת הבוקר, על האדמה.

ואל הקרנים הקרירות, שזה אך חמקו מבטן החמה, שהחלו לגפפו ולחבקו – כאילו יפנה עורף ויאמר בלבבו: עצלים אתם! מאחרי־קום! משעת חוורון־התכלת עומד אני יחידי ומוביל את

מחרשתי על אדמת חיי, ואתם רק עתה הגחתם מקליפת אמכם.

חביבה עליו מלאכתו. קדושה היא בעיניו, זכה ונעלה. כי על כן איכר הנהו ותפקיד חייו – עבודת־האדמה.

גם בית הנפח כבר פתוח. המפוח נושף ומלהיב את האש המתאבכת לא הרחק מן הסדן הגדול. ועומד הנפח שחור כאבק הכבשן עם גוש הברזל בידו, והוא מכה בפטישו על הסדן, מכה והולם. קול הפטיש ירעים, יצלצל. והקול מהדהד באזני הנפח ומזרזו להכות ביתר שאת וביתר מרץ. וכך, כמו אפוף־מיסתורין, עומד הנפח משעת התכחללות המזרח מלא עוז ומרץ ובכוח פטישו העז ירכך, יחליש, ירכין את גבורת הברזל.

חביבה גם עליו מלאכתו. רוממה ונעלה היא בעיניו.

כי על כן נפח הוא, ותפקיד חייו – עבודת הברזל.

*

שחר. אף אני התעוררתי משנתי. חפצתי גם אני לעמוד במחרשת לבבי עם זו יראת־הרוממות של אותו האיכר, עם ההתמסרות העזה של זה הנפח, ולחרוש את קרקע־מעשי הבלתי זרועה, לרכך ולכבוש את הברזל החזק התקוע באדמתי. חפצתי כאותו הנפח להלהיב בלי הרף את האש הלוחשת בקרבי, שתגדל ותהיה לאש גדולה ויוקדת, שבכוחה להמיס ברזל. אך לא אדע נפשי. כמו אורבים עמדו עלי ולא נתנוני לעשות מלאכתי.

א־לי! אנא תן לי אותה שירת־הודיה של האיכר! נטע בי אותה התרוממות־רוח של הנפח הפשוט והתמים! תנני גם אני לעשות עבודתי כמותם באמונה, בשקידה ובמסירות. כי על כן לעבודה נוצרתי – עבודת הלב.

נקצצו כנפי הפיטן

נדמו הסופרים, נקצצו כנפי המשוררים. והלשון, אשר במיטב מכמניה הלהיבה לבבות וצודדה נפשות – גם היא כאילו עברה מן העולם ואיננה עוד.

וראה זה פלא! זה קרה דוקא כעת, כאשר הטכנולוגיה מרקיעה שחקים, מרעישה עולמות ואוקיינוסים; כאשר מיטב מרצו של האדם מושקע עשרים וארבע שעות ביממה בייצור כלי משחית למיניהם.

מטוסי־קרב, טנקים, תותחים, טילים, מקלעים ורובים מכל המינים והסוגים, מיוצרים בכמויות ענק, במספרים אסטרונומיים.

כל היוזמה שבאדם, חדוות־היצירה, הדחף לגלות ולחדש – כבר עבר מזמן את כל הגבולות המשוערים, התעלו מעל לכל השיאים; וכל זה לשם מטרה עיקרית: לפתח ולשכלל יותר ויותר את אמצעי הרצח וההשמדה של בני־אדם, ולבסוף להחריב את העולם כולו במחי יד.

בחינת ,,תמות נפשי עם פלישתים״.

ודוקא עכשיו חדלה השירה מלב המשוררים.

נאלמו כלי־הביטוי. שותק הניב.

מלחמה בעולם.

טבל המשורר את עטו בדמו וחרז את חרוזיו הקודרים, ובחסד עליון האציל מרוחו על הקורא, בעוצמת ההשראה, ותיאר לפניו את זוועות המלחמה כהווייתן.

מוות. הרג. שפך דם. התעללות שטנית. דיכוי. וכיוצא בזה.

עילעל האדם בדפי הספרות, התייחד בשעותיו הרוחניות עם פרי עטם של סופריו ויוצריו, ואז נפתח לפניו אשנב להבנת המושגים ההם, וראה בעיני רוחו את פרשת היסורים, הסבל והמצוקה בעולם.

הוא ראה והבין.

וכעת מלחמה בעולם.

אתה קורא יום יום על רציחות וזוועות, על בני־אדם שנצטוו לכרות קבר לעצמם, שנשרפו חיים, שעונו למוות, על ילדים שנותקו באכזריות מזרועות אמותיהם, ועוד כהנה וכהנה זוועות מסמרות־שיער. וכל זה בפקודת בן־אדם בעל דרגת קצונה כלשהי, בהשראתו של אבי אבות הטומאה...

אתה קורא יום יום כרוניקה יבשה ענייינית, חומר עובדתי, ותו לא. אבל אי הביטוי הלירי? אי דם התמצית של המשורר?

נקצצו כנפי הפיטן, נאלמו כלי הביטוי. אין אומר ואין דברים. רק דומיה...

חשוון תש״א

לב חדש ורוח מעודדת

האבן צוננת ולחה. האותיות מוזהבות, שקועות, ומסביב למצבה – לחים גם הם, אבל מטל דמעות – גבעולי־עשב ירוקים, המשתוחחים כלפי האבן אפופת־הרזים.

מבין שורות האותיות, החרותות מזה שנים רבות, מנצנצת וקורצת אלי שורה אחת, שאותיותיה מוגדלות ומודגשות בצבע ברור יותר, והיא מדובבת אל לבי וחודרת לעמקי נשמתי.

בקומה כפופה, בלב מלא בקשות ותחינות, בעינים מוצפות דמעות וברגשות רצוצים ודואבים – הריני עומד ליד המצבה ומבקש מן האבן הלחה והצוננת אגלי־טל לרוחי הנכאה.

אני עומד ומביט, מהרהר, קורא את השורה הקורצת אלי:

,,פה נטמן האדמו״ר...״

אני קורא שוב ושוב ועיני זולגות דמעות, לבי סוער בקרבי, כאילו חדרה האבן לתוכו והלמה בו בחזקה.

בידי הרועדות הריני מחזיק ,,תהילים״ קטן, מצהיב מיושן, ומביט בו בעיני הדומעות. שפתותי ממלמלות אות אחר אות, מלה אחר מלה, ומדי פעם אחת המלים עוקרת מלבי אנחה כבדה, שהעיקה שם כאבן.

שוב הנני שולח מבט אל האותיות המוזהבות, המנצנצות אלי, ושוב משתקעות עיני באבן הדוממת הצוננת, ושוב אני מבקש בין אותיותיה אגלי־נוחם לרוחי.

אני מסיים את ה,,תהילים״ ומתקרב אל המצבה. ידי החמות נוגעות בצינת האבן, ובקולמוס לב אני חורת עליה את שמי ושם אמי. ואני משתפך בבכי כתינוק ומתמוגג שעה ארוכה בעצבוני, כשאני עומד לידה ומצפה שתשיב לי דברי ניחומים ועידוד.

וכה השיב לי אֵלם האבן:

„זאת דרישתי ממך: הענק לי את רגשותיך, שפוך את לבך הגועש על ציונת אבני, ואת כל מעיין דמעותיך יצוק עלי, על אותיותי, על גבי, על העשבים המוריקים סביבי; כי אז ירווח לך ויקל ללבך. ואני אקח את דמעותיך ורגשי לבך ואשתלם, אשרישם עמוק עמוק באדמה, על לוח לבו של הצדיק הגדול, על נשמתו האלוקית הגדולה, והוא ימליץ טוב עליך לגאול אותך מכל מכאוביך וסבלותיך".

וכשחזרתי לביתי הייתי כאדם אחר, בעל לב חדש ורוח מעודדת.

על ההר

קרוב לרקיע השמים, מתמזג בחלל־האוויר המרענן אשר על־פני האין־סוף, ניצב הר גבוה ונישא.

ועל ההר – איש.

למטה, חובק ומתרפק על צווארי אמא־אדמה, מוקף פרחים נותני ריח־עדנים ופלגי־מים הנובעים ממעמקים ומרווים את צמאון האנושות – השתרע עמק רחב־ידים.

ועל פני העמק נעו־זעו מחנות מחנות של נקודות זעירות. כעין גלי ים התנועעו הנה והנה.

ובחלל העמק עלתה ונשמעה המיה חרישית, רוויה צער וכיסופים. היתה זו זעקת־הלב הבלתי־פוסקת להתרומם ולהתנשא אל ההר.

ועמד האיש לבדו על ההר והביט...

באזניו הידהדה המיית־הכיסופים־והצער, שעלתה מן העמק רחב־הידים אל מרומי שמי־הנצח.

יצא קול מתוך לבו הטהור והדיו פשטו כרסיסי טל בוקר על־פני העמק. הם דובבו אל המחנות המתנועעים:

מה לכם הומים שם בעמק, נסערים, תוססים?

מדוע לא תמריאו ותעלו מתוך העמק בכנפיכם החבויות בקרבכם.

אלי! למרומי ההר!
כאן מרחפים מסביב רק שחקים זכים ובהירים.
כאן נושבות רק רוחות צלולות של אין־סוף.
כאן תרוו את צמאון נפשכם העורגת.
כאן, על ההר הנישא...
והד חרישי בקע ועלה מבין זרועות העמק, מלא עצב ותוגה.
– החיים! החיים!
והאיש נשאר לבדו על ההר, שותק ומחריש.

תפילה קצרה

קצרה תפילתי בתכלית הקיצור:

הבינני נא, א־לי, לדעת דרכיך ב,,שמונה־עשרה''. ב,,קריאת שמע'' וברכותיה שלפניה ולאחריה, כעומד במרומי האילן ועל הנדבך. השפתיים נעות בחפזון. המלים מתעופפות כשירת העורבים המתעופפים אותה שעה מול בית־המדרש, ורק הלב מלווה בפירכוסיו כל מלה וכל ניב היוצאים מפי – אבל גם זה בחפזון. אין שהות לפרכס ולהתמזג הרבה בפירפורים. יתפללו ויתמזגו בפרפורים אלה המעטים שזכו להתפלל ברתת ובכוונה ולהימנות על בני־העליה המקדשים רוב יומם בתפילה ובעבודה.

אכן, קצרה מאד תפילתי, בלי סילודי־נפש וכיסופי־נשמה רבים. כי כך הגיע הקול אליה:

,,מהר! מהר! החיים מחכים! החיים התעוררו משנתם''.

והחיים מה אכזרים הם.

אין רגש של רחמים בחיים. כאבן קשה, כפלדה המחושלת, כאנרגיית היקום, עומדים הם לפניך ובשוט שבידם מצליפים עליך, על דמך ובשרך, על כל רמ''ח אבריך ושס''ה גידיך, וקוראים:

עבוד ופעל! עבוד וייצר, עד אשר תנצל את טיפת דמך האחרונה, עד יתמצה הנטף האחרון של לשדך, ואז תחדל...

ושונות הדרכים שבהן מנצלים בני־האדם את הדם והלשד. יש מנצל דמו בשתי שעות ליום, כך מדי יום ביום, עד שמצטברים

הימים לחדשים, והחדשים – לשנים, והדם הולך ומחוויר עד טיפתו האחרונה. ויש מנצלים בארבע שעות ליום, ויש – בשמונה, ויש – בעשר, וגם יש שאין מספר וגבול לכוח הניצול שלהם. לגביהם אין יום ולילה נבדלים זה מזה, לגביהם נתקצרו השעות, נתקצרה היממה, תמיד יומם ולילה, קיץ וחורף; והדם מזדרם כמים והלשד מפכה באין מעצור.

הצד השווה: עבודה לניצול הדם.

אבל אשרי מי שמנצל את דמו בשתי שעות ליום ומתפלל בשאר; ואוי לו למי שמנצל את דמו בכל עתות החיים מבלי להקציב זמן לתפילה ועבודה.

גם אלי הגיע קול החיים. אף אני עוסק בניצול הדם. מכל אשרי שעה קטנה נשתיירה לי, שעת הבוקר לתפילה קצרה, תפילת ,,הבינני''.

ובכן, משכים אני בכל יום ויום לשעה החביבה והנעימה, ואני ממלא אותה בתפילתי הקצרה המתפרצת מתוכי בטרם עבודתי, עבודת ניצול הדם והלשד.

תפילת שחרית

אור הבהיק בחלוני ואיקץ...

וכמו ממרחקי־מרחקים שמעתי צלילים קרבים ובאים אלי. אוושה ענוגה לכדה את לבי כבמטה קסמים.

קמתי ויצאתי אל השדה והיער, הסתכלתי ברסיסי הטל אשר מלאו את גביעי החבצלות ואשר התנוססו בשלל גוניהם מרהיבי־העין על צמרות העצים.

הבטתי על הדשא המוריק בשדה, בטרם קומו והגביהו קומתו אל מול פני היום.

על פני הכל עוד היו נסוכים קורי השינה של הלילה, וטרם ניכר ניע כלשהו של חיים וצמיחה, של גידול ופריחה. ואני הלכתי אל המקום שמשם קראוני הצלילים, אל המקום שמשם הקסימתני אוושת הרזים.

טיילתי. הרחקתי לכת.

והנה העפלתי אל ראש גבעה, טיפסתי על קודקוד ההר, ואת אזני הטיתי בלאט אל המיית הבקעה הגדולה, הכר הנרחב, המשתרע למרחוק – אולי אשמע את הצלילים אשר משכוני עד הנה. אולי אגלה את מקור ההתפעמות שבלב אשר העירתני עם שחר.

ושוב כמו המיית־פלאים, שוב כמו אוושה טמירה רבת־סוד.

והיו עיני מחפשות ומבקשות. דרכתי על כל מקום תלול ומשתפל, על כל חלקה זרועה ושדה־בור, בין שבלים ועצים, בין דשאים ושיחים. אך רק דומיה היתה שלטת בכל.

נשאתי עיני אל העננים, אל השמים, אולי משם גולשים הצלילים המופלאים האלה.

אך המיית הלב גברה עוד יותר, הצלילים התחזקו ביתר שאת.

פתחתי בתפילה. מיד נדמו הקולות והצלילים נשתתקו.

התדעו, איפוא, מקום הצלילים? התדעו טיבו של הקול הענוג, שהעירני לתפילה, תפילת שחרית? התדעו?...

חשוון תש״א

חלום

בתוך הגן משתרגת גפן־ענבים פוריה.

והענבים כה גדולים ואדמדמים. כל ענב רווי עסיס יין. זמורות לרוב ישתרגו מסביב לגפן ויסוככו עליה מפני כל פגע. אשכולות גדולים מתרפקים עליה בחיבה ומפנקים אותה.

ובתוך הגן שני אנשים. האחד איש חזק, בעל שרירי פלדה וחזה מוצק כסלע. ידיו ינפצו אבנים ושרירי ינתקו עבותות עגלה. והשני איש חיוור ורפה, עם אדמימות אצילה על לחייו וחן שמימי נהדר הנסוך על פניו. ידיו כחושות מאד ושרירי רפויים, כי התישה אותו מלאכת הקודש המוטלת על ראשו.

ותמיד, עת תבשיל הגפן ויבכרו ענביה, יעמדו שני האנשים האלה לשני צדיה, האחד מצד דרום והשני מצד צפון. כה יתייצבו על

מעמדם ולא יזוז כמלוא הנימה, כדי למלא פקודת בעל הגן אשר שכר אותם לעבודה, לתלוש בלי הרף את ענבי הגפן.

וכך היתה עבודתם:

האיש החזק מוצק־השרירים לקח בידו ענב אחר ענב, שתה את עסיסו, אכל את חרצניו, ולא השאיר זכר מכל אשכול אשר הושיטה לו הגפן.

והאיש החיוור, בעל הלחיים האדמוניות, לקח גם הוא ענב אחר ענב, אבל את העסיס יצק לתוך קנקנים, אשר פקקם היטב, ואת החרצנים זרע באדמה. והיה אחר־כך העסיס ליין משומר והחרצנים הצמיחו גפנים חדשות.

מסביב לגפן נשבו רוחות חזקות, רוח דרומית מעבר מזה ורוח צפונית מעבר מזה.

פעמים תתמסר הגפן אל הרוח הדרומית ונשרו כל ענביה לידיו של האיש החזק, ופעמים תתמסר אל הרוח הצפונית ונשרו ענביה בידי האיש חיוור־הפנים.

ואולם, אשרי הגפן כאשר היא מושיטה ענביה לאיש החיוור, ואוי לה עת תושיט ענביה לידי האיש החזק...

חלף עבר יום. הגפן נותרה ערטילאית וחשופה. הביטה סביבה וראתה לימינה עומד האיש החיוור, עם האדמימות הפורחת בלחייו, ומרמז באצבעו לעבר הגפנים החדשות הרעננות שצמחו מסביב בגן ולעבר קנקני היין המלאים.

ולעומתו, בעבר השני, ראתה את האיש החזק עומד ומביט עליה בחיוך שטני מרושע, בהראותו לה את ידיו הריקות ואת חלקת הגן הקרחת סביבו.

נאנחה הגפן אנחה שוברת לב ואמרה:

„אללי, אללי! מה זאת עשיתי לתת כה הרבה מפירותי בידי האיש החזק. הלא מוטב היה אילו נתתים בידי האיש החיוור, כי עתה היו לי פי כמה וכמה גפנים צעירות ורעננות וקנקני יין לרוב".

והיא צנחה לארץ והתעלפה.

*

המחזה הזה נתגלה עלי בלילה. והנה עברה לנגד עיני פתקה קטנה, כתובה באותיות ברורות, בזו הלשון:

„הגן – התבל; הגפן – האדם; הענבים – הימים; שני האנשים – הזמן".

הקיצותי משנתי והנה חלום...

הפנקסן

הוא כבן חמישים. בזקנקנו השחרחר והמטופח כבר נזרקו פה ושם שערות שיבה. מצחו רחב וגדול וכולו חרוש קמטים וקמטי־קמטים, וכעין שורות של אותיות בלתי נקראות כתובות עליהם.

בשעת לילה מאוחרת יושב הוא לבדו בחדרו. בחוץ חושך ואפלה. רוח לילה קלילה מתגנבת אליו דרך החלון הפתוח, כאילו באה להמריצו ולרעננו בעבודתו השקדנית.

בחדר שוררת דממה. בני ביתו כבר הפקידו נשמותיהם למשך הלילה במרומי מעלה, ונמים שנת־ישרים. רק הוא לבדו יושב ליד שולחן־עבודתו, ולאורה של נורת־שולחן קטנה הוא נובר בערימת ניירות־החשבון הרבים אשר לפניו, בודק כל חשבון ומתאם את הסיכומים.

על הקיר מתנועע צלו השחור ומחקה כל תנועותיו, כאילו בא לארח לו לחברה בבדידותו.

מדי פעם לקח בידיו גליון־נייר, או פנקס־בנק קטן, עיין בו, חישב, סיכם, חתם בשוליו והניחו בצד – לאות ולסימן שהכל שריר וקיים.

זה לו עשרים שנה, שהוא עובד כפנקסן במוסד בנקאי זה. הוא הפקיד הבכיר בבנק והוא האחראי על כל עסקי הבנק, ובתור כזה רגיל הוא לקחת לביתו חלק מהעבודה, ששעות היום לא הספיקו כדי לגמרו.

והנה באחד מאותם ערבים, כאשר ישב ליד שולחן־עבודתו לפני ערימות הניירות והמסמכים הצבורים עליו, כדי להתחיל בעבודתו

השיגרתית היומיומית – הבזיקה בו פתאום, כאילו מן השמים, איזו מחשבה טורדת, שלא הניחה לו לעבוד.

בעצמו לא ידע מנין צצה פתאום מחשבה זו. הלא הוא עסוק מאד ועבודתו מחכה לו, ודוקא אותו ערב רבתה המלאכה יותר מתמיד.

אבל כאילו להכעיס, המחשבה קפצה בראשו ולא הירפתה. שלח עינים בוהות לחלל החדר, שהיה כולו מוצל ורק שולחן־העבודה הואר במנורת־שולחן קטנה שניצבה עליו.

מחשבתו פרצה גבולות, הפליגה הלאה, הלאה, מעבר לחדרו, מעבר למדבריות וימים, עד שהרקיעה לשחקים.

ומרגע לרגע לבשה מלבושי אותיות, שהצטרפו למלים, עד שהיא ניתנה לקריאה בודדת, ואפשר היה להבינה ולירד לעומק סודה.

וכה התבטאה מחשבתו:

,,זה לי עשרים שנה שאני מנהל פנקסים, שוחה בים של מספרים קטנים וגדולים, בודק חשבונות של מאות ואלפי אנשים בבנק. כל צעד, כל פעולה של מה־בכך, עובר תחת ידי. והכל מתנהל בסדר ובדייקנות למופת. בכל רגע אוכל לדעת מצב חשבונו של כל בעל חשבון, אם הוא בעודף או בגרע.

לשם כך יצרה ההשגחה את האדם עם חלק המוח שלו, השכל, חלק אלו־ה ממעל, כדי לכוון ענינים כאלה ולהסדיר העבו־ה על הצד הטוב ביותר''.

אבל...

באותה שעה הזדקרה לפניו שאלה חריפה, חדשה, מיוחדת במינה:

,,האם שמתי לב במשך כל אותו הזמן, שגם לי יש ,פנקס חסכון' של ה,בנק' הגדול והעצום, המחלק חיים לכל הברואים? והאם בדקתי פעם את כל הרישומים באותו פנקס?

,,וכי חייו המגוונים של האדם עלי אדמות, אינם דומים לבנק גדול, הדורש פנקסן מעולה, שינהל את כל החשבונות והמעשים המתהווים על ידו, שיהיו רשומים כיאות בפנקס־החסכון, כל יום ומעשיו, כל שנה וחסכונותיה?

,,היכן הרישומים של פנקס חיי? מדוע אני שקוע תמיד בעריכת ובדיקת פנקסי־חשבון של מאות ואלפים, ואילו פנקס־חשבון אחד, שלי, של עצמי, עדיין ריק בלי כל רישומים?

,,שמוני נוטרה את הכרמים – כרמי שלי לא נטרתי...''

מחשבה כזאת קפצה לפתע במוחו של הפנקסן וטרדה אותו מעבודתו.

ובאנחה חרישית מילמלו שפתיו את הכתוב משיר השירים:

,,שמוני נוטרה את הכרמים – כרמי שלי לא נטרתי''.

,,וה' יאספני''

שוכב לו הפעוט בעריסתו, מבעט ברגליו הקטנות, בוכה ומיילל בקולי קולות. הוא חש בבדידותו. אין מי שינדנד עריסתו, יחבקו וינשקו. משתוקק הוא להתרפק בחיק אמו. דמעות בלי קץ זורמות מעיניו הקטנות ומרטיבות את כרו הלבן, את סדין־עריסתו הנקי והצח.

למי הוא בוכה? דמעותיו החמות, על מה הן ניגרות? כלום מרגיש הוא בחסרונן של ידים מלטפות? כלום מצטיירת כבר במחשבתו, במוחו, דמות אמו הנוהה אליו, קלסתר פני אביו המרחמו כרחם אב על בנים?

אך עדיין פעוט הוא, בן חודש ימים בלבד, ושכלו עדיין חסר כל חוש אבחנה.

ובכל־זאת, בגשת אליו האם עם חום אהבתה, תניחהו בחיקה ותניקהו ממתק חלבה, בגפפה את גופו הקטנטן בעדינות – יחדל הילד מלבכות, יפסק זרם דמעותיו, וכיצור חדש ישכב בוטח ורוגע בעריסתו, יביט על סביביו ויפנה מבטיו לדמות אמו הקרובה אליו, יקרטע ברגליו בשמחה וכל כולו מאושר.

כי על כן, מה גדול כוחה של אהבת אם לתינוקה, ומה גדול אושרו של התינוק בעמוד אמו־יולדתו ליד עריסתו...

ויגדל הילד ויהי לנער.

ובגדלו הגדילו גם מאווייו, הרחיבו תשוקותיו. ובראותו לפניו

חפצי־חן, צעצועים נאים שובי־לב, תמונות ססגוניות מרהיבות עין – אזי יתחנן הנער אל אביו, יפציר בו בתחנונים, שימלא רצונו ויקנה לו כמה מהדברים שחמדו עיניו, למען יוכל לספק את תאוותו הילדותית ולהשביע את סקרנותו הרבה.

וכאשר ימלא האב את רצון בנו ויביא לו את הצעצועים כפי שחשקה נפשו – ישק הנער לאביו, יביע לו את כל חום אהבתו והוקרתו ויתרפק עליו בהכרת־תודה עמוקה.

ובהגיע הנער לגיל הבחרות, בעת יפקדהו איזה כאב, או דאגה עמוקה תכרסם בלבו – שוב יפנה אל אביו, ישיח לפניו את מועקת לבו, ישפוך לפניו נפשו. והאב בדבריו האבהיים, החמים והמלבבים, ירגיע את נפש הנער, ירעיף עליו טל של שמחה ואושר, ובאון־עלומים חדש ימשיך הנער את חייו.

כי על כן, אביו עודדו בדבריו, פרש עליו כנפים רחומות ומלטפות, ושוב חזר האושר לשכון בקרבו.

כי זוהי דרך העולם, כך הם חוקי החיים. חיק האם וכנפי האב הם הם עמודי הקיום, המשענת האיתנה לכל רך נולד ולכל נער מתבגר, והם המכניסים אותם למערכת החיים עלי אדמות.

ובתום ימי הילדות, בהיחתם פרק הנערות והבחרות, יבוא השלב השלישי: הבחור יהיה לאיש ברשות עצמו, לחבר חדש בחברה האנושית. הוא יצא ממחיצת אמו, התרחק מאביו. וכבר בימים הראשונים לעצמאותו יתקל בסבלות החיים ומצוקותיהם. הבריאה תתגלה לפניו לפתע כשהיא רבת פליאות ותעלומות, סימני שאלה וחידות, מבוכות והתלבטויות.

פתאום יראה את עצמו מסכן וגלמוד, משוטט בעולמו של הקדוש־ברוך־הוא, יום אחר יום, שבוע אחר שבוע, ללא מטרה ותכלית, בלי טעם של קיום.

וכל החוויות המפתיעות האלה, המאוו־עות הפוקדים אותו בקצב מהיר, כנחשול ים שוצף – מעוררים בו דחף של תהיה וחיפוש, של חקירה ודרישה.

החיים כולם מתגלים לפניו כתעלומה אחת גדולה, מביכה מאד ומדכאת את הנפש.

ויהיה העצב משכן רוחו.

ואיש כזה, אשר תולעת המבוכה כבר מנקרת במוחו, חידת החיים כבר מעיקה על לבו, וכאילו אבד כל תקווה ונחמה בחיים – האם יש בכוחם של אב ואם להרגיע רוחו? התוכל לטיפה חמה של אם לשים קץ לנפתולי מחשבותיו? היוכלו דברי אב רכים לגרש את היאוש מלבו?

הוא נשאר גלמוד ועזוב.

,,כי אבי ואמי עזבוני״.

והנה הגיעה שעה, כאשר הבריק ברק באופל. לאחר ימי תוגה וקדרות, נפתח לפניו, בעזרת השם, חרך קטן בקיר האטום של מבוכותיו ופליאותיו, ובעדו הבקיע לפניו קו אור, כעין שרביט של זוהר. ואחרי ליל עלטה הופיע יום בהיר ורענן, מלא חדווה ואושר.

בבת־ראש גזו ממנו כל השאלות והתבהרו כל הספקות. הכל קרץ אליו בעינים אחרות. הבריאה נתגלתה לפניו בגוונים ברורים, והכל נעשה מובן ומושג לפניו.

חיי אושר ושלווה היו עתה מנת חלקו.

ואותו חרך קטן התרחב משעה לשעה, עד כי נפתח כפתחו של אולם ובעדו שטף ובא כל האור שמילא את העולם.

דרך חייו הוארה כולה. הנעלם הגדול פוענח לפתע. הוא חש התגלות מרוממת, מרחיבה את הדעת ומזככת את החושים.

פקח עיניו וראה, שאיננו גלמוד ונעזב, כי על כל צעד ושעל הוא חוסה בצל כנפי כוח עליון, כביר וקדוש, אשר ,,לית אתר פנוי מיניה״. במקום ליטופי האב והאם התחיל להרגיש בהשראתה של שכינת ה׳, בחינת ,,ורוח אלוקים מרחפת״, והוקל ללבו והיה כאיש חדש.

ומעומק מעמקיו עלו חרש דברי המשורר האלוקי:

,,כי אבי ואמי עזבוני וה׳ יאספני״...

מכתבה של אלמנה

הגיעה השעה שאומַר לך: הלאה ממני! באה שעת הפרידה, בה אחלק לשנים את שני הלבבות, אשר הוצמדו עד כה והיו כאחד.

יודעת אני, שתקבל זאת בשמחה. יוקל לך, כביכול, לנתק הכבלים שהעיקו עליך כל הזמן. תהיה בן־חורין ברשות עצמך, כציפור־דרור חסרת דאגה. תפנה לך לדרכך, אל דרך העקלתון אשר בחרת לך. סוף סוף תשתחרר מ„אבן הנגף״ שעמדה על דרכך כל הזמן, מן האמא בת הדור הישן.

יודעת אני, בקראך מכתב זה, הכתוב בדם לבי, יתרונן לבך בקרבך. אבל חייבת אני לומר לך, שגם אני ארגיש כי פרקתי משא מעיק מעל לבי והשקטתי את סערת רוחי, בהתפרץ מתוכי בזעם ובקצף המלים האלה שאני כותבת לך.

ואני חוזרת עליהן בכל מר לבי:

הלאה ממני!

וכה הם דברי האחרונים אליך:

בהיותך פעוט ורך, טרם שזפו עיניך עולם ומלואו, עמדתי ליד עריסת חייך והערפתי עליך את חום אהבתי, על אף מר גורלי בהילקח ממני אביך ז״ל השמימה.

בהיותך עוד בחיתולך, כאשר כל גופך הקטן, הרופף, היה צמא לעסיס חלבי, שירעיף בו טל חיים – הייתי אני היחידה שהשקיתי אותך בלשד אוני, בחלב אם. ובעת חלית וסבלת מכאוב ויסורים הייתי אני שהאזנתי לבכייך המר, שמעתי הולם לבך הקטן, טיפלתי בך במסירות אמהית, וליד עריסתך עמדתי ושפכתי צקון תפילה לפני ריבון העולמים שירפאך ויחלימך.

במלאת לך שלוש שנים עטפתיך בטלית והובלתיך אל ה„חדר״, ללמוד תורה. הכנסתיך לעולם חדש, עולם של תורה וספרי־קודש. גדלת משנה לשנה. שכלך הצעיר התבגר. הפרשה הראשונה בתורה, „בראשית ברא״, היתה לפניך היסוד לפתרון כל מיני מחשבות ושאלות. את רוח ישראל סבא ואת האמונה בבורא יתברך, האין סוף, נשמת יום יום כאשר ישבת בישיבה ולמדת תורה לשמה. היית בן לתפארת, בן אשר בו התברכו אבות ואמהות. ואני בבדידות אלמנותי, מצאתי בך עידוד, נוחם ונחת.

גדלת וצמחת כזית רענן, והשנים עיטרו אותך בציצי פרחים. ואני

צפנתי אושרי בסגור לבי. תמיד, בשכבי ובקומי, מלמלו שפתי תפילה קצרה:

,,רבונו של עולם, את אושרי אל תפר, את נחת־חיי אל תשבית״.

וכעת אני נאלצת לחרוט בצפורן לבי את המלים:

,,הלאה ממני!״

בחרתי להיות גלמודה, לחיות כערער בערבה ולמות בבוא העת ערירית ועזובה. שישכחו האבות ולא יזכרו עוד האמהות, כי על ברכי נולדת וכי אתה בשר מבשרי ועצם מעצמי.

כי על כן תעית בדרכים עקלקלות. נטשת מסורת אבותיך והלכת לרעות בשדות זרים, לרדוף אחרי ה,,חדש״ ולנהות אחרי ,,רוח הזמן״.

כל תחנוני ובכיותי אליך לא הועילו. התאכזרת אלי. הקשחת את לבך כאבן ולא נגעו לך יסורי־נפשי וצערי העמוק. אתה בשלך: ,,אנחנו חיים בעולם חדש! מתרחקים אנו מן הישן״.

וכך יום יום מצצת ממני את דם התמצית. חרשת קמטים עמוקים בפני. זרעת תלמי שיבה בשערותי, והקפצת עלי זיקנה בטרם עת.

אתמול, היום האחרון לפני כתיבת מכתבי זה, פניתי אליך עוד פעם אחת בעינים דומעות ובלב מתמוגג מצער, בנסיון אחרון להשפיע עליך שתבטיח לי לפחות לומר אחרי קדיש אחרי מותי. ואז ענית לי בלבך הנחוש ובלי שמץ חמלה:

,,לא! לא אגיד קדיש!״

נשארתי כמאובנת. בכיתי, נאנחתי, התייפחתי במר לבי, אך לבך האכזר לא נע ולא זע. כאילו אינך חייב לי עוד מאומה בעד כל העמל שהשקעתי בגידולך מיום לידתך.

ובכן, לא ארצה עוד לראות פניך. הגיעה השעה לומר לך כלה ונחרצה:

,,הלאה ממני! שוב אינך בני, ואני איננו אמך! הלאה ממני, אכזר, הלאה ממני!״

*

את המכתב הזה מצאתי בבית אשה אלמנה עלובה, שכתבה לבנה הסורר, ימים אחדים לפני מותה.

השכלה

פגשתיו באחד הרחובות ההומים של הכרך הגדול וורשה. הוא התהלך כסהרורי בין העוברים־ושבים, כשהוא מהורהר ופזור־נפש. פניו המגושמים היו אדומים ורטובים מזיעה. מלבושיו היו מרושלים ומרובבים. ניכר היה בהם שבגדי־עבודה הם. ידיו המיובלות והשחורות העידו עליו שהוא עובד עבודה גופנית.

עכבתיו לרגע בתוך המולת הכרך, הושטתי לו יד לשלום ושאלתיו:

,,מה נשמע אצלך, יעקב? לאן אתה רץ בשעה כזאת?''

הוא נעצר, הסתכל בי בעינים משתאות ושאל:

,,מי אתה? פניך מוכרים לי, אבל שכחתי''.

,,האינך זוכר אותי? הלא שנינו ישבנו על ספסל אחד בישיבה, למדנו שם יחד במשך שנים. אמור נא לי, יעקב, מה עם האידיאות שלך, עם הזיות העתיד שרקמת לך אז בישבך על ספסל הישיבה? האם אי אלו מהן התגשמו?''

בעיניו נדלק אור, כמי שנזכר בנשכחות:

,,אה, הלא אתה חברי מהישיבה! שנים על שנים כבר חלפו מאז, יקירי, ולא פיללתי כלל לפגוש אותך כאן באמצע הכרך. ומה המצב אצלך? האם נשארת בתומתך? העדיין אתה יהודי ככל היהודים מהדור הישן, ואורח־חייהם ומנהגיהם עדיין הם נר לרגליך?''

,,כן, חביבי, כן''.

הוא שתק רגע ואני הוספתי לשאול אותו?

,,ובכן, מה בדבר האידיאות שלך, האם נתגשמו?''

,,סליחה, יקירי, אני ממהר לעבודה''.

,,במה אתה עוסק?''

,,אני תופר נעליים בבית־חרושת גדול''.

,,ומה הן השקפותיך?''

,,אני סוציאליסט נלהב''.

,,ומה בדבר השכלה? לתעודת בגרות, או לתואר דוקטור, הגעת?''

,,סלח לי מאד, ידידי, אני ממהר. נוכל לדבר אחרי העבודה''.

,,מהי משכורתך השבועית?''

,,בהתאם לדרגת השכר של לשכת העבודה''.

,,והחיים בכרך איך הם?''

,,טובים ויפים''.

,,בכל־זאת, סלח לי שאני שואל שוב, אבל במה השתלמת? שפת המדינה יודע אתה? שפות זרות רכשת? למדת באוניברסיטה? מה היה לכל החלומות היפים מימי הנוער?''

,,סליחה, אני אץ לדרכי...''

נתן לי שלום ונעלם חיש־מהר בהמון הסואן.

*

פגישה זו הפתיעתני מאד. במשך שנים רבות היינו חברים, ניהלנו שיחות ממושכות, יחד היינו ערים בלילות־משמר בישיבה, היינו לנים באותו חדר וישבנו על אותו ספסל בישיבה. נימים של אהבה ורעות קשרו אותנו. עד שאירע מה שאירע, כאשר באחד הלילות, ממש באמצע לימוד התורה, הפסיקני חברי ואמר לי כדברים האלה:

,,דע, חברי היקר, כי בעוד ימים אחדים אני עוזב את הישיבה. אני נוסע לוורשה, להשתלם בלימודים כלליים. רוצה אני להגיע לאיזו מטרה בחיים, להיות מלומד, דוקטור, בעל השכלה גבוהה. אתמסר לזה בכל חשקי. קבלתי מכתב המלצה למנהל גימנסיה בוורשה, וגם הצלחתי לסדר לי איכסון מתאים. החלטה זו גמלה בלבי בזמן האחרון''.

,,אבל, יעקב!'' נדהמתי, ,,היצאת מדעתך? האמנם תניח חיי עולם ותלך לעסוק בחיי שעה? האמנם תניף גרזן על כל ימי עלומיך הטהורים ותנתץ אותם לרסיסים? היכן ההגיון? היכן דעתך הצלולה?''

,,החלטתי נחושה. אני עושה זאת בהתאם לרוח הזמן. רבים מבני עיירתי הלכו בדרך זו''.

אותו לילה התארך עלי כאורך הגלות. שוחחתי אתו רבות. הוכחתי אותו על כוונתו ללכת בדרך המסוכנת הזאת, על נעוריו הרעננים שיירדו לטמיון. כמו כן השתדלתי לפקוח עיניו, שיתנער מן החלום שהוא רוקם לו. אל ישלה את עצמו, כי בוורשה כבר מחכים לו ומכינים עבורו אכסניה, אש״ל, הוצאות לימודים וכיוצא בזה. כל זה אינו אלא פיתוי היצר. עדיין פתוחה לפניו הדרך לחזור למוטב ולשפר מעשיו.

אך לשוא. איזה כוח זר השתלט עליו ולא הניחו לראות נכוחה. הוא התעקש ועמד בשלו.

באותו שבוע נפוצה בישיבה הידיעה, שיעקב השקדן נכווה בפושרין, עזב את הישיבה ונסע לוורשה, לרכוש לו ,,השכלה״.

כנראה שדרכו לא הצליחה, וסופו שנעשה תופר נעליים בבית־חרושת גדול בוורשה.

עולמם של חז"ל

שְׁנֵי בַּצּוֹרֶת

רבי פתח אוצרות, בשני בצורת, אמר: יכנסו בעלי מקרא, בעלי משנה, בעלי גמרא, בעלי הלכה, בעלי הגדה, אבל עמי הארץ אל ייכנסו. דחק רבי יונתן בן עמרם ונכנס. אמר לו: רבי פרנסנו. אמר לו: בני, קרית? אמר לו: לאו. שנית? אמר לו: לאו – אם כן במה אפרנסך? אמר לו: פרנסנו ככלב וכעורב. פרנסיה – בחר דנפק. יתיב רבי וקא מצטער ואמר: אוי לי שנתתי פתי לעם הארץ. אמר לפניו רבי שמעון בר רבי: שמא יונתן בן עמרם תלמידך הוא, שאינו יודע ליהנות מכבוד תורה מימיו. בדק ואשכח. אמר רבי: יכנסו הכול.

(על פי אגדת חז"ל)

שְׁנֵי בַּצּוֹרֶת, כָּבֵד הָרָעָב,
אֲנָשִׁים נָשִׁים וְטַף
בּוֹכִים מָרָה בְּקוֹל:
"אֵי לֶחֶם לֶאֱכוֹל?
מָתַי, אֵ־ל בּוֹרֵא תֵּבֵל,
יִתַּמּוּ שְׁנֵי הַבַּצּוֹרֶת וְהַסֵּבֶל.
מָתַי, אֱלֹקִים צְבָאוֹת,
תַּעֲשֶׂה נִסִּים וְנִפְלָאוֹת?"

*

אָז, בְּאוֹתָם הַיָּמִים,
חַי רַבִּי, צַדִּיק תָּמִים,
עָשִׁיר מֻפְלָג, תַּנָּא אֱלֹקִי,
רַבֵּנוּ יְהוּדָה הַנָּשִׂיא.

פָּתַח אוֹצָרוֹת מְלֵאִי בָּר
וְכָךְ הִכְרִיז וְאָמַר:
"מִי אֲשֶׁר בְּחַיָּיו קָרָא,
אוֹ שָׁנָה וְלָמַד גְּמָרָא,
וְלוּ גַּם פָּסוּק אֶחָד,
עִם מְעַט בְּאוּר וּפְשַׁט –
יָבֹא וְיֹאכַל לֶחֶם רַב,
לְהַשְׁבִּיעַ נַפְשׁוֹ, לִשְׁבּוֹר רָעָב.
וְאוּלָם, מִי שֶׁלֹּא לָמַד
וְתוֹרָה לֹא חָמַד,
וְגָדַל עַם־הָאָרֶץ וּבוּר,
אֵלַי אַל יָסוּר,
אַל יִכָּנֵס לְאוֹצָרוֹתַי
כִּי לֹא יְקַבֵּל מְאוּם מִיָּדַי".

אֲנָשִׁים לָרוֹב, זְקֵן וְנַעַר,
נִדְחֲפוּ, צָבְאוּ עַל הַשַּׁעַר.
וּבַצַּד, כֻּלּוֹ קוֹרֵן אוֹר,
עוֹמֵד רַבִּי הַקָּדוֹשׁ וְהַטָּהוֹר,
פּוֹנֶה לְכָל נִכְנָס וּבָא
וְשׁוֹאֵל אוֹתוֹ בְּחִבָּה:
״לָמַדְתָּ, בְּנִי, תּוֹרָה?
שָׁנִיתָ, אוֹ הָגִיתָ בְּגְמָרָא?״
וְהָיוּ הַכֹּל עוֹנִים לוֹ
וְכָל אֶחָד הִנְעִים בְּקוֹלוֹ
וְקָרָא לְפָנָיו בַּתּוֹרָה,
מִי בְּמִשְׁנָה וּמִי בִּגְמָרָא.
וְהָיוּ בֵּינֵיהֶם גַּם
הֲדְיוֹטוֹת פְּשׁוּטֵי־עָם,
שֶׁקָּרְאוּ פְּסוּקִים כַּמָּה,
אוֹ סְתָם פָּסוּק בְּעָלְמָא.
כָּךְ עָבְרוּ בַּהֲמוֹנֵיהֶם,
וְדִבְרֵי תוֹרָה עַל שִׂפְתֵיהֶם,
וְהוּא פָּתַח לָהֶם אוֹצְרוֹתָיו,
לְהַאֲכִילָם, לְשִׂבּוֹר הָרָעָב.

*

אַךְ רְאֵה זֶה פֶּלֶא,
בֵּין כָּל הָאֲנָשִׁים הָאֵלֶּה,
נִדְחַף אֶחָד, גָּבוֹהַּ וּמְבֹהָל,
גּוּפוֹ צָנוּם, רָזֶה וָדַל,
וּבְהַגִּיעוֹ אֶל הַשַּׁעַר
נִשְׁתַּתֵּק דֹּם כִּכְסִיל וָבַעַר,
וְדָבָר לֹא עָנָה,
כְּמִי שֶׁלֹּא קָרָא וְלֹא שָׁנָה.
רַבִּי הַקָּדוֹשׁ, בְּצַעַר וְחֶמְלָה,
פָּנָה אֵלָיו בִּשְׁאֵלָה:
״הֲלָמַדְתָּ פַּעַם, אָנָא אֱמֹר?
אַל תֵּבוֹשׁ, נַסֵּה נָא לִזְכּוֹר״.
״לֹא, רַבִּי, לֹא לָמַדְתִּי,
לֹא שָׁנִיתִי, לֹא קָרָאתִי.
בּוּר אָנֹכִי, לְמַרְבֵּה הַצַּעַר,
עַם־הָאָרֶץ, רֵיק וָבַעַר.
אֲבָל לְלֶחֶם אֲנִי רָעֵב,
פַּרְנְסֵנִי נָא כְּכֶלֶב וּכְעוֹרֵב״.
כָּךְ הָלָה הִתְחַנֵּן, בְּקֹשׁ מְאֹד,
הִפְצִיר עוֹד וְעוֹד,
וּבָכָה מֵקֶרֶב לֵב:
״פַּרְנְסֵנִי כְּכֶלֶב וּכְעוֹרֵב״.

*

״לְהִתְאַכְזֵר?״ – רַבִּי שָׁאַל.
״אוֹ לְרַחֵם?״ – הַסֵּס וְשָׁקַל.
הַאֻפְשָׁר כָּךְ לְהַקְשׁוֹת הַלֵּב,
לְהִתְעַלֵּם מֵאָדָם רָעֵב?
וְאִם אֲפִילוּ הוּא בּוּר
וְעַם־הָאָרֶץ גָּמוּר,

הַאֻפְשָׁר לֶאֱטֹם אֹזֶן מִשְׁמוֹעַ
שַׁוְעַת אָדָם נוֹטֶה לִגְוֹעַ?
הֲלֹא בּוֹרֵא עֶלְיוֹן
מַמְצִיא טֶרֶף וּמָזוֹן
גַּם לְכֶלֶב וְעוֹרֵב,
וְאֵנִי לְאָדָם אֶמְלָל אֶסְרַב?...
מִיָּד פָּתַח רַבִּי אוֹצָרוֹ
וְנָתַן לוֹ דֵּי מַחְסוֹרוֹ.
לְאַחַר שֶׁיָּצָא הָאוֹרֵחַ מֵהֵר
יָשַׁב רַבִּי וְהִצְטָעֵר:
"אוֹי לִי מֶה עָשִׂיתִי,
לְעַם־הָאָרֶץ נָתַתִּי פִּתִּי!
הֲמֻתָּר לָחוּשׁ וְלַחֲמוֹל
עַל אָדָם פּוֹרֵק עוֹל,
אֲשֶׁר כָּל חַיָּיו הֶמָּה
חַיִּים שֶׁל בְּהֵמָה?
אוֹי לִי, מֶה עָשִׂיתִי,
לְעַם־הָאָרֶץ נָתַתִּי פִּתִּי".

*

עָמַד בְּנוֹ רַבִּי שִׁמְעוֹן,
מָלֵא רַחֲמִים כְּרִימוֹן,
תִּנָּא גָּדוֹל, כַּבִּיר בְּרוּחוֹ,
פָּנָה לְאָבִיו וְשָׂח שִׂיחוֹ:
"אַל נָא, אָבִי, תִּצְטָעֵר,
הִתְעוֹדֵד נָא, פָּנֶיךָ הָאֵר.
שֶׁמָּא תַּלְמִידְךָ הוּא הַתָּם
יוֹנָתָן בֶּן עַמְרָם,
שֶׁכָּל יָמָיו הוּא נִזְהָר בְּמוֹרָא,
לֹא לֵהָנוֹת מִכְּבוֹד תּוֹרָה.
הָאוֹמֵר שֶׁתָּמִיד כְּדַאי
לַעֲבוֹד הַבּוֹרֵא לְלֹא תְּנַאי,
לִהְיוֹת בַּתּוֹרָה עָמֵל
לֹא עַל־מְנָת פְּרַס לְקַבֵּל.
אֵין סָפֵק, אַבָּא, שֶׁזֶּה הוּא
אֲשֶׁר הִתְחַפֵּשׂ לְבַל יַכִּירוּהוּ.
וּבְכֵן, אָבִי, תָּנוּחַ דַּעְתְּךָ,
לְתַלְמִיד־חָכָם נָתַתָּ פִּתְּךָ".

*

מִיָּד הִתְעוֹדֵד רַבִּי הַקָּדוֹשׁ,
שָׁלַח לְבִדּוֹק, לַחֲקוֹר וְלִדְרוֹשׁ,
וּמֵהֵר גִּלָּה כִּי אָמְנָם נָכוֹן
כְּדִבְרֵי בְנוֹ רַבִּי שִׁמְעוֹן,
כִּי בֶּאֱמֶת אֶת הַלֶּחֶם נָתַן
לְתַלְמִידוֹ, בֶּן עַמְרָם, יוֹנָתָן.
אָז עָמַד רַבִּי וְהִכְרִיז בְּקוֹל:
"בֹּאוּ וְיָבֹנְסוּ הַכֹּל!"
וּמֵאוֹתוֹ יוֹם אוֹצְרוֹתָיו פָּתַח,
לְכָל רָעֵב וְנִצְרָךְ...

נָזִיר לֵאלֹקִים
(אידיליה)

אמר רבי שמעון הצדיק: מימי לא אכלתי אשם נזיר טמא אלא אחד. פעם אחת בא אדם אחד נזיר מן הדרום וראיתיו שהוא יפה עינים וטוב רואי, וקווצותיו סדורות לו תלתלים. אמרתי לו: בני, מה ראית להשחית את שערך זה הנאה? אמר לי: רועה הייתי לאבא בעיר, הלכתי למלאת מים מן המעין ונסתכלתי בבבואה שלי ופחז עלי יצרי ובקש להטרידני מן העולם. אמרתי לו: רשע, למה אתה מתגאה בעולם שאינו שלך, במי שעתיד להיות רימה ותולעה. העבודה, שאגלתם לשמים. מיד עמדתי ונשקתיו על ראשו. אמרתי לו: בני, כמותך ירבו נזרי נזירות בישראל. עליך הכתוב אומר: איש כי יפליא לנדור נדר נזיר להזיר לה׳.

(נדרים ט׳ ע״ב)

הַשֹּׂדֶה רְחַב־יָדַיִם, הַשְּׁבָלִים – פָּז.
שָׁמַיִם זַכִּים מֵעַל כִּירְיעוֹת הָאֹהֶל.
דְּשָׁאִים מִשְׁתָּרְעִים מִסָּבִיב,
מוֹרִיקִים בְּהַדְרַת חֵן וָהוֹד.
מֶרְחוֹק מִצְטוֹפְפִים עֲצֵי יַעַר,
שׁוֹפְעִים צֵל עֶרֶב וְצוֹנֵן.
וּמֵעָל, בַּתָּוֶךְ, יוֹקֶדֶת שֶׁמֶשׁ
בְּשִׁפְעַת אוֹר וָזִיו.
מֵעֵבֶר מִזֶּה וּמֵעֵבֶר מִזֶּה
מִזְדַּקְּרִים אֵילָנוֹת רַחֲבֵי־צַמֶּרֶת,
וּמִמַּרְגְּלוֹת הַנּוֹף נִבָּטִים
חַלּוֹנוֹתֶיו הַחֲבִיבִים שֶׁל בֵּית אַבָּא.

גְּדֵיי צֹאן, רַכִּים וַעֲנֻגִּים,
כְּעוֹלִים מִן הָרַחֲצָה.
עֶגְלֵי־בָּקָר חוּמִים, מְשִׁתּוֹבְבִים בַּעֲלִיצוּת.
פָּרוֹת קְשִׁישׁוֹת, שׁוֹפְעוֹת עָטִין,
וְגַם סוּסִים וַחֲמוֹרִים לְמִרְכָּב.
כֻּלָּם יַחַד יִרְעוּ בָּאָחוּ,
יִלַּחֲכוּ בְּתֵאָבוֹן וּבִשְׁקִיקָה
כָּל עֵשֶׂב, כָּל גִּבְעוֹל רַךְ,
מוֹרִיק מוּל תְּכֵלֶת שָׁמַיִם.

*

בְּפִנַּת חֶמֶד, בּוֹאֲכָה הַיַּעַר,
שָׁם הָאֱוִיר כֹּה צוֹנֵן, כֹּה צַח,
וְאוֹרוֹת וּצְלָלִים מְשַׂמְּשִׁים בְּעִרְבּוּבְיָה,
עַל מַצַּע דֶּשֶׁא רַךְ כִּקְטִיפָה
דּוּמָם יוֹשֵׁב לוֹ עוֹמֶד לוֹ, נַעַר
שְׁחוֹר־עֵינַיִם, אֲפוּף חֲלוֹם.
קְלַסְתֵּר פָּנָיו מָלֵא חֵן,
לְחָיָיו – וְרָדִים צָחִים לְהַפְלִיא,
שַׂעֲרוֹתָיו סְדוּרוֹת תַּלְתַּלִּים
וּשְׁתֵּי פֵּאוֹת לוֹ גֶּהָדְרוֹת.

שִׂפְתוֹתָיו – מֶשִׁי, שִׁנָּיו צְחוֹרוֹת,
קוֹמָתוֹ זְקוּפָה, תְּמִירָה,
הִלּוּכוֹ חָבִיב וְנָאֶה
וְכָל כֻּלּוֹ מַחֲמַדִּים.
יוֹם אַחַר יוֹם,
שָׁלוּ וְשַׁאֲנָן, בְּלִי צֵל דְּאָגָה,
מִזְרִיחַת שֶׁמֶשׁ שַׁחֲרִית,
בְּעוֹד פְּנִינֵי הַטַּל עַל הָעֵשֶׂב יַזְהִירוּ,
עַד שָׁעָה מְאוּחֶרֶת בַּלַּיְל הַשָּׁלֵו,
לְבַדּוֹ הִפְלִיג בְּמֶרְחֲבֵי הַנּוֹף
וְרָעָה אֶת צֹאן אָבִיו וּבְקָרוֹ
עַל־פְּנֵי שְׂדוֹת יְהוּדָה.
וּמִיּוֹם לְיוֹם פָּנָיו הִזְדַּהֲרוּ יוֹתֵר,
תַּלְתַּלֵּי רֹאשׁוֹ הִבְהִיקוּ בְּיָפְיָם,
קוֹמָתוֹ פָּרְחָה כַּתָּמָר
וַהֲלִיכוֹתָיו נָעֲמוּ, שׁוֹבְבוּ נְפָשׁוֹת.

*

לֹא הִרְחִיק מִן הַיַּעַר
בְּתוֹךְ הַמֶּרְחָבִים הַמּוֹרִיקִים,
נָהָר קָטָן זָרַם לוֹ מְתוּנוֹת,
הִתְמַשֵּׁךְ, הִתְפַּתֵּל הֵנָּה וָהֵנָּה,
וְגַלָּיו הַכְּסוּפִים, הַזַּכִּים כִּבְדֹלַח,
הִתְרַדְּפוּ בְּחֵן, זָעוּ בְּקַלִּילוּת.
וּמִדֵּי יוֹם לְעֵת הַצָּהֳרַיִם,
בְּהִתְנַגֵּב הַחוֹם וְהַלֵּאוּת,
גָּלְשׁוּ הָעֲדָרִים אֶל הַמַּיִם,
שָׁתוּ לִרְוָיָה, הִשְׁתַּכְשְׁכוּ בַּהֲנָאָה.

וְהָרוֹעֶה עַל שְׂפַת הַנָּהָר
יָשַׁב לוֹ חֲוַרְוַר־חַכְלִילִי,
וְעֵינָיו צוֹפִיּוֹת עַל עֲדָרָיו,
שֶׁלֹּא תִּשְׁטְפֵם שִׁבּוֹלֶת הַמַּיִם.
וְכַעֲבוֹר שְׁעַת הַצָּהֳרַיִם,
בְּהִתְקָרֵב דִּמְדּוּמֵי בֵּין הָעַרְבַּיִם,
מֵהֵר כִּנֵּס כָּל הַצֹּאן וְהַבָּקָר,
סָפַר וּמָנָה, בַּל יֵעָדֵר אֶחָד,
וְחָזַר אֶל מְקוֹם מִרְבַּץ הָעֲדָרִים.

*

וּפַעַם בְּצָהֳרֵי יוֹם נָאֶה,
הָעֲדָרִים הִתְפַּזְּרוּ כֹּה וָכֹה,
רַק הָרוֹעֶה לְבַדּוֹ נִשְׁאַר
לְיַד הַמַּיִם הַצְּלוּלִים שְׁקוּפִים.
הִבִּיט לְתֹמּוֹ וְרָאָה פִּתְאֹם
דְּמוּת אָדָם נִשְׁקֶפֶת לוֹ מִן הַמַּיִם,
יְפֵה עֵינַיִם וְטוֹב רוֹאִי,
וּקְווּצוֹתָיו סְדוּרוֹת לוֹ תַּלְתַּלִּים.
גַּבּוֹתָיו נְטוּיוֹת כְּקֶשֶׁת־חֵן,
לְחָיָיו כְּעֵין הַוֶּרֶד הַזּוֹהֵר,
שְׂפָתָיו – אַרְגָּמָן, שִׁנָּיו צַחוֹת כֶּחָלָב,
וְלִשְׁנֵי צְדָעָיו שְׁתֵּי פֵּאוֹת מְסֻלְסָלוֹת.
וְעוֹד פְּלָאוֹת כָּהֵנָּה וְכָהֵנָּה
רָאָה בַּמַּיִם כִּבְאַסְפַּקְלַרְיָה מְאִירָה.
וּלְפֶתַע מַחֲשָׁבָה הִבְזִיקָה בּוֹ:
הֲלֹא זֶה אֲנִי! זוֹ בָּבוּאָה שֶׁלִּי!
אִם כֵּן לָמָּה זֶה אָנֹכִי

מְכַלֶּה יָמַי וְלֵילוֹתַי בַּצַּאן הָאֵלֶּה?
מַה לִּי עֲדָרִים, מַה לִּי מִרְעֶה?
הֲלֹא כָּל יָפְיִי וְחֵן נְעוּרַי
פֹּה יִתְבַּזְבְּזוּ לָרִיק!
הֲלֹא טוֹב לִי לִנְטוֹשׁ כָּל אֵלֶּה
וּלְבַקֵּשׁ לִי דְּרָכִים אֲחֵרוֹת.
הַיָּפוֹת בִּבְנוֹת יְהוּדָה וְשׁוֹעֵי הָאָרֶץ
יִפְתְּחוּ לְפָנַי אֶת שַׁעֲרֵי הָאוֹשֶׁר,
יְבִיאוּנִי בְּהֵיכְלֵי הַפְּאֵר,
יַשְׁבִּיעוּנִי נֹעַם וְתַעֲנוּגִים,
וּלְבָבוֹת שָׁם יִלְכּוּ שֹׁבִי
אַחֲרֵי תַּלְתַּלֵּי הַנֶּהְדָּרִים...
וְעוֹד כָּהֵנָּה וְכָהֵנָּה הִרְהֵר וְחָשַׁב
עַל זִיו יָפְיוֹ וְרוֹב חוֹסְנוֹ.
עַד אֲשֶׁר לְפֶתַע פָּנָיו חָוְרוּ,
הִבִּיעוּ נֹחַם וּמַכְאוֹב אֵין קֵץ,
וּמֵעֵינָיו כִּשְׁתֵּי מַרְגָּלִיוֹת נָשְׁרוּ
שְׁתֵּי דְּמָעוֹת חַמּוֹת, צוֹרְבוֹת,
וְהוּא זָעַק מַר מְקֹרָב לִבּוֹ:
״רָשָׁע! יֵצֶר־הָרָע בֶּן בְּלִיַּעַל!
מַה לְּךָ מִתְגָּאֶה בַּעֲבוֹדָה־זָרָה שֶׁלְּךָ,
כַּאן, בְּשָׂדֶה שֶׁל טוֹהַר וְזוֹךְ,
בְּעוֹלָם שֶׁאֵינוֹ שֶׁלְּךָ?!
חֵי נַפְשִׁי, אֶת תַּלְתַּלַּי הַיָּפִים
מֵעַל רֹאשִׁי אָסִיר, אֲגַלְּחֵם לַשָּׁמַיִם!״
אַחַר נָדַם, רָגְעָה נַפְשׁוֹ,
וְרֶטֶט קֹדֶשׁ מִלֵּא אֶת לִבּוֹ.
דָּמְמוּ גַּם גַּלֵּי הַנָּהָר,
וּמֵעַל מֶרְחֲבֵי שָׂדֶה וָיַעַר
חֵרַשׁ רָחֲפָה שְׁבוּעַת הָרוֹעֶה
לִהְיוֹת נָזִיר לֵאלֹקִים...

חשון תרצ״א

פּוּר הָמָן

(מֵאַגָּדוֹת חֲז״ל)

בְּלֵב הָמָן בָּעֲרָה מְאֹד,
אֵשׁ הָעֲרִיצוּת, לֶהָבָה וִיקוֹד,
לְהַשְׁמִיד יִשְׂרָאֵל, גְּדוֹל וָטָף.
וַיִּתֵּן לְשַׁמְּשֵׁי פְּקֻדָּה וְצָו,
לְהַתְחִיל בְּגוֹרָל, לִרְאוֹת הַיּוֹם,
לְכַלּוֹת יִשְׂרָאֵל, חַס וְשָׁלוֹם.
וַיַּתְחִילוּ שְׁגִיהֶם, שׁוֹנְאֵי יִשְׂרָאֵל,
בְּשִׂמְחָה וְגַאֲוָה, בְּלֵב צוֹהֵל,
לְהַטִּיל פּוּר, לִבְדֹּק הַיָּמִים,
לְכַלּוֹת יִשְׂרָאֵל הַיָּחִיד בָּעַמִּים.
וַיֹּאמֶר שַׁמְּשֵׁי: נַחְלִיט יַחַד,
הָרִאשׁוֹן בַּשָּׁבוּעַ – בְּלִי פַּחַד.
– לֹא, זַקִירִי – רָטַן הָמָן בִּשְׂפָתַיִם –
בָּרִאשׁוֹן נִבְרְאוּ אֶרֶץ וְשָׁמַיִם.
– נִקְבַּע בַּשֵּׁנִי, לִדְאֹג לָמָּה?
נִצְחוֹנֵנוּ אָז נִשָּׂא בְרָמָה.
– אִי אֶפְשָׁר בַּשֵּׁנִי בַּשָּׁבוּעַ!
בְּאוֹתוֹ יוֹם נִבְרָא הָרָקִיעַ.
– יוֹם שְׁלִישִׁי, זֶהוּ אֵיתָן מוּצָק,
יוֹם מַזָּל – מַטָּרָתֵנוּ תּוּשָׂג.
– מַזָּל לָהֶם בְּאוֹתוֹ הַזְּמָן,
בִּשְׁבִילָם נִבְרָא בָּעֵדֶן גַּן.

– וּבְכֵן הָמָן, תִּשְׁמַע לִי:
הֲכִי מַתְאִים יוֹם רְבִיעִי.
– הַנַּח יַקִּירִי. בְּאוֹתוֹ הַיּוֹם,
שֵׁמֶשׁ וְיָרֵחַ נִבְרְאוּ בָּרוֹם,
גַּם שִׁבְעַת כּוֹכָבִים, וְעוֹד, וְעוֹד,
שְׁנֵים עָשָׂר מַזָּלוֹת.
– יוֹם חֲמִישִׁי נַעֲשָׂה קֵץ וָסוֹף,
זֶה הַיּוֹם בִּשְׁבִילֵנוּ טוֹב.
– לֹא – מִלְּמֵל הָמָן בְּרֹב צַעַר:
הַלְוַיְתָן וְגַם שׁוֹר הַבָּר
נִבְרְאוּ אָז בִּשְׁבִיל אוֹתוֹ הָעָם,
לְסִעוּדָה גְּדוֹלָה, לְתַעֲנוּג וָטַעַם.
– יוֹם שִׁשִּׁי וְנִגְמַר הָעִנְיָן.
אַחֶרֶת יִפָּתֵר כָּל הַבְּנְיָן.
– גַּם אָז – נֶאֱנַח בַּעַל הַגַּאֲוָה –
נִבְרְאוּ בָּעוֹלָם אָדָם וְחַוָּה.
– וּבְכֵן יוֹם שַׁבָּת, תַּם וְנִשְׁלָם,
וְיִהְי מָה! נַחְלִיט פַּעַם.
וַיִּתְאַגַּח הָמָן, וּדְמָעוֹת בָּעֵינַיִם:
לֹא נוֹתְנִים מִן הַשָּׁמַיִם!
יוֹם הַשַּׁבָּת קָדוֹשׁ הוּא מְאֹד,
בֵּינָם לְיוֹצְרָם לְעוֹלָם הוּא אוֹת.
רְגָעִים נָדְמוּ אֵלֶּה הַשָּׁנַיִם,
זָמְמוּ וְחָשְׁבוּ, אַחַת וּשְׁתַּיִם.
מְזִמָּה חֲדָשָׁה גָּגַד עִם הַקֹּדֶשׁ,
לְהַטִּיל פּוּר מֵחֹדֶשׁ לְחֹדֶשׁ.
וַיִּתְחִילוּ בְּנִיסָן, הַגּוֹרָל לִבְדֹּק,
לְאַבֵּד יִשְׂרָאֵל, לְהַשְׁמִיד וְלַהֲרֹג.

– לֹא יִתָּכֵן, כִּי אָז הֵם
מְרִיצִים בְּפֶסַח קָרְבָּן לְהַשֵּׁם.
וְאוּלַי בְּאֵיזֶ? אַף גַּם אוֹתוֹ הַזְּמָן,
בְּלֶכְתָּם בַּמִּדְבָּר, יָרַד לָהֶם הַמָּן.
וּבְכֵן בְּסִינָן – בְּלִי פַּחַד וּמוֹרָא.
אֲבָל גַּם אָז נִתְּנָה לָהֶם תּוֹרָה.
בְּתַמּוּז נִבְקְעוּ חוֹמוֹת יְרוּשָׁלַיִם,
וַחֲזָקָה לְצָרָה שֶׁאֵינָהּ נִשְׁנֵית פַּעֲמַיִם.
גַּם בְּאָב, הֲלֹא יָדוּעַ מִכְּבָר,
חָדְלוּ לָמוּת מֵתֵי הַמִּדְבָּר.
בֶּאֱלוּל הֵם מַצְלִיחִים עַד בְּלִי דַי,
כִּי אָז עָלָה מֹשֶׁה לְהַר סִינַי.
נִגָּשָׁה בְּתִשְׁרֵי. אוּלַי יַצְלִיחוּ הַפּוּרִים –
אֲבָל גַּם אָז לָהֶם יוֹם הַכִּפּוּרִים.
בְּחֶשְׁוָן גַּם כֵּן, בְּחֶשְׁוָן לְבַד,
מִמֵּי הַמַּבּוּל נִצַּל נֹחַ לָעַד.
וּבְכִסְלֵו, הֲלֹא אָז יָדוּעַ מְאֹד,
לִבְנְיַן הַמִּקְדָּשׁ הַשְּׁתַּת הַיְסוֹד.
וְטֵבֵת כְּתַמּוּז עָלָה נְבוּכַדְנֶצַּר לִירוּשָׁלַיִם,
וַחֲזָקָה לְצָרָה שֶׁאֵינָהּ מִשְׁתַּנֵּית כְּפָלַיִם.
בִּשְׁבָט – רֹאשׁ הַשָּׁנָה לָאִילָנוֹת,
וּלְבִכּוּרִים – מֵהֶם מְבִיאִים קָרְבָּנוֹת.
בְּהַזְכִּירָם אֲדָר – נִצְחוּ הָעִינַיִם
שֶׁל צוֹרְרֵי יִשְׂרָאֵל אֵלֶּה הַשָּׁנַיִם.
בְּאוֹתוֹ הַחֹדֶשׁ לֹא מָצְאוּ מְאוּם:
לֹא תוֹרָה וּמִצְוָה, לֹא זְכוּת וְלֹא כְּלוּם.
וַיִּגְמְרוּ אֹמֶר בְּחֹדֶשׁ אֲדָר
לְהַשְׁמִיד יִשְׂרָאֵל מִזָּקֵן וְעַד נַעַר.

כִּי הִצָּלִיחַ הַפּוּר, הַגּוֹרָל עָלָה,
לַעֲשׂוֹת חַס וְשָׁלוֹם מִיִּשְׂרָאֵל כָּלָה.
אָז יָצְאָה בַּת קוֹל מִן הַשָּׁמַיִם:
אַל תִּירְאִי כְּנֶסֶת יִשְׂרָאֵל, בַּת יְרוּשָׁלַיִם,
כִּי תְּשׁוּבָה וּתְפִלָּה עַד מְהֵרָה
מַעֲבִירִין אֶת רֹעַ הַגְּזֵרָה.

שירים

רְטוּטֵי שִׁירָה

בִּרְאוֹתִי שֶׁמֶשׁ בָּרָה זוֹהֶרֶת
מְהַלֶּכֶת עַל פְּנֵי רָקִיעַ תָּכֵל, נָאֶה –
מַה פֵּשֶׁר אוֹתָהּ תְּחוּשָׁה נֶהֱדֶרֶת
הַמְּמַלְאָה אָז אֶת לִבִּי הַגּוֹאֶה?

בְּנָשְׁמִי אֲוִיר לֵיל קַיִץ בָּהִיר,
רָווּי דְּמָמַת רָזִים וְתַעֲלוּמָה –
מַהוּ הָעֶרְגּוֹן אָז יַסְעִיר
אֶת נַפְשִׁי הַצְּמֵאָה, הָעֲגוּמָה?

בְּהַרְקִיעַ דִּמְיוֹנִי אֶל מֶרְחָקִים,
מוּל לְבָנָה חִוֶּרֶת, דּוּמָם רוֹמְזָה –
מָה הֵמָּה הַגַּלִּים בִּי מְפַכִּים,
וּמְטַלְטְלִים אוֹתִי טַלְטֵלָה עַזָּה?

בְּעֵת אֶשְׁפּוֹךְ שִׂיחִי וּתְפִלָּתִי,
וּבְעֵת אַנְעִים לִי אֶת שִׁירָי –
מָה הֵמָּה הַפִּרְכּוּסִים בְּנִשְׁמָתִי
שֶׁפּוֹרְטִים אָז עַל מֵיתָרָי?

בֹּא וַאֲגַלֶּה לְךָ סוֹד כִּסּוּפֶיךָ,
הַמְּלֵאִים גַּם שִׂמְחָה גַּם יָגוֹן –
אֵלֶּה הֵם רְטוּטֵי שִׁירָה שֶׁבִּלְבָבְךָ,
רְסִיסֵי נֶצַח שֶׁאָצַל לְךָ אֵ־ל עֶלְיוֹן.

בִּצְבָת לְבָטִים

כְּבָר נָגְעָה אֵלַי תְּחוּשָׁתוֹ,
נָשַׁךְ אֶת לִבִּי בְּשִׁנָּיו הַצוֹנְנוֹת.
כָּל רוּחַ תּוּגָה הַמְנַשֶּׁבֶת בַּנֶּפֶשׁ,
כָּל מַשַּׁב דְּוַי מֵעִיב וּמַקְדִּיר –
כְּבָר הִכְרִיעוּ אֶת חֶדְוַת חַיַּי.

כְּבָר נָגְעָה אֵלַי תְּחוּשָׁתוֹ
בְּצִפֹּרְנָיו הַנְּעָצוֹת בְּמֹחַ עַצְמוֹתַי.
כָּל אוּשַׁת עֶלֶה נוֹבֵל רְפֵה־אוֹנִים,
כָּל רֶטֶט שֶׁל פֶּרַח מְפַרְפֵּר בִּגְסִיסָתוֹ –
כְּבָר הִשְׁבִּיתוּ אֶת חֲלוֹם אֲבִיבִי.

כְּבָר נָגְעָה אֵלַי תְּחוּשָׁתוֹ
בְּכַנְפֵי מַלְאַךְ־הַמָּוֶת מְנוֹפְפוֹת עַל חַיַּי.
כְּתֹם הֶעָנָן הַסָּפוּג אָדֹם שְׁקִיעָה
וְכָל קַו־פָּנִים הָאָפוּף כְּמִישַׁת סְתָו –
כְּבָר חִלְחֵל לְתוֹכִי אֶת סְתָו הַחַיִּים...

בְּגַלֵּי הַחַיִּים

פּוֹעֲמִים הַחַיִּים בְּעוֹרְקֶיךָ,
וְדָמֶיךָ מְלֵאִים עֲרְגוֹנוֹת.
הֲתָחוּשׁ בְּךָ אֶת הַהִתְפַּעֲמוּת,
הֲתַרְגִּישׁ כָּל זִיעַ וּפִרְפּוּר לֵב?
בִּרְגָעֶיךָ מוּעָבֵי־הַצֵּל קוֹל קוֹרֵא לְךָ,
קוֹל אָפוּף סוֹד נִשְׁגָּב,
הֲתֵדַע כִּי פִּתְרוֹנוֹ הַיָּחִיד
בַּמִּלָּה הָאַחַת וְהַנִּצְחִית: אֱלֹקִים?
וְעַל כָּל אֵלֶּה לֹא תִתֵּן דַּעְתְּךָ
וְתִשְׂחֶף אַט אַט עִם גַּלֵּי הַחַיִּים...
הֲטֶרֶם תֵּדַע כִּי בְּדִמְעוֹת תַּמְרוּרִים
סוֹפְךָ לַעֲמוֹד וְלִרְעוֹד עַל שְׂפַת יָם הַחַיִּים...

בְּעֲצֶבֶת הַלַּיְלָה

נוֹצְצִים וְקוֹרְצִים כּוֹכְבֵי מָרוֹם,
אֵילָנוֹת, דְּשָׁאִים, לוֹחֲשִׁים סוֹד.
נָמָה, נִרְדֶּמֶת, שְׁקוּעָה בַּחֲלוֹם,
הַבְּרִיאָה כֻּלָּהּ, אֲפוּפַת הַהוֹד.

אִי שָׁם, בֵּין עֵצִים עֲבֹתִים,
מָקוֹם שָׁם עֲצֶבֶת הַלַּיְל נְסוּכָה,
גַּלְמוּד מְהַלֵּךְ אִישׁ־נְדוּדִים,
נִכְסָף לְאוֹשֶׁר, עוֹרֵג לִמְעַט שִׂמְחָה.

הֵיכָן טָמוּן אֹשֶׁרוֹ, הֵיכָן נִגְנָז?
בַּמֶּה נִשְׁמָתוֹ הַגַּלְמוּדָה תֶּהֱגֶה?
הֲחוֹלֵם הוּא לְהַפְלִיג בְּעוֹלָמוֹת רָז,
לִתְעוֹת בְּמִסְתְּרֵי הַלַּיְלָה הַנּוּגֶה?

אַדִּיר כָּל חֻפְצוֹ לְהִדָּבֵק
אֶל נֵצַח הַהוֹד שֶׁל יוֹצֵר כֹּל.
רוֹצֶה הוּא בְּכָל נִשְׁמָתוֹ לְהִתְרַפֵּק
בְּחֵיק הַשְּׁכִינָה שֶׁל הַכֹּל־יָכוֹל...

גַּם כִּי אֵצְלוֹל

גם כי אלך בגיא צלמות
לא אירע רע.
(תהלים כג, ד)

גַּם כִּי אֵצְלוֹל בְּנִבְכֵי תְהוֹמוֹת,
אֵלֵךְ בְּגֵיא צַלְמָוֶת נוֹרָא,
וְאֶת מִשְׁכָּבִי אַמְסֶה בִּדְמָעוֹת –
לֹא אִירָא רָע, לֹא אִירָא!

גַּם כִּי אָנוּד וְאֶתַּע
בֵּין נַחְשׁוֹלֵי יָם וְקֶטֶב מְרִירִי,
לֹא אִירָא, פַּחַד לֹא אֵדָע,
כִּי אַתָּה עִמָּדִי, אֵיֶנִּי עֲרִירִי.

וְגַם אִם רוּחוֹת סַעַר וְסוּפָה
יִרְגְּזוּ עָלַי, יֵהֵמוּ לְהַפְחִידִי,
לֹא תִרְעַד נַפְשִׁי הַנִּכְסָפָה,
כִּי אַתָּה, אֵלִּקִי, עִמָּדִי!

לַפֶּתַח חַטָּאת רוֹבֵץ

בֵּין הוֹד הַנְּגוֹהוֹת הַחוֹפֵף מָרוֹם,
וּבֵין תִּפְאֶרֶת הָאֵ־ל הַמְבַצְבֵּצֶת מִן הַיְקוּם,
מִכָּל פֶּרַח יָפֶה, מִכָּל רֶטֶט שֶׁל עֵשֶׂב –
אַךְ אֶחָד הִנֵּהוּ הַמְזַהֲמָם וּמַכְתִּימָם:
הַחֵטְא...

בֵּין כָּל כּוֹכְבֵי־הַפַּז הַשָּׁטִים מִמַּעַל,
בֵּין שְׁחָקִים הַמִּתְעַצְּמִים לְאֵין־סוֹף,
וּבֵין רִבּוֹאֵי רִבּוֹאוֹת בְּרוּאִים וְיצוּרִים,
אַךְ אֶחָד הִנֵּהוּ הַמִּתְנַשֵּׂא עַל כֻּלָּם:
הָאָדָם...

וְשׁוֹכֵחַ הָאָדָם בְּחִיר־הַיְצוּרִים
לְלַבֵּן, לְטַהֵר כִּתְמֵי הַבְּרִיאָה,
לְהִתְמַזֵּג בְּטָהֳרָתָהּ, לִהְיוֹת אֵבֶר מֵאֲבָרֶיהָ,
לְהִדָּבֵק תָּמִיד בְּחֵיק הָאֵין־סוֹף –
הָאָדָם הַחוֹטֵא...

לֵב הָעָם הַיְהוּדִי

קוֹלוֹת אַדִּירִים רָעֲמוּ,
אֶת הָעוֹלָם הֶחֱרִישׁוּ,
וּצְלִילֵי שִׂמְחָה שֶׁל צָעִיר וְזָקֵן
צָדוּ נְשָׁמוֹת, שָׁבוּ לְבָבוֹת.

דְּמָעוֹת אוֹשֶׁר וָגִיל,
שֶׁל הִתְלַהֲבוּת וְהִתְעַלּוּת,
זָלְגוּ מֵעֵינַיִם מְשׁוּלְהָבוֹת,
פִּעְפְּעוּ בְּלִבָּבוֹת נִסְעָרִים.

קְרִיאַת הַיָּדַד נִלְבֶּבֶת
הִדְהֲדָה לְמֶרְחַקֵּי מֶרְחַקִּים,
פִּזְרָה עֲנָנֵי עַצְבוּת
הֵאִירָה מַחֲשַׁכִּים קוֹדְרִים.

זְרוֹעַ אֶל שֶׁכֶם הוּרְמָה,
לֵב אֶל לֵב נִצְטַמֵּד,
וְהַקּוֹל הַקּוֹרֵא נִשָּׂא לְמֶרְחוֹק:
הִנֵּה! אֶל קַו־הַתּוֹרָה שֶׁלָּכֶם שֶׁלָּנוּ!

לְבָבוֹת רָטְטוּ בְּשִׂמְחָה וָאוֹשֶׁר,
נִימִים פִּרְכְּסוּ בְּרֶגֶשׁ נַעֲלֶה,
וְהַכֹּל הִתְלַכֵּד לְלֵב אֶחָד רוֹעֵם,
הַלֵּב שֶׁל הָעָם הַיְהוּדִי...

שַׁבָּת יוֹצֵאת

נְשָׁמָה גוֹנַעַת שֶׁל שַׁבָּת יוֹצֵאת,
קְחִי אֶת לִבִּי בִּשְׁבִי כְּנָפַיִךְ.
רִגְעֵי־קֹדֶשׁ שֶׁל שַׁבָּת־בֵּין־הַשְּׁמָשׁוֹת,
לִפְתוּ אוֹתִי בִּצְבַת סוֹדוֹתֵיכֶם;
וְשָׁם, בְּעוֹלָמוֹת שֶׁל אֵין־סוֹף –
יַחְדָּו נִרְחַף לָנֶצַח, לָנֶצַח.
בַּאֲשֶׁר תִּמְצְאוּ לָכֶם מָקוֹם,
אִתְּכֶם אֶמְצָא גַּם לִי מָנוֹחַ –
לִשְׁזוֹר חֲלוֹמוֹת שֶׁל שַׁלְוַת־קֹדֶשׁ,
לְצִלְילֵי־עוּגַבְכֶם הָעֲרֵבִים,
לְנָעִימוֹת שִׁירֵיכֶם, שִׁירַת הַנֶּצַח...

סוֹד הַהֲוָיָה

לְבַדִּי נִשְׁאַרְתִּי עֲלֵי שְׁדֵמָה,
עֵצִים בַּלָּאט לָחֲשׁוּ תְּפִלּוֹת
רָזֵי לֵיל יָרֵחַ.

אָזְנִי הִרְהַפְתִּי אֵלֵי לָיִל,
שִׁירַת הַיְקוּם מִשְׁתַּפֶּכֶת דּוּמְיָה,
סוֹד הַהֲוָיָה.

אֲנִי יוֹדֵעַ: הִנְנִי בָּשָׂר וָדָם

נוּד, עֵשֶׂב, טַלְטֵל עַצְמְךָ!
הָפֵק, אֵילָן, בְּנַעֲנוּעֵי הַבֹּקֶר שֶׁלְּךָ
תְּפִלָּה נִלְבֶּבֶת, שִׁיר תְּהִלָּה,
וְהַבְקִיעוּ אִתִּי בְּכֹחַ טָהֳרָתְכֶם
בְּעָצְמַת חַפּוּתְכֶם,
לְמָקוֹם שָׁם תְּפִלּוֹתֵיכֶם הָאִלְמוֹת
מִתְמַשְׁכוֹת מִתַּחַת לָאַדְמִימוּת הַלּוֹהֶטֶת
שֶׁל שֶׁמֶשׁ בֹּקֶר ———

אֲנִי יוֹדֵעַ: אַתְּ מְדוֹבֶבֶת אֵלַי, הַבְּרִיאָה.
סַלְעֵי־מָגוֹר מִזְדַּקְּרִים עַל גַּבֵּךְ,
הָרֵי־נַעַשׁ מִתְרַפְּקִים בְּחֵיקֵךְ.
אַתְּ נוֹשֵׂאת בְּקִרְבֵּךְ אֶל לֵב הָעוֹלָם
וּבָךְ וּמִסְּבִיבֵךְ רָקוּם וְשָׁזוּר
סוֹד־הַפְּלָאוֹת הַמְּרַתֵּק אוֹתָךְ אֵלָיו
בְּכַבְלֵי חֶדְוָה.
אֲנִי יוֹדֵעַ: הִנְנִי לֵב אָדָם, לֵב בָּשָׂר־וָדָם,
לֵב רוֹטֵט, שׁוֹתֵת דָּם,
לֵב רָתוּם בְּמֵיתָרֵי־נִימִים
הַמּוֹבִילִנִי בִּפְתוּיֵי הַמּוּלַת־הַחַיִּים.
וַאֲנִי, מְעֻטָּף בִּלְבוּשׁ אֲכִילָה וּשְׁתִיָּה,
רָקוּם גִּידִים הֲלוּמֵי דָּם שֶׁל תַּאֲוָה וְקִנְאָה.
אֲנִי יוֹדֵעַ: הִנְנִי אָדָם...

דּוֹמִי, בְּרִיאָה, אֶסְתַּתֵּר בְּקִרְבֵּךְ,
אֶת לִבִּי אֲכַסֶּה בְּרִכְסֵי הָרִיךְ הַשַּׁגִיאִים.
אֶת הָאָדָם שֶׁבִּי אַשְׁקִיעַ בְּתְהוֹם יַמַּיִךְ
לְבַל יִרְאֵנִי עוֹד אִישׁ,
וְנוּעִי הִתְנוֹדְדִי בְּסִירַת הָאֵינְסוֹף
וּשְׁאִי עִמָּךְ תְּפִלָּה דַלָּה וְגַלְמוּדָה
שֶׁל לֵב אָדָם מִתְכַּוֵּץ,
קָבוּר בְּמַעֲמַקֵּי רִכְסֵי הָרִיךְ.

הַכְּמִיהוֹת בִּי הוֹמוֹת

נוֹבְעוֹת לְאֵין שִׁעוּר מִלִּבִּי,
דְּמָעוֹת רוֹתְחוֹת, חַמּוֹת.
הֲתֵדְעוּ מַהוּ שֶׁתּוֹסֵס בִּי?
מַהֵן הַכְּמִיהוֹת בִּי הוֹמוֹת?

סוֹעֲרִים בִּי רַעְיוֹנוֹתַי
וְאַנְחוֹתַי בְּקִרְבִּי כַּסּוּפָה.
הֲתֵדְעוּ סוֹד עֶרְגוֹנוֹתַי
וּפִרְפּוּרֵי נִשְׁמָתִי הָעֲלוּפָה.

לִפְעָמִים בְּהִיוֹתִי לְבַדִּי,
חֶרֶשׁ מִלִּבִּי פּוֹרֵץ הַכְּאֵב.
הֲתֵדְעוּ מַה סּוֹד בְּכְיָתִי
וְרָז יְגוֹנִי הַשּׁוֹכֵן בַּלֵּב?

אֲנִי שׁוֹפֵעַ דֶּמַע וַאֲנָחוֹת,
כִּי נוֹתַרְתִּי גַּלְמוּד וּבוֹדֵד.
לֹא עוֹד אָח וְאָחוֹת.
אֵיךְ לִי מְנַחֵם וּמְעוֹדֵד.

יְגוֹנִי בּוֹכֶה בְּקִרְבִּי,
כִּי כָּל הָעוֹלָם לִי זָר.
וַאֲשֶׁר אֲהַבְתִּיו פַּעַם בְּכָל לִבִּי,
כְּבָר תָּעָה בִּשְׂדוֹת נֵכָר...

עוֹד נְעוּרִים לִי

יֵשׁ בְּנַשֵּׁב בִּי רוּחַ יֵאוּשׁ,
רוּחַ שֶׁל קִפָּאוֹן וְקַדְרוּת,
עַל אָבְדַן נְעוּרֵי הָאֹשֶׁר
נְעוּדָיו שֶׁל עַם הַנֶּצַח,
וּלְנֶגֶד עֵינַי חַשְׂרַת אֹפֶל
טְעוּנָה עָבֵי תּוּגָה וְיָגוֹן,
הַנּוֹחֲתִים עַל נַפְשׁוֹת אַחַי וְרֵעַי,
עַצְמֵי וּבְשָׂרִי, לְשַׁדִּי וְדָמִי,
וִיטַנְפוּ בְּרֶפֶשׁ זֹךְ עֲדָיָם
וּסְגוּלַת קָדְשָׁם שֶׁל חַיֵּי טֹהַר –
– אָז אֵדָא לִי בַּמְּרוֹמִים,
אָשׁוּט לִי בְּמֶרְחַב הַתְּכֵלֶת
וּבֵין כְּרוּבֵי הוֹד וָנֶצַח
אֶבְנֶה לִי אֶת קִנִּי.

וּמִשָּׁם אֶקְרָא אֶל אוּמְלָלֵי מַטָּה:
בֹּאוּ נָא, בֹּאוּ עָדַי,
כָּמוֹנִי בְּנוּ אֶת קֵן רוּחֲכֶם
בִּמְרוֹמֵי פְּסָגוֹת, בְּמֶרְחֲבֵי שְׁחָקִים,
שָׁם תִּרַחֵפְנָה נִשְׁמוֹת אֲבוֹתֵיכֶם
לְעוֹלְמֵי עַד.

בֹּאוּ נָשׁוּט נָא יַחַד
בַּאֲוִיר הַצָּלוּל, הָרַעֲנָן,
נִשְׁאַף מְלֹא לִבֵּנוּ רוּחַ קֹדֶשׁ,
רוּחַ עֹז וּגְבוּרָה.
נָעוּפָה כְּצִפֳּרֵי דְרוֹר
בִּסְפִירַת חַיֵּי הָאַלְמָוֶת,
בְּגִי־חוֹרִין מִזּוּהֲמַת תֵּבֵל
וַהֲמוֹן נַחְשׁוֹלֶיהָ הַסּוֹאֲנִים.

וּבְעוֹד אֶדְאֶה כָּךְ מֵעָל
לְבַדִּי בַּחֲלַל מֶרְחָב,
יַגִּיעוּ לְאָזְנַי תְּרוּעוֹת חַיִּים
מִבֵּין מִפְלְשֵׁי הַגֶּצַח הַגָּדוֹל –
וְהִנֵּה עוֹד נְשָׁמוֹת כָּמוֹנִי –
סְבָבוּנִי, חִבְּקוּנִי,
שָׂמוּנִי בְּמַעְגָּלָם הָאָהוּב,
וְחִישׁ עִמִּי עָפוּ הָלְאָה,
אֶל עוֹד נְשָׁמוֹת גַּלְמוּדוֹת,
הַמִּתְלַבְּטוֹת לְבַדָּן מוּל הַסְּעָרָה,
וְסִפְּחוּ גַּם אוֹתָן אֲלֵיהֶן.
אָז נָשָׂאתִי קוֹלִי וְקָרָאתִי בְּחֹם לֵב:
„עוֹד נְעוּרִים לִי״...

שִׁירִי

בְּאִלֵּם מִשְׁתַּנֵּק, רַק בְּזִיעַ וּרְתֵת,
יָדִי חָרְתָה אֶת מַכְאוֹבִי, אֶת גִּילִי,
בַּשְּׂחָקִים הָעֲמֻקִים, רְאֵה, הַבֵּט!
הִנֵּה שָׁם אֲנִי נִצָּב לִי...

כּוֹכָב מְזַדַּהֵר בְּחֵן, לְפֶתַע נֶעְלָם,
לִרְגָעִים שָׁם יָאִיר, לִרְגָעִים יַאֲפִיל.
זֶה שִׁירִי, הַבֵּט, זֶה דְּבָרִי שָׁם,
פְּעָמִים מִשְׁתַּנֵּק בִּכְאֵב, פְּעָמִים מָלֵא גִיל...

אִגֶּרֶת

(מהסדרה „אל ידיד")

לאלימלך שטייאר

לָמָּה – תִּשְׁאָלֵנִי – קוֹלְךָ נָדַם?
זְמַן כֹּה רַב קוֹלְמוֹסְךָ נֶאֱלַם?
לֹא אֶרְאֶה עוֹד דְּמָעָתְךָ הַנִּגֶּרֶת,
אוֹ הִשְׁתַּתְּפוּת גִּיל עַל דַּפֵּי אִגֶּרֶת.
לָמָּה דְּבָרְךָ לֹא עוֹד תַּשְׁמִיעֵנִי?
הַעוֹד, יְדִידִי, תִּזְכְּרֵנִי?
הַעוֹד תַּחְשׁוֹב לִפְרָקִים,
עַל יְדִידְךָ בַּמֶּרְחַקִּים?...

אָהּ, יְדִידִי, הֵיטֵב אֶזְכָּרְךָ,
בְּאוֹצַר רִגְשׁוֹתַי תָּמִיד אֶנְצָרְךָ.
מָה רַבּוֹת הָיִיתִי כּוֹתֵב
אִגְּרוֹת לְךָ מִקֶּרֶב לֵב,
עַל חֲוָיוֹת יְמוֹתַי,
עַל חֲלוֹמוֹת לֵילוֹתַי,
עַל הֲגִיגֵי לִבִּי
וְעַל הָרְצוֹנוֹת שֶׁבִּי.

שׁוֹפֵךְ הָיִיתִי דְיוֹ לְמַכְבִּיר
כְּדֵי לְתָאֵר לְךָ, יְדִיד יַקִּיר,
אֶת הַחַיִּים הַלָּלוּ
אֲשֶׁר כֹּה אוּמְלָלוּ,
אֶת הָרָעָב, הַמַּחְסוֹר,
הַכְּמִיהָה לְקוֹרְטוֹב שֶׁל אוֹר.
מְסַפֵּר הָיִיתִי לְךָ בְּהַרְחָבָה,
עַל הַרְבֵּה יִסּוּרִים וּדְאָבָה,
עַל עוֹלָם גָּדוֹל, אַכְזָר,
שָׁם אֶחֵינוּ נִרְדָּפִים עַל צַוָּאר,
וְדָם יְהוּדִים נִשְׁפָּךְ כַּמַּיִם
עַל יְדֵי הָמָן חָדָשׁ, רָשָׁע שִׁבְעָתַיִם.
וְעוֹד הָיִיתִי חוֹזֵז לְךָ לָרוֹב,
עַל יַם דְּמָעוֹת וּמַכְאוֹב,
הָרוֹעֵשׁ גּוֹעֵשׁ בַּחֲמַת אַפּוֹ
וּלְעוֹלָם לֹא יָנוּחַ מִזַּעְפּוֹ.
הָיִיתִי כּוֹתֵב לְךָ עוֹד וָעוֹד,
עַל צָרוֹת־אַחִים רַבּוֹת וְרָעוֹת,
עַל פָּנִים קוֹדְרִים, עֵינַיִם נוּגוֹת,
עַל חֲרָדוֹת וּדְאָגוֹת, בְּאֵין הֲפוּגוֹת.

אַךְ לָמָּה, יְדִידִי, וּלְשֵׁם מָה,
שִׁיר הַנְּכָאִים, הַגָּגוֹן וְהָאֵימָה?
לָמָּה לְחַנָּם אַדְאִיב לִבָּבְךָ,
אֲדַכֵּא בְּאֵבֶל וְקִנְאָה נַפְשְׁךָ?
לֹא, יְדִידִי! נָדַמְתִּי וְגַם אֵדוֹם,
גֶּאֱלַם קוֹלְמוֹסִי, לִבִּי יַחֲרִישׁ דּוֹם.

לֹא אוּכַל כָּל זֹאת סַפֵּר
קֶבֶל עוֹלָם זָר וּמִתְנַכֵּר.
עָלַי לִנְצוֹר לְשׁוֹנִי,
לְהִתְיַחֵד עִם יְגוֹנִי,
וְלַעֲצוֹר אֶת הַבֶּכִי וְהַדְּמָעָה
בְּתוֹךְ תּוֹכִי פְּנִימָה...

ניסן תרצ״ג

הַשֶּׁמֶשׁ זוֹרַחַת

אָכֵן, יְדִידִי, הֵיטֵב לִי נִזְכֶּרֶת,
אוֹתָהּ שְׁעַת לַיְלָה מְאוּחֶרֶת.
פָּתַחְתָּ לְפָנַי שַׁעֲרֵי דִמְעוֹתֶיךָ
וְגוֹלַלְתָּ אֶת מְגִלַּת חַיֶּיךָ.
חָשַׁפְתָּ אָז לְפָנַי, יְדִידִי הַקָּרוֹב,
אֶת סוֹדְךָ רַב הַמַּכְאוֹב,
אֲשֶׁר כֹּה הֵעִיק, כֹּה כִּרְסֵם,
בְּלִי הֶרֶף, בְּלִי רַחֵם.
בִּצְבָעִים קוֹדְרִים תֵּאַרְתָּ, יָדִיד,
אֶת חַיֶּיךָ בַּהֹוֶה וּבֶעָתִיד –
לוּטִים בַּעֲרָפֶל,
שְׁרוּיִים בַּשָּׁפֶל.
וְכֹה אָמַרְתָּ לִי אָז, יָדִיד,
קָשֶׁה מַה קָּשֶׁה לִחְיוֹת תָּמִיד
בִּבְדִידוּת מְדַכְדֶּכֶת, הַרְחֵק מִקְּרוֹבִים,
כְּאִלּוּ קָדְרוּ הַשָּׁמַיִם בֶּעָבִים
וּמֵעוֹלָם לֹא זָרְחָה שֶׁמֶשׁ בָּרוֹם
וְלֹא הֵאִיר זִיוֹ שֶׁל יוֹם.
וְהַלֵּב כֹּה יִכְסֹף, כֹּה יִכְמַהּ,
לְקוֹרְטוֹב שֶׁל אוֹר חַמָּה,
לְאֹפֶק קוֹרֵן, זוֹרֵחַ,
הַטּוֹמֵן בְּחֵבּוֹ עָתִיד פּוֹרֵחַ,
עִם נִיצָנֵי אָבִיב, צִיצֵי פְּרָחִים,
וּדְשָׁאִים מוֹרִיקִים בְּצִדֵּי דְּרָכִים.

כָּךְ, יְדִידִי, לִבְךָ שָׂפַכְתָּ,
מוּעֶקֶת בְּדִידוּתְךָ הִשַּׂחְתָּ.
אַךְ הָבָה לֹא נְדַבֵּר, אָחִי,
עַל נִכְאֵי־חַיִּים וּבְכִי.
הָבָה אֶשְׁלַח קֶרֶן־אוֹר מְעוֹדֶדֶת
אֶל פִּנָּתְךָ הָרְחוֹקָה הַמְּבוֹדֶדֶת:
הִתְאוֹשֵׁשׁ, יְדִידִי, הִתְבּוֹנֵן מִסָּבִיב,
הַבֵּט וּרְאֵה אֶת הָאָבִיב,
כֻּלּוֹ פּוֹרֵחַ, מְלַבְלֵב,
מַרְחִיב הַדַּעַת וְהַלֵּב.
הַבֵּט אֶל הַפֶּרַח, הָעֵשֶׂב, הַגִּבְעוֹל,
יַצְהִילוּ, יַזְרִיחוּ הַכֹּל.
שָׂא עֵינֶיךָ, רְאֵה הֵיטֵב,
מֶרְחוֹק הִנֵּה בָּא, קָרֵב,
עִדָּן חָדָשׁ, אֲבִיב־חַיִּים,
מָלֵא וְשׂוֹפֵעַ אֹשֶׁר־פְּלָאִים.
הוּא זוֹרֵם, שׁוֹטֵף אֵלֶיךָ,
מְפַלֵּס לוֹ נָתִיב עָדֶיךָ.
אַל נָא, יְדִידִי, אַל תּוֹסֵף לִבְכּוֹת,
אַל יָגוֹן, אַל נְכָאִים עוֹד.
הַשֶּׁמֶשׁ זוֹרַחַת, יְדִידִי, הִסְתַּכֵּל,
אֵלֶיךָ מֶרְחוֹק אוֹרָהּ יָהֵל...

אדר תרצ״ב

שירי ילדים

הַבֶּבָּה

בֶּבָּה, בֶּבוֹנֶת,
יַלְדָּה קְטַנְטוֹנֶת,
מַה מְּאֹד אוֹהֶבֶת
עֵינַיִם שְׁתַּיִם,
אוֹדֶם שְׂפָתַיִם,
פֶּה, לָשׁוֹן וָחֵיךְ.
שִׂמְלָה כַּוֶּרֶד,
סִנָּר לְתִפְאֶרֶת,
וְצַמּוֹת מַה נֶּהְדָּרוֹת,
תַּלְתַּלֵּי חֶמֶד
שְׁתַּיִם, צֶמֶד,
וּשְׁעָרוֹת שְׁחַרְחָרוֹת.
עֶרֶב וָיוֹם,
בְּחֹרֶף וָחוֹם,
אַתְּ לִי נֶחְמָדָה.
מִכָּל הַצַּעֲצוּעִים,
מִכָּל הַשַּׁעֲשׁוּעִים –
רְאשׁוֹנָה אַתְּ צוֹעֲדָה.

בֹּקֶר קִדְמַנִּי

הַבֹּקֶר קִדְמַנִּי
בְּבִרְכַּת ,,מוֹדֶה אֲנִי״.
פָּקַחְתִּי עֵינַיִם,
נָטַלְתִּי יָדַיִם,
מֵהַמִּטָּה קָפַצְתִּי
וְהִתְרַחַצְתִּי.
בְּשִׂמְחָה וָגִיל
לָבַשְׁתִּי הַמְּעִיל.
וְכַנָּמֵר עַז
כַּצְבִי טָס,
אַצְתִּי כָּעוֹפֶר
לְבֵית הַסֵּפֶר.

שׁוֹשַׁנִּים

קִטְפוּ יְקָרִים, קִטְפוּ חֲבִיבִים,
כָּל יֶלֶד וְיַלְדָּה, בָּעִיר וּבַכְּפָר,
סַלִּים מְלֵאִים, סַלִּים גְּדוֹשִׁים,
שׁוֹשַׁנִּים, שׁוֹשַׁנִּים, בַּגַּיְא וּבָהָר.

וּמֵהַשּׁוֹשַׁנִּים – תִּזָּכְרוּ מְאֹד
זֵרִים לִקְלֹעַ, זֵרֵי־עַד,
זְרְקוּ הַנּוֹבְלוֹת, הַרְחִיקוּ הֶעָלִים,
הַחֲזִיקוּ בָּעִקָּר, בַּשּׁוֹשַׁנִּים לְבָד.

וְאַתֶּם יְקָרִים, הֲתִרְצוּ לָדַעַת –
הַגִּנָּה, הַשָּׂדֶה, אֶת אֵלֶּה לִקְטֹף?
בְּמִלָּה שֶׁל אַבָּא, בְּנִיב שֶׁל הַשָּׁב,
שָׁמָּה תִּמְצְאוּ שׁוֹשַׁנִּים לָרֹב.

אָבִיב

חָלַף הַיּוֹרֶה, הַמַּלְקוֹשׁ חָדַל,
שָׁמַיִם בְּהִירִים מֵעָל,
כֻּלָּנוּ בְּחֶדְוָה, בְּ„שִׁמּוֹנֶה־עֶשְׂרֵה״
מַזְכִּירִים „מוֹרִיד הַטָּל״.

עָבַר הַחֹרֶף, הָעוֹלָם חָדָשׁ,
צִפֳּרִים עַלִּיזוֹת מְסָבִיב:
הִגִּיעַ הַפֶּסַח, חַג הַחֵרוּת,
וְאִתּוֹ בְּיַחַד בָּא הָאָבִיב.

הַכֹּל צוֹמֵחַ, הַכֹּל גָּדֵל,
הַשָּׂדֶה, הַפַּרְדֵּס, הַחִטָּה וְהָעֵץ,
שְׁמֵחִים הַחַיִּים, אָבִיב בַּתֵּבֵל,
נִגְמַר הַגֶּשֶׁם, לַחֹרֶף הֵקֵץ!

מַרְחֶשְׁוָן

שָׁמַיִם מְעֻנָּנִים, יָמִים קָרִירִים,
אַט נִתְלַחֲשׁוּ עָב אֶל עָב,
עָבַר הַקַּיִץ, נָגוֹזוּ הַחַגִּים,
הִנֵּה מַרְחֶשְׁוָן, הִגִּיעַ הַסְּתָיו.

יוֹרֵד הַגֶּשֶׁם, מַשְׁקֶה הַיּוֹרֶה,
כָּל יֶרֶק וּפְרִי, שִׂיחַ וָעֵץ,
הִתְחִילוּ הַלְּמוּדִים הַכֹּל מֻחָדָשׁ,
לַחֹפֶשׁ וּמְנוּחָה הִגִּיעַ הַקֵּץ.

וּשְׁמֵחִים הַתַּלְמִידִים, עֲלִיזִים מְאֹד,
מוֹרִים חֲדָשִׁים וְכִתּוֹת גַּם;
וּמַתְחִילוֹת הַפָּרְשִׁיּוֹת מִסֵּפֶר ,,בְּרֵאשִׁית'',
מֵאָדָם וְנֹחַ, שָׂרָה וְאַבְרָהָם.

ט״ו בִּשְׁבָט

וְהוֹמֶה הַיַּעַר, מִתְנוֹעֲעִים הָאֵילָנוֹת,
הֶעָלִים בְּרֶטֶט מִתְלַחֲשִׁים בַּלָּאט.
כָּל שִׂיחַ וָעֵשֶׂב, דֶּשֶׁא וְיֶרֶק,
מִתְכּוֹנְנִים בַּחֲרָדָה לְטוּ־בִּשְׁבָט.

וְעוֹמְדִים הֵם כֻּלָּם, שׁוּרוּ יְלָדִים!
מִתְפַּלְּלִים לַבּוֹרֵא בְּכַוָּנָה וּרְתֵת,
שֶׁיְּבָרֵכֵם בְּטַל, יְחַיֵּם בִּרְבִיבִים,
וִירַוֵּם בְּגֶשֶׁם, בְּמָטָר בְּכָל עֵת.

רֹאשׁ הַשָּׁנָה, הַיּוֹם, טוּ־בִּשְׁבָט,
בּוֹ נִדּוֹן הַצֶּמַח, הֶיֶּרֶק וְהָעֵץ,
מִי לְחַיִּים וּמִי לַמָּוֶת,
מִי יַצְמִיחַ וּלְמִי הַקֵּץ.

פֶּסַח

פֶּסַח, פֶּסַח
חַג שָׁמֵחַ,
עֲצֵי הַפְּרִי
נוֹתְנִים רֵיחַ.

וּבַחוּץ, רְאֵה:
זֶה כְּבָר אָבִיב,
מִשָּׁמַיִם צוֹחֵק
שֶׁמֶשׁ חָבִיב.

וּבַבַּיִת
מַה גֶּחְמָד:
הוֹד וְיֹפִי
בְּכָל צַד.

מַפּוֹת שֻׁלְחָן,
כּוֹסוֹת הָדָר,
עַל־יַד הַשֻּׁלְחָן
כִּסֵּא עִם כָּר.

מִבֵּית הַכְּנֶסֶת
אַבָּא בָּא,
עוֹרֵךְ סֵדֶר
לְפִי הַגָּדָה.

וְהַסֵּדֶר
מַה גֶּהְדָּר הוּא:
מָרוֹר, חֲרֹסֶת
וּמַצָּה זוּ.

הַקְּטַנִּים אָז
שׁוֹאֲלִים בְּקוֹל:
מַה נִּשְׁתַּנָּה הַלַּיְלָה
מִכָּל לֵילוֹת הַחֹל?

אַבָּא וְאִמָּא
מְלֵאֵי נַחַת,
„עֲבָדִים הָיִינוּ"
עוֹנִים בְּיָחַד.

וּמַמְשִׁיכִים הֵם
הַהַגָּדָה עַד הַסּוֹף,
בְּשִׁירָה וְזִמְרָה
וְסִפּוּרִים לָרֹב.

פֶּסַח, פֶּסַח,
חַג הָאָבִיב,
בִּשְׁבִילֵנוּ יְלָדִים
חַג הֲכִי־חָבִיב.

הַתְּאוֹמוֹת

תְּאוֹמוֹת אֲנַחְנוּ צוֹחֶקֶת הָאַחַת, הוּא הִתְבּוֹנֵן
אֲחָיוֹת שְׁתַּיִם. תִּצְחַק הַשְּׁנִיָּה. וְגִלָּה הַסּוֹד.
בְּהֵירוֹת שֵׂעָר שְׁתֵּינוּ דוֹמוֹת סִימָן מָצָא,
וּשְׁחוֹרוֹת עֵינַיִם. גַּם בִּבְכִיָּה. מֻבְהָק מְאֹד:

שֵׁם הָאַחַת הַגַּנֶּנֶת בַּגָּן, בִּלְחִי בְּרוּרָיָה
צְפוֹרָה, בְּבֵית־הַסֵּפֶר – הַמּוֹרָה, גּוּמַת חֵן,
וּבְרוּרָיָה לֹא יַבְחִינוּ וּלְצִפּוֹרָה
שֵׁם הַבְּכוֹרָה. בֵּין בְּרוּרָיָה לְצִפּוֹרָה. חֲסֵרָה שֵׁן.

בַּבַּיִת וּבַחוּץ, גַּם הַשַּׁבְתָּא אַף מַה כָּל זֶה
יַחַד שְׁתֵּינוּ, אֵינָהּ מַכִּירָה נוֹגֵעַ לָנוּ?
כְּשְׁתֵּי טִפּוֹת מִי הַבְּכוֹרָה אֲנַחְנוּ תְּאוֹמוֹת,
דּוֹמוֹת הִנָּנוּ. וּמִי הַצְּעִירָה. אֲחָיוֹת אָנוּ.

שְׁתֵּי שְׁמָלוֹת אֶחָד יֶשְׁנוֹ עֲלִיזוֹת תָּמִיד,
כְּפִרְחֵי וֶרֶד, יַבְחִין בֵּין הַשְּׁתַּיִם – מְלֵאוֹת חַיִּים.
צַמּוֹת אַרְבַּע סַבָּא שֶׁלָּנוּ, תְּאוֹמוֹת דוֹמוֹת
לְרָאשֵׁינוּ עֲטֶרֶת. סַבָּא חַיִּים. כְּשְׁתֵּי טִפּוֹת מַיִם...